

SCHOLARS IMPACT

Quarterly

An International Multidisciplinary Multilingual
Peer Reviewed Research Journal

ISSN 2394 - 7632

EISSN 2394 - 7640

Special Issue

Approved By UGC
Journal No- 41129

IMPACT FACTOR - 5.98

UGC Approved

ICSSR Sponsored

Two Days National Seminar
on

Indian Council of
Social Science Research

"LIBRARY AUTOMATION USING SOUL SOFTWARE"

24th & 25th February 2019

February 2019 (Special Issue)

✦ EDITOR IN CHIEF ✦

DR. M. RAGHIB DESHMUKH

Asso. Prof. & H.O.D.
Sitabai Arts, Comm. & Sci. College,
AKOLA

✦ GUEST EDITOR ✦

DR. ASHOK S. SONONE
PROF. R. G. BAHETI

DR. S. R. BAHETI
SHRI. M. K. SONONE

www.scholarsimpact.com

: Organised by :

Department of Library Science

The Berar General Education Society's

SITABAI ARTS, COMMERCE & SCIENCE COLLEGE, AKOLA.

Re-accredited by NAAC with A (Grade)

(Affiliated to : Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati)

106.	Barriers In The Process of Library Automation And Its Solutions	351 – 354
	Vrushabh Surendrarao Dahake	
107.	The Role of Digital Library In Conducting Literature Reviews	355 – 358
	Dr. Bharati Patnaik	
108.	Library Automation And Its Need At Jamia Ishaatul Uloom Library	359 – 361
	Mohammed Mudassir Ahmed, Dr. Veena M. Kamble	
109.	Awareness And Use of Web OPAC By Library Users of Law College, Osmanabad: A Study	362 – 365
	Dr. Madansing D. Golwal	
110.	Barriers In Library Automation	366 – 368
	Dr R R Ranpise	
111.	The Role of Library In Higher Education	369 -372
	Dr. Ratan Rathod	
112.	Smartphone And It's Application In Libraries	373 – 376
	Mahesh N Gaikwad	
113.	Benefits of Digital Library In Teaching And Learning	377 – 379
	Dr Prasannajit R Gawai	
114.	Role of Modern Electronic Devices And E-Learning In Indian Classical Music	380 – 382
	Amol W. Gawande	
115.	Need And Importance of Automation In Academic And Public Libraries	383 – 385
	Harshal P. Ganvir	
116.	Relevance of Library Automation In The Present Era	386 – 388
	Pritam J. Bais	
117.	Contribution of Various National Networking Associations & Institutions In Higher Education	389 – 391
	Nana V. Bhadke	
118.	Role of Academic Libraries In Teaching Learning Process	392 – 394
	Mrs. Archana Bonde	
119.	E-Learning, Video Conferencing In Indian Music And Open Source Software's	395 – 397
	Dr. Umesh Santoshrao Chapke	
120.	Relevance of Library Automation Software In College Libraries	398 – 400
	Dr. D. R. Elalkar	

THE ROLE OF DIGITAL LIBRARY IN CONDUCTING LITERATURE REVIEWS

DR. BHARATI PATNAIK

Assistant Professor

Department of English

Sitabai Arts College, Akola (M.S.)

E-mail id- bpatnaik7@gmail.com

Abstract-

Research is an art of scientific investigation. In the broadest sense of the word, the definition of research includes any gathering of data, information and facts for the advancement of knowledge. Conducting a literature review is the usual first step in any research project. The reason we do it is to identify what others have found out about the topic that we are interested in, before we start. Reviewing the literature identifies what research has already been done and what questions have already been answered. Libraries have provided services to researchers for many years. Internet and Distributed Network System created scope for research in the area of information system and its related fields. Digital Library, one of the most recent development in Library and Information Science, which help its user to seek information through web browser. The purpose of this research paper is to show how the transformation in library system is appearing fast due to application of ICT. The paper highlights the role of library in conducting literature reviews in research.

Introduction

Research is an inseparable part of human knowledge. Research is as old as the academic consciousness of human mind. Man has all along tried to look back at his history for better understanding of evolutionary process leading to the present stage of mankind. He has also endeavored to re-examine and whenever possible to re-interpret the things he has already gone through. The present has its roots in the past and the seeds of future are sown in the present itself. Research, therefore, has been an integral part of academic pursuits in the past. It has served two-fold purpose of intellectual sharpening and evolving new theories to explain diverse phenomena through which the mankind has survived to its present form. Research in common parlance refers to a search for knowledge. One can also define research as a scientific and systematic search for pertinent information on a specific topic. In fact, research is an art of scientific investigation. The Advanced Learner's Dictionary of Current English lays down the meaning of research as "a careful investigation or inquiry specially through search for new facts in any branch of knowledge." Redman and Mory define research as a "systematized effort to gain new knowledge." Some people consider research as a movement, a movement from the known to the unknown. It is actually a voyage of discovery. Research has been defined as "creative work undertaken on a systematic basis in order to increase the stock of knowledge, including knowledge of man, culture and society, and the use of this stock of knowledge to devise new applications". Why do we conduct a literature review? Conducting a literature review is the usual first step in any research project. The reason we do it is to identify what others have found out about the topic that we are interested in, before we start. Reviewing the literature identifies what research has already been done and what questions have already been answered. At the end of a research project,

ISSN: 2249-894X ✓

Impact Factor : 5.7631(UIF) ✓

REVIEW OF RESEARCH

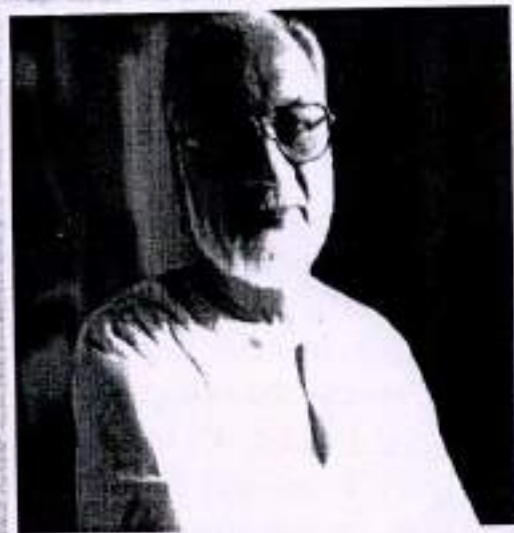

International Online Multidisciplinary Journal

Volume - 8 | Issue - 2 | November - 2018

VIJAY TENDULKAR'S "THE VULTURES" : A BLOOD AND DEATH PLAY

UGC Approved

Dr. Bharati Patnaik

Assistant Professor , Department
of English , Sitabai Arts College,
Akola (M.S.)

ABSTRACT:-Vijay Tendulkar is a leading playwright who portrays human agonies, suffocations and cries of man. He concentrates on the middle class society. His plays deals with the alienation of individual and the struggle

Dr. Bharati Patnaik

Asso. Prof. & H.O.D.
Sitabai Arts, Comm. & Sci. Collam

VIJAY TENDULKAR'S "THE VULTURES" : A BLOOD AND DEATH PLAY

Dr. Bharati Patnaik
 Assistant Professor , Department of English ,
 Sitabai Arts College, Akola (M.S.)

ABSTRACT

Vijay Tendulkar is a leading playwright who portrays human agonies, suffocations and cries of man. He concentrates on the middle class society. His plays deals with the alienation of individual and the struggle with contradictory surrounding. The play 'The Vultures' is an expression of the brutal and dark side of human disposition and a revelation of its inborn evil tendencies like violence, wickedness, selfishness, greed etc. Even the title of the play signifies the unpleasant atmosphere. The play revolves round the Pitale family. The words and action of all the members of the Pitale family except Rama and Rajaninath are full of savagery. Their sole objective in their life is to search inhuman tricks to cheat people. This article aims to show that hoe modern civilization increases the desires and instincts that jeopardize individual as well as social health. As a playwright, Vijay Tendulkar unravels this social sickness in his dramas.

KEYWORDS: leading playwright , Pitale family , human agonies, suffocations.

INTRODUCTION :

Vijay Tendulkar is considered a controversial playwright for his plays such as Ghasiram Kotwal, Sakharam Binder, Silence! The court is in session, The Vultures, etc. These Plays have created a storm and an intellectual debate in society. The Vultures (Gidhade) was actually written years before it was produced(1970) and published (1971). It shocked the conservative sections of Marathi people with its naturalistic displays of sex and violence. The title attracts many and thoughts provoking of the rationale behind this title selection by the writer. Tendulkar has once said in this context –"The paradoxical quality of human nature is not only the rejection of their evil mentally, but also the exhibition of manipulated outward behavior. Outwardly they they are saints, but inwardly they are sinners and sadists."

The play is about a middle-class family, the Pitales. It presents the ego clash between Hari Pitale(Pappa) and his brother Sakharam. Hari Pitale betrays his brother and misleads him mischievously. He misuses his position as an elder brother. He is given to foul, corrupt and deceitful means. His boundless propensity for greed creates havoc in his family. He values everything from material point of view and his behavior creates a suffocating want of social mores, respectable moral values and humane approach. Ramakant, Umakant and Manik are his legitimate children. Rama is Ramakant's wife. Rajaninath is Hari's illegitimate son who lives in a garage. Pappa has no love and affection for his sons. His children also have no respect, regard and love for their father. Ramakant is a dominant character and an alcoholic, who fails as a husband to make Rama, a mother. He spent twenty two years impotently. The relationship between Rama and Rajaninath is called as a cordial relationship. Rama has only one request to Rajaninath that she wants to be a mother. So, she keeps illicit relationship with him only for the sake of attaining motherhood. Manik is the only daughter of Pappa. Her smoking, drinking, violent language and repulsive behavior reveal her hysteric personality. She is complete contrast to Rama. She wants only money and marital enjoyment. Ramakant, Umakant and Manik attack their father to grab money from him. They drive away their father and

Manik : (snatching the bottle out of Umakant's hands). You've been dipping into my purse, you swine!

Ramakant : So? Is it only that Hondue fellow who's allowed to dip into things? Eh! Brother? How's that?

Manik : (turning towards Ramakant and pushing at his face). Worm's rot your mouths, yu bastards!

Umakant : The whole town' shouting it! Did'nt you two get drunk the other night? In that room at the Majestic Hall? And make a scene ?

(He pulls her towel. She screams).

The cruelty of both the brothers doesn't stop here. When they sense that Manik is pregnant they conspire of blackmailing the Raja of Hondur, her lover, and thus to extort huge money from him. Lest she should ruin their plan informing the Raja of their ill intents they leg- fracture Manik, closet her, day dream, and dance dead drunk. Their short-lived merry- making , however , flicks off with the telephonic news of the Raja's heart attack. Almost mad, they pounce on poor Manik. Ramakant crosses all limits of indecency. He kicks her deep on the belly and blood-aborts her :

Ramakant: An idea, dammit! Let's abort him! Let's knock him, bloody out! Let's kick him out. A bastard breed, dammit—come on , brother. Come on ! Let's finish off the Raja's bloody offspring. First come on! Let little Manik scream till the bloody bursts! How she'll scream, dammit. What a bloody riot! Knock him out! Hides the Raja in her belly, bloody Manik! Come on !

(They both start to make a weaving exit).

Bastard bloody breed! Traitor's brat! Knock him out! Finish him!

Umakant :stopping him forcibly). Stop.(Drinks a little). I've no football practice. You'll be able to kick.(Laughs in his throat).

Ramakant : Come on. I'll give such a kick, he'll fly up to the bloody skies...Come on...

(They exit, weaving about, muttering, drunkenly calling out to Manik. You can hear them raving off stage. Then there is a rapping on a door... Kicks and blows on it. 'Manik, open the door! Open, the door, Manik!. All this rises to a crescendo. Then in a moment , Manik screaming terrifying, comes half crawling down the stairs. One leg in plaster. Her white sari is soiled with blood).

This is the top gruesome and hideous scene in the play. The wrong doer is later on paid in the same coin. Manik attempts at trick –aborting Rama by rubbing lemon and ash on her parts, and sneaks pervert pleasure from this vengeful gesture :

I've done it... I've done as I planned... I cut the lemon ..I rubbed the ash. Seven times, on my loins and stomach! It's going to abort ..sister-in-law's baby's going to abort... Ramya's brat's going to abort...It won't live. It won't live!

When Tendulkar was asked why there are scenes of atrocity and bizarre sadism in "Vultures" such as kicking a pregnant woman in the belly. Tendulkar reacts – "In Gidhade, the cruelty is great because it deals with an exceptional family. As for what you call perversion, let us accept that human existence is full of it. We shut our eyes for it...I know many people who enjoy torturing their wives, it can be physical or mental. They are outwardly decent folks and you don't suspect they have their dark side. So, when I deal with masochism or homosexuality, I am drawing your attention to something near you."

Sin, sexuality, and savageness dominate the plot of "The Vultures". Paapa Pitale , Ramakant, Umakant etc. are the scum of the society sunk in immorality. As M. Sarat Babu observes,"It seems that these human vultures get as much intoxicated through resorting to violence as through drinking liquor." Of course there is intriguing violence in the play, and the root cause of this violence is money—money unlimited.

SCHOLARS IMPACT

Quarterly

An International Multidisciplinary Multilingual
Peer Reviewed Research Journal

ISSN 2394 - 7632
EISSN 2394 - 7640

Special Issue

Approved By UGC
Journal No- 41129

UGC Approved

NAAC Sponsored
One Day National level Conference on

New Methodology of NAAC Assessment to Nurture Quality Enhancement in Higher Educational Institutions

In Collaboration with IQAC Cluster, India.

Saturday, 29th September, 2018

Volume-V, September 2018 (Special Issue)

-: Editor In Chief :-

Dr. M. Raghiv Deshmukh

Dr.
Asso. Prof. & H.O.D.
Sitabal Arts, Comm. & Sci. College,
A

www.scholarsimpact.com

GIF 0.654

INFOBASE INDEX 2.4

Quality Factor 0.90

: Organised by :

The B.G.E. Society's

Smt. L.R.T. College of Commerce

Akola- 444001 (M.S.)

Reaccredited by NAAC with 'A' grade &
recipient of CPE Status by UGC

(Affiliated to S.G.B. Amravati University, Amravati)

54

THE USE OF ICT IN EDUCATION: A COMPARISON OF TRADITIONAL PEDAGOGY AND EMERGING PEDAGOGY ENABLED BY ICT'S

DR. BHARATI PATNAIK

Assistant Professor (Department of English)

Sitabai Arts Commerce & Science College, Akola (M.S.)

E-mail - bpatnaik7@gmail.com

Abstract

Education is an engine for the development and improvement of any society. The ICT has changed the education scenario in the last few decades by emerging as one of the most efficient tools used in the learning process. It has proved to a boon to both the teachers and the learners. At present there is a transformation from traditional learning to a flexible learning scenario. Technology enhances ones learning by eliminating the geographical barriers, time and space constraints thereby enhancing life-long learning. In specific Information and Communication Technologies (ICT) have brought about significant changes in the higher education sector. ICT has been used in various aspects of teaching learning process in higher education.. This paper gives an overview of the traditional ways of teaching and some of its limitations; also discussed the emerging ways of teaching enabled by the use of Information Communication Technology (ICTs), furthermore organizes a variety of approaches found in ICTs uses in Education.

Keywords: ICT's, traditional pedagogy, pedagogy enabled by ICT's, learned-centered.

INTRODUCTION

"Education is the most powerful weapon which you can use to change the world". Nelson Mandela

Education is an important medium of acquiring essential knowledge and skills. It is more than just learning from books. It is an effort of the older generation to transfer their life wisdom to their offspring's. Our world is constantly changing and developing so it is very important to teach and bring up intelligent people who could understand the problems of modern society and solve them in a proper way. The most important role of our education system is to built a brighter future for our nation's students as professionals and as citizens which hinges on its ability to providing students with the skill to obtain well paying ,valued care The strategy behind our teaching methodology and the focus of our teaching is called pedagogy. Pedagogy is also about learning; one cannot teach without being a learner. To be able to comprehend what is involved in the process of being a learner is part of pedagogy. . That is why it is vital for educators to use methods or techniques in teaching that will enable learners to use their knowledge efficiently to solve problem in their daily lives. This paper gives an overview of the traditional ways of teaching and some of its limitations; and also identified the emerging ways of teaching enabled by the use of Information Communication Technology (ICTs).This paper also

traditional learning to a flexible learning scenario. Technology enhances ones learning by eliminating the geographical barriers, time and space constraints thereby enhancing life-long learning. In specific Information and Communication Technologies (ICT) have brought about significant changes in the higher education sector. ICT has been used in various aspects of teaching learning process in higher education. . As Yelland (2001) argued, the traditional educational environments do not appear to be suitable for preparing learners to function or be productive in the workplaces of today's society. She also claimed that organizations that do not fit in these of new technologies provided by ICT's cannot significantly claim to prepare their students for life in the 21st century. This argument was supported by Grimus (2000), who pointed out that "by teaching ICT skills students are prepared to face future development based on proper understanding" Across the globe, information and communications technologies (ICTs) are changing the face of education. Our world is changing, and information and Communication technology (ICT) is central to this change Kader Asmal (2003). ICT and higher education changes are happening for improvement, innovation and for transformation. It has penetrated to all the aspects to learning and teaching process. The impact of ICT on traditional educational theories and practices are increasingly apparent. It has transformed and expanded the conventional boundaries of education. New innovations such as virtual colleges, laboratories, and universities are creating an abundance of additional areas of study surrounding this innovation. A Technology-based learning systems unlike the traditional learning environment, is not bound by rigid timeframes, and location, and the learning experience is lifelong. Rapid telecommunication and technological growth has paved the way for web-based education systems. We are in the transition period from a traditional to web-based learning system. Web-based education systems constitute one of the fastest growing areas in educational Technology, research and development. The mantra of web-based education system is "any time education anywhere" and "learning on the web rather than learning about the web". Sonia Jackson who wrote an interesting blog post about modern teaching methods states : " the traditional 'chalk and talk' method of teaching that's persisted for hundreds of years is now acquiring inferior results when compared with the more modern and revolutionary teaching methods that are available for us today. Greater student interaction is encouraged, the boundaries of authority are being broken down, and focus on enjoyment over grades is emphasised".

From the last decade the use of high tech equipment in the educational institutions is increased with a rapid rate. Now there are lots of modern gadgets which can be used for improving the teaching process such as computers or laptops with Wi-Fi , LCD Projectors, interactive whiteboards, use of digital games, use of special websites or blogs, and use of microphones for delivering lectures.

Different Approaches of the use of ICTs in Education

Traditional Pedagogy approaches have resulted in a divergence between what is taught to the students and what the industry needs. . The pedagogy enabled by ICT provides problem based learning and enable students to be independent, have a critical thinking. It is obvious that by the use of ICT's, instructors will develop strategies that will promote deep learning and change the learning environment into the learner-centered environment. that the use of different approaches offered by ICTs will transform the learning environment into the one that is learner-centered and promote deep learning. The following are example of some approaches enabled by the use of ICTs in teaching and learning process.

Asso. Prof. & H.O.D.
Smt. L.R.T. Coll. Comm. & Sci. College,
AKOLA

~~17-18~~
18-19

✓ ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - VII Issue - II English Part - IV April - June - 2018 ✓

**Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal**

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

**IMPACT FACTOR / INDEXING
2017 - 5.2**

www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖

Assit. Prof. Vinay Shankarrao Hatole

M.Sc (Math's), M.B.A. (Mkt), M.B.A (H.R),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod & Dir), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan ✓

Aurangabad. (M.S.)

∞ CONTENTS OF ENGLISH PART - IV ∞

Sr. No.	Name & Author Name	Page No.
14	Role of Teachers: Challenges and Opportunities Dr. Shilpa Shah	79-83
15	Threats to Professional Ethics in the Teaching Field Today Shanthi Seshadri	84-88
16	The Role of Teachers in Sensitizing Students at School and Colleges about Human Trafficking and Human Rights Violation in India and its Challenges: A Study Shaikh Nuzhat Afroz	89-93
17	The Role of Teacher with Reference to 'Divaswapna' by Gijubhai Badekha Prof. Monali Kakade	94-97
18	Learning Innovation Centered Teaching Process in Teacher Education Mrs. Shireen Asif Patel Mrs. Kavita Sandesh Thakur	98-103
19	Need of Professional Development of Teachers in Higher Education Hiralal Kashirao Bhosale	104-109
20	Role of Teacher in Moulding Society Dr. Devidas S. Bhagat	110-114
21 ✓	Role of Information and Communication Technology in Higher Education Dr. D. R. Khanderao	115-119
22	Importance of Teachers in Student's Lives Smt. Kusum Parisa Madhale	120-122
23	A Comparative Study of Selected Motor Components among College Level Men Basketball and Volleyball Players Abhijeet Dikkhat	123-128
24	Role of Information and Communication Technology on Higher Education Prof. Gargi Dubey	129-135
25	Unity and Integrity of the Nation: An Ideal Teacher in 21st Century Dr. G. Laxman	136-143
26	Study of Effectiveness of "Self Esteem Enhancement Programme" on the Teenagers Ms. Snehal Jadhav Prof. Priti Sonar	144-149
27	Classroom Relations between Teachers and Different Levels of Students Ms. Twinkle Sanghvi	150-154

21. Role of Information and Communication Technology in Higher Education

Dr. D. R. Khanderao

Department of English, Sitabai Arts, Commerce and Science College, Akola.

Abstract:

Education is one major sector which has undergone the influence of innovations in ICT. Starting from providing online content service, platform for organizing learning experiences to managing learning and assessment has been changed greatly by ICT developments. Students, teachers and educational administrators and every stakeholder in education have been benefitted by the integration of ICT in education. Nowadays there is fast growing interest in using modern communication technologies in the fields of education and communication. Information and communication technology covers Internet service provision, telecommunications equipment and services, information technology equipment and services, media and broadcasting, libraries and documentation centers, commercial information providers, network-based information services, and other related information and communication activities.

Introduction-

The widespread use of ICT in Education is not just a coincidence. It is observed in all aspects our life. Today a lot of business transactions happen through internet and hence called e-commerce. ICT facilitates marketing, customer visit, product browsing, shopping basket checkout, tax and shopping, receipt and process order. Every service a traditional bank provides is available these days through online service. Starting from transferring money from one account to other up to running the day-today transactions of the bank are provided through internet. Internet is a major source of entertainment. Internet is a hub of movies, games, books, and social networking. Due to digital broadcasting, the television experience itself is changing. We can easily record the television programs and view it. Digital broadcasting has changed the way we experience television, with more interactive programming and participation. Digital cameras, printers and scanners have enabled more people to experiment with image production. Both Central and State Governments are actively encouraging e-governance practices. Digital India initiative of Government of India and e-governance initiative of Government of Karnataka are best examples of this. With these, and even before many government services are available

18-19

✓ ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - VIII Issue - I English Part - I January - March - 2019 ✓

✓ Peer Reviewed Refereed
and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5

www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖

Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole

M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan ✓

Aurangabad. (M.S.)

❧ CONTENTS OF ENGLISH PART - I ❧

S. No.	Title & Author	Page No.
1	Contribution of Social Reformers and their Ideologies in Social Transformation Prof. Manisha Kirtane	1-3
2	Contribution of Social Thinkers in Social Reforms Prof. Ananda B. Kale	4-5
3	Reflection of Social Resentment of Contemporary Society in Indian English Novelists Dr. D. R. Khanderao	6-10
4	Ruth Praver Jhabvala: A Socio-Economic Reformer in Indian Writing in English Dr. Devanand Sadanand Puri	11-15
5	Subaltern Hero St. Gadage Baba: the True Missionary of National Cleanliness Drive; the True Claimant of the Award of the Bharat-Ratna Dr. Dipak Ulemale	16-20
6	The Powerful Role of Music in Society Dr. Smt. Gawali M. B.	21-23
7	Dr. Ambedkar and Social Upliftment of Dalit Women Dr. K. D. Bompilwar	24-30
8	Social Sector Scenario of India in Present Era Dr. M. G. Pandey	31-34
9	Significant Contribution of Dr. B. R. Ambedkar in Women's Empowerment Mr. Manohar A. Wasnik	35-39
10	Mulk Raj Anand as a Novelist of Protest Manish K. Hole	40-43
11	Presentation of Women Characters in the writings of Indian Women Writers Dr. Mrs. Nilima S. Tidke	44-48
12	Nissim Ezekiel: A Poet of Social Reforms Nishigandh P. Satav	49-53

3. Reflection of Social Resentment of Contemporary Society in Indian English Novelists

Dr. D. R. Khanderao

Department of English, Sitabai Arts, Comm. and Science College, Akola.

Abstract

The protagonist in Indian English novel is portrayed as a farmer, a laborer, or a factory worker pitted against the callous landlords and moneylenders. The socio-economic, political and religious oppression of masses is represented with humanitarian view Indian English novelists reveal explicit aggressive situation against prejudices and discriminations of class, caste, race and sex. Their novels are projections of issues that reflect deep restlessness.

Key-words- Oppression, victim, injustice

Introduction

Indian English novelists not only highlight the problems faced by the victims of injustice but also try to provide possible solution. The protagonist in Indian English novel is portrayed as a farmer, a laborer, or a factory worker pitted against the callous landlords and moneylenders. The socio-economic, political and religious oppression of masses is represented with humanitarian view. They help the masses to express their resentment against those who have hindered their opportunities. These novelists reveal explicit aggressive situations against prejudices and discriminations of class, caste, race and sex. Their novels are projections of issues that reflect deep restlessness. R. S. Singh comments that these novelists use novel as a weapon to reflect the contemporary society: "It was, like any literature in India, seized of the historical need for social protest and regeneration of human dignity."¹

Reflection of Social Resentment of Contemporary Society

Protest is a primary emotion of a human being which is related to anger, distress and dismay. The novelist's purpose is to reform the social set-up by unmasking the dark aspects of the contemporary life. They wish their protagonists to refuse to submit to discriminations, corruption and exploitations and make efforts to draw the readers' attention to the socially harassed community. Indian English novels are social documents of emotion that prompt protest against the contemporary social setup. R.S.Singh gives due acknowledgment to protest novels:

VC
AJ
"N
re-c
soci
sma
Expe
in th
litera
to liv
Altho
of the
structu
novels
novels
proble
a realis
behavio
'Sati.' R
remarria
reveals t
consequ
because o
poor who
three nove
belong to t
century In
situations o
The
Three.' Bha
conservatis
Brahmins ir
ENGLISH PAR

2018-19

Uae listed

Peer Reviewed Referred and
UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)

ISSN 2277 - 5730

AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJ

AJANTA

PROCURE

TIME TO
MARKET

LOGISTIC

ROEIT
DISTRIB

PLAN

YSIS

MANAGEMENT

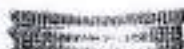
Volume-VIII, Issue-I
January - March - 2019
English Part - II / Marathi

IMPACT FACTOR / INDEXING

2018 - 5.5

www.sjifactor.com

Ajanta Prakashan

CONTENTS OF MARATHI

अ. क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१	आधुनिक वाङ्मय : चरित्र (२००० नंतर) प्रा. बनकर दीपक भीमराव	१-१०
२	सामुदायिक विकासात विस्तार शिक्षण पध्दतीचा अवलंब डॉ. प्रा. जयश्री देशमुख	१०-१५
३	सावित्रीबाई फुले यांच्या साहित्यातील स्त्री आणि समाज विषयक चिंतन डॉ. कैलास सुदामराव वामखडे	१५-२०
४	भारतीय समाजक्रांतीची मातृमूर्ती : सावित्रीबाई फुले प्रा. भास्कर भिकाजी धारणे	२०-२५
५	उच्च शिक्षण आणि शिक्षणाचा आदिवासी गावित माधव हरि डॉ. पी. भी. पगारे	२५-३०
६	स्त्री परिवर्तनाच्या चळवळीमध्ये रमाबाई रानडे यांचे योगदान प्रा. एस. आर. दामोदर	३०-३५
७	ग्रामीण महिला सबलीकरणासाठी स्वयंसेवकता गट : एक प्रभावी माध्यम प्रा. डॉ. भास्कर शामराव वझिरे	३५-४०
८	कौशल्याधारित शिक्षण हीच काळाची गरज : एक विप्लवगणतंत्रक अध्ययन Dr. Pawan R. Naik Dr. Archana Kahale (Patki)	४०-४५
९	औरंगाबाद जिल्ह्यातील माध्यमिक शाळेतील विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक संपादनाकरी योग प्रशिक्षणाचा होणारा परिणाम अभ्यासणे कविता बाधमारे डॉ. सुहास पाठक	४५-५०
१०	ग्रामीण आणि शैतीविषयक विकास प्रा. देवदास र. आरोलकर	५०-५५
११	स्त्री आणि समाज प्रा. विवेक शांताराम चव्हाण	५५-६०

४. भारतीय समाजक्रांतीची मातृमूर्ती : सावित्रीबाई फुले

प्रा. भास्कर भिकाजी धारणे

मराठी विभाग प्रमुख, सांताबाई कला, साहित्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला.

प्रस्तावना

महात्म्यांचे जीवन हे आदर्शरूप सत्य, आह्वानात्मक व तत्कालिन देशकालपरिस्थितीत समोसतीचे समाजी जीवन परिवर्तित करण्याची क्षमता असलेले असते. एकदरीत समाजजीवनाच्या विरुद्ध दिशेने वाटचाल पोहत जाणे शक्य नसते. त्यासाठी प्रचंड आत्मविश्वास, समर्पणभाव, भवितव्यतेची सुस्पष्ट दृष्टी, मान्यतेनाही आकांक्षा व समाजी कल्याणाची भावना मनात सतत प्रज्वलीत राहावी लागते. अशा व्यक्तिगत्याचा आदर्शरूप व स्वतंत्र व्यक्तीभाव हा समाजी विचार होणे गरजेचे आहे. युगप्रवर्तक स्वरूपाची सांस्कृतिक क्रांती करण्याच्या महात्म्यांचे जीवन हे साधे सरळ व असाध्य नसते. तत्कालीन प्रतिगामी शक्ती त्यांना सतत विरोध करून त्यांचे जगणे कठीण करून देण्यात येत होते. सावित्रीबाई फुले आणि महात्मा जोतीराव फुले हे या देशाच्या सामाजिक इतिहासातील अत्यंत एक आगळेपण असलेले नावे होय.

शोधनिबंधाचा हेतू

सावित्रीबाई फुले यांच्या सामाजिक व वाङ्मयीन कार्यांचा समाजक्रांतीच्या अनुभवाने वाचका घेणे हा या शोधनिबंधाचा हेतू आहे.

पार्श्वभूमी

क्रांती म्हणजे आमुलाग्र व्यवस्थापरिवर्तन - मग ते धार्मिक, राजकीय अथवा सामाजिक इ. क्षेत्रातील असे. सर्व जगाच्या इतिहासात 1848 हे वर्ष महान क्रांतीकारक ठरले आहे. याने मार्क्सने रचलेले 'कम्युनिझाचा जाहिरनामा' हा आपला महत्वाचा प्रबंध प्रसिध्द केला. अमेरिकन स्त्री संघर्शाची सळसळ याच वर्षी, फ्रान्समध्ये मानवी हक्कांसाठी क्रांती, इंग्लंडमध्ये स्त्रीसवातंत्र्याची मागणी व भारतात जोतीराव व सावित्रीबाई यांनी स्त्रीशिक्षणाचे युगप्रवर्तक कार्य या युगप्रवर्तक महत्वाच्या घटना होत. पारंपारिक विद्येमुळे भारताला बुध्दीप्रकाशाने देणगी मिळाली. त्यापूर्वी येथे ग्रंथप्रामाण्य, शब्दप्रामाण्य व रुढीप्रामाण्य युग होते. यात केवळ अज्ञ असते. स्त्रीसवातंत्र्याचे तर्काचे, कार्यकरणाचे कसलेही विवेचन नसे. या व्यावस्थेने मानवाला त्यामुळे सर्वस्वी गुलाम करून टाकले होते.

कार्याचे आगळेपण

त्या काळी (बंगालमध्ये इ.स. 1820 मध्ये शाळा काढणाऱ्या) मीरा कुळ यांना पुण्यात मध्य पुरेसा सवलत व मिळाल्यामुळे आपली शाळा बंद करावी लागली. याच दरम्यान दिल्ली इंग्लंडच्या मंगळ नावाच्या क्रांती महारवाड्यात काढलेली मुलींची शाळा रुढीप्रिय शूद्र-अतिशूद्रांनीच बंद पाडण्यास लागू पाडली. 1844 मध्ये विद्याने मंगळवारपेठेत काढलेली व पुरेशी साधनसामग्री असलेली शाळा देखिल 1847 साली बंद पडली. एकदरीत या काळ शतकात स्त्रीशुद्धांसाठी घालविल्या गेलेल्या सर्वत्र शाळा बंद पडल्याचे दिसते. या पार्श्वभूमीवर स्त्रीशूद्धांसाठी सावित्रीबाई

2018-19

SCHOLARS IMPACT

Quarterly
An International Multidisciplinary Multilingual
Peer Reviewed Research Journal

ISSN 2349-7632
EISSN 2349-7640

Special Issue

Approved by UGC
Journal No. 41129

IMPACT FACTOR - 5.98

ICSSR Sponsored

*Oae
Approved*

Two Days National Seminar
on

Indian Council of
Social Science Research

"LIBRARY AUTOMATION USING SOUL SOFTWARE"

24th & 25th February 2019

February 2019 (Special Issue)

✦ EDITOR IN CHIEF ✦

DR. M. RAGHIB DESHMUKH

✦ GUEST EDITOR ✦

DR. ASHOK S. SONONE
PROF. R. G. BAHETI

DR. S. R. BAHETI
DR. M. N. SONONE

www.scholarsimpact.com

: Organised by :

Department of Library Science

The Berar General Education Society's

SITABAI ARTS, COMMERCE & SCIENCE COLLEGE, VIDYA

Re-accredited by NAAC with A (Grade)

(Affiliated to : Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati)

134.	आधुनिक ग्रंथालयात बदलते प्रगत माहिती तंत्रज्ञान	मंगेश डब्ल्यु. वागडे
135.	ग्रंथालयशास्त्र व माहितीशास्त्र या विषयी एक सापेक्ष दृष्टिकोन	प्रा.डॉ.राजकुमार पंढरीनाथ घुले
136.	ग्रंथालयाच्या यांत्रिकरणामधील समस्यांचे विश्लेषणात्मक अध्ययन	प्रा. सिद्धार्थ ए. पाटील
137.	ग्रंथालय समितीच्या कार्यात संगणकाचा उपयोग	प्रा. भास्कर भिकाजी धारणे
138.	विदर्भ वाचनालय संघाची स्थापना (1939) अकोला - एक स्तुत्य उपक्रम	प्रा.डॉ. भास्कर शामराव वाडगे
139.	ग्रंथालय व्यवस्थापनात संगणकाचे महत्व	प्रा.संतोष गोपालकृष्ण कुळकर्णी
140.	साहित्य चळवळीत ग्रंथालयाचे महत्त्व	प्रा.डॉ. हरिचंद नांगसू नरटे
141.	ग्रंथालय संगणकीकरणाची गरज व महत्त्व	अर्जुन गजमल, राजु बा. बोंबले, संग्राम अ. किल्लेदार
142.	ग्रंथालयाच्या संगणकीकरणाची आधुनिक काळातील प्रासंगिकता	श्री सुभाष राजाराम दामोदर
143.	ग्रंथालय संगणकीकरण व बौद्धिक संपदा हक्क समस्या	धोंगडे रवि देवराव
144.	सामाजिक संशोधनात संगणक व डिजिटल ग्रंथालयाची भूमिका	प्रा. दिलीप कुमरे

ग्रंथालय समितीच्या कार्यात संगणकाचा उपयोग

प्रा. भास्कर भिकाजी धारणे
सहयोगी प्राध्यापक

सीताबाई कला, विणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला

प्रस्तावना :

ग्रंथालय समितीस प्रशासकी अधिकार नसले तरी, ग्रंथालयाच्या सेवा, ग्रंथालय नियम आणि बांधणी यांमध्ये मार्गदर्शक तत्वे ठरविणे व ती अमलात आणणे, या बदलचे मर्यादित अधिकार या समितीला दिलेले आहेत. मार्गदर्शक तत्वावर आधारित घेतलेले निर्णय वर्षानुवर्षे लागू होतात. काळानुसार बदल करणे गरजेचे असते. अशावेळी अशा निर्णयासंबंधीचा पूर्वीचा तपशील मिळविणे आवश्यक असते कागदोपत्री असणारे हे निर्णय मर्यादित आयुष्यामुळे वर्षानुवर्षे साठविणे, जतन करणे व शोधणे फार कठीण जाते. अशावेळी सर्व निर्णयांचा संगणकात साठवून त्यांचे इंडेसिंग केल्यास ते मिळविणे व त्याच्या प्रती काढणे सोपे जाते. ग्रंथालय समितीचे बैठकीसंबंधी निवेदन करणे व त्या बैठकीच्या तपशिलाची नोंद करणे संगणकाद्वारे करता येते. संगणक समितीचे निर्णय अहवाल प्रसारित करण्यात इलेक्ट्रॉनिक माध्यमांचा उपयोग होतो. संशोधनाची हेतू : ग्रंथालयाच्या प्रशासकीय कामकाजात संगणक व तंत्रज्ञानाचा उपयोग करून घेणे शोध घेणे.

वर्तमान युगात सर्वच क्षेत्रात माहिती तंत्रज्ञान वेगाने विकसित होत आहे. त्या आधाराने नवनवीन उपलब्ध होत आहे. या तंत्रज्ञानाचा उपयोग करून ग्रंथालयीन कामकाजात सुसुत्रता आणि मार्गदर्शक महत्वाची भूमिका ठरविणाऱ्या ग्रंथालय समितीच्या कामकाजात संगणकाचा उपयोग करून उपयुक्तता याविषयी या संशोधनात उहापोह करण्याचा प्रयत्न करावयाचा आहे.

ग्रंथालय समितीचे कार्य

ग्रंथालय समितीचे कार्य हे ग्रंथालयाचा आकार, ग्रंथसंग्रह, वाचकसंख्या या गोष्टींवर अवलंबून मोठ्या ग्रंथालयात समितीला व्यवस्थापनात विविध स्तरावर काम करणे आवश्यक असते. तुलनेने अकोला ग्रंथालयासाठी वेगळा विचार करता येतो. ग्रंथालय समितीला ग्रंथालय व्यवस्थापन व नियोजनाकडे अतिरिक्त अडचणी लक्षात घेऊन ग्रंथालय समितीचे काम संगणकीकृत केल्यास ऐनवेळी व भविष्यात येणाऱ्या टाळणे शक्य होईल. ग्रंथालय समितीच्या कामाची माहिती सांभाळण्यासोबतच ग्रंथालय सेवा, नियम व संबंधीची माहिती वाचकांना व ग्रंथालय कर्मचाऱ्यांना सहज उपलब्ध व्हावी यासाठी ग्रंथालय समितीचे कामकाजात संगणकाचा वापर करून सुसुत्रता आणि गती आणू शकतो.

ग्रंथालय समितीला प्रशासकीय विशेष अधिकार नसले तरी ग्रंथपालामार्फत प्रत्येक विभागात काम करणे व त्यांच्याशी अप्रत्यक्ष संबंध ठेवणे, ग्रंथालयाच्या सर्वांगीन प्रगतीसाठी कार्यतत्पर असणे असे ग्रंथालय स्वरूप असल्यामुळे ग्रंथालयाच्या संदर्भात या समितीचे स्थान महत्वाचे असते. म्हणून या समितीचे तंत्रज्ञानाच्या उपयोगामुळे कार्यक्षमता वाढू शकते आणि या समितीची परंपरागत पध्दतीने चांगल्या आधुनिकीकरणामुळे जलद आणि कार्यक्षमरित्या करता येईल.

ग्रंथालय समितीला ग्रंथालयीन कामाचे वेगवेगळ्या स्तरावर वेगवेगळ्या वेळांसाठी नियोजन जसे भविष्यकालीन नियोजन या नियोजनामध्ये मुख्यत्वे पडतील गोष्टींचा अंतर्भाव होतो.

18-19
total-03

*Ulc
listed*

**Peer Reviewed Referred and
UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)**

ISSN 2277 - 5730

**AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL**

AJANTA

PROCURE

TIME TO
MARKET

LOGISTIC

ROFIT
DISTRIB

PLAN

MANAGEMENT

Volume-VIII, Issue-I
January - March - 2019
English Part - II / Marathi

IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5
www.sjifactor.com

Ajanta Prakashan

CONTENTS OF MARATHI

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१	आधुनिक वाङ्मय : चरित्र (२००० नंतर) प्रा. बनकर दीपक भीमराव	१-४
२	सामुदायिक विकासात विस्तार शिक्षण पध्दतींचा अचलंब डॉ. प्रा. जयश्री देशमुख	५-८
३	सावित्रीबाई फुले यांच्या साहित्यातील स्त्री आणि समाज विषयक चिंतन डॉ. कैलास सुदामराव वानखडे	९-१५
४	भारतीय सभाजक्रांतीची मातृमूर्ती : सावित्रीबाई फुले प्रा. भास्कर भिकाजी धारणे	१६-१८
५	उच्च शिक्षण आणि शिक्षणाचा आदिवासी गावित माधव हरि डॉ. पी. बी. पगारे	१९-२३
६	स्त्री परिवर्तनाच्या चळवळीमध्ये रत्नाबाई रानडे यांचे योगदान प्रा. एस. आर. दामोदर	२४-२५
७	ग्रामीण महिला सवलतीकरणासाठी स्वयंसहायता गट : एक प्रभावी माध्यम प्रा. डॉ. भास्कर शामराव वडिरे	२६-२९
८	कौशल्यधारित शिक्षण हीच काळाची गरज : एक विश्लेषणात्मक अध्ययन Dr. Pawan R. Naik Dr. Archana Kahale (Patki)	३०-३४
९	औरंगाबाद जिल्ह्यातील माध्यमिक शाळेतील विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक संपादणावरी योग प्रशिक्षणाचा होणारा परिणाम अभ्यासणे कविता बाधमारे डॉ. सुहास पाटक	३५-३९
१०	ग्रामीण आणि शैतीविषयक विकास प्रा. देवदास र. आरोलकर	४०-४३
११	स्त्री आणि समाज प्रा. धिवेक शांताराम चव्हाण	४४-४८

३. सावित्रीबाई फुले यांच्या साहित्यातील स्त्री आणि समाज विषयक चिंतन

डॉ. कैलास सुवामराव वानखडे

प्रस्तावना

सावित्रीबाई फुले यांना कांतीपथोती म्हटले जातं कारण त्यांनी त्या काळात जे कार्य केले ते फारच क्रांतीप्रवण होते. स्त्रियांना ज्या काळात चूल व मूल येवढे काम होते त्या काळात सावित्रीबाईंनी स्त्रीला स्वतःची जाणीव करून दिली. जोतीराव फुले यांच्या वैचारिक व कृतीशील कार्यातून सावित्रीबाईंच्या लेखनविषयक जाणिवा जागृत व प्रगल्भ झाल्या होत्या. सभोवताली घडणाऱ्या घडामोडींचे सामाजिक विश्लेषण करण्याची प्रेरणाही त्यांना जोतीराव फुले यांच्याकडूनच मिळाली आहे. सावित्रीबाई फुले यांच्या काळातील सामाजिक धडामोडींचा विचार करता असे लक्षात येते की, त्या काळात महाराष्ट्रामध्ये सुधारणावाद्यांचे तीन वेगवेगळे प्रवाह निर्माण झाले होते. पहिला प्रवाह होता धार्मिक सुधारकांचा, दुसरा प्रवाह होता नीतिकवादी ब्राह्मण बुद्धीवादी सुधारकांचा आणि तिसरा प्रवाह होता राष्ट्रवादी धर्म, सरकारी व घालीरीतीविरुद्ध बंड करणाऱ्या ब्राम्हणेतरांचा. तिसरा प्रवाह आक्रमक होता. वर्ण-जाती याचा अंत करणे व स्त्री दारुण पाया विरोध करून स्त्रीला सन्मानाचे जीवन देणे हा तिसऱ्या प्रवाहाचा मुख्य हेतू होता. या तिसऱ्या प्रवाहाच्या प्रतिनिधी होत्या सावित्रीबाई फुले. सावित्रीबाई फुले यांच्या काळात स्त्रीचे जीवन फारच दयनीय होते. लहान वयात लग्न करणे, लहान वयात आई होणे, विवाह झाल्यास केशवपन करणे, नवऱ्याच्या चितेवर जलन सती जाणे, सुरक्षेची हमी नाही. कोणताही अधिकार नाही अशा पार्श्वभूमीवर सावित्रीबाईंचे कार्य सुरु झाले. जशी स्त्रीची अवस्था होती त्याहीपेक्षा अधिक दयनीय अवस्था शुद्रातीशुद्राची होती. या दोन्ही घटकासाठी आपले आयुष्य खर्च करणाऱ्या सावित्रीबाई फुले यांनी जीवनाच्या शेवटपर्यंत कार्य केले.

शोधनिबंधाचा हेतू

सावित्रीबाई फुले यांच्या साहित्यातून व्यक्त झालेले स्त्री व समाजविषयक चिंतन यांचा परिचय करून देणे हा मुख्य हेतू समोर ठेवून या निबंधाची मांडणी केली आहे.

सावित्रीबाई फुले यांचे साहित्य

सावित्रीबाई फुले यांचा 'काव्यफुले'चा शिर्षकाचा काव्यसंग्रह 1854 साली प्रकाशित झाला. त्यानंतर जयळपास सदतीस वर्षांनंतर 'बावळकशी सुबोधरत्नाकर' या शिर्षकाची बादल श्लोकांची रचना 1891 साली प्रकाशित झाली आहे. या दरम्यान स्वामी जे काव्यलेखन केले ते प्रकाशित झाले नाही. त्याचा शोध घेणे आवश्यक आहे. मराठी साहित्याने ज्यांना आधुनिक काव्याचे जनक संबोधले आहे, त्या केशवसुतांच्या जन्मापूर्वी बारा वर्षे अगोदर सावित्रीबाई फुले यांचा काव्यसंग्रह प्रकाशित झाला आहे. या काव्यसंग्रहातील कविता समाजसुधारणा व आधुनिक विचाराने भरभरून व्यक्त झालेल्या आहेत.

जोतीबांची पत्रे व समाजोध्दाराच्या तळमळीतून जी आजस्वी भाषणे दिली त्या भाषणांचे संकलन-संपादनसुद्धा सावित्रीबाईंनी केले आहे. तत्कालीन समाजजीवनातील प्रतिगामी विचारांच्या कुजलेल्या अंगठ्या उडवण्याला विरोध करणारा पुरोगामी विचार सावित्रीबाईंच्या साहित्यातून व्यक्त होतो.

SCHOLARS IMPACT

Quarterly
An International Multidisciplinary Multilingual
Peer Reviewed Research Journal

ISSN 2394 - 7632
EISSN 2394 - 7640

Special Issue

Approved By UGC
Journal No-41129

IMPACT FACTOR - 5.98

ICSSR Sponsored

Two Days National Seminar
on

*UGC
Approved*

Indian Council of
Social Science Research

"LIBRARY AUTOMATION USING SOUL SOFTWARE"

24th & 25th February 2019

February 2019 (Special Issue)

✦ EDITOR IN CHIEF ✦

DR. M. RAGHIB DESHMUKH

✦ GUEST EDITOR ✦

DR. ASHOK S. SONONE
PROF. R. G. BAHETI

DR. S. R. BAHETI
SHRI. B. K. SONONE

www.scholarsimpact.com

: Organised by :

Department of Library Science

The Berar General Education Society's

SITABAI ARTS, COMMERCIAL & SCIENCE COLLEGE, AKOLA.

Re-accredited by NAAC with A (Grade)

(Affiliated to : Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati)

121.	Role of Information And Communication Technology In Music Dr. A. G. Solanke	401 - 403
122.	A Study of Library Management Software Dr. Madhukar D. Wadate	404 - 405
123.	Utilization of Information And Communication Technology (ICT) In Home Economics Dr. Chhaya S. Ghadyalgi	406 - 409
124.	Need And Importance of Library Automation Bhushan P. Jagtap	410 - 412
125.	Impact of Networking On Library Networks In India Dr. Trishala L. Khandekar	413 - 414
126.	Need of Library Automation In The Present Scenario Dr. Snehal Shembekar	415 - 417
127.	ग्रंथालय संगणकीकरणासाठी ई ग्रंथालय एक उपयुक्त आज्ञावली कु. जया डब्ल्यू. वागदे	418 - 420
128.	ओपन सोर्स सॉफ्टवेअर प्रकार आणि फायदे निर्मला अनंत थोरात	421 - 423
129.	ओपन सोर्स सॉफ्टवेअर प्रशांत लक्ष्मणराव वानखडे, सतिष रामदास सरकटे	424 - 425
130.	राजकीय संशोधनात संगणकाची व संगणकीकृत ग्रंथालयाची भूमिका डॉ. बी.जी. जोगदंड	426 - 428
131.	महाविद्यालयीन ग्रंथालयाचे संगणकीकरण एक अभ्यास श्रीमती सविता सदाशिवराव आवचार	429 - 431
132.	ऑनलाईन ग्रंथालय साधनांचा मराठीच्या अभ्यासासाठी उपयोग डॉ. कैलास सुदामराव वानखडे	432 - 433
133.	ग्रंथालय आधुनिकीकरणाच्या मार्गातील अडचणी व त्यावरील उपाय डॉ. प्रतिभा लक्ष्मण चराडे	434 - 436

ऑनलाईन ग्रंथालय साधनांचा मराठीच्या अभ्यासासाठी उपयोग

डॉ. कैलास सुदामराव वानखडे
सहयोगी प्राध्यापक, मराठी विभाग
सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला
मेल - kailasswankhade@gmail.com

प्रस्तावना

ग्रंथालय म्हणजे महाविद्यालयाचा दागिना. येथे वाचकांचे ज्ञान वृद्ध करण्याचे कार्य घडते. सजग व पिढी घडविणे हे महाविद्यालयाचे उद्दीष्ट असते. हे कार्य ग्रंथालयाशिवाय पूर्ण होऊ शकत नाही. अभ्यास पाहिजे ती माहिती हव्या त्या वेळेला पुरविणे, हवे ते ग्रंथ उपलब्ध करून देणे हाच ग्रंथालयाचे हेतू असत. महाविद्यालयाचे ग्रंथालय समृद्ध असते तेथील विद्यार्थी व अध्यापक जिज्ञासू व अभ्यासू वृत्तीचे घडतात. ग्रंथालय महाविद्यालयाचा अरसा असतो. काळानुरूप महाविद्यालयीन शिक्षण प्रक्रियेमध्ये बदल घडत आहेत. शिक्षणाचे उद्दिष्टे यासाठी व आधुनिक शिक्षणासाठी वेगवेगळ्या तंत्रज्ञानाचा, संगणकाचा, इंटरनेटचा डिजिटलायझ उपयोग मोठ्या प्रमाणावर सुरू झालेला आहे. वेळेची बचत करण्यासाठी आणि योग्य ती माहिती निळविण्यासाठी ज्ञानसाधनांचा आवाका वाढलेला आहे. या साधनांचा उपयोग मराठीच्या अभ्यासासाठी करता शकतो याचा शोध घेणे येथे महत्त्वाचे मानले आहे.

संशोधनाचा हेतू : ऑनलाईन ग्रंथालय सेवेमुळे विद्यार्थी व अध्यापक यांना मराठी विषयाचा अभ्यास करणे उ सोपे व सोयीचे झाले आहे का याचा शोध घेणे

गृहितक : ऑनलाईन ग्रंथालय साधनांचा मराठीच्या त्वरीत अभ्यासासाठी उपयोग होऊ शकतो.

ग्रंथालय म्हणजे महाविद्यालयाचा प्राण. महाविद्यालयीन कार्याचा केंद्रबिंदू असतो. संशोधनामध्ये शैक्षणिक कार्यामध्ये ग्रंथालयाची भूमिका मूलनूत स्वरूपाची असते. शिक्षक आणि विद्यार्थी यांना ग्रंथ पुरविण्या त्याद्वारे आपले ज्ञान अद्यावत ठेवण्याचे कार्य ग्रंथालयामार्फत साधले जाते. संशोधनासाठी आवश्यक अस त्या माहिती उपलब्ध करून देणे, महाविद्यालयामध्ये चालणाऱ्या शैक्षणिक उपक्रमांकरिता आवश्यक असलेल्या सुविधा देण्याचे कार्य ग्रंथालय करीत असते. विद्यार्थ्यांना ज्ञान देण्याचे कार्य, मार्गदर्शन करण्याचे कार्य, त्या सार्वगीन विकासाचे कार्य करण्याचे ग्रंथालय हे मुख्य साधन आहे. वाचन साहित्य हे ग्रंथालयाचे प्रमुख आणि प्रत्येक क्षणाला ज्ञानाच्या प्रांतामध्ये भर पडत असते. नवनीन शोध लागतात नवीन सिध्दांत मांडले जातात. ग्रंथ विषयाचे ग्रंथ सर्व वाचकांना खरेदी करणे शक्य होत नाही. अषावेळी ग्रंथालय ग्रंथ पुरवित असते म्हणून उपयोगाचे ठरते.

आधुनिक तंत्रज्ञान आणि संकलित माहिती पुरविण्याच्या साधनांमध्ये फार मोठी क्रांती झालेली उ तात्काळ सेवा देणे आणि अधिक तत्परतेने नवीन ज्ञानचा समावेश करणे यानुसार ग्रंथालयामध्ये परिवर्तन झाले आहे. वाचक ज्याप्रमाणे माहिती किंवा साधनांची मागणी करतो त्याप्रमाणे ग्रंथालय आपले रूप बदलत अस वाचकाच्या अशा गरजेतूनच साधनसाहित्याचे नवीन शोध लागले आहेत.

ग्रंथालयामधील पारंपरिक पध्दतीच्या सेवांमध्ये ग्रंथांची देवघेव, संदर्भांची सेवा, वाचनसाहित्यची सूची व वर्तमानपत्र इ. प्रकारच्या सेवांचा समावेश होतो. आधुनिक सेवांमध्ये सीए सर्किट्स, एसडीआय सर्किट्स, फोटोकॉ सर्किट्स, ऑब्स्ट्रक सर्किट्स इ. सेवांचा समावेश होतो. आणि संगणकीय सेवांमध्ये ऑनलाईन सर्च सर्किट्स महत्त्व आहे. इंटरनेट ई-मेल द्वारा ही सेवा पुरविली जाते. ओपॅक सर्किट्स, डेटाबेस सर्किट्स, डॉक्युमेंट डिलिवरी सर्व अशा अनेक प्रकारच्या सेवा उपलब्ध आहेत.

Peer Reviewed Referred and
UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)

ISSN 2277 - 5730

**AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL**

AJANTA

Volume-VII, Issue-IV
October - December - 2018
Marathi Part - II

IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5
www.sjifactor.com

Ajanta Prakashan

Ugc listed

❧ CONTENTS OF MARATHI PART - II ❧

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१४	आजची आव्हाने आणि महात्मा वसवेश्वररांच्या तत्वज्ञानाची प्रस्तुतता डॉ. उदय न. कांबळे	७४-७७
१५	महिलांचे सखलीकरण आणि विकास प्रा. डॉ. देशमुख आर. के.	७८-८४
१६	गोध कवितेच्या निर्मितीप्रक्रियेचा डॉ. कैलास सुदामराव वानखडे	८५-८७
१७	मागणी व पुरवठा एक चिकित्सक अभ्यासक प्रा. टाकोळे दत्त लक्ष्मण	८८-९०
१८	नांदेड जिल्ह्यातील आंबेडकरी पत्रकारिता : ऐतिहासिक अभ्यास प्रा. महेंद्र यादवराव घनसावंत डॉ. प्रकाश बाघमारे	९१-९४
१९	मराठवाड्यातील दलित कथेचे वेगळेपण : एक अवलोकन प्रा. कांबळे डी. आर.	९५-९८
२०	कुसुमाग्रजांच्या प्रेमकवितेतील ध्येयवाद डॉ. प्रवीण कारंजकर	९९-१०४
२१	बालकाचा शिक्षणाचा अधिकार व राष्ट्रीय बाल नीती डॉ. प्रा. जयश्री देशमुख	१०५-१०८
२२	शिक्षक - प्रशिक्षकांचे ताण - तणाव व्यवस्थापन एक अभ्यास विद्या आनंदराव शिंदे	१०९-११४
२३	मंदुरबार व धुळे जिल्ह्यातील आदिवासी व बिगर आदिवासी शहरी विद्यार्थ्यांच्या दमश्वास या शारीरिक गामक क्षमतेचा तुलनात्मक अभ्यास डॉ. विजय आधार पाटील श्री. प्रमोद जाधव पटेल	११५-१२२
२४	सैनिकी शाळा आणि सद्यस्थितीतील सैनिकी शिक्षणाची गरज दत्तात्रय महादु पडघान	१२३-१२६
२५	महिलाविषयक पुरवण्या व त्यातून हाताळले जाणारे विषय सविता चंद्रकांत वाकडे	१२७-१३०

१६. शोध कवितेच्या निर्मितीप्रक्रियेचा

डॉ. कैलास सुदामराव वानखडे

सहयोगी प्राध्यापक, मराठी विभाग, सोताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला.

प्रस्तावना

कवीच्या मनामध्ये साठवलेल्या भावनेचा उद्रेक होण्यासाठी एखादी घटना कारणीभूत ठरते आणि त्याद्वारा भावना अभिव्यक्त व्हायला सुरवात होते. ही उद्रेकाची अवस्था अतिशय उत्कट असते. या क्षणी कवीच्या मनाची घालमेल सुरू असते. मनात काहीतरी सुरू आहे पण ते बाहेर येत नाही अशा अस्वस्थ मनोवस्थेची कौडी फोडणारी ती घटना असते. याच क्षणी कवितेची निर्मिती आकार घेत असते.

कवीमनाच्या या उत्कट अवस्थेची कौडी फोडणारा एखादा शब्द किंवा एखादी ओळ किंवा एखादा उदगार कारण ठरत असतो. कौडी फोडणारा हा शब्द म्हणजे त्या कवितेच्या निर्मितीचे 'बीज' असतो. या बीजातूनच कविता आकार घेत असते. या बीजशब्दाला कवितेचा आकार देण्यासाठी अनुभवविश्वातील संदर्भ उत्स्फूर्तपणे धाऊन येतात आणि कवितेचे एकेका अंग - प्रत्यंग आकार घेत असते.

कवितेचे अल्पाक्षरी सूचणे

कौडी फोडणारा जो बीजशब्द आहे तीच खरी कविता असते. त्या क्षणाला सूचणारी एक ओळ किंवा एखादा शब्द हेच कवितेचे मूळ रूप असते. या मूळ रूपाला लेखकाच्या अनुभवविश्वातील संदर्भ पुरवून कविता विस्तारत जाते. याचा अर्थ असा की, कविता सूचताना 'एखादा शब्दच सूचणे' किंवा 'एखादी ओळच सूचणे' यावरूनच 'कविता अल्पाक्षरीच सूचते' असेही म्हटले जाते.

अनुभवांना भाषेची लय सापडली की ते शब्दरूप घेतात

कवितेच्या निर्मितीसाठी कारणीभूत ठारणारा जो बीजशब्द किंवा बीजवाक्य असते तो मनाची कौडी फोडण्याचे काम करित असतो असे असले तरी त्या शब्दाला प्रसवण्याचे कार्य कवीच्या मनात साठवलेले त्याचे अनुभवविश्व करित असते. हे अनुभव प्रसंगोपात कवीला व्यक्त होण्याची प्रेरणा देत असतात. हे अनुभव कवीच्या व्यक्तीगत अनुभवांपासून तर सिग्मण्ड फ्राईडने सांगितलेल्या अबोध मनातील अनुभवापर्यंत असतात. या अनुभवाची व्यापकता कार्ल गुस्तोव युंग यांनी सांगितलेल्या 'सामुहिक अबोध' पर्यंत निर्दिशित करता येईल. हे अनुभव व्यक्त होण्यासाठी सतत धडपडत असतात. हे अनुभव व्यक्त होण्यासाठी भाषेची लय शोधत असतात. एकदा अनुभवांना भाषेची लय सापडली की ते भराभर शब्दरूप घेऊन कवितेद्वारा अभिव्यक्त होत असतात. अशाप्रकारे कवितेची निर्मिती होते.

काव्यनिर्मितीच्या मूळाशी प्रदीर्घ पार्श्वभूमी असते

एकेच कवितेच्या निर्मितीप्रक्रियेविषयी असे म्हणता येईल की, कवीमनात साठवलेल्या भावनांची कौडी फोडणारी एखादी घटना घडते, त्या घटनेतून उत्कट भावनेच्या रूपाने एखादा शब्द आकार घेतो, किंवा एखादी ओळ सूचते हेच काव्यनिर्मितीचे बीज असते. या बीजाला अनुभवविश्वातील संदर्भ पुरवून कविता रूप धारण करते. एक शब्द किंवा एखादी ओळ

SCHOLARS IMPACT

Quarterly

An International Multidisciplinary Multilingual
Peer Reviewed Research Journal

ISSN 2394 - 7632

EISSN 2394 - 7640

Special Issue

Approved By UGC
Journal No- 41129

IMPACT FACTOR - 5.98

Ugc Approved

ICSSR Sponsored

Two Days National Seminar
on

Indian Council of
Social Science Research

"LIBRARY AUTOMATION USING SOUL SOFTWARE"

24th & 25th February 2019

February 2019 (Special Issue)

✦ EDITOR IN CHIEF ✦

DR. M. RAGHIB DESHMUKH

✦ GUEST EDITOR ✦

DR. ASHOK S. SONONE

PROF. R. G. BAHETI

DR. S. R. BAHETI

SHRI. M. K. SONONE

www.scholarsimpact.com

: Organised by :

Department of Library Science

The Berar General Education Society's

SITABAI ARTS, COMMERCE & SCIENCE COLLEGE, AKOLA.

Re-accredited by NAAC with A (Grade)

(Affiliated to : Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati)

134.	आधुनिक ग्रंथालयात बदलते प्रगत माहिती तंत्रज्ञान मंगेश डब्ल्यु. वागदे	437 - 439
135.	ग्रंथालयशास्त्र व माहितीशास्त्र या विषयी एक सापेक्ष दृष्टिकोन प्रा.डॉ.राजकुमार पंढरीनाथ घुले	440 - 442
136.	ग्रंथालयाच्या यांत्रिकरणामधील समस्यांचे विश्लेषणात्मक अध्ययन प्रा. सिद्धार्थ ए. पाटील	443 - 444
137.	ग्रंथालय समितीच्या कार्यात संगणकाचा उपयोग प्रा. भास्कर भिकाजी धारणे	445 - 446
138.	विदर्भ वाचनालय संघाची स्थापना (1939) अकोला - एक स्तुत्य उपक्रम प्रा.डॉ. भास्कर शामराव वझिरे	447 - 448
139.	ग्रंथालय व्यवस्थापनात संगणकाचे महत्व प्रा.संतोष गोपालकृष्ण कुळकर्णी	449 - 451
140.	साहित्य चळवळीत ग्रंथालयाचे महत्व प्रा.डॉ. हरिचंद नांगसू नरेटी	452 - 453
141.	ग्रंथालय संगणकीकरणाची गरज व महत्व अर्जुन गजमल, राजु बा. बोंबले, संग्राम अ. किल्लेदार	454 - 456
142.	ग्रंथालयाच्या संगणकीकरणाची आधुनिक काळातील प्रासंगिकता श्री सुभाष राजाराम दामोदर	457 - 458
143.	ग्रंथालय संगणकीकरण व बौद्धिक संपदा हक्क समस्या घोंगडे रवि देवराव	459 - 461
144.	सामाजिक संशोधनात संगणक व डिजीटल ग्रंथालयाची भूमिका प्रा. दिलीप कुमरे	462 - 464

साहित्य चळवळीत ग्रंथालयाचे महत्त्व

प्रा.डॉ. हरिचंद नांगसू नरेटी,
सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला.

प्रस्तावना:-

भारतात ग्रंथालय संगणकीकरणास चालना विशेषतः युनेस्कोच्या CDS-ISIS पॅकेजच्या उपलब्धतेमुळे मिळाली. NISSAT या संस्थेने पॅकेज उपलब्ध करून देऊन त्याच्या वापरासंबंधी प्रशिक्षण कार्यक्रमाचे आयोजन केले. या कार्यक्रमाला बऱ्याच ग्रंथालयात चांगला प्रतिसाद मिळाला. ग्रंथालय संगणकीकरण प्रक्रियेत आता बराच वेग आला आहे. महाविद्यालये, विद्यापीठ, ग्रंथालये-मूल्यमापन पध्दतीमध्ये ग्रंथालय विकास व संगणकीकरण या गोष्टींना महत्त्व आल्याने शैक्षणिक संस्था व विद्यापीठ व्यवस्थापन ग्रंथालयाच्या आधुनिकीकरणावर भर देत आहेत. साहित्य चळवळीमध्ये ग्रंथालयाची भूमिका अत्यंत महत्त्वाची आहे. SOUL सारख्या शैक्षणिक ग्रंथालयात उपयुक्त समजल्या जाणाऱ्या प्रणालीची निर्मिती करतांना आपल्या देशातील विद्यापीठ ग्रंथालयांच्या कामाचा व्याप यातील गुंतागुंत, त्यांच्याकडे असलेला व्यापक ग्रंथ संग्रह व त्यांचे अनेक अभ्यासक डोळ्यासमोर ठेवले गेले आहेत. विद्यापीठ ग्रंथालयातील दैनंदिन कामांचा व्यापक अभ्यास व प्रत्यक्ष माहितीचा उपयोग करण्यात आलेला आहे.

संशोधनाचा उद्देश:-

ज्ञानाची महिमा फार मोठी आहे. प्रत्येक क्षणी मानवाने आपले सामर्थ्य व विकास ज्ञानाच्या अगाधतेमुळे साधलेला आहे. ज्ञानामुळे मानवी जीवन समृद्ध होत असते. ज्ञानाची भांडारे असणारी ग्रंथालयोच्च मानवी जीवनात आमुलाग्र बदल घडवून आणू शकतात. साहित्यक्षेत्रात एक नवी कांती घडवून आणण्याच्या कार्यात ग्रंथालयाचा वाटा निश्चितच वाखाणण्यासारखा आहे. समाजातल्या सामान्यातल्या सामान्य माणसाला एक दिशा देण्याचे कार्य ग्रंथालये करित असतात. व्यक्ती-समाजामध्ये एकोपा निर्माण करण्याचे तंत्र आपल्याला ग्रंथानधून निश्चितच प्राप्त होतो. समाजाला शहाणा सुसंस्कृत करण्यासाठी ग्रंथालयाची भूमिका महत्त्वाची असते. ग्रंथालय चळवळीला प्रोत्साहन देण्याची जबाबदारी काही देशात शासनांनी आपल्या हाती घेतली आहे. 'गाव तेथे ग्रंथालय' आणि 'वाचक तेथे वाचनालय' ही घोषणा आज मात्र पाहिजे, त्याप्रमाणात आपल्या देशात यशस्वी झालेली नाही याची खंत वाटते. ती व्हावी आणि साहित्य चळवळीला एक नवी दिशा मिळावी या हेतूने हा शोधनिबंध लिहण्यामागचा हेतू आहे.

साहित्य चळवळ आणि ग्रंथालयाचे महत्त्व:-

भारतातील ग्रंथालय चळवळीचा प्रारंभ बडोद्याचे श्रीमंत सयाजीराव गायकवाड यांनी आपल्या संस्थानात केलेल्या योजनाबद्ध अशा मध्यवर्ती तसेच जिल्हावार, तालुकावार व ग्रामवार ग्रंथालयांच्या स्थापनेने झाला. विसाव्या शतकाच्या पहिल्या दशकात चळवळीचे हे पहिले पाऊल पडले. यापुर्वी मुंबई सरकारने 1808 मध्ये केलेली ग्रंथालयांच्या नोंदीची तरतूद एकोणिसाव्या शतकात भारतातील प्रमुख शहरी स्थापन झालेल्या नेटिव्ह जनरल लायब्ररीज, इंपीरियल लायब्ररीची स्थापना (1912) इ. गोष्टी ग्रंथालय आणि साहित्य चळवळ या दोन्ही दृष्टीने महत्त्वाच्या आहेत.

महाराष्ट्रात ग्रंथालय संघटनेची सुरुवात 1921 साली झाली. द.वा. जोषी यांच्या परिश्रमाने महाराष्ट्रीय मोफत वाचनालय परिषद भरली आणि त्यातून महाराष्ट्रीय वाचनालय संघाची स्थापना झाली. फॅजी समितीच्या विफारशीनुसार 1947 मध्ये मध्यवर्ती, प्रादेशिक, जिल्हा आणि तालुका वाचनालयांची रितसर उभारणी सुरु झाली. सरकारी मान्यतेनुसार ग्रंथालय संघाची संघटना उभी करणे हे ग्रंथालय चळवळीचे एक मुख्य सूत्र होते. ग्रंथपालनाला बाहिलेले साहित्य सहकार हे मासिक, ग्रंथालय परिषदा, ग्रंथपालन वर्ग, शिबीरे, शालेय ग्रंथालय

Peer Reviewed Referred and
UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)

AJ

ISSN 2277 - 5730

**AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL**

Ugc listed

AJANTA

Volume-VII, Issue-IV
October - December - 2018
Marathi Part - II

IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5
www.sjifactor.com

Ajanta Prakashan

CONTENTS OF MARATHI PART - II

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१४	आजची आव्हाने आणि महात्मा बसवेंधरांच्या तत्त्वज्ञानाची प्रस्तुतता डॉ. उद्धव न. कांबळे	७४-७७
१५	महिलांचे सबलीकरण आणि विकास प्रा. डॉ. देशमुख आर. के.	७८-८४
१६	शोध कवितेच्या निर्मितीप्रक्रियेचा डॉ. कैलास सुदामराव वानखडे	८५-८७
१७	मागणी व पुरवठा एक चिकित्सक अभ्यासक प्रा. टाकोळे दत्त लक्ष्मण	८८-९०
१८	नांदेड जिल्ह्यातील अंबेडकारी पत्रकारिता : ऐतिहासिक अभ्यास प्रा. महेंद्र यादवराव घनसावंत डॉ. प्रकाश वाघमारे	९१-९४
१९	मराठवाड्यातील दलित कथेचे वेगळेपण : एक अवलोकन प्रा. कांबळे डी. आर.	९५-९८
२०	कुसुमाप्रजांच्या प्रेमकवितेतील ध्येयवाद डॉ. प्रवीण कारंजकर	९९-१०४
२१	बालकाचा शिक्षणाचा अधिकार व राष्ट्रीय बाल नीती डॉ. प्रा. जयश्री देशमुख	१०५-१०८
२२	शिक्षक - प्रशिक्षकांचे ताण - तणाव व्यवस्थापन एक अभ्यास विद्या आनंदराव शिंदे	१०९-११४
२३	नंदुरबार व धुळे जिल्ह्यातील आदिवासी व बिगर आदिवासी शहरी विद्यार्थ्यांच्या दमश्वास या शारीरिक गामक क्षमतेचा तुलनात्मक अभ्यास डॉ. विजय आधार पाटील श्री. प्रमोद जाधव पटेल	११५-१२२
२४	सैनिकी शाळा आणि सद्यस्थितीतील सैनिकी शिक्षणाची गरज दत्तात्रय महादु पडघान	१२३-१२६
२५	महिलांविषयक पुरवण्या व त्यातून हाताळले जाणारे विषय सविता चंद्रकांत वाकडे	१२७-१३०

१६. शोध कवितेच्या निर्मितीप्रक्रियेचा

डॉ. कैलास सुदामराव वानखडे

सहयोगी प्राध्यापक, मराठी विभाग, सांताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला.

प्रस्तावना

कवीच्या मनामध्ये साठवलेल्या भावनेचा उद्रेक होण्यासाठी एखादी घटना कारणीभूत ठरते आणि त्याद्वारा भावना अभिव्यक्त व्हायला सुरवात होते. ही उद्रेकाची अवस्था अतिशय उत्कट असते. या क्षणी कवीच्या मनाची घालमेल सुरू असते. मनात काहीतरी सुरू आहे पण ते बाहेर येत नाही अशा अस्वस्थ मनोवस्थेची कोंडी फोडणारी ती घटना असते. याच क्षणी कवितेची निर्मिती आकार घेत असते.

कवीमनाच्या या उत्कट अवस्थेची कोंडी फोडणारा एखादा शब्द किंवा एखादी ओळ किंवा एखादा उदगार कारण ठरत असतो. कोंडी फोडणारा हा शब्द म्हणजे त्या कवितेच्या निर्मितीचे 'बीज' असतो. या बीजातूनच कविता आकार घेत असते. या बीजशब्दाला कवितेचा आकार देण्यासाठी अनुभवविश्वातील संदर्भ उत्स्फूर्तपणे धाडून येतात आणि कवितेचे एकेका अंग - प्रत्यंग आकार घेत असते.

कवितेचे अल्पाक्षरी सूचणे

कोंडी फोडणारा जो बीजशब्द आहे तीच खरी कविता असते. त्या क्षणाला सूचणारी एक ओळ किंवा एखादा शब्द हेच कवितेचे मूळ रूप असते. या मूळ रूपाला लेखकाच्या अनुभवविश्वातील संदर्भ पुरवून कविता विस्तारत जाते. याचा अर्थ असा की, कविता सूचताना 'एखादा शब्दच सूचणे' किंवा 'एखादी ओळच सूचणे' यावरूनच 'कविता अल्पाक्षरीच सूचते' असेही म्हटले जाते.

अनुभवांना भाषेची लय सापडली की ते शब्दरूप घेतात

कवितेच्या निर्मितीसाठी कारणीभूत ठारणारा जो बीजशब्द किंवा बीजवाक्य असते तो मनाची कोंडी फोडण्याचे काम करित असतो असे असले तरी त्या शब्दाला प्रसवण्याचे कार्य कवीच्या मनात साठवलेले त्याचे अनुभवविश्व करित असते. हे अनुभव प्रसंगोपात कवीला व्यक्त होण्याची प्रेरणा देत असतात. हे अनुभव कवीच्या व्यक्तीगत अनुभवांपासून तर सिग्मण्ड फ्राईडने सांगितलेल्या अबोध मनातील अनुभवापर्यंत असतात. या अनुभवाची व्यापकता कार्ल गुस्ताव युंग यांनी सांगितलेल्या 'सामुहिक अबोध' पर्यंत निर्दिशित करता येईल. हे अनुभव व्यक्त होण्यासाठी सतत धडपडत असतात. हे अनुभव व्यक्त होण्यासाठी भाषेची लय शोधत असतात. एकदा अनुभवांना भाषेची लय सापडली की ते भराभर शब्दरूप घेऊन कवितेद्वारा अभिव्यक्त होत असतात. अशाप्रकारे कवितेची निर्मिती होते.

काव्यनिर्मितीच्या मूळाशी प्रदीर्घ पार्श्वभूमी असते

एकणच कवितेच्या निर्मितीप्रक्रियेविषयी असे म्हणता येईल की, कवीमनात साठवलेल्या भावनांची कोंडी फोडणारी एखादी घटना घडते, त्या घटनेतून उत्कट भावनेच्या रूपाने एखादा शब्द आकार घेतो, किंवा एखादी ओळ सूचते हेच काव्यनिर्मितीचे बीज असते. या बीजाला अनुभवविश्वातील संदर्भ पुरवून कविता रूप धारण करते. एक शब्द किंवा एखादी ओळ

2018-19

Peer Reviewed Referred and
UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)

An International Multidisciplinary
Quarterly Research Journal

AJANTA

Uhl listed

Volume - VII, Issue - IV, October - December - 2018

ISSN 2277 - 5730

Impact Factor - 5.5 (www.sjifactor.com)

ENGLISH / MARATHI PART - II / HINDI

Ajanta Prakashan

CONTENTS OF MARATHI PART - II

Sr. No.	Name & Author Name	Page No.
१	ग्रामगोताप्रणित आदर्श ग्राम अंबादास बोरकर	१-५
२	वंदनिय राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचा सांगितीक दृष्टीकोन प्रा. डॉ. मुक्ता पुं. महल्ले	६-८
३	राष्ट्रसंतांचे स्त्री सबलीकरण व महिलोन्नती विषयक विचार प्रा. रेखा व्ही. इंगोले	९-१४
४	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचे समता विचार प्रा. डॉ. हरिचंद नांगसू नरेटी	१५-१७
५	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांच्या खंजेरी भजनातुन सीमुक्तिचा नाद प्रा. कु. प्रिती बी. इंगळे (वाकपांजर)	१८-२३
६	राष्ट्रसंतांचे ग्रामविकासविषयक विचार डॉ. ललित अघाने	२४-२६
७	राष्ट्रसंतांच्या दृष्टीकोनातून शिक्षण डॉ. सुभाष श्रीराम बाभुळकर	२७-३१
८	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांच्या समाजप्रबोधन कार्यात संगीताचे स्थान डॉ. सुनिल बाबुलालजी पटके	३२-३५
९	ग्रामस्वच्छता व रामधून एक समाज जागृतीची चळवळ डॉ. सुलभा के. पिंजरकर	३६-४१
१०	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचा सांगितीक दृष्टीकोण प्रा. डॉ. सोपान सितावराव वतारे	४२-४३
११	तुकडोजी महाराजांची शैक्षणिक भूमिका प्रा. संतोष नारायणराव वावगे	४४-४६
१२	राष्ट्रसंतांचे कले विषयक विचार प्रा. सचिन रा. हजारे	४७-४९
१३	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज आणि पर्यावरण प्रा. डॉ. म. ई. तंगावार	५०-५२
१४	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचे ग्रामगीतेतील जीवनमुल्ये विषयक विचार डॉ. वंदना दि. मोटघरे	५३-६१

४. राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचे समता विचार

प्रा. डॉ. हरिचंद्र नांगसू नरेंटी

सांताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला.

प्रस्तावना

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचे लौकीक शिक्षण कमी झाले असले, तरी त्यांची जीवना विषयक तत्वज्ञान मजबूत होती. ग्रामीण जीवन 'सैध्यातिक' विचार मांडण्यासाठीच त्यांनी हा 'ग्रामगीता' हा ग्रंथ लिहला. या गीतेचे 41 अध्याय आहेत. या गीतेमध्ये गावांची संपूर्ण रचना शिवाय ग्रामीण जीवनातील 'ग्रामगीता' हा ग्रंथ 8 पंचकामध्ये विभाजित झालेला असून ग्राम-जनजीवनातील वैविध्य पेलुवर आधारलेला आहे.

1) सधर्म मंथन पंचक 2) लोक वशिकरण पंचक 3) ग्राम निर्माण पंचक 4) दृष्टी परिवर्तन पंचक 5) संस्कार संशोधन पंचक 6) प्रेमधर्मस्थापन पंचक 7) वेवत्वसाधन पंचक 8) आदर्श जीवन पंचक

ग्रामगीता लिहण्याचा राष्ट्रसंतांचा उद्देश नवजीवन आणि प्रेमजीवन लोकांना कळावा हा होता. राष्ट्रसंतांनी ग्रामगीता हा ग्रंथ लिहून ग्रामीण जनजीवनामध्ये फेरबदल घडवून आणले. राष्ट्रसंतांचा या विचार माध्यमातून प्रत्येक गांव स्वयंपूर्ण आणि वैभव संपन्न होण्यास राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांच्या कार्याचा व ग्रंथाचा आजच्या वर्तमान परिस्थितीत निरिच्छत उपयोग होणार आहे.

समता विचार

1935 च्या दरम्यान तुकडोजी महाराजांचे सामाजिक जिवनाला सुरुवात झाली. 1935 साली सालबडी येथे रुद्रयागाचे आयोजन करण्यात आले होते. यात त्यांनी सर्वांना सामावून घेतले होते. या ठिकाणी कोणतेही जातीभेद, वर्णभेद, उच्च निच्यता न पाळता भोजनाला एकच पंगत ठेवली होती. आपला समाज हा वेगवेगळ्या जाती धर्मांनी ग्रासला आहे. या देशात बंधुभाव नाही. ही पंढवृत्ती वाढलेली होती बंधुभाव ही समतेची पहिली पायरी आहे. म्हणून आपल्या कार्य-कर्तृत्वातून राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांनी बंधु-भावाचे जागरण सुरु केले. समाजात बंधुभाव प्रस्थापित झाला की, सामाजिक समता ही आपोआपच प्रस्थापित होईल. अशी त्यांची धारणा होती.

"या भारतात बंधुभाव नित्य वसू दे ।

दे, वरची असा दे ।

"हे सर्व पंथ संप्रदाय एक दिसू दे ।

मतभेद नसू दे ।"

बंधुभाव आपल्या देशातील नव्हे जगातील धर्म आहे. आणि तो समाजयुक्त तो समतायुक्त सामाजिक जीवनाचा आत्मा आहे हे राष्ट्रसंतांनी ओळखले होते. व्यक्ती, कुटुंब, ग्राम अशा पध्दतीने बंधुभावाचा विकास व्हावा आणि त्यातून सामाजिक जीवनामध्ये समतेची प्रस्थापना व्हावी, हे राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचे स्वप्न होते. गुरुदेव

SCHOLARS IMPACT

Quarterly

An International Multidisciplinary Multilingual
Peer Reviewed Research Journal

ISSN 2394 - 7632

EISSN 2394 - 7640

Special Issue

Approved By UGC

Journal No- 41129

IMPACT FACTOR - 5.98

ICSSR Sponsored

Two Days National Seminar
on

Indian Council of
Social Science Research

"LIBRARY AUTOMATION USING SOUL SOFTWARE"

24th & 25th February 2019

February 2019 (Special Issue)

✦ EDITOR IN CHIEF ✦

DR. M. RAGHIB DESHMUKH

✦ GUEST EDITOR ✦

DR. ASHOK S. SONONE
PROF. R. G. BAHETI

DR. S. R. BAHETI
SHRI. M. K. SONONE

www.scholarsimpact.com

: Organised by :

Department of Library Science

The Berar General Education Society's

SITABAI ARTS, COMMERCIAL & SCIENCE COLLEGE, AKOLA.

Re-accredited by NAAC with A (Grade)

(Affiliated to : Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati)

106.	Barriers In The Process of Library Automation And Its Solutions	351 – 354
	Vrushabh Surendrarao Dahake	
107.	The Role of Digital Library In Conducting Literature Reviews	355 – 358
	Dr. Bharati Patnaik	
108.	Library Automation And Its Need At Jamia Ishaatul Uloom Library	359 – 361
	Mohammed Mudassir Ahmed, Dr. Veena M. Kamble	
109.	Awareness And Use of Web OPAC By Library Users of Law College, Osmanabad: A Study	362 – 365
	Dr. Madansing D. Golwal	
110.	Barriers In Library Automation	366 – 368
	Dr R R Ranpise	
111.	The Role of Library In Higher Education	369 -372
	Dr. Ratan Rathod	
112.	Smartphone And It's Application In Libraries	373 – 376
	Mahesh N Gaikwad	
113.	Benefits of Digital Library In Teaching And Learning	377 – 379
	Dr Prasannajit R Gawai	
114.	Role of Modern Electronic Devices And E-Learning In Indian Classical Music	380 – 382
	Amol W. Gawande	
115.	Need And Importance of Automation In Academic And Public Libraries	383 – 385
	Harshal P. Ganvir	
116.	Relevance of Library Automation In The Present Era	386 – 388
	Pritam J. Bais	
117.	Contribution of Various National Networking Associations & Institutions In Higher Education	389 – 391
	Nana V. Bhadke	
118.	Role of Academic Libraries In Teaching Learning Process	392 – 394
	Mrs. Archana Bonde	
119.	E-Learning, Video Conferencing In Indian Music And Open Source Software's	395 – 397
	Dr. Umesh Santoshrao Chapke	
120.	Relevance of Library Automation Software In College Libraries	398 – 400
	Dr. D. R. Elalkar	

ROLE OF ACADEMIC LIBRARIES IN TEACHING LEARNING PROCESS

MRS. ARCHANA BONDE

Assistant Professor of Marathi

Sitabai Arts, Commerce and Science College, Akola

Abstract- The growth of literature in different subjects and fields has created problems for libraries, such as selecting the required documents, collecting and organizing the documents for library services. The role of academic library is to collect documents as much as possible for its users in various forms and subjects and become a part of information center of the institutions. Using Information Communication technology is the need of the hour and essential part of the life of every individual who wish to enrich one's life. Training in professional development of teachers in the effective use of ICTs for improved teaching and learning, focuses on the capacity building of teachers in using ICTs to help them develop the necessary knowledge and skills of related pedagogies to enhance the teaching learning process. Integration of ICT into various strategies for teaching and learning not only presents a new set of challenges but also holds great opportunities that are intrinsic to the nature of the newer ICT.

Introduction-

Information has been recognized as important resources for the development of teaching learning community. As a result, full exploitation of every source of information can be made accessible to the potential users whose number is increasing rapidly. The authority of the academic library reconsiders the way and means to exploit the source of information fully. 'An academic library has to build a strong collection in the form of physical, electronic and digital devices to serve the knowledge and information of its members. From the inception of the library, its primary functions consist of technical processing, serial control and reference services and all these functions and services were performed manually. These essential activities were performed by the traditional modes are time consuming and some of the jobs are repetitive in nature. Information is the vital factors for development of the society and it requires to collection, arrangement and dissemination when it is required by the user. Now various agencies and organizations are preserving information to fulfill the interest of their institutions. Explosion of information is a challenging job for modern libraries and librarians. They have to select the relevant information for their users from the newly generated information. In this regard by use of Information and Communication Technology will help the libraries and librarians to cope with the situation and rendered quality of services to its users.

Role of Academic Libraries in Teaching Learning Process-

The effectiveness of a teaching system depends upon the teaching skills of teachers, which are acquired through teacher education programmes. Dash says, "If the teachers are well educated and trained and if they are intellectually alive and take keen interest in their job, then only, the success is ensured, but if on the other hand, they lack training in education and if they cannot give their heart to their job, the system is destined to fail." The National Knowledge Commission describes 'Libraries are an inseparable organ of the colleges of education, meeting the intellectual curiosity of teachers and future teachers with a view to foster the capacities of comprehension and assimilation of ideas. College

Peer Reviewed Referred and
UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)

ISSN 2277 - 5730

AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume-VIII, Issue-I
January - March - 2019
Marathi

IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5
www.sjifactor.com

Ajanta Prakashan

CONTENTS OF MARATHI

क्र. क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१४	भगवद्गीते मधील काही निवडक श्लोकातील तत्त्वचिंतन एक अध्ययन सहा. प्रा. प्रज्ञा वि. इंगळे	७०-७४
१५	निक्षेपाद्वारे सांगितलेली गुरू संकल्पना आचार्य यशोविजयजींच्या दृष्टीकोनातून प्राजक्ता कुलभूषण धर्मराव	७५-८०
१६	न्यायशास्त्रातील 'ईश्वर' संकल्पनेचे विवेचन प्रतिभा परेतकर	८१-८६
१७	ऋग्वेदात दार्शनिक (तात्विक) चिंतन प्रा. राजेंद्रप्रसाद किशनराव आर्य	८७-८९
१८	आधुनिक काळात योगाची आवश्यकता प्रा. रश्मी कुलकर्णी	९०-९५
१९	आधुनिक शिक्षण पद्धतीत भारतीय न्याय दर्शनातील प्रमाणांचे महत्त्व संपदा श्रीपादराव पाळधीकर	९६-९९
२०	विश्व उपयोगी योगदर्शन सौ. संगीता गजानन वायचाळ	१००-१०७
२१	भारतीय तत्वज्ञान आणि धर्म यांचा परस्पर संबंध - श्रीवासुदेवानन्द सरस्वती यांचे विचार डॉ. सौ. श्रुतकीर्ति महेश गणोरकर	१०८-११२
२२	वैश्विक दृष्टिकोनातून योगदर्शनातील यमांचे महत्त्व सुजाता द्रव्यकार	११३-११९
२३	बौद्ध दर्शनातील निर्वाण व योग दर्शनातील कैवल्य संकल्पना यांचा तौलनिक अभ्यास सुषमा चंद्रकांत कांबळे डॉ. कलापिनी अगस्ती	१२०-१२७
२४	भारतीय दर्शनमध्ये न्याय डॉ. तनुजा वाघमारे	१२८-१३२
२५	वल्लभाचार्यांचे शुद्धाद्वैत सौ. वंदना विनय धखले	१३३-१३८

CONTENTS OF MARATHI

क्र. क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
२६	वैदिक दृष्टिकोनातून योगदर्शनाचे महत्व वर्षा मासुरकर	१३९-१४७
२७	अस्यवामीय दार्शनिक सूक्ताचे विश्लेषणात्मक अध्ययन <u>डॉ. वेदांजली व. काळे</u>	१४८-१५१
२८	रघुवंशमहाकाव्यात गोचर दार्शनिकविचार (सांख्यदर्शनाच्या संदर्भात) डॉ. कर्वे पल्लवी विजय	१५२-१५५
२९	प्रस्थानत्रयी तथा भारतीय तत्त्वज्ञान अमृता सोहोनी	१५६-१६७
३०	भारतीय दर्शनात महानुभाव दर्शनाचे स्थान ई. श्री. प्रेममुनीशास्त्री ऋषिराजशास्त्री पंजाबी	१६८-१७५
३१	महात्मा फुले यांचे शिक्षणविषयक दार्शनिक विचार प्रा. मीनाक्षी भोयर राऊत	१७६-१८०
३२	ग्रामगीतेतील आत्मानुभवाचे विवेचन कु. मृदुला विजय काळे	१८१-१८५

२७. अस्यवामीय दार्शनिक सूक्ताचे विश्लेषणात्मक अध्ययन

डॉ. वेदांजली व. काळे

संस्कृत विभाग, सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला.

प्रस्तावना

वैदिक वाङ्मय व दार्शनिक तत्व अनादि काळापासून संपूर्ण विश्वाला प्रेरित व मार्गदर्शन करित आहेत. वैदिक साहित्यामध्ये अमूल्य निधीच्या रूपात ऋग्वेदीय सूक्त आहेत. ऋग्वेदामध्ये प्रायः अनेक सूक्त आहेत. ज्यामध्ये केवळ देवता-स्तुती नसून उपनिषदांमधील प्रस्फुटित सुन्दर तत्व बीजरूपात स्थित आहेत. तसेच सृष्टीची उत्पत्ती, विकास इ.चे वर्णन आणि त्याचे समाधान देखील आहे. ऋग्वेदीय दार्शनिक सूक्तांपैकी अस्यवामीय एक सूक्त आहे. ज्याचे तत्वज्ञानाच्या दृष्टीने विशेष महत्त्व आहे. या सूक्तात ज्ञानमोक्षाक्षराची प्रशंसा केलेली दिसून येते. यात अश्व, विश्व, सुवर्ण, रथ, गो, वृषभ, वृक्ष, दिवस व रात्र इ. प्रतीकांच्या माध्यमाने पुरुष, प्रकृती व विश्वसृष्टीच्या इतर उपादानाच्या आणि प्रक्रियांचे विवेचन केले आहे.

या संपूर्ण सूक्ताचे अध्ययन करित असतांना दार्शनिक दृष्टीने जे जे मुख्य विषय दिसून आले त्यांचे विवेचन करण्याचा माझा प्रयत्न आहे.

अस्यवामीय सूक्ताचे स्वरूप

ऋग्वेदाच्या प्रथम मंडलातील १६४ वे 'अस्यवामीय' सूक्त आहे. याचे ऋषि दीर्घतमा आहे. या सूक्तामध्ये एकूण ५२ ऋचा आहेत. ऋग्वेदान्तर्गत ह्या सूक्ताचे सायणभाष्य, दयानन्द भाष्य, पं. जयदेवभाष्य, पं. दामोदर सातवळेकर इ. भाष्य आढळतात.

शैली

वैदिक साहित्याच्या आंतरिक स्वरूपाचे सूक्ष्म अध्ययन करतांना असे ज्ञात होते की तत्ववेत्ता ऋषिनी आपल्या विचारना व्यक्त, करण्याकरिता तसेच विषय स्पष्ट करण्याचा दृष्टीने अनेक प्रकारचा आधार घेतला आहे. ज्याला पध्दती शैली वा तिथी या नावाने ओळखले जाते. या शैली विविध प्रकारच्या आहेत. जसे प्रहेलिका, दृष्टान्त, सूत्र, प्रतिगमन, प्रश्नोत्तर, आख्यान, संशयोत्पापनादि शैली आहेत. अस्यवामीय सूक्ताने प्रहेलिका, प्रश्नोत्तर वा प्रतिगमन अनुयोगादि शैलीचा आधार घेतला आहे. मात्र बहुतेक आचार्य याची शैली प्रहेलिका मानतात प्रहेलिका म्हणजे—

व्यक्तीकृत्य कमप्यर्थं स्वरूपार्थं गोपनान् ^१

यत्र बाह्यन्तरावर्धो कथ्यते सा प्रहेलिका ॥

अस्यवामीय सूक्ताचा प्रतिपाद्य विषय

अस्यवामीय सूक्तात प्रायः ज्ञानमोक्षाक्षर प्रशंसा आहे, असे सायनाचार्य इ. चे मत आहेत— य ई चकारेत्यादिना ज्ञानप्रशंसा प्रतिपाद्यते, अपश्य गोपमित्यादिना ब्रह्मसाक्षात्काररूपस्य प्रशंसा, सुपर्णेत्यादिना

SCHOLARS IMPACT

Quarterly

An International Multidisciplinary Multilingual
Peer Reviewed Research Journal

ISSN 2394 - 7632
EISSN 2394 - 7640

Special Issue

Approved By UGC
Journal No- 41129

IMPACT FACTOR - 5.98

ICSSR Sponsored

Two Days National Seminar
on

"LIBRARY AUTOMATION USING SOUL SOFTWARE"

24th & 25th February 2019

February 2019 (Special Issue)

✦ EDITOR IN CHIEF ✦

DR. M. RAGHIB DESHMUKH

✦ GUEST EDITOR ✦

DR. ASHOK S. SONONE
PROF. R. G. BAHETI

DR. S. R. BAHETI
SHRI. M. K. SONONE

www.scholarsimpact.com

: Organised by :

Department of Library Science

The Berar General Education Society's

SITABAI ARTS, COMMERCE & SCIENCE COLLEGE, AKOLA.

Re-accredited by NAAC with A (Grade)

(Affiliated to : Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati)

B. Kharan
Asso. Prof. & H.O.D.
Sitabai Arts, Comm. & Sci. College,
AKOLA

145.	शैक्षणिक ग्रंथालय	नेकीकरणाची गरज व महत्त्व	465 - 469
		श्री. दत्तात्रय शामराव पाटील	
146.	संशोधन 'साहित्य सिंहावलोकनात' आधुनिक ग्रंथालयाची भूमिका		470 - 474
		प्रा.डॉ. सुनिल प्रल्हाद गायगोळ	
147.	ग्रंथालय संगणकीकरण तंत्र आणि पद्धती : एक अभ्यास		475 - 477
		प्रा. ताराचंद पाटील	
148.	ग्रंथालयांसाठी सीसीटीव्ही सुरक्षा प्रणाली : एक वरदान		478 - 480
		श्री.घुले दुर्योधन गुलाब	
149.	ग्रंथालय आणि माहिती शास्त्रातील नवे प्रवाह: ऑन्टोलॉजी		481 - 484
		डॉ. युवराज गो. जाधव	
150.	शैक्षणिक व सार्वजनिक ग्रंथालय संगणकीकरण : गरज आणि महत्त्व		485 - 486
		ATUL SHESHRAO TIDKE	
151.	सोल (Soul) 2.0 पुस्तकालय साफ्टवेअर की 21 वी शताब्दी मे उपयोगिता, लाभ और समस्या		487 - 490
		साधना व्दारकाप्रसाद तिवारी (पुणे)	
152.	ग्रंथालय-स्वचालन (ऑटोमेशन) की नई संभावनाओं का अध्ययन		491 - 494
		डा. सुरेशकुमार केसवानी	

ग्रंथालय-स्वचालन (ऑटोमेशन) की नई संभावनाओं का अध्ययन

प्रस्तुतकर्ता - डा. सुरेशकुमार केसवानी
(हिंदी विभागाध्यक्ष - सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय)

प्रस्तावना :

स्वचालन और कम्प्यूटर दोनों शब्दों को सामान्यतः एक ही पर्यायवाची शब्द के रूप में उपयोग में लाया जाता है। पिछले चार दशकों से साहित्य में ग्रंथालय स्वचालन शब्द का उपयोग किया जा रहा है। इस साहित्य का अध्ययन करने पर ज्ञात होता है कि किसी भी विद्वान या लेखक ने ग्रंथालय-स्वचालन शब्द को स्पष्ट रूप से परिभाषित करने का प्रयास नहीं किया है तथापि सामान्य अर्थों में ग्रंथालय-स्वचालन का अर्थ विभिन्न ग्रंथालय गतिविधियों में कम्प्यूटर का उपयोग करना है। सालमोन ने ग्रंथालय-स्वचालन को विस्तृत रूप से परिभाषित करने का प्रयास किया है उनके अनुसार विभिन्न परम्परागत ग्रंथालय गतिविधियों में स्वचालित और अर्धस्वचालित डाटा प्रोसेसिंग मशीन का उपयोग करना ही ग्रंथालय स्वचालन कहलाता है। परम्परागत ग्रंथालय गतिविधियों में अधिग्रहण, प्रसूचीकरण, एवं ग्रंथों का आदान प्रदान सम्मिलित है। ग्रंथालय-स्वचालन मनुष्य द्वारा सम्पादित किये गये विभिन्न नियमित कार्यक्रमों एवं पुनरावृत्ति कार्यों के उच्चस्तरीय यंत्रीकरण के आशय को प्रकट करता है। स्वचालन के अविर्भाव ने मानवीय हस्तक्षेप को अत्यधिक मात्रा में कम कर दिया है। कम्प्यूटर के उदय ने ग्रंथालय-स्वचालन में वृद्धि की है। कम्प्यूटर के अतिरिक्त दूरसंचार एवं दृश्य-श्रव्य तकनीकियों की प्रगति ने सूचना-प्रबंध में नई संभावनाओं को जन्म दिया है।

ग्रंथालय स्वचालन का इतिहास -

ग्रंथालय गतिविधियों के लिए कम्प्यूटर के उपयोग का इतिहास बहुत पुराना नहीं है। अमेरिका में ऐसी गतिविधियों के लिए कम्प्यूटर के उपयोग का प्रारंभ 1950 के दशक से माना जा सकता है। इस दशक में डॉ. एच. पी. लुहान ने कम्प्यूटरीकृत अनुक्रमणिका का व्यवस्थापन किया। यद्यपि इस दशक में कम्प्यूटर का प्रवेश अमेरिका के पुस्तकालयों में हुआ उस समय कम्प्यूटर हार्डवेयर की महंगी कीमत तथा पुस्तकालय प्रयुक्त सॉफ्टवेयर का अभाव था।

1960 के दशक में सामान्य कार्यों के लिए कम्प्यूटर उपलब्ध होने के कारण एवं इसका उपयोग परंपरागत ग्रंथालय-गतिविधियों में होने के कारण ही ग्रंथालय-स्वचालन ने दूसरे युग में प्रवेश कर लिया। इसी समय मेडलर्स प्रोजेक्ट यू.एस.ए. की नेशनल लाइब्रेरी ऑफ मेडिसिन के द्वारा तथा मार्क प्रोजेक्ट, लाइब्रेरी ऑफ कांग्रेस के द्वारा प्रारंभ किया गया।

1970 में ऑन लाइन सिस्टम तथा 1980 के दशक में मिनी और माइक्रो कम्प्यूटर का उपयोग हुआ। 1970 के दशक में कम्प्यूटर संचार नेटवर्क उदय के साथ कम्प्यूटर का प्रयोग केवल पुस्तकालय की चारदिवारी तक ही सीमित नहीं था बल्कि दूरसंचार नेटवर्क ने पुस्तकालय-स्वचालन को परिवर्तित कर दिया। संसाधनों के सहयोग के उद्देश्य से पुस्तकालयों ने निसात के सहयोग एवं आर्थिक सहायता से कम्प्यूटर प्रशिक्षण कार्यक्रम प्रारंभ किया गया। इसके अतिरिक्त ऐसे प्रशिक्षण कार्यक्रम देने वाली संस्थानों में इंसाक, डी.आर.टी.सी., तथा एन.आई.सी. प्रमुख हैं। इस अवधि में ग्रंथालय-स्वचालन शोध-तकनीकी संस्थानों के ग्रंथालयों में अधिक हो रहा था और शैक्षणिक ग्रंथालयों में ग्रंथालय-स्वचालन की गति धीमी थी। 1990 के दशक जब इनपिलबनेट की स्थापना की गई तब शैक्षणिक ग्रंथालयों में ग्रंथालय स्वचालन की गतिविधियों में तेजी के साथ-साथ नए-नए सॉफ्टवेयर का विकास हुआ।

ग्रंथालय-स्वचालन का उद्देश्य - स्वचालन का मुख्य उद्देश्य ग्रंथालय की कुशलता को सुधारना एवं ग्रंथालय अपने बदले हुए स्वरूप को न केवल सुरक्षित व संरक्षित रखना है वरन् पुराने व दुर्लभ अथवा अधिक

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - VIII

Issue - I

January - March - 2019

English Part - II / Marathi Part - VI

Peer Reviewed Refereed
and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING

2018 - 5.5

www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖

Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole

M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan

Aurangabad, (M.S.)

Asso. Prof. & H.O.D.
Sitabal Arts, Comm. & Sci. College,
AKOLA

❧ CONTENTS OF MARATHI PART - VI ❧

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१३	शेतकऱ्यांच्या समस्या व शेतकरी संघटना प्रा. विजय मुरलीधरराव गांवडे	५१-५४
१४	शास्वत शेती विकास आणि आधुनिक तंत्रज्ञान डॉ. केशव सुर्यभानसा गुंलाने	५५-५७
१५	महानुभाव साहित्यातील शेतकरी जीवनाचे दर्शन डॉ. किरण प्रभाकर वाघमारे	५८-६३
१६	शुभांगी भट्टभाडे के हिंदी में अनूदित उपन्यासों में अभिव्यक्त सामाजिक चेतना की प्रवृत्तियाँ एवं तुलनात्मक अध्ययन डॉ. राजेश्वर कृष्णराज बुंदेले	६४-६९
१७	भारतीय कृषक जीवन के परिप्रेक्ष्य में हिंदी उपन्यास डॉ. सुरेशकुमार केसवाणी	७०-७३

Bharati
Asso. Prof. & H.O.D.
Sitabai Arts, Comm. & Sci. College,
AKOLA

१७. भारतीय कृषक जीवन के परिप्रेक्ष्य में हिंदी उपन्यास

डॉ. सुरेशकुमार केसवानी

हिंदी विभागाध्यक्ष, सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय.

प्रस्तावना

हिंदी उपन्यास के इतिहास में जहाँ तक किसानों की दयनीय स्थिति, कर्ज की समस्या तथा किसानों के प्रति हो रहे शोषण की अभिव्यक्ति का प्रश्न है तो मुंशी प्रेमचन्द का नाम लिया जाता है। इन्होंने अपने उपन्यास 'गोदान' और 'प्रेमाश्रम' में सामन्ती और महाजनी व्यवस्था का शिकार किसानों की दयनीय स्थितियों का चित्रण किया है। मध्यकालीन सामाजिक संरचना में लगान वसूली, नजराना, अबवाब, डारी बेगारी के शोषणकारी मुद्दे का चित्रण किया गया है। हालांकि प्रेमचन्द से पहले भी किसानों को केंद्र बनाकर लिखा गया पर कथा साहित्य में नहीं बल्कि कविता जैसी विधाओं में। कबीरदास और तुलसीदास जैसे भक्तिकालीन कवियों में अपनी कविता में किसानों की स्थिति को बयां किया है। उपन्यासकार मुंशी प्रेमचन्द, संजीव और पंकज सुबीर के उपन्यास क्रमशः 'गोदान', 'फांस' और 'अकाल में उत्सव' किसानों की स्थिति पर दृष्टिपात हेतु इस प्रपत्र में शामिल हैं।

साहित्य समाज का दर्पण माना जाता है। जिस समय प्रेमचन्द 'गोदान' और 'प्रेमाश्रम' उपन्यास लिख रहे थे उस समय भारत में स्वतंत्रता आन्दोलन चल रहा था। किसान सामन्ती और जमींदारी तथा महाजनी जैसी कुव्यवस्थाओं से जूझ रहा था। समाज में घटित होने वाली घटनाओं का प्रभाव लेखक पर पड़ना स्वाभाविक था। आम तौर पर प्रेमचन्द को किसानों का कथाकार कहा जाता है और गोदान भारतीय किसानों के जीवन का महाकाव्य। हिंदी साहित्य में औपन्यासिक क्षेत्र में पहली बार ऐसा हुआ था जब प्रेमचन्द ने किसी किसान को नायक बनाकर उपन्यास लिखा तथा किसानों की दयनीय स्थिति को हू-ब-हू अभिव्यक्त किया है। खैर जो भी हो किसानों के प्रति हो रहे अन्याय, शोषण, सूदखोरों द्वारा बेरहमी में इन पर किया गया अत्याचार और किसान किस तरह अपने ही खेतों में मजदूर बन जाता है इन सभी का चित्रण प्रेमचन्द से ही प्रारम्भ होता है।

प्रेमचन्द के 'गोदान' और 'प्रेमाश्रम' उपन्यास के बाद भगवानदास मोरवाल (नरक मसीहा), राजू शर्मा (हलफनामा), जगदीश गुप्त(कभी न छोड़े खेत), विवेकी राय(सोना माटी) कमलाकांत त्रिपाठी(बेदखल) तथा काशीनाथ सिंह (रहन पर रघु), संजीव (फांस) और पंकज सुबीर का 'अकाल में उत्सव'। इन उपन्यासकारों ने सामन्ती व्यवस्था, महाजनी सभ्यता, जमींदारी प्रथा, जमीन चकबंदी, जमीन से बेदखली, भूमिहीन होना तथा बाजारवाद का साधारण किसानों की चकाचौंध से बदलती संस्कृति, सरकारी बैंको में कर्ज अदायगी न करने की समस्या तथा किसान आत्महत्या इन सारी समस्याओं को लेखक अपने-अपने तरीके से अभिव्यक्ति दी है। गोदान महाकाव्य का नायक 'होरी' है जो खेतों में जीतोड़ मेहनत करने के बाद भी अपने परिवार वालों का भरण-पोषण बड़ी मुश्किल से कर पाता है। भारतीय समाज में व्याप्त सामन्ती और सूदखोरी जैसी कुव्यवस्थाओं का शिकार 'होरी' होता है। नजराना देने के बाद भी जब होरी रायसाहब के यहाँ बेगार करने जाता है तो मुन्नी कड़े शब्दों में विरोध करती है।

UGC
ISSN 0973-3914

RESEARCH JOURNAL OF SOCIAL AND LIFE SCIENCES

HALF YEARLY, BILINGUAL (English/Hindi)

A REGISTERED REVIEWED/REFEREED RESEARCH JOURNAL
Indexed & Listed at: Ulrich's International Periodicals Directory®,
ProQuest, U.S.A (Title Id: 715205)

Volume- XXIV-II English Edition Year- 12 June - 2018

UGC JOURNAL NO.40942
IMPACT FACTOR 3.112

JOURNAL OF

Centre for Research Studies

Rewa-486001 (M.P.) India

Registered under M.P. Society Registration Act,

1973, Reg. No. 1802, Year-1997

www.researchjournal.in

Bharati
Dr. BHARATI S. PATNAIK
Asstt. Prof. Dept. of English
Sitabai Arts College, AKOLA

A Sociological Importance of Education

* Sunil P. Gaygol

Abstract- India is famous for its glorious culture from the time immemorial. A well structured systems of education was prevailed in India from the remote past. Ancient records of the Indian tradition testify to the search of the rishis and sages for higher knowledge, and their discoveries have been continuously transmitted to posterity and kept a life through its long history, marked by periods of expansion, specialization, decline and renewal. All though the ancient education system mainly served the interest of people belonging to the upper classes of the society, it also respected the social plurality and cultural diversity of the region. Gurugrhas, ashrams and Buddhist viharas served as center of education. But the changes have been made in education system according to time and situations. And the changes were necessary. Indian education system has prosperous and ancient history. Indian culture has survived because of educational system. After the freedom of our country we have made changes in our educational system for progress and development. Today educated people are becoming self-centered and materialistic. So now in every sphere of life, there is a need of social values. Some thinkers are against teaching of socialization and social values formally. In their opinion, 'A human being learns rights and social values from his experience.' So there is no need to teach him these things formally. But time has changed now. There is a need to make re-socialization of each individual because every person is now ready to do anything for his own benefit. The reason is reducing influence of values in society. Specially in urban society the situation is dangerous.

Keywords: Education, Social Life, Social Control, Goals and Socialization

Introduction : Education is a developmental and continuous process in human life. An effective medium to create mannered and cultured citizen is education. Rousel believed that, "education leads to development of various faculties of a child making it a good citizen. A good citizen can shape the future of a country." According to Aristotle, "A man is a social animal". It means he lives, and grows up in society. In doing so he has to follow certain traditions and values of the society in which he lives. The development of any society or individual depends upon the pursuance of these traditions and values. There are certain expectations of every individual from the society and vice-versa. 'Education' is one of the most important factor in it.

* Assistant Professor, UG & PG Department of Sociology Sitabal Arts, Commerce & Science College, Akola. (M.H.)

B. Patnaik
Dr. BHARATI S. PATNAIK
Asstt. Prof. Dept. of English
Sitabal Arts College, AKOLA

UGC

ISSN 2229-4406

International Registered & Recognized
Research Journal Related To Higher Education for all Subjects

UNIVERSAL RESEARCH ANALYSIS

(UGC Approved & Peer Reviewed Research Journal)

Year - VIII, Issue - XVI, Vol. - III

Impact Factor 4.22
(GRFI)

Mar. 2018 To Aug. 2018

EDITOR IN CHIEF
Dr. BALAJI KAMBLE

Bharati
Dr. BHARATI S. PATNAIK
Asstt. Prof. Dept. of English
Sitabai Arts College, AXOLA.

there should
academic
positive impact
of the nation.

Nandanand

kar - Nagpur.

4

Importance of Social Values in Social Life

Dr. Sunil Pralhad Gaygol

Dept. of Sociology,
Sitabai College,
Akola, Dist. Akola (MS) India

Research Paper - Sociology

Introduction -

Values are standards of social behavior derived from social interaction and accepted as constituent facts of social structure. It is important also account for the stability of social order, means they provide the general guidelines for social conduct. In short, social values reflect how you or your organization relates to society. Basically values are subjective, however customs, traditions and social approval give them a universal nature. According to Alexander, objectivity is a fundamental feature of values like their subjective nature. Social customs, rules, social approval are decisive of social values. Society expects that everyone should follow the social values. Values are the means to judge whether a person's behavior is socially acceptable. According to the views of Socrates, goodness is also a meaning of values. The concept of virtues if found in the literature of Plato who calls virtues as values. Thus the Social Values are basic factor of Social Structure. Social and cultural values are inseparable elements of a person's personality as everyone is emotionally attached to social and cultural values.

Society has various types of people with various background. These people are

Bharati

Dr. BHARATI S. PATNAIK
Asstt. Prof. Dept. of English
Sitabai Arts College, AKOLA

स तोटा' या

वैव प्राधान्य.

शोधनार्थी

व्यक्त आहे.

नुसार

Peer Reviewed Referred and
UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)

ISSN 2277 - 5730

AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Bharati

Dr. BHARATI S. PATNAIK
Asstt. Prof. Dept. of English
Sitabai Arts College, AKOLA

Volume-VII, Issue-III
July-September-2018
Marathi/Hindi Part-I

IMPACT FACTOR/ INDEXING
2018-5.5
www.sjifactor.com

Ajanta Prakashan

१५. शिक्षणाचे सामाजिक व वैयक्तिक जीवनातील योगदान – एक समाजशास्त्रीय अध्ययन

प्रा. डॉ. सुनिल प्रल्हाद गायगोळ

साहाय्यक प्राध्यापक, पदवी व पदव्युत्तर, समाजशास्त्र विभाग, सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला.

प्रस्तावना

भारतीय शिक्षणाला दीर्घ असा इतिहास आहे. भारतीय शिक्षणाचा इतिहास वेदकाळापासून प्रारंभ होतो. त्याकाळात वेदांनाच प्रमाण मानून व्यक्ती जीवन आणि समाज जीवन सुखी आणि संरक्षित करण्याचा प्रयत्न केला जात होता. यानंतर ब्राम्हणकालीन शिक्षणामध्ये धार्मिक विकास आणि चारित्र्य निर्मितीला महत्व दिले गेले. परंतु याकाळात शिक्षण क्षेत्रात मतभेदांला सुध्दा प्रारंभ झाला. उच्च वर्गातील व्यक्तींनाच शिक्षणाच्या संधी प्राप्त झाल्याने समाजातील विषमता वाढीस लागली. बौद्ध कालीन शिक्षणामध्ये सर्वांना समान शिक्षणाची सौभ्य करण्यात आली. याकाळात निर्वाण प्राप्ती, कठोर नैतिक शिक्षणाला प्राधान्य देण्यात आले. मध्ययुगीन भारतीय शिक्षणावर मुगलांचा प्रभाव असल्याने इस्लाम धर्माचा प्रचार, प्रसार करणे, सत्ता कायम ठेवण्याचे प्रशिक्षण देण्यात येत होते. यानंतर ब्रिटिशांच्या आगमनानंतर अर्थात स्वातंत्र्यपूर्व कालखंडात शैक्षणिक व्यवस्थेमध्ये आमूलाग्र बदल घडून आले. अनेक ठिकाणी मिशनरी स्कुल उघडून त्यामध्ये बायबलचे शिक्षण, इंग्रजी अनिवार्य, बहुभाषीक पध्दती, आधुनिक अध्यापनाच्या पध्दती आणि धर्मपरिवर्तनाला चालना देण्यात आली. यानंतर भारत देश स्वातंत्र्य झाल्यानंतर स्वातंत्र्योत्तर काळात शिक्षणाचा विकास आणि प्रसार करण्यासाठी अनेक आयोग आणि समित्यांचे गठन करून भारत सरकारने शिक्षणाची पुनर्रचना करण्याचा प्रयत्न केला आहे. आज शिक्षणाच्या ध्येयामध्ये व्यक्तिला लिहिता-वाचता येणे एवढे अपेक्षित नसून शिक्षणाची ध्येय विस्तृत झाली आहेत. त्यामध्ये व्यक्तिला आपले हक्क, अधिकार व जबाबदारीचे ज्ञान व्हावे अर्थात लोकशाही नागरिकत्वाच्या विकासाला महत्व देण्यात आले आहे. सोवतच व्यक्तित्वाच्या व्यक्तित्वाचा विकास, नवनिर्माणक्षमतेला चालना, व्यावसायिक ज्ञानामध्ये वृद्धी, सामाजिक जबाबदारीचे भान, सामाजिक उत्तरदायीत्व, आधुनिकतेचा त्पिकार, राष्ट्रीय एकतातेला चालना, आर्थिक समानता आणि नैतिक आणि सामाजिक मूल्यांची जोपासना करण्याचे कार्य शिक्षणाकडून अपेक्षित आहे. अर्थात शिक्षणाने सामाजिक व वैयक्तिक विकासांमध्ये समप्रमाणात योगदान देणे गरजेचे आहे.

शिक्षणाचा उद्देश्य मनुष्याचा सर्वांगीण विकास होय. त्यानुळे शिक्षण मूलतः व्यक्ती हितालाच महत्वपूर्ण मानते. परंतु प्राचीन काळापासून शिक्षणाची ध्येय व्यक्तिनिष्ठ असावी का समाजनिष्ठ असावी हा वादाचा विषय राहिला आहे कोणत्याही देशात तेथील सामाजिक परिस्थिती, गरजा, वातावरण, प्रथा-परंपरा, इ. नुसार शिक्षणाची ध्येय ठरविली जातात. भारतात व्यक्ती आणि समाज या दोघांनाही केंद्रीभूत मानून शिक्षणाची व्यवस्था करण्यात आली आहे. आधुनिक भारताच्या निर्मितीसाठी देशातील दिव्यतेची परिस्थिती दूर होणे गरजेचे आहे. भारतात पूर्वीपासून वर्णभेद, जातीभेद, धर्मभेद, भाषाभेद, प्रादेशिक वाद तसेच आजच्याही काळात अनेक समस्या जसे, कुपोषण, अक्षरवादा,

- 78) सामाजिक माध्यम आणि अभिव्यक्ती स्वातंत्र्य
प्रा. संतोष ए. कावरे, चंद्रपुर || 321
- 79) जनसंवाद आणि सामाजिक माध्यमांचा भारतीय समाजावर प्रभाव नव-सामाजिक...
प्रा. कामराज आर. रामटेके, भंडारा || 323
- 80) शेतकरी आत्महत्या आणि वृत्तपत्रांची भूमिका
प्रा. डॉ. सुनिल प्रल्हाद गायगोळ, अकोला || 326
- 81) समाज माध्यमांची ओळख आणि आयटी सेलचे कार्य
डॉ. एस. डी. दहिकांबळे, उमरी जि. नांदेड || 333
- 82) कटू व विवाह व आप्त संबंधावर होणारा सामाजिक माध्यमांचा परिणाम
प्रा. सुभाकर माटे, उमरेड || 336
- 83) स्त्री अत्याचार-सामाजिक प्रसार माध्यमांची भूमिका
डॉ. अजय के. मेश्राम || 343
- 84) प्रसारमाध्यमे आणि बदलते जीवनप्रवाह
प्रा. मोनाली य. बहादुरे, उमरेड || 345
- 85) प्रसारमाध्यमे आणि सामाजिक परिवर्तन
डॉ. वैशाली उगले, प्रा. सुरेश पवार, वर्धा || 348
- 86) भारतीय समाज विकासात प्रसारमाध्यमांची भूमिका
प्रा. संजय किसानराव चव्हाण, चंद्रपुर || 351
- 87) सामाजिक माध्यमे आणि समाज
प्रा. प्रविण बी. गोहणे, गडचिरोली || 355
- 88) प्रसार माध्यमे, समाज माध्यमे आणि बदलते जीवन प्रवाह
प्रा. डॉ. गणेश ए. पोटे, अकोला || 357
- 89) प्रसारमाध्यमे आणि बदलते जीवनप्रवाह : शहरीकरण
डॉ. प्रा. संतोष मेंढेकर, नागपूर || 360
- 90) आधुनिक सामाजिक समस्यांच्या निर्मितीमध्ये प्रसारमाध्यमांच्या भूमिकेचे ...
प्रा. अमरिश एस. गावडे, अकोला || 362

Peer Reviewed Referred and UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Dr. BHARATI S. PATNAIK
Asstt. Prof. Dept. of English
Sitabal Arts College, AKOLA

Volume-VIII, Issue-I
January - March - 2019
Marathi Part - V

Ajanta Prakashan

IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5
www.sjifactor.com

२५. भारतीय कृषीचा इतिहास

प्रा. डॉ. सुनिल प्रल्हाद गायगोळ

साहाय्यक प्राध्यापक, समाजशास्त्र विभाग, सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला.

प्रस्तावना

कृषी हा जगातील सगळ्यात महत्वाचा आणि पहिला व्यवसाय होय. मानवी जीवनाला स्थायी रूप देण्याचे कार्य या व्यवसायाने केलेले आहे. मानवाच्या भ्रमंती, शिकारी, पशुपालन, अस्थायी शेती आणि स्थायी शेती या अवस्थांमधून मानवी विकासाचा इतिहास अभ्यासला जातो. त्यामुळे स्थायी शेती नंतरच गाव व समूह करून राहण्याची प्रवृत्ती व्यक्तिसंघे वाढीस लागली. त्यामुळेच मानवी विकासाचा इतिहास अभ्यासतांना कृषीला अनन्यसाधारण महत्त्व आहे. त्यामुळेच कृषीला मानवी जीवनाचा आद्य व्यवसाय मानल्या जाते. भारतात कृषी संपत्ती देशाला लाभलेले बहुमूल्य वरदानच होय. भारताची कृषी क्षेत्रात जगात मक्तेदारी असल्याचे स्पष्ट होते. इतर देशांच्या तुलनेत सुरुवातीपासून भारतात पाऊस, सुपिक जमिन, हवामान, मनुष्यबळ आणि कृषीच्या प्रती सकारात्मक भाव जास्त असल्याचे आढळते.

भारत हा कृषीप्रधान देश असून याठिकाणी इ.स. पूर्व कालखंडापासून कृषी हा व्यवसाय उदरनिर्वाहाचा महत्वाचा व्यवसाय होता व आहे. आजही भारताच्या एकूण अर्थव्यवस्थेत आणि एकूण लोकसंख्येच्या जवळपास 52 टक्के व्यक्ती प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्ष कृषी क्षेत्रावर अवलंबून असल्याचे निदर्शनास येते. त्याचबरोबर नगर आणि उद्योगांची संख्या वाढली असली तरी नगरातील व्यक्तींच्या अन्न, वस्त्र आणि निवारा या प्राथमिक गरजांची पूर्तता आज ही गाव अर्थात कृषीतूनच होतांना दिसते. नगरातील उद्योगाला लागणारा कच्चा माल हा कृषीतूनच प्राप्त होतो. त्यामुळे मानवी विकासाच्या इतिहासात आजही कृषीला अनन्यसाधारण महत्त्व आहे. त्यामुळे भारतीय समाजाला समजून घेण्याकरिता या ठिकाणी भारतीय कृषीचा इतिहास स्पष्ट करणे आवश्यक आहे.

भारतीय कृषीने अनेक स्थित्यंतरे बघितली आहेत. आधुनिक काळात या व्यवसायाप्रती अनेक प्रकारच्या समस्या, दोष आणि उदासिनता निर्माण झालेली दिसते. परंतु आजही ग्रामीण क्षेत्रात भारतातील 68 टक्के लोकसंख्या राहत असून त्यांच्या उदरभरणाचा प्रमुख व्यवसाय कृषी हाच आहे. सुरुवातीला कृषी व्दारेच गावाचा गावगाडा चालविल्या जात होता. गावात शेतकरी, बारा बलुतेदार व अठरा अलुतेदार अशी व्यवस्था होती. सोबतच गृहउद्योग आणि लघुउद्योग हे देखील कृषीक्षेत्रावरच अवलंबून होते त्यामुळे गावातील व्यक्तिसंघाची गरजांची पूर्तता गावातच होत असल्याने कृषी व्यवसायाला अनन्यसाधारण महत्त्व होते. किंबहुन कृषी प्रथम, व्यवसाय दुय्यम व नोकरी कनिष्ठ मानल्या जात होती. परंतु आज हे चक्र बदलत असतांना दिसते आहे. नोकरी प्रथम होवून, व्यवसाय दुय्यमच आहे तर कृषी व्यवसाय कनिष्ठ लेखल्या जात आहे. त्यामुळे गावातील कृषीव शेतकऱ्यांची संख्या झपाट्याने कमी होवून गैरकिसाणीकरणाला घातना मिळत असतांना दिसते. त्यामुळेच कृषीची वाढ व कृषीव्यवसायातील समस्या सोडवण्याकरिता भारतीय कृषीचा इतिहास बघणे आवश्यक ठरते.

शेतकरी आत्महत्या आणि वृत्तपत्रांची भूमिका

प्रा. डॉ. सुनिल प्रल्हाद गायगोळ

साहाय्यक प्राध्यापक,

पदवी व पदव्युत्तर समाजशास्त्र विभाग,
सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय,
अकोला

सारांश — भारतातील समकालीन समस्यांना वाचा फोडण्याचे एक महत्वाचे साधन म्हणजे प्रसार माध्यमे होय. लोकशिक्षण आणि लोकजागृती करण्याचे कार्य प्रसार माध्यमांद्वारे होतांना दिसते. त्यामुळेच प्रसार माध्यमे लोकशाहीचा एक महत्वाचा आधार स्तंभ मानले जातात. परंतु भारतीय लोकशाही जगात प्रगल्भतेच्या दिशेने वाटचाल करीत असतांना देशातील सर्वात महत्वाचा घटक शेतकऱ्याला 'आत्महत्या' या समस्येला सामोरे जावे लागत आहे. ही एक फार मोठी दुर्दैवी घटना होय. संपूर्ण भारतातच शेतकऱ्यांच्या आत्महत्येच्या समस्येची तिब्रता दिवसेंदिवस वाढत आहे आणि त्यामुळे आत्महत्यांचे प्रमाण ही वाढत असतांना दिसते. एका रज्यातून सुरु झालेल्या शेतकरी आत्महत्यांची समस्या ही आता भारताच्या जबळपास रज्यात सुरु आहे. या दुर्दैवी घटनेला भारतीय समाजासमोर किंबहुना जगासमोर आनण्याचे कार्य वर्तमानपत्रांनीच केले आहे.

प्रसार माध्यमांचे वेगवेगळे प्रकार आहेत. यामध्ये दूरचित्रवाणी, रेडिओ, इंटरनेट आणि वर्तमानपत्रे इत्यादी प्रमुख आहेत. वर्तमानपत्रांद्वारे नेहमीच जनसंवाद साधण्याचा आणि जनसामान्यांचे प्रश्न मांडण्याचा आणि न्यायप्राप्त करून देण्याचा प्रयत्न केला आहे. त्यामुळेच प्रसार माध्यमांच्या प्रकारातील

सर्वसामान्यांच्या आवडीचा, सर्वसामान्य जनतेच्या आवाक्यातील आणि कमी खर्चीक प्रकार म्हणजे वर्तमानपत्र होय. वर्तमानपत्रात दररोज खडगान्या घटनांचा उहापोह केल्या जातो. समाजातील जे विविध प्रश्न सर्वसामान्यांना भेडसावतात त्याचे तज्ञांद्वारे विश्लेषण याठिकाणी करण्यात येते. भारतात वर्तमानपत्रांना दीर्घ असा इतिहास आहे. ब्रिटिश कालखंडापासून समाजातील अनिष्ट प्रथा-परंपरा, ब्रिटिशांद्वारे केले जाणारे शोषण, जातिगत भेदभाव, सती प्रथा, अस्पृश्यता आणि ग्रामीण समुदायातील सर्वच प्रश्नांना वाचा फोडण्याचे कार्य वर्तमानपत्रांनी निरंतर केलेले दिसते. भारतीय समाजव्यवस्था आणि अर्थव्यवस्थेचा कणा शेती, शेतकरी आणि गाव असतांना देखील या तीनही घटकांना भारतात सुरुवातीपासून पाहिले तेवढे महत्त्व दिले गेलेले नाही. परिणामतः आज ग्रामीण क्षेत्राशी, शेतीशी, शेतकऱ्यांशी संबंधित समस्या दिवसेंदिवस वाढतच आहेत. आज ग्रामीण भागात जी एक नवीन समस्या 'शेतकरी आत्महत्या' सतत होतांना दिसतात, या प्रश्नाकडे शासनाचे, समाजाचे, सामाजिक संस्थांचे, समाजसुधारकांचे लक्ष वेधण्याचे आणि हा प्रश्न निराकरणासाठी एक व्यासपीठ प्रदान करण्याचे महत्त्वपूर्ण कार्य भारतातील वर्तमानपत्रांनी केल्याचे आढळते.

प्रस्तावना -

आजच्या युगाला माहितीचे युग म्हणून संबोधिले जाते. त्यामुळे आपल्या सर्वांच्या दैनंदिन जीवनात प्रसार माध्यमांचे महत्त्व वाढलेले दिसते. जनसंवादाचे एक महत्वाचे साधन प्रसार माध्यमे होय. जनसामान्यांचे विचार व्यक्त करण्याचे एक व्यासपीठ म्हणून प्रसार माध्यमांकडे बघितले जाते. समकालीन भारतातील समस्यांच्या संदर्भात माध्यमांची भूमिका महत्वाची असल्याचे निदर्शनास येते. समकालीन भारतात वेळावेळी नवनवीन प्रश्न निर्माण झाल्याचे निदर्शनास येते. या सर्व प्रश्नांना वाचा फोडण्याचे आणि लोकचळवळ, आंदोलन आणि न्याय प्राप्तीकरीता वर्तमानपत्रांची भूमिका महत्वाची ठरलेली आहे. प्रसार माध्यमांमधील सर्वसामान्यांच्या

CONTENTS OF MARATHI PART - V

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१४	पर्यावरणीय समस्या व शाश्वत शेती विकास प्रा. डी. एस. उंबरकर	६६-६९
१५	स्वातंत्र्योत्तर काळातील कथा वाङ्मयातील शेतकरी जीवन प्रा. गणेश डी. काकडे	७०-७२
१६	लातूर जिल्ह्यातील सहकारी दुध व्यवसायातील रोजगाराच्या संधी Prof. Santosh Nivrutti Ghongade	७३-८२
१७	भारतीय शेती आणि राजकारण डॉ. सुनिता मनवर	८३-८६
१८	पर्यावरणीय समस्या व शाश्वत शेती विकास प्रा. डॉ. सुनिल एन. डेरे	८७-९१
१९	शेतकरी संघटना आंदोलने आणि प्रभाव डॉ. व्ही. आर. कोडापे	९२-९४
२०	भारतीय कृषिविषयक रोजगार आणि महिला प्रा. रंजना अ. नक्षिणे	९५-९७
२१	भारतीय शेतीचा इतिहास प्रा. डॉ. जयवंत कांबळे	९८-१००
२२	कृषी अर्थशास्त्राची आवश्यकता व महत्त्व प्रा. डॉ. विठ्ठल धिनमिने	१०१-१०६
२३	मराठी कवितेतील शेतकरी जीवनाचे चित्रण प्रा. पुरुषोत्तम शिवचरण निर्मळ	१०७-१११
२४	बहिणाबाई चौधरी यांच्या कवितेतील शेतकरी जीवनाचे दर्शन प्रा. रेखा दि. अडाव	११२-११६
२५	भारतीय कृषीचा इतिहास प्रा. डॉ. सुनिल प्रल्हाद गायगोळ	११७-१२२
२६	आपत्ती व्यवस्थापन व शेती : एक अभ्यास जया मोतीराव डवले	१२३-१२५

SCHOLARS IMPACT

Quarterly
An International Multidisciplinary Multilingual
Peer Reviewed Research Journal

ISSN 2394 - 7632

EISSN 2394 - 7640

Special Issue

Approved By UGC
Journal No- 41129

IMPACT FACTOR - 5.98

ICSSR Sponsored

Two Days National Seminar
on

Indian Council of
Social Science Research

"LIBRARY AUTOMATION USING SOUL SOFTWARE"

24th & 25th February 2019

February 2019 (Special Issue)

✦ EDITOR IN CHIEF ✦

DR. M. RAGHIB DESHMUKH

Bharati
Dr. BHARATI S. PATNAIK
Asstt. Prof. Dept. of English
Sitabai Arts College, AKOLA

✦ GUEST EDITOR ✦

DR. ASHOK S. SONONE
PROF. R. G. BAHETI

DR. S. R. BAHETI
SHRI. M. K. SONONE

www.scholarsimpact.com

: Organised by :

Department of Library Science

The Berar General Education Society's

SITABAI ARTS, COMMERCE & SCIENCE COLLEGE, AKOLA.

Re-accredited by NAAC with A (Grade)

(Affiliated to : Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati)

संशोधन 'साहित्य सिंहावलोकनात' आधुनिक ग्रंथालयाची भूमिका

प्रा.डॉ. सुनिल प्रल्हाद गायगोळ,
पदवी व पदव्युत्तर समाजशास्त्र विभाग,
सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला

प्रस्तावना - भारतात आदर्श व उन्नत समाजच्या निर्मितीसाठी आणि समाजातील गरजांची पूर्तता करण्यासाठी ज्या वेगवेगळ्या सामाजिक संस्था प्राचीन काळापासून अस्तित्वात आल्या आहेत त्यामध्ये एक महत्वाची संस्था म्हणजे ग्रंथालय होय. भारतात ग्रंथालयाचा इतिहास अतिशय प्राचीन असा आहे. प्राचीन काळात अन्य देशातील व्यक्ती भारतीय शिक्षण आणि ग्रंथालयाचा लाभ घेण्यासाठी भारतात आलेले दिसतात. ग्रंथालय ही एक सामाजिक संस्था असून आवश्यक घटकांना माहितीचे वर्गीकरण व पृथक्करण करून संबंधित घटकांना आवश्यक माहिती लिखित अथवा डिजीटल स्वरूपात पुरविण्याचे कार्य करते. थोडक्यात ग्रंथालये ही विद्यार्थी, शिक्षक, वाचक आणि संशोधक यांच्यासाठी निर्माण झालेली ज्ञान व माहितीची सुविधा अथवा चळवळ होय की, ज्याचा उद्देश्यच वाचकांच्या शैक्षणिक, सामाजिक व संशोधनात्मक गरजा लक्षात घेवून ग्रंथाद्वारे आणि ग्रंथालयातील सेवांद्वारे त्या पूर्ण करणे.

आज आधुनिक युग, नवीन गरजा, नवीन तंत्रज्ञान तसेच नवनवीन शोध लागलेत त्यामुळे ग्रंथालयात ही बदल झालेला दिसतो. आज संगणिकीकरण आणि इंटरनेट सेवा यांनी ग्रंथालयांनी डिजीटल स्वरूप धारण केलेले दिसते. डिजीटल ग्रंथालयात सर्व ग्रंथ, नियतकालिके, पाक्षिक यांचे रकॅनिंग करून संबंधित खेटा, साहित्य सर्व्हरद्वारे वा विशिष्ट नेटवर्कद्वारे सर्व लोकांना जगाच्या पाठियर कुठेही उपलब्ध करून देण्यात मदत होते. अशा प्रकारच्या ग्रंथालयामुळे वाचक, विद्यार्थी, शिक्षक व संशोधक यांना संपूर्ण जगातील ज्ञानाची दारे माफक दरात आणि लवकरात लवकर उपलब्ध करून दिली जातात. ग्रंथालयातील वाढत्या संगणकाच्या जाळ्यामुळे माहितीशोधनाची प्रक्रिया सरळ, सहज आणि विश्वस्त झालेली आहे. विश्वातील प्रत्येक नवनवीन माहिती ताबडतोब मिळवून देणे आणि तिचा प्रचार-प्रसार करण्यात आधुनिक ग्रंथालय महत्वाची भूमिका पार पाडत असतांना दिसतात. अनेकवेळा संशोधकांनी लावलेले शोध, माहिती पुस्तक रूपात प्रकाशित होण्याकरिता बराच वेळ लागतो त्यामुळे संशोधनाचा अहवाल, निष्कर्ष, शोध सारांश, अवलोकन हे तात्काळ अहवालरूपात, लेखस्वरूपात, नियतकालिकात प्रकाशित करण्याचे एक महत्वाचे साधन म्हणजे आधुनिक ग्रंथालय होय.

संशोधन आणि ग्रंथालय यांचा अतिशय जवळचा सहसंबंध होय. संशोधनासाठी माहिती कशी संग्रहित करावी, गुणात्मक व संख्यात्मक तथ्य कसे प्राप्त करावे आणि संदर्भ सेवा कुठुन व कशा घ्याव्यात यासाठी ग्रंथालयांनी दिशादर्शक म्हणून कार्य करणे आवश्यक आहे. ग्रंथालयाने शास्त्रीय पध्दतीने कार्य करावे म्हणून विसाव्या शतकात 'ग्रंथालयशास्त्र' अस्तित्वात आले. संशोधनासाठी विविध संदर्भ ग्रंथाद्वारे, साधनांद्वारे ज्ञान व माहिती प्रत्यक्ष आणि डिजीटल फॉर्ममध्ये उपलब्ध करून देण्याचे कार्य आधुनिक ग्रंथालय करतांना दिसतात. ग्रंथालयातील संशोधनपर नियतकालिके, संशोधन संस्था व व्यक्तींचे अहवाल, संस्थांचे अहवाल प्रकाशित करण्याचे कार्य ग्रंथालय करतांना दिसतात. संशोधन करणाऱ्या संस्थांशी संलग्नित असलेल्या प्रत्येक शोधकार्याचे विशिष्ट असे परस्परपूरक जाळे तयार करण्याचे कार्य सुद्धा आधुनिक ग्रंथालय करतात. त्यामुळेच संशोधन करतांना 'साहित्याच्या सिंहावलोकनात' ग्रंथालयाचे कार्य महत्वाचे ठरते.

संशोधनाची उद्दिष्टे -

1. संशोधनाचा अर्थ स्पष्ट करणे.
2. संशोधनातील 'संशोधन साहित्याचे' महत्त्व लक्षात घेणे.
3. संशोधनातील 'साहित्य सिंहावलोकनाची' भूमिका स्पष्ट करणे.
4. ग्रंथालयाचा अर्थ व इतिहास बघणे.

Bharati
Dr. BHARATI S. PATNAIK
Asstt. Prof. Dept. of English
Sitabai Arts College, AKOLA

Vidyawarta™

International Multilingual Research Journal

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर शिक्षण संस्था, चांदा व्दर संचालित
आणि गोंडवाना विद्यापीठ, गडचिरोली संलग्नित

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय,
ब्रम्हपुरी, जि.चंद्रपुर

व्दर आयोजित

मराठी समाजशास्त्र परिषदेचे २९ वे राष्ट्रीय अधिवेशन

दि. १८ व १९ जानेवारी २०१९

“जनसंवाद आणि सामाजिक माध्यमांचा भारतीय समाजावर प्रभाव”

मुख्य संपादक

डॉ. सिग्धा राजेश कांबळे,

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, ब्रम्हपुरी, जि. चंद्रपुर

सहसंपादक

डॉ. कुंदन दुफारे,

श्री. जी. सी. पा. मुनघाटे महाविद्यालय, धानोरा, जि. गडचिरोली

संपादक मंडळ

डॉ. अशोक सालोटकर,

गो. बा. महाविद्यालय, नागभीड, जि. चंद्रपुर

डॉ. संजय कुंभारे,

श्री गोविंदप्रभु कला, वाणिज्य महाविद्यालय,

तळोधी (बाळापुर), जि. चंद्रपुर

प्रा. संजय चव्हाण,

यादवराव पौशट्टीवार महाविद्यालय,

तळोधी (बाळापुर), जि. चंद्रपुर

डॉ. विजय दिघोरे,

भिवापूर महाविद्यालय, भिवापूर, जि. नागपूर

प्रा. बालाजी दमकोडवार,

नेवजाबाई हितकारीनी महाविद्यालय,

ब्रम्हपुरी, जि. चंद्रपुर

डॉ. रविंद्र विखार,

श्री गोविंदराव मुनघाटे महाविद्यालय,

कुरखेडा, जि. गडचिरोली

Reg.No.U74128 MH2013 PTC 251203

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.

At,Post.Limbaganesh,Tq,Dist,Beed

Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295

harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com

All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

विद्यावाता : Interdisciplinary Multilingual Refereed Journal Impact Factor 5.131 (IJIF)

91) लोकशाही समाज आणि सत्योत्तर काळातील माध्यमे प्रा.पुरुषोत्तम चांदेकर	365
92) माहितीचा अधिकार आणि प्रसार माध्यमाची भूमिका प्रा.पुरुषोत्तम आर. बांडे, दारुवा	371
93) प्रसार माध्यमे आणि बदलते जीवनप्रवाह डॉ. किशोर उत्तमराव राऊत, अमरावती	374
94) सामाजिक चळवळ आणि माध्यमाची भूमिका डॉ. ज्योति शेषराव दिघाडे, अमरावती	377
95) सामाजिक चळवळी/प्रती चळवळी आणि माध्यमांची भूमिका प्रा. डॉ. दिवाकर एच. उगडे, चंद्रपूर	379
96) जागतिकीकरण/उदारीकरण/ खाजगीकरण आणि माध्यमे प्रा. मंदाकीनी मन्साराम निहिते, नवरगाव	382
97) सामाजिक माध्यमे आणि अभिव्यक्ती स्वातंत्र्य डॉ. अजयकुमार एस. मोहबंसी, जवाहरनगर	386
98) प्रसारमाध्यमे आणि बदलते जीवनप्रवाह डॉ. सुरेंद्र व. पवार, मोहाडी	393
99) ग्रामीण परिवर्तनात जनसंप्रेषण माध्यमाचे योगदान... प्रा. राठोड वसंत भाऊराव, औरंगाबाद	398
100) महाराष्ट्रीयन वृत्तपत्रांचा समकालीन समाजावरील प्रभाव प्रा.दिलीप दामू कुमारे, अकोला	401
101) भारतातील लिंगभाव, जाती व धर्म आणि माध्यमाचा हस्तक्षेप डॉ. प्रकाश सुर्यभान सोनक, नागपूर	403
102) प्रसार माध्यमे आणि बदलते जीवन प्रवाह डॉ. डी. टी. गजभिये, गडचिरोली	407
103) नव - सामाजिक समस्यांच्या उदयात माध्यमांची भूमिका प्रा. विकास प्रभार शृंगारे, जिरलागिरी	409

100

महाराष्ट्रीयन वृत्तपत्रांचा समकालीन समाजावरील प्रभाव

दिलीप दामू कुमरे
सहाय्यक प्राध्यापक,

पदवी व पदव्युत्तर समाजशास्त्र विभाग,
सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय,
अकोला

विचारवंतांच्या चिंतनशील व विकसनशील प्रतिभेवर प्रत्येक राष्ट्राची प्रगती अवलंबून असते. सुजाण विचारांच्या वारुळातूनच राष्ट्राच्या प्रत्येक क्षेत्रातील विकासाला चालना व सुधारणांचा आरंभ होतो. प्रगतीसाठी निर्मितीधर्म विचारांची नितांत आवश्यकता असते. पण त्यासाठी विचारांच्या प्रगटीकरणाची गरज असते. मग ते व्यक्तित्वाच्या, समुहाच्या, साहित्याच्या रूपाने किंवा जनतेच्या विचारांचे प्रतिबिंब असलेल्या वृत्तपत्रांच्या रूपाने आणि त्यामध्येच मानवी जीवनाचा साक्षात्कार घडवण्याचे सामर्थ्य आहे.

जागतिक इतिहासाच्या अभ्यासाने असे कळते की, कित्येक देशातील विचारवंतांच्या साहित्यातून आणि वृत्तपत्रांच्या माध्यमातून वास्तवस्थितीचे प्रगटीकरण आढळते. हे प्रगटीकरण त्या त्या देशातील राष्ट्रवादाच्या उदयाला आणि देशातील कांतीला सहाय्यक उरलीत कारण अशा वृत्तपत्र आणि साहित्यानेच त्या त्या देशात तत्कालीन परिस्थितीला अनुकूल कामगिरी केली आणि राष्ट्रीयतेची जाणीव करून दिली. मग ते अमेरिकेतील न्युजलेटर, न्युयॉर्क विकली जर्नल, कॉमनसेन्स हा ग्रंथ, मॉन्टेस्क्युचा दि स्पिरिट ऑफ लॉज हा ग्रंथ, हॅरियट स्टोवची 'ऑकल टॉम्स केविन' ही कादंबरी मॅक्सिम गॉर्कीची 'आय' आणि हिटलरचा 'माझा संघर्ष' हे आत्मचरित्र असो अशा साहित्याचा या अनुषंगाने उल्लेख करता येईल.

भारतीयांमध्ये राष्ट्रभावना/राष्ट्रवाद जागृत करण्याचे अत्यंत महत्त्वाचे कार्य करणाऱ्या अनेक घटककारांची एक महत्त्वपूर्ण घटक म्हणजे वृत्तपत्र होय.

असे म्हणतात की वृत्तपत्रांमधून जनमाणसांचे प्रतिबिंब उमटतात. त्या काळातील वृत्तपत्रांनी जनतेमध्ये राष्ट्रवाद/राष्ट्रभावना जागृत करण्यास मोलाची कामगिरी केली. भारतात १९ व्या शतकाच्या शेवटी आणि २० व्या शतकाच्या प्रारंभी खऱ्या अर्थाने राष्ट्रवाद निर्माण झाला. या राष्ट्रीय भावनेच्या उदयाला ब्रिटीशांचा भारतीय सामाजिक रूढी, परंपराना असलेला निषेध होता.

डिसेंबर १८२१ मध्ये राजा राममोहन रॉय यांनी सुरु केलेल्या 'संवाद कैमुदी' या वृत्तपत्रातून अंधश्रद्धा, समाजातील अनिष्ट प्रथांचा निषेध करण्यात येवू लागला. एप्रिल १८३६ मध्ये मौलाना बकिर यांचे 'उर्दू अखबार', १८५१ मध्ये दादाभाई नौरोजींचे 'रस्त गोफतार', १८५८ मध्ये ईश्वरचंद्र विद्यासागरचे 'शोभा प्रकाश', अमरशतवझार पत्रिका यांनी ब्रिटीश सरकारविरुद्ध ताशेरे ओढले. मौलाना बकिर यांनी आपल्या लिखाणातून राष्ट्रप्रेमाची ज्योत प्रज्वलीत करण्याचा नेटाने प्रयत्न केला. १८५७ च्या उठावात त्यांना हीतात्य आले. ३० मे १८२६ ला 'उदत मार्टंड' हे पहिले हिंदी वृत्तपत्र कलकत्याला सुरु झाले. या वृत्तपत्राची वाटचाल सुरु असतांना महाराष्ट्रात मराठी वृत्तपत्रांचा उदय झाला. हे वृत्तपत्र देखील जनमाणसात राष्ट्रप्रेम चेतविण्यात मागे नव्हते.

१८३२ मध्ये बाळशास्त्री जांभेकरांनी 'दर्पण' हे पहिले मराठी वृत्तपत्र सुरु केले. या वृत्तपत्राने /kɛɪ t kɪh cɪkɪp lɛk l dʒ. k ʒɒw v k k; l p k i z ɒ d ɜ k ʌ ɪ ɪ r h k a h i k' p e k ɪ ' ɪ l = l p k v H k d ɜ k r j ɪ l p s d ' ɪ d ɪ s d Y; k k g l ɜ * v l s f o p l j e k ɪ y s x k o a f o B B y m Q Z H A e g k u ; ɪ k ɪ ɪ k d j * ; k o R i = k w v f u ' B # < ɪ i ɪ ɪ k f o j ɪ l c j l e j i k' p e k ɪ ʒ u l a h v ɪ k [k ; k o R i = k u s d # u f n y h ' Q a j k ; d l a p k b f r g k * ; k y ɪ k e l y s w l o k a] l e r ɪ c ɪ q k ; k r ɪ l a h v ɪ k [k ɪ ɪ k d j * ; k o R i = k u s H ɪ r h l a k d # u f n y h o Q ɪ e / ɪ y t ɪ e h v R l p l j h j k o v r B y t u r a s d ' h m y f w i k y h ; l p s o. ɪ d # u v i ɪ (k . k s H ɪ r h k a h f c ɪ h k o # / n y < k | k o v i s l p f o y s i ɪ k d j e / k w y k f g r o k h x i k y g j h n s l e ɪ k ; l a h ' k i = ɪ l p k i d k' k > l y h

Klufl ɪ w k. k K k u l a ; g h o r ɛ k u i = s 1 8 4 2 e / ; s p l j e f g . ; ɪ k v a j k u s f u ʒ l y h i j a q [k ɪ k

राष्ट्रवादाच्या उदयाला अनुकूल विचार मांडले ते 'इंद्रप्रकाश' या वृत्तपत्राने. या वृत्तपत्राची सुरुवात ०२ जानेवारी १८६२ ला झाली. गोपाळ हरी देशमुख म्हणजे लोकहितवादी, महादेव गोविंद रानडे, जनार्दन गाडगीळ आणि विष्णूशास्त्री पंडित यांच्या प्रयत्नातून मुर्तरूप आलेल्या 'इंद्रप्रकाश' या वृत्तपत्रातून राजकारण व अर्धविषयक लेखनाला प्रारंभ झाला. 'पानीपतचे तिसरे युद्ध' या लेखाने ब्रिटीश सरकारच्या अरेरावी धोरणावर टिका केल्या गेली. बहुजन समाजात जागृती घडवून आणणारे आद्यप्रवर्तक महात्मा ज्योतीराव फुले यांचे प्रमुख सहकारी म्हणूनच भालेकर यांनी 'दिनबंधू' हे वृत्तपत्र सुरु केले. पुढे या वृत्तपत्राचे स्थलांतर पुण्याहून मुंबईला झाले. नारायण मेषाजी लोखंडे या वृत्तपत्राचे संपादक बनले. 'शेतकऱ्यांचा आसुड' याचे दोन भाग या वृत्तपत्रामध्ये प्रकाशित झाले होते. प्रारंभी ही सर्व वृत्तपत्रे सामाजिक विषयाचा परमर्श घेऊ लागली. परंतु पुढे मात्र यातील बऱ्याच वृत्तपत्रांनी ब्रिटीशांच्या प्रभावाने निर्माण झालेल्या तत्कालीन आर्थिक, राजकीय स्थितीची वर्णने सुरु केली. जी भारतीयांमध्ये ऐक्य निर्माण होण्यास कारणीभूत ठरली. या वृत्तपत्रांवर कायद्याने बंदी आणल्या गेली तरी त्यांनी आपली वैचारिक भूमिका बदलवली नाही.

मात्र वृत्तपत्रांच्या ध्येय धोरणात बदल करण्याचे सामर्थ्य १८८१ मध्ये सुरु झालेल्या लोकमान्य बाळ गंगाधर टिळकांच्या 'केसरी' या वृत्तपत्राने केले. मराठीतील केसरी आणि इंग्रजीतील मराठा या वृत्तपत्रांनी महाराष्ट्रात नवचैतन्य निर्माण केले. या वृत्तपत्रांना विष्णूशास्त्री चिपळूणकरांचे योगदान होते. लोकशिक्षण, राष्ट्रभक्ती, देशप्रेम यांचे खरे शिक्षण केसरीने दिले. भारतीय तरुणांना जागृत करण्याचे काम केसरीने केले. ब्रिटीश सरकारला आपल्या कर्तव्याची जाणीव करून दिली. ब्रिटीश सरकारच्या ध्येय धोरणावर, कार्यपध्दतीवर टिका करण्याचे कार्य केसरीने केले. गोपाळ गणेश आगरकर केसरीचे संपादक असतांना 'जुलमी राजांनो सांभाळून रहा' आणि 'राजसत्तेची उत्पत्ती आणि अभिवृत्ती' अशा जहाल राजकीय मतांवर आधारित लेख प्रकाशित करून अप्रत्यक्षरित्या ब्रिटीशांच्या अन्यायाच्या मनोवृत्तीचे चित्रण केले होते. केसरीत ते म्हणतात 'कोणतेही राष्ट्र कितीही सामर्थ्यवान असो. त्याने अशी घमेण्ड बाळगु नये की, अमुक देश मी जिंकला आहे. त्याचे स्वामित्व माझ्याकडे निरंतर राहिल.

शेतकऱ्यांना जागृत करण्यासाठी 'शेतकऱ्यांनो व 'सावकारांनो जागृत व सावध व्हा, 'जमोनीची मालकी बुडाली' उठा, अजून वेळ गेली नाही असे लेख लिहून शेतकऱ्यांच्या स्थितीचे वर्णन, सामान्यांपर्यंत पोहचवले. टिळकांनी वृत्तपत्रातील लेखांविषयी आपले मत मांडतांना "लोकांमध्ये लोकजागृती, कळवळ आणि संघ शक्ती उत्पन्न करणे हेच वृत्तपत्राचे पत्रकार या दृष्टिने आमचे मुख्य कर्तव्य आहे" असे स्पष्ट केले. 'स्वदेशी व बहिष्काराच्या शस्त्राचे महत्व व त्याच्या मदतीला राष्ट्रीय शिक्षण व खाजगी शाळांची जबाबदारी असे लेख प्रकाशित करून त्यांनी देशप्रेमाची भावना जागृत केली. एकीकडे भारतीय देशभक्तीच्या कार्याचे समर्थन आणि ब्रिटीशांच्या अन्यायी धोरणाविरुद्ध झणझणीत लेख हे केसरीचे वैशिष्ट्ये होते. अशा कितीतरी लेखांमधून भारतीयांच्या मनात ब्रिटीश सत्तेविरुद्ध असंतोष निर्माण करून भारतीय तरुणांमध्ये 'राष्ट्रवाद' निर्माण करण्याचे कार्य केसरीने केले.

२५ मार्च १८९८ ला शिवराम महादेव परांजपे संपादित 'काळ' या वृत्तपत्राने 'पारतंत्र्याची चीड लोकांच्या मनात निर्माण व्हावी व त्यांना स्वातंत्र्याचा ध्यास लागावा' अशा विचारांना लोकांपर्यंत पोहचविण्याचा प्रयत्न या वृत्तपत्राने केला. त्यांनी केसरीचेच धोरण चालविले. शिवराम परांजपेनी 'काळ' च्या पहिल्या अंकातच देशभक्तीची प्रभा प्रकट करणारा अग्रलेख लिहीला. 'गरिबांची उपासमार', 'दुष्काळाला कारण कोण ?' 'एका शेतकऱ्याचा उध्दार' आणि 'संपत्तीचा दुरुपयोग' असे लेख लिहून मजूर आणि शेतकऱ्यांची दैनावस्था वर्णन केली. एवढेच नव्हे तर आयर्लंड, इटली यासारख्या देशांनी गुलामगिरीतून मुक्त होण्यासाठी केलेल्या प्रयत्नांचे वर्णन करून ते देशाभिन जागृत करित राहिले. 'विषासाठी कंठशोष', 'एका खडी फोडणाऱ्याची गोष्ट' हे त्यांचे लेख विशेष प्रसिध्द आहेत.

विदर्भातही नागपुर समाचार, न्यायसुधा, मराठा, भोसला, बातमीदार, आर्यवैभव, शुभचिंतक विचारवाहन, विचारवेदान्त प्रमोद सिंधु, कर्तव्य अशी वृत्तपत्रे प्रकाशित होवू लागली. यातील हरिगीर उर्फ पापासाहेब गोसावी यांचे हरिकिशोर हे जहाल राजकारणांच्या विचाराने प्रभावित असलेले वृत्तपत्र होय. 'नवीन पंथ आणि निःशस्त्र प्रतिकार' 'लाला लजपतराय हद्दपार झाले पुढे काय?' या लेखाने जनतेत खळबळ उडवून दिली.

Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal

An International Multidisciplinary
Quarterly Research Journal

AJANTA

Volume-VIII, Issue-I
January - March - 2019
Marathi Part - III

IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5
www.sjifactor.com

Ajanta Prakashan

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - VIII

Issue - I

Marathi Part - III

January - March - 2019

Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING

2018 - 5.5

www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖

Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole

M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan

Aurangabad. (M.S.)

CONTENTS OF MARATHI PART - III

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१४	जागतिकीकरणाचा भारतीय शेती व्यवसायावर पडलेला प्रभाव एक अभ्यास डॉ. खान इकबाल गफार	५९-६०
१५	शंकर पाटलांच्या कथेतील जीवनदर्शन सहा. प्रा. शशिकांत वि. काळे	६१-६३
१६	भारतीय शेतीचा इतिहास व भारतीय शेती समोरील आकाणे मंगेश दादाराव ताजने	६४-६७
१७	भारतीय शेती क्षेत्रात महीलांची भूमिका श्री. विकास काशिनाथ देशमुख	६८-७०
१८	मराठी ग्रामीण कवितेतून अभिव्यक्त झालेले शेतकरी जीवन प्रा. डॉ. गजानन भा. मुंढे	७१-७५
१९	कृषी अर्थशास्त्र प्रा. डॉ. नरेंद्र अ. ठाकरे	७६-७८
२०	शेतकरी जीवनाचे साहित्यातील दर्शन : ग्रामीण कविता प्रा. रेखा व्ही. इंगोले	७९-८४
२१	शेती सुधारक - छत्रपती शिवाजी महाराज प्रा. संदिप विठ्ठलराव भुरले	८५-८९
२२	शेतकरी संघटनांच्या चळवळी व आंदोलने प्रा. दिपमाला तिर्यंराज गुप्ता	९०-९२
२३	पश्चिम विदर्भातील कोळी जातीमधील कृषि, रोजगार व महिलांच्या दर्जाचे समाजशास्त्रीय अध्ययन प्रा. डॉ. अनिल बळीराम वानखडे	९३-९५
२४	शेतकरी संघटना आंदोलने आणि शरद जोशी डॉ. पवन मांडवकर	९६-१०४
२५	भारतातील आदिवासी शेतकऱ्यांच्या चळवळी दिलीप दामु कुमरे	१०५-१०८
२६	भारतीय शेतकरी व आजचे शासन प्रा. मजिजत ए. पठाण	१०९-११२

२५. भारतातील आदिवासी शेतकऱ्यांच्या चळवळी

दिलीप दागु कुभरे

सहा. प्राध्यापक, पदवी व पदव्युत्तर समाजशास्त्र विभाग, सौताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला.

भारतीय समाजाच्या सामान्य जनजीवनापासून आदिवासी समुदाय प्रादेशिक व सांस्कृतिकदृष्ट्या अलिप्त व दळ्या आहे. नागरी व ग्रामीण समुदायापेक्षा आदिवासींच्या आणि आदिवासींमधील शेतकऱ्यांच्या चळवळी बऱ्याच दळ्या आहेत. निरक्षरता, दारिद्र्य, बेकारी, अज्ञान, अंधश्रद्धा, रोगराई, कर्जबाजारीपणा आणि शोषणाच्या चक्रात हा समाज मरडून निघाला आहे. आदिवासींच्या अज्ञानाचा फायदा घेवून अनेक गैरआदिवासी लोकांनी त्यांच्या जमिनी चळवळल्या. ब्रिटीश राजवटीत ब्रिटीशांचे आदिवासींकडे पूर्ण दुर्लक्ष झाले. आदिवासींना जंगलाचे अनभिसक्त राजे मानले जात होते. परंतु शासनाने वने व वनसंपत्ती राष्ट्रीय संपत्ती मानल्यामुळे आदिवासींच्या अज्ञानाचा फायदा घेवून सावकार, जमीनदार, व्यापारी, जंगल ठेकेदार आणि सरकारी अधिकारी व शासनाचे शेतकीविषयक घोरणाच्या चक्रातून सुटण्यासाठी आदिवासींनी वेळोवेळी चळवळी उभारल्या. शेतकरी चळवळ, जंगल जमिनीवरचे हक्क, वनसंपत्तीचे हक्क, जंगल मजुरीत होणारी पिळवणूक या विरुद्ध चळवळी उभ्या झाल्या.

भूमी आणि जंगल यावरील आपला अधिकार परत घेण्यासाठी आदिवासींबहुल क्षेत्रात लहान-मोठ्या चळवळी चळवळाला आल्या. जंगल हा आदिवासींचा खरा सोबती आहे. जंगल व फिरती शेती, शेती त्यांच्या उपजिवीकेचे साधन होते आणि आहे. निसर्गाच्या सान्निध्यात राहणाऱ्या आदिवासींच्या जीवनविषयक दृष्टीकोन, धर्मविषयक प्रवृत्ती, मंत्र-तंत्र इत्यादी जंगलानेच घडविलेला असतांना जल, जंगल, जमीन विषयक कायद्यांनी आदिवासींची नाळ चळवळपासून तोडण्याचे प्रयत्न कंत्राटदार, महसूल अधिकारी, जंगल अधिकारी, जमीनदार, व्यापारी व शासनाच्या शेतकी विभागाच्या घोरणाने आदिवासींच्या मनात वैफल्यची भावना निर्माण झाली. त्यांच्यात आदिवासीत असंतोष निर्माण झाला व आदिवासींच्या अनेकविध चळवळी किंवा आंदोलनांनी जन्म घेतला. त्याच आंदोलनांपैकी भारतातील आदिवासींनी आपल्या शेतकीच्या रक्षणासाठी जो लढा दिला, चळवळी उभ्या केल्या त्या चळवळीचा आढावा या लेखात घेवून घेण्याचा प्रयत्न संशोधनकर्त्याने केलेला आहे.

जंगल आदिवासी शेतकऱ्यांच्या चळवळ

सन 1855-56 मध्ये ब्रिटीश वसाहतवादाविरुद्ध संधाल व मुंडा आदिवासींनी रक्त सांडविले. ईस्ट इंडिया कंपनीने जमीनदारी पध्दती सुरु केली होती. जंगलात स्थायी वस्ती करून शतकानुशतके राहणाऱ्या व शेती करणाऱ्या आदिवासींना जमिनीवरून हटविण्याचे अधिकार ब्रिटीशांनी जमीनदारांना दिले. त्या विरुद्ध ही चळवळ चळवळली. जी जमीन अथवा भूमी आमची सामुदायीक मालकीची म्हणून आदिवासी करीत होते तिला व्यक्तिगत मालकी देण्याच्या विरुद्ध ही चळवळ होती. या चळवळीच्या मुळाशी छोटा नागपूरच्या भनगाडी गावातील सिधू, बलू, चेडू व भैरव या आदिवासी तरुण शेतकऱ्यांवर होणारे अन्याय अत्याचार यांची पार्श्वभूमी होती. या तरुण आदिवासी शेतकऱ्यांच्या जमिनी व जंगल इयजांनी ताब्यात घेतल्याने व ती राष्ट्रीय संपत्ती घोषित केल्याने या

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - VIII

Issue - I

Marathi

January - March - 2019

Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमूक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖

Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole

M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan

Aurangabad. (M.S.)

 EDITORIAL BOARD

<p>Dr. P. Vitthal School of Language and Literature Marathi Dept. Swami Ramkrishna Teerth Marathwada University, Nanded.</p>	<p>Dr. Jagdish R. Baheti H.O.D. S. N. J. B. College of Pharmacy, Memnagar. A/P. Tal Chundwad, Dist. Nashik.</p>
<p>Dr. Sadique Razaque Univ. Department of Psychology, Vinoba Bhave University, Hazaribagh, Jharkhand.</p>	<p>Prof. Ram Nandan Singh Dept. of Buddhist Studies University of Jammu.</p>
<p>Dr. R. M. More Department of Sociology, Santosh Bhimrao Patil Arts, Commerce & Science College, Mandrup</p>	<p>Mr. N. D. Bansode Department of History, Santosh Bhimrao Patil Arts, Commerce & Science College, Mandrup</p>
<p>Mr. M. C. Hajare Department of Political Science, Santosh Bhimrao Patil Arts, Commerce & Science College, Mandrup</p>	<p>Dr. S. N. Kadam Department of Economics, Santosh Bhimrao Patil Arts, Commerce & Science College, Mandrup</p>
<p>Dr. D. K. Dede Department of Geography, Santosh Bhimrao Patil Arts, Commerce & Science College, Mandrup</p>	<p>Dr. S. A. Nimbargi Department of Geography, Santosh Bhimrao Patil Arts, Commerce & Science College, Mandrup</p>

PUBLISHED BY

Ajanta Prakashan

Aurangabad. (M.S.)

CONTENTS OF MARATHI

अ. क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
२७	पायाभूत सेवा सुविधांचा विकासाच्या दृष्टीकोनातून अभ्यास प्रा. दत्ता उत्तमराव कुंटेवाड	१२०-१२५
२८	१९ व्या शतकातील समाज सुधारकांचे दलित स्त्री विषयक कागगिरी व सद्याची स्थिती ऐतिहासिक आढावा प्रा. डॉ. धनंजय ना. मोगले	१२६-१२९
२९	महात्मा गांधी यांचा आहारवाद कालबाह्य की कालसापेक्ष चंदुभाई देवीया	१३०-१३४
३०	महाराष्ट्राचे शासन आणि राजकारण बदलते नविन प्रवाह प्रा. आचार्य व्ही. डी.	१३५-१३९
३१	महाराष्ट्रातील मराठवाडा : एक राजकीय दृष्टिक्षेप प्रा. डॉ. अनिल दत्त देशमुख	१४०-१४७
३२	किशोरांचे शारीरिक आणि मानसिक आरोग्य प्रा. मुंगूसकर अनिल मधुकर	१४८-१५१
३३	महात्मा गांधी जींची स्वच्छतेची संकल्पना प्रा. डॉ. मोहन चौगुले	१५२-१५५
३४	शेतकऱ्यांविषयक महर्षी विठ्ठल रामजी शिंदे यांचे योगदान डॉ. चंद्रकांत चव्हाण डॉ. भागवत गजधारे	१५६-१६०
३५	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचा शैलीविषयक दृष्टिकोन डॉ. ज्ञानेश्वर जिगे	१६१-१६४
३६	गडचिरोली जिल्ह्यातील आदिवासींच्या उत्थानात सामाजिक चळवळी/सामाजिक संस्थांचे योगदान दिलीप राम कुमारे	१६५-१६८
३७	भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीच्या जडपाभ्रडणीत खोदीचे महत्त्व प्रा. डॉ. राजेंद्र गायकवाड	१६९-१७१
३८	भारतीय इतिहासलेखनातील प्रमुख प्रवाह प्रा. डॉ. शिवाजी वाघमोडे	१७२-१७८

३६. गडचिरोली जिल्ह्यातील आदिवासींच्या उत्थानात सामाजिक चळवळी/सामाजिक संस्थांचे योगदान

दिलीप दामु कुमरे

सहाय्यक प्राध्यापक, पदवी व पदव्युत्तर समाजशास्त्र विभाग, सीतानाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला.

प्रस्तावना

आदिवासींचे परंपरागत निवास हे पर्वत, दऱ्या आणि जंगले यात असल्यामुळे ते निसर्गाच्या साक्षिण्यात स्वयंपूर्ण आणि समाधानी जीवन जगत आलेले आहेत. नैसर्गिक पर्यावरणात उपलब्ध असलेल्या संसाधनांच्या आधारावर ते पिढ्यान्पिढ्या जीवन जगत आलेले आहेत. निरागस्ता, प्रामाणिकपणा, निसर्गप्रेम व त्याद्वती आदर, त्यातूनच निसर्गपूजा ही त्यांची वैशिष्ट्ये आहेत. जोपर्यंत बाह्य जगाशी म्हणजे आधुनिक संस्कृतीशी त्यांचा संपर्क नव्हता, तोपर्यंत त्यांच्या शांततामय सामाजिक जीवनात कोणतीही हळुहळुच किंवा आंदोलने झाली नाहीत. त्यांच्यातील स्थानिकवाद हे परंपरागत पंचायतीत विचारविनिमयाने सोडविले जात. तिथे होणाऱ्या निर्णयाचे सर्वांकडून पालन केले जाई. परंतु जसजसे बाह्य जगाशी त्यांचे संबंध घेवू लागले तसतसे चित्र बदलू लागले. परकीय सत्ता, फिरते व्यापारी, सावकार, बाह्य संस्कृतीतून स्वतःच्या हितसंबंधासाठी येणारी व आदिवासींचे शोषण करणारी माणसे, या सर्वांच्या परिणामांमुळे सामाजिक व आर्थिक बाबतीत परिवर्तन आणि शोषणपर्व सुरु झाले.

२६ ऑगस्ट १९८२ रोजी चंद्रपूर जिल्ह्याचे विभाजन होवून गडचिरोली जिल्ह्याची निर्मिती झाली. नैसर्गिक संसाधनांच्या दृष्टिने हा जिल्हा श्रीमंत असला तरीही आर्थिक व सामाजिकदृष्ट्या हा जिल्हा मागासलेला आहे. २०११ च्या जनगणनेनुसार जिल्ह्याची एकूण लोकसंख्या १०,७९,९७५ असून अनुसूचित जातीचे प्रमाण ११.२४% तर अनुसूचित जमातीचे प्रमाण ३५.३५% आहे. आदिवासींचे प्रमाण जास्त असणाऱ्या जिल्ह्यांमध्ये महाराष्ट्रात गडचिरोली जिल्ह्याचा दुसरा क्रमांक लागतो.

गडचिरोली जिल्ह्याच्या निर्मितीपूर्वी व निर्मितानंतर या जिल्ह्यात अनेक स्थित्यंतरे झालीत. आदिवासींच्या मूलभूत अधिकारांवर गदा आली. येथील आदिवासी आपली अस्मिता व ओळख टिकवून ठेवले की नाही? अशी परिस्थिती निर्माण होवून अनेक समस्या उद्भवल्या आणि त्या समस्यांचे निराकरणसाठी अनेक सामाजिक चळवळी व सामाजिक संस्थांनी पुढाकार घेवून सामाजिक कार्यकर्त्यांच्या माध्यमातून समाजातील विविध घटकांनी गडचिरोली जिल्ह्यातील आदिवासींच्या उत्थानासाठी कार्य केले. त्या चळवळींचा आढावा या शोधनिबंधात घेण्याचा प्रयत्न करण्यात आला आहे.

जबरान जोर चळवळ

चंद्रपूर-गडचिरोली जिल्ह्यात नारायणसिंह उर्डेके या आदिवासी नेत्यांच्या नेतृत्वाखाली सन १९५२ ते १९७२ या काळात आदिवासी लोकांमध्ये जाणीव-जागृती निर्माण करून आंदोलने उभी करण्यात आली. त्यांच्या नेतृत्वात गडचिरोली जिल्ह्यातील कुरछेडा-पानोरा या भागात 'जबरान जोर चळवळ' सुरु झाली. जे आदिवासी शेतकरी २५ ते ३० वर्षांपासून जंगले सुपिक करून

मुक्तीपथ प्रकल्प, व्यसनमुक्ती आणि अससर्जन्य रोग निवारण कार्यक्रम हे सर्व उपक्रम राबविले जातात. गडचिरोली जिल्हा तंबाखु आणि दारु मुक्त घोषित करण्यात आला आहे. त्यामुळे महाराष्ट्र शासन व सर्वे द्वारे मुक्तीपथच्या माध्यमातून नशामुक्तीच्या प्रयत्नांना यश आले असून तंबाखुद्वारे निर्माण होणाऱ्या समस्यांच्या निराकरणासाठी ही संस्था प्रयत्नशील असून मुक्तीपथच्या माध्यमातून अनेक आदिवासी कुटुंबांमधून नशामुक्तीमुळे आनंदाचे वातावरण आहे. सर्वे द्वारे सुरु करण्यात आलेल्या 'निर्माण' या उपक्रमाचा भाग झालेले अनेक युवक आज गडचिरोलीसह राज्यभरातील ग्रामीण भागात आरोग्य सेवा देत आहेत. म्हणून सर्वेच्या माध्यमातून आदिवासी महिला पुढाकार घेऊन तंबाखु बंदी व व दारु बंदीसाठी पोलीस पाटलांच्या सक्षीने अवेध दारु विक्रीच्या बंदीसाठी 'अशी कशी होत नाही, केल्याशिवाय राहत नाही', 'दारुबंदी झालीच पाहिजे' अशा घोषणांनी परिसर दणाणून सोडत आहेत.

लोक बिरादरी प्रकल्प हेमलकसा (भामरागड)

लोकबिरादरी प्रकल्पाची स्थापना महान समाजसेवक, सामाजिक कार्यकर्ता श्री. बाबा आमटे यांनी २३ डिसेंबर १९७३ रोजी गडचिरोली जिल्हा मुख्यालयापासून १६० कि.मी. अंतरावर असलेल्या भामरागड तालुक्यातील हेमलकसा येथे केली. हा प्रकल्प चालू करण्यापासून बाबा आमटेचा मुख्य उद्देश म्हणजे विकासपासून कोसो दूर असलेल्या भामरागड तालुक्यातील माडिया गोंड या स्थानिक आदिवासी जमातीचा विकास हा होता. हा प्रकल्प सुरु करण्याआधी बाबांनी चंद्रपूर जिल्ह्यातील वरोरा येथे कुष्ठरोगींच्या सेवेसाठी महारोगी सेवा समितीची स्थापना केली. हा प्रकल्प त्याच संस्थेचा प्रकल्प असून या संस्थेच्या माध्यमातून स्थानिक आदिवासींच्या आरोग्यासाठी दवाखाना, आदिवासी मुलांच्या शिक्षणासाठी निवासी आश्रम शाळा, अनाथ इ. आलेल्या प्राण्यांसाठी अनाथालय चालविले जाते. बाबा आमटे यांनी हा प्रकल्प सुरु केला असला तरी या प्रकल्पाची खरी धुरा बाबांचे कनिष्ठ चिरंजीव डॉ. प्रकाश आमटे व त्यांच्या पत्नी डॉ. मंदाकिनी आमटे यांनी अनेक अडचणींवर मात करून या प्रकल्पाला आकार दिला. आज या प्रकल्पाची सर्व धुरा डॉ. प्रकाश व डॉ. मंदाकिनी आमटे यांच्या मुलांनी व सुनंतीं स्विकारली आहे. डॉ. दिगंत आमटे व डॉ. अनघा आमटे हे आता हा प्रकल्पाची जबाबदारी सांभाळतात. स्थानिक आदिवासींसाठी उपलब्ध करून दिलेल्या आरोग्य व शिक्षणाच्या सोयी - सुविधांसाठी डॉ. प्रकाश व डॉ. मंदाकिनी आमटे यांना २००८ मध्ये कम्युनिटी लिडरशिपसाठी रॅमन मॅंगसेसे पुरस्काराने सन्मानित करण्यात आले आहे. कुष्ठरोगींच्या सेवेसाठी बाबा आमटेनासुद्धा रॅमन मॅंगसेसे पुरस्काराने सन्मानित करण्यात आलेले आहे.

याच प्रकल्पाच्या माध्यमातून आज स्थानिक माडिया आदिवासींच्या मुलांसाठी इंग्रजी माध्यमाच्या स्थापना विद्यालय, गावांमध्ये गावकऱ्यांच्या श्रमदानातून तलावांची निर्मिती, पिण्याच्या पाण्याच्या सोयीसाठी नळ योजना राबविल्या जात आहे. भामरागड तालुक्यातील माडिया आदिवासींच्या विकासासाठी या लोकबिरादरी प्रकल्प, हेमलकसा (भामरागड) च्या माध्यमातून राबविल्या जाणाऱ्या उपक्रमांमुळे स्थानिक आदिवासी विकासाच्या मुख्य प्रवाहात येत असून आपला विकास साधत आहेत.

SCHOLARS IMPACT

Quarterly

An International Multidisciplinary Multilingual
Peer Reviewed Research Journal

ISSN 2394 - 7632
EISSN 2394 - 7640

Special Issue

Approved By UGC
Journal No- 41129

IMPACT FACTOR - 5.98

ICSSR Sponsored

Two Days National Seminar
on

"LIBRARY AUTOMATION USING SOUL SOFTWARE"

24th & 25th February 2019

February 2019 (Special Issue)

✦ EDITOR IN CHIEF ✦

DR. M. RAGHIB DESHMUKH

✦ GUEST EDITOR ✦

DR. ASHOK S. SONONE
PROF. R. G. BAHETI

DR. S. R. BAHETI
SHRI. M. K. SONONE

www.scholarsimpact.com

: Organised by :

Department of Library Science

The Berar General Education Society's

SITABAI ARTS, COMMERCE & SCIENCE COLLEGE, AKOLA.

Re-accredited by NAAC with A (Grade)

(Affiliated to : Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati)

UGC
listed

International Multidisciplinary Online Research Journal

Approved By UGC Journal No-41129

February, 2019

SCHOLARS IMPACT

QUARTERLY

An Internationally Indexed, Refereed, Peer Reviewed,
Quarterly Online and Open Access Journal

IMPACT FACTOR- 5.98

SPECIAL ISSUE

ON

**“LIBRARY AUTOMATION
USING SOUL SOFTWARE”**

EDITOR IN CHIEF

DR. M. RAGHIB DESHMUKH

www.scholarsimpact.com

134.	आधुनिक ग्रंथालयात बदलते प्रगत माहिती तंत्रज्ञान मंगेश डब्ल्यु. वागदे	437 - 439
135.	ग्रंथालयशास्त्र व माहितीशास्त्र या विषयी एक सापेक्ष दृष्टिकोन प्रा.डॉ.राजकुमार पंढरीनाथ घुले	440 - 442
136.	ग्रंथालयाच्या यांत्रिकरणामधील समस्यांचे विश्लेषणात्मक अध्ययन प्रा. सिद्धार्थ ए. पाटील	443 - 444
137.	ग्रंथालय समितीच्या कार्यात संगणकाचा उपयोग प्रा. भास्कर भिकाजी धारणे	445 - 446
138.	विदर्भ वाचनालय संघाची स्थापना (1939) अकोला - एक स्तुत्य उपक्रम प्रा.डॉ. भास्कर शामराव वझिरे	447 - 448
139.	ग्रंथालय व्यवस्थापनात संगणकाचे महत्व प्रा.संतोष गोपालकृष्ण कुळकर्णी	449 - 451
140.	साहित्य चळवळीत ग्रंथालयाचे महत्व प्रा.डॉ. हरिचंद नांगसू नरेटी	452 - 453
141.	ग्रंथालय संगणकीकरणाची गरज व महत्व अर्जुन गजमल, राजु बा. बोंबले, संग्राम अ. किल्लेदार	454 - 456
142.	ग्रंथालयाच्या संगणकीकरणाची आधुनिक काळातील प्रासंगिकता श्री सुभाष राजाराम दामोदर	457 - 458
143.	ग्रंथालय संगणकीकरण व बौद्धिक संपदा हक्क समस्या धोंगडे रवि देवराव	459 - 461
✓ 144.	सामाजिक संशोधनात संगणक व डिजिटल ग्रंथालयाची भूमिका प्रा. दिलीप कुमरे	462 - 464

सामाजिक संशोधनात संगणक व डिजीटल ग्रंथालयाची भूमिका

प्रा. दिलीप कुमरे

सहाय्यक प्राध्यापक

पदवी व पदव्युत्तर समाजशास्त्र विभाग

सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला

आजचे शतक हे तंत्रज्ञानाचे शतक म्हणून ओळखले जाते. विज्ञान आणि तंत्रज्ञानाच्या प्रगतीमधून आपल्या जीवनाला सर्वार्थाने कलाटणी मिळाली आहे. माहिती प्रस्फोटाच्या युगात मानवाची प्रगती अभूतपूर्वच आहे. या शतकातील तंत्रज्ञानाची शीघ्रगतीने होत असलेली नेत्रदिपक प्रगती पाहून हे शतक म्हणजे तंत्रज्ञानाचे शतक म्हणून ओळखले जात आहे. सामाजिक शास्त्रांच्या क्षेत्रातील उद्दिष्टे स्पष्ट करतांना पॉलिन यंग म्हणतात 'सामाजिक शास्त्रांच्या विशिष्ट स्वरूपानुळे त्यांच्या बाबतीत माहिती संकलन किंवा तथ्य शोधनाला विशेष महत्त्व प्राप्त झाले आहे. त्यासाठी त्या शास्त्रांनी स्वतःची अशी शोध युधे उत्क्रांत केली आहेत, ज्याचे त्या शास्त्रांच्या शोधनकार्यात अनन्य महत्त्व आहे. वैज्ञानिक पध्दतीच्या आधारे सामाजिक शास्त्रातील नवीन ज्ञान प्राप्त करून जुन्या ज्ञानाचे परिक्षण केले जाते.' सामाजिक संशोधन हि संकल्पना समाज आणि संशोधन या क्षेत्राशी निगडित आहे. संशोधन ही बौध्दीक प्रक्रिया असून तिच्याद्वारे नवीन ज्ञान प्रकाशात आणले जाते, तसेच जुन्या ज्ञानातील उणिवा सुधारून त्यात नवीन ज्ञानाची भर घातली जाते कोणतेही संशोधन हे जेव्हा सामाजिक तथ्य, घटना, सिंध्दांत आणि नवीन ज्ञान ह्या संबंधित असेल तेव्हा त्याला सामाजिक संशोधन म्हणता येईल.

इंग्रजीतील 'कॉम्प्युटर' या मराठीतील पर्यायी शब्द 'संगणक' किंवा 'गणकयंत्र' असे म्हणतात. लॅटिन भाषेत या शब्दाला पर्यायी शब्द 'व्यवचनजमत' असून या शब्दाचा अर्थ आकडेमोड करणे, अंदाज बांधणे, गणना करणे, असा होतो. ब्लेझ पास्कल या फ्रेंच शास्त्रज्ञाने 1642 च्या सुमारास पास्कलाईन हे आकडेमोड करणारे यंत्र बनविले. त्यानंतर चार्लस बॅबेज या ब्रिटीश गणितज्ञाने 'डिफरन्स एंजीन' नावाचे यंत्र बनविले. म्हणून चार्लस बॅबेज यांना 'संगणकाचा जनक' असे म्हणतात. भारतात संगणकाच्या वापराची सुरवात 1955 पासून झाली. आशिया खंडात भारत व जापान हे दोन देश सुपर कॉम्प्युटरची निर्मिती करून त्याचा उपयोग करीत आहेत. इ.स. 1998 मध्ये 'परम' 10,000 ची निर्मिती करून भारत सुपर इनफॉर्मेशन हायवे बनला. भारत आज संगणक क्षेत्रात आत्मनिर्भर आहे. आंतरराष्ट्रीय स्तरावर इंटरनेटची स्थापना करून 160 देश ज्ञान, विज्ञान, तंत्रज्ञान माहिती व अकाडेवारीची देवाणघेवाण करीत आहेत. भारताने National Information Science Center ची स्थापना केली आहे. आज भारतात विज्ञान, तंत्रज्ञान, हवामान, तेल व नैसर्गिक गॅसचे साठे, शस्त्रे, दारुगोळा वेद्यकीय क्षेत्रातील माहिती व आकडेवारी, उद्योग व्यवसाय, दळणवळण शिक्षण, संशोधन, पोलिस खाते, बँक विमान वाहतुक शासकीय व निमशासकीय, कार्यालये ग्रंथालये, इत्यादींचे संगणकीकरण झाले आहे. व इतरही क्षेत्रात ते शीघ्र गतीने होत आहे. डिजीटल ग्रंथालयाची सुरवात 1950 पासून झाली. डिजीटल ग्रंथालय टी.आर. रिमथ म्हणतात. शास्त्रशुध्द पध्दतीने तयार केलेले व डिजीटल तंत्रज्ञानाचा वापर करून त्याची व्यवस्थित मांडणी करून ते वापरण्याची विविध पध्दतीने व विविध अंगांनी वापरण्याजोग्या मार्गांसहित उपलब्ध साहित्य संग्रह होय.

Definition Of Library Federation : अमेरीकामध्ये असलेल्या य संस्थेने डिजीटल ग्रंथालयाची केलेली व्याख्या पुढीलप्रमाणे :

"Digital Library are organization that provide the resources, including the specialized staff to select, structure, offer intellectual access to inequity of and ensure

इंटरनेटच्या माध्यमातून सामाजिक संशोधन व इतर संशोधनासाठी या परस्पर संबंधाची माहिती तथ्ये व आकडेवारीची माहिती आदान-प्रदान करण्यासाठी होत आहे. आज भारतात डिजीटल ग्रंथालयाचा वापर साधारणतः लाखोंच्या घरात संशोधक व सामाजिक संशोधनकर्ते करीत आहेत. आंतरराष्ट्रीय संगणक नेटवर्क हे संशोधनासाठी जगभराची माहिती अत्यंत स्वस्त दरात उपलब्ध करून देत आहे. डिजीटल ग्रंथालयामुळे जगभरातील संशोधन संस्था विद्यापीठांशी अत्यल्प वेळेत संपर्क प्रस्थापीत करून त्यांच्याजवळ असलेली माहिती जगातील मोठमोठ्या ग्रंथालयातील पुस्तकांची यादी डिजीटल ग्रंथालयाच्या माध्यमातून उपलब्ध करून देत असल्यामुळे सामाजिक संशोधनासाठी व इतर संशोधनासाठी हवी ती पुस्तके उपलब्ध करून घेता येतात. विविध क्षेत्रातील तज्ञ लोकांची संशोधनासंदर्भात चर्चा करता येते आणि आज या सुविधेत संगणकाच्या व डिजीटल ग्रंथालयाच्या माध्यमातून आणखी शीघ्र गतीने भर पडत आहे.

संदर्भ ग्रंथ सूची :

१. थोरात, लक्ष्मण, ग्रंथालय व माहितीशास्त्र (2007) डायमंड पब्लिकेशन्स, पुणे
२. पवार एस.पी. व इतर, ग्रंथालय माहितीशास्त्र (2002) फडके प्रकाशन कोल्हापूर
३. कुलकर्णी जे.आर. इतर, ग्रंथालय व्यवस्थापनाची इतर तंत्रे, प्रा. व्ही.आर. दाडगे गौरवग्रंथ (शोधनिबंध)
४. फडके दत्तात्रय नारायण, ग्रंथालय संगणकीकरण आणि आधुनिकीकरण (2012) युनिव्हर्सल प्रकाशन पुणे
५. कऱ्हाडे बी.एम., शास्त्रीय संशोधन पध्दती (2011), पिंपळापुरे अॅण्ड कंपनी पब्लिशर्स, नागपूर
६. गोखले भालचंद्र विश्वनाथ, कॉम्प्युटर संकल्पना व कार्यपध्दती (1999), मल्टिफिल्डस, मुंबई

ISSN 2277 - 5730 ✓
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - VIII

Issue - I

January - March - 2019 ✓

English Part - II / Marathi

Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖

Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan ✓
Aurangabad. (M.S.)

CONTENTS OF MARATHI

अ. क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१	आधुनिक वाङ्मय : चरित्र (२००० नंतर) प्रा. बनकर दीपक भीमराव	१-४
२	सामुदायिक विकासात विस्तार शिक्षण पध्दतीचा अवलंब डॉ. प्रा. जयश्री देशमुख	५-८
३	सावित्रीबाई फुले यांच्या साहित्यातील स्त्री आणि समाज विषयक चिंतन डॉ. कैलास सुदामराव वानखडे	९-१५
४	भारतीय समाजक्रांतीची म्बतृमूर्ती : सावित्रीबाई फुले प्रा. भास्कर धिकाजी धारणे	१६-१८
५	उच्च शिक्षण आणि शिक्षणाचा आदिवासी गावित माधव हरि डॉ. पी. बी. पगारे	१९-२३
✓ ६	स्त्री परिवर्तनाच्या चळवळीमध्ये रमाबाई रानडे यांचे योगदान प्रा. एस. आर. दामोदर	✓ २४-२५
✓ ७	ग्रामीण महिला सबलीकरणासाठी स्वयंसंसाहायता गट : एक प्रभावी माध्यम प्रा. डॉ. भास्कर शामराव चहारे	✓ २६-२९
८	कौशल्यधारित शिक्षण हीच काळाची गरज : एक विश्लेषणात्मक अध्ययन Dr. Pawan R. Naik Dr. Archana Kahale (Patki)	३०-३४
९	औरंगाबाद जिल्ह्यातील माध्यमिक शाळेतील विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक संपादणावरी योग प्रशिक्षणाचा होणारा परिणाम अभ्यासणे कविता वाघमारे डॉ. सुहास पाठक	३५-३९
१०	ग्रामीण आणि शोतीविषयक विकास प्रा. देवदास र. आरोलकर	४०-४३
११	स्त्री आणि समाज प्रा. विवेक शांताराम चव्हाण	४४-४८

७. ग्रामीण महिला सबलीकरणासाठी स्वयंसहायता गट : एक प्रभावी माध्यम

✓ प्रा. डॉ. भास्कर शामराव वड्डिरे

सहयोगी प्राध्यापक, इतिहास विभाग प्रमुख, सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला.

प्रस्तावना

भारतीय ग्रामीण महिलांच्या समस्यांचे मूळ आर्थिक असल्याने त्या समस्यांचे उच्चाटन करून आर्थिक सुबत्ता प्राप्त झाली तर महिलांना दर्जा व स्थान प्राप्त होईल महिलांना आर्थिकदृष्ट्या स्वावलंबी बनवून समाजात मानसन्मान देण्यासाठी रोजगाराचे नवे दालन म्हणून स्वयंसहायता बचत गटाच्या पर्वाचा प्रारंभ झाला. त्यामुळे महिलांचे आर्थिक सामाजिक परिवर्तन होत असून अर्थव्यवस्थेत नवी विचारप्रणाली नवी व्यवस्था नवा इतिहास घडविण्यात स्वयंसहायता बचत गटाचे महत्वाचे योगदान आहे.

संकल्पना व स्वरूप

डॉ. महमद यूनुस हे बांगला देशातील ज्येष्ठ अर्थशास्त्रज्ञ 2006 मधील शांततेसाठीचे नोबेल पारितोषिक विजेते त्यांनी आपल्या देशात दारिद्र्य निर्मुलनासाठी अल्पबचतगटाची आदर्श संकल्पना साकारली गरिबी हटाव आणि महिला सक्षमीकरण यासाठी 32 वर्षांपूर्वी सुरु केलेल्या प्रयोगाला आता वैश्विक परिणाम लाभले आहे. त्यांनी समाजातल्या दुर्बल घटकांचे जीवनमान उंचावण्यासाठी ग्रामीण बँक व बचतगट ही अभिनव कल्पना सक्षमपणे राबविली. त्यात संपूर्ण पारदर्शकता राखली लक्षावधी गरीबांना आर्थिक दुरावस्था दूर करण्याचा मार्ग दाखविला. अल्पबचत व छोट्या कर्जाद्वारे गरीब महिलांना आर्थिकदृष्ट्या स्वावलंबी करून त्यांचे जीवन प्रकाशित केले. आता भारतासह महाराष्ट्रातही प्रत्येक जिल्ह्यात ही कांती पोहोचली असून राज्याच्या विविध भागात बचतगटामुळे लक्षणीय बदल घडून आले आहेत. राज्यात खऱ्या अर्थाने 1992 पासून बचत गट स्थापना व निर्मितीला वेग आला आहे. महाराष्ट्र राज्य पतपुरवठा कार्यक्रम व जागतिक बँकेची योजना राज्यात 11 जिल्ह्यातून राबविण्यात आली या प्रकल्पाखाली शासनाचे विविध विभाग स्वयंसेवी संस्था आणि बँका प्रथमतः महिला बचतगटांना सर्वतोपरी मदत करण्यास एकत्रित आल्या या सर्व घटकांना एकसूत्रात ठेवण्याची जबाबदारी नाबार्डकडे सौंपविण्यात आली. या कार्यक्रमांतर्गत सुमारे दहा हजार महिला बचत गट स्थापन करण्यात आले. भारतात दारिद्र्य निर्मुलनासाठी अनेक शासकीय योजना राबविल्या जात आहेत पण अद्याप त्यांना फारसे यश मिळाले नाही. मात्र देशभरातील बचतगट गरिबी हटावच्या दृष्टीने क्रियाशील भूमिका बजावित आहेत. 'बचत (कर्ज) लहान पण बदल महान' या तत्वानुसार धडपडणारे हजारो बचतगट भारतात व अन्य देशात आज कार्यरत आहेत. अपुरे पोषण, उपासमार, अनारोग्य, बालमृत्यू, बालमजुरी अशा अनेक समस्या गरीबापुढे उभ्या आहेत. त्यावर प्रभावी उपाय म्हणून ठिकठिकाणी महिलांचे बचतगट अस्तित्वात आले. बचतगटामुळे महिलांचा जीवनस्तर उंचावला.

बचतगट घळवळीमुळे महिला एकत्रित आल्या त्यांचे संघटन झाले. संघटनेतून शक्ती निर्माण झाली आणि शक्तीचा फायदा त्यांच्या तसेच कुटूंब व समाजाच्या विकासासाठी होत असतो. महिलांनी आपल्या अल्प बचतीतून व बँक कर्ज सहकार्यातून विविध व्यवसाय सुरु केले. त्यामुळे अनेकांना रोजगार मिळाला. बचतगटाची ही उत्पादने केवळ

वरील तक्यातील महिलांचा सामाजिक विकास वर्गीकरण विभागानुसार प्राप्त केलेल्या गुणनिहाय संख्येचे अवलोकन केल्यास असे दिसून येते की, जास्तीत जास्त गुण समाधानकारक विकासाला मिळालेले आहे तर त्या खालोखाल मात्र अत्यंत समाधानकारक विकास झालेला दिसून येतो तसेच आर्थिक विकासाच्या तक्त्यातील माहितीवरून समाधानकारक आर्थिक विकास झालेल्या टक्केवारी तुलनात्मकदृष्ट्या चांगली आहे. असमाधानकारक आर्थिक विकास प्रतिपादन करणाऱ्या प्रतिवेदक महिलांची आर्थिक स्थिती सुधारण्याची अनेक कारणे असू शकतात. कुटूंब सदस्याची संख्या, मुलाच्या शिक्षणासाठी होणारा खर्च तथा अवलंबविलेल्या उद्योग-व्यापार अपेक्षित नफा किंवा अर्धी कारणे असू शकतात.

स्वयंसिध्दा, स्वयंसहाय्यता गट ह्या संकल्पना, बचत व पत, समुह गट नियम, गटातील भावनिक, प्रत्यक्ष व्यवहार, विश्वास संघर्ष सोडवणूक, हिषेब व रोख रक्कम व्यवस्थापन, बँक खाते उघडणे, नेतृत्व विकास, 2006-07 वर्षामध्ये (31.1.07) पर्यंत महाराष्ट्रात एक कोटीची निधी दिला गेला. 20 जिल्ह्यांमधील 36 विकास गटातील 3939 स्वयंसहाय्यता गटांना अर्थसहाय्य मिळाले. 2006-07 वर्षात स्टेप योजनेत अनुक्रमे 110.143 लक्ष व 6.978 लक्ष अर्थसहाय्य व लाभार्थी 1000 व 125 (15.1.07) पर्यंत होते.

शिफारशी

1. महिला बचतगटांनी कोणत्याही वस्तुची निर्मिती करतांना प्रथम तिला बाजारपेठ उपलब्ध असल्याची खात्री करून घ्यावी आणि नंतरच त्या वस्तुचे उत्पादन करावे त्यामुळे अतिरिक्त उत्पादन होऊन मागणी अभावी माल पळून राहणार नाही.
2. बचतगटाची निर्मिती आर्थिक तत्वावर झाली असली तरी त्याचा हेतू महिलांना सर्व बाजूंनी सक्षम करणे हा आहे. म्हणून महिला बचतगटांनी आर्थिक दृष्टिकोनाबरोबरच इतरही सामाजिक बाजू लक्षात घ्याव्यात. कारण स्वयंसहाय्यता बचतगट केवळ महिलांच्या आर्थिक सक्षमतेसाठी नाहीत तर महिलांच्या सर्वांगीण विकासाचे ते एक साधन आहे.
3. आर्थिकदृष्ट्या कमकुवत बचतगटांना मार्केटींगचे मोठे प्रयोग करता येत नाहीत. त्यासाठी बचतगटांनी एकत्र येणे आवश्यक आहे. 10 किंवा 20 बचतगट मिळून एक बचतगट संघ तयार करावा आणि संघाद्वारे मार्केटींगचे मोठे प्रयोग करावेत त्यामुळे काही कारणांनी आर्थिक नुकसान झाले तरी ते सर्व गटांना सोसावे लागते व नुकसानीतील एका बचतगटांचा हिस्सा अत्यंत कमी असतो.
4. ग्रामीण भागातील बऱ्याच महिला बचतगटाकडे बचत करण्याचा एक मार्ग म्हणून पाहतात तसे न करता महिलांनी बचतगटांना माध्यम मानून स्वतःची व कुटूंबाची सर्वांगीण प्रगती करण्याचा प्रयत्न करावा.
5. एखादी महिला व्यवसाय करण्यासाठी कर्ज घेण्यास इच्छुक असली तरी कुटूंबातील पुरुष सभासद त्यावर आक्षेपघेतात त्यासाठी कुटूंबातील इतर व्यक्तींना व्यवसायाचा कसा फायदा होईल. हे बचतगटातील अध्यक्ष, सचिव, खजिनदार यांनी पटवून द्यावे व कर्ज घेण्यास व व्यवसाय करण्यास प्रवृत्त करावे.
6. बचतगटातील काही महिला उषा आहेत की, त्यांना फक्त सही करता येते परंतु गटातील आर्थिक व्यवस्थापनाबाबत त्यांना ज्ञान नाही. व्यवसाय करतांना उत्पन्न खर्च किती झाला मिळालेली किंमत योग्य आहे का नफा सरासरी किती मिळणे गरजेचे आहे, त्यासाठी ज्ञान महिलांना नाही म्हणूनच केवळ साक्षर असून गरजेचे नाही, तर महिलांना व्यवहार ज्ञान असणे गरजेचे आहे. त्यासाठी बचतगटांमधून व्यवहारज्ञानाचे धडे दिले गेले पाहिजेत.

**An International Multidisciplinary
Quarterly Research Journal**

AJANTA

ISSN 2277 - 5730

Volume - VIII, Issue - I, January - March - 2019

Impact Factor - 5.5 (www.sjifactor.com)

Is Hereby Awarding This Certificate To

ग्रा. डॉ. भास्कर शामराव वझिरे

As a Recognition of the Publication of the Paper Entitled

श्रीमती महिला सबलीकरणसाठी स्वयंसहायता गट : एक प्रभावी माध्यम

Ajanta Prakashan

Jaisingpura, Near University Gate,

Aurangabad. (M.S.) 431 004

Mob. No. 9579260877, 9822620877

Tel. No.: (0240) 2400877,

ajanta1977@gmail.com, www.ajantaprakashan.com

सत्यमेव जयते

Peer Reviewed Refereed
and UGC Listed Journal

ISO 9001:2008 QMS
ISBN / ISSN

Editor : Vinay S. Hatole

ISSN 2277 - 5730 ✓
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - VIII

Issue - I

Marathi Part - II

January - March - 2019 ✓

Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal ✓

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖

Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan ✓
Aurangabad. (M.S.)

❧ CONTENTS OF MARATHI PART - II ❧

अ. क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१	शतकातील भारतीय शेतीविषयक प्रश्न प्रा. डॉ. सुभाष एच. जाधव	१-३
२	शेतकरी संघटनेचे आंदोलन : एक अध्ययन प्रा. डॉ. आर. डी. इंगोले	४-६
३	गांधीवादी तत्वज्ञानातील पर्यावरण रक्षण व शाश्वत शेतीचा विचार डॉ. शिवराम गोविंदराव जाधव	७-१०
४	देशातील आधुनिक शेतीसमोरील आव्हाने आणि उपाय डॉ. नितीन चौधरी	११-१५
५	शेतकरी जीवनातील साहित्य दर्शन प्रा. डॉ. अर्चना पी. गुल्हाने	१६-२३
६	भारतीय राज्यव्यवस्था, राज्यधोरण आणि शेतकी व्यवस्था प्रा. डॉ. धैर्यवर्धन ह. पुंडकर प्रा. डॉ. दिलीप ह. सुर्यवंशी	२४-२६
७	भारतीय शेतीतील रोजगारामध्ये महिलांची भूमिका प्रा. डॉ. वीणा आर. मेंडुले	२७-३१
८	अनिल पाटील यांच्या कवितेतील कृषिनिष्ठ जाणिव प्रा. डॉ. अनिल सखाराम बाभुळकर	३२-३६
९	शेतकऱ्यांची नवआंदोलने प्रा. डॉ. बी. जी. जोगदंड	३७-४१
१०	भारतीय शेतकरी : समस्या व आव्हाने प्रा. प्रतिभा न. अत्राम कु. निवेदिता गजानन वानखडे	४२-४८
११	शेतकरी जीवनात लोकसंगीताची भूमिका डॉ. सुनिल बाबुलालजी पटके	४९-५३
१२	कृषी मुख्य विश्लेषण विपणन व्यवस्था आढावा प्रा. हर्षदा वाघोने	५४-५९

१५. भारतातील शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या : कारणे व उपाय

✓ प्रा. डॉ. भास्कर शा. वझिरे

सहयोगी प्राध्यापक व इतिहास विभाग प्रमुख, सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला.

प्रस्तावना

भारतातील महाराष्ट्र, कर्नाटक, आंध्रप्रदेश आणि छत्तीसगढ अशा काही राज्यात शेतकऱ्यांच्या आत्महत्यांचे प्रमाण जास्त आहे. अशा राज्यातील शेतकऱ्यांच्या आत्महत्यांचा संबंध शेती क्षेत्राची असमाधानकारक कामगिरी आणि शेतमालाच्या किंमतीतील घट व निकृष्ट बियाणे अशा इतर काही घटकांशी आहे. नॅशनल फार्म रेकॉर्ड्स ब्युरोमार्फत मिळालेल्या माहितीनुसार 1996 ते 2005 या काळातील पुरुष शेतकऱ्यांच्या बाबतीत आत्महत्या मृत्युदराचा वार्षिक वृद्धीदर 4.8 होता. सन 1997 ते 2001 या कालावधीत शेतकऱ्यांच्या आत्महत्यांची वार्षिक सरासरी 17384 होती. सन 2005 मध्ये देशातील शेतकऱ्यांच्या आत्महत्येपैकी 64 आत्महत्या या महाराष्ट्र, कर्नाटक, मध्य प्रदेश, आंध्र प्रदेश या राज्यातील आहेत. महाराष्ट्रातील एकूण शेतकऱ्यांच्या आत्महत्येपैकी एप्रिल 2007 पर्यंत एकट्या विषयात 1823 शेतकऱ्यांनी आत्महत्या केल्या आहेत. शेतकऱ्यांची आर्थिक स्थिती सुधारण्यासाठी पर्यायाने शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या रोखण्यासाठी उपाय शोधण्याचा प्रयत्न केला आहे.

शेतकऱ्यांच्या आत्महत्येची कारणे

1. **कर्जबाजारीपणा:** शेतकऱ्यांचा कर्जबाजारीपणा हा शेतकऱ्यांच्या आत्महत्येस कारणीभूत असलेल्या अनेक घटकांपैकी एक प्रमुख घटक आहे. भारतीय शेतीची उत्पादकता कमी त्यामुळे शेतीपासून मिळणारे उत्पन्न कमी आहे. शिवाय शेती व्यवसाय हा निसर्गावर अवलंबून असल्याने उत्पादन शाश्वत नाही. पिकांसाठी घेतलेले कर्ज वेळेवर परत करणे शक्य झाले नाही. तर नव्याने कर्ज घेवून पूर्वीचे कर्ज परत केले जाते. शेतकरी थकबाकीदार झाल्यामुळे शेवटी तो कर्जबाजारीपणाला कंटाळून आत्महत्येचा मार्ग रिकारतो.

2. **नव्या आर्थिक धोरणाचा स्विकार:** ज्यावेळी भारत सरकारने 1991 नंतर खुल्या व्यापार धोरणाचा स्विकार केला त्यावेळी या धोरणाचा स्विकार करण्याच्या स्थितीत भारतीय अर्थव्यवस्था नकती. कृषीसाठी पाणी, वीज, खते, औषधे, बियाणे, मालाची आयात निर्यात, कर्ज सवलत यासाठी सरकार जे अनुदान व सवलती देत असे त्या कमाळमाने 8 ते 10 वर्षांत बंद कराव्या असे सरकारला सांगण्यात आले व त्याचा परिणाम असा झाला की, शेतकऱ्यांचा उत्पादन खर्च मोठ्या प्रमाणावर वाढला दुसऱ्या बाजूला मालाच्या किंमती स्थिर राहिल्या व गरीबाला माल कमी किंमतीला मिळावा म्हणून सरकारने मालाच्या किंमती वाढू दिल्या नाहीत, त्याचा परिणाम असा झाला की, उत्पन्नापेक्षा उत्पादन खर्च मोठ्या प्रमाणावर वाढला व शेतकरी मोठ्या प्रमाणात कर्जबाजारी झाला.

3. **वीज भारनियमन:** भारतात गेली 15 ते 16 वर्षे कृषी क्षेत्राला मोठ्या प्रमाणात विजेची टंचाई जाणवते. देशातील विविध राज्यांमध्ये ग्रामीण भागात 14 ते 18 तास वीजेचे भारनियमन केले जात असल्यामुळे शेतकरी शेतीतील पिकांना पाणी देऊ शकत नाही.

चांगल्या असल्या तरी त्यांचा आत्महत्या रोखण्यास फारसा हातभार लागणार नाही ही वास्तवता आहे. शेतीतील गुंतवणूक फायदेशीर ठरत नसेल तर त्यांना शून्य टक्के व्याजदराने कर्ज देवूनही काही उपयोग होणार नाही. कर्जमाफी किंवा अल्प व्याजदराने कर्ज यासारख्या दिखाउ उपाययोजना करण्याऐवजी शेतमालाला उत्पादन खर्चावर आधारित भाव मिळवून दिला पाहिजे. शेतकऱ्यांना उत्पादन खर्चावर आधारित भावाची हमी सरकारकडून मिळाली तर त्यांना उत्पादन वाढीस प्रोत्साहन मिळेल.

3. पीक विमा योजना- पीक विमा योजनेचा लाभ सर्वच शेतकऱ्यांना व सर्व पीकांसाठी मिळवून देणे ही आत्महत्या रोखण्यासाठीची चांगली उपाययोजना ठरू शकेल. अनेक शेतकरी आळस, अशिक्षितपणा, माहितीचा अभाव इत्यादीमुळे पीक विमा योजनेचा फायदा घेत नाहीत. पीकविमा योजना शेतकऱ्यांमध्ये लोकप्रिय करण्यासाठी सरकारने सुरुवातीची काही वर्षे विमा हप्त्यामध्ये सोयी सवलत द्यावी आणि या योजनेची मोठया प्रमाणात प्रसिध्दी करण्यात आली पाहिजे. पीक विम्याचे प्रस्ताव सोप्या भाषेत व शेतकऱ्यांना सह बँकेत सादर करता येतील असे असावेत. पीक विमा योजनेमुळे शेतकऱ्यांच्या पीकांचे व उत्पन्नाचे संरक्षण करता येते.

4. माफक किंमतीत बी-बियाणे, किटकनाशके व खते- शेतमालाच्या उत्पादनात वाढ करण्यासाठी संकरित बी-बियाणे, रासायनिक खते व कीटकनाशके यांचा वापर महत्वाचा आहे. मात्र या सर्वांच्या किंमती जास्त असल्याने त्यांचा वापर करण्यात शेतकऱ्यांना अडचण येते. सरकारने माफक किंमतीस दर्जेदार बी-बियाणे खते व किटकनाशके उपलब्ध करून दिली तर त्यांचा अधिक वापर करून शेतमालाचे उत्पादन वाढविणे शेतकऱ्यांना शक्य होईल. त्यामुळे त्यांच्या आर्थिक स्थितीत सुधारणा होवून आत्महत्यांना आळा बसेल.

5. जलसिंचन सुविधा- शेतीसाठी पाणी हा अतिशय महत्वाचा घटक आहे. त्यामुळे शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या थांबविण्यासाठी देशाच्या सिंचन क्षेत्रात मोठी वाढ करणे गरजेचे आहे. स्वातंत्र्यप्राप्तीच्यावेळी सिंचन क्षेत्र 18 टक्के होते सध्या ते 38 टक्के आहे. ही परिस्थिती सुधारण्यासाठी पावसाच्या पाण्याचा योग्य वापर, विहीरी व तळ्यांचे पुनःजीवन, जमीनीत पाण्याचे पुनर्भरण, तुषारसिंचन, ठिबक सिंचन, पाणलोट क्षेत्रविकास, पाण्याची काटकसर, पीकांच्या गरजेप्रमाणे पाणीवाटप इत्यादी उपायांचा अवलंब केल्यास देशातील सिंचन क्षेत्र 58 टक्के होईल. पीकांचे दर हेक्टरी उत्पादन वाढून शेतकऱ्यांच्या उत्पन्नात वाढ होईल.

6. शेतीपूरक व्यवसायांचा विकास- शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या रोखण्यासाठी शेतीपूरक व्यवसाय हा उपाय शक्यतः उपाय आहे. केवळ शेती व्यवसायावर अवलंबून असणाऱ्या शेतकऱ्यांना सातत्याने उत्पन्नातील चढ उतारांना तोंड द्यावे लागते. त्यांच्या उत्पन्नात स्थैर्य राखण्यासाठी त्यांना जोडधंदा उपलब्ध असणे गरजेचे आहे. दुग्धव्यवसाय, कुकुटपालन, मेंढीपालन असे इतर काही व्यवसाय परिस्थितीनुसार सुरु करता येतात. अशा व्यवसायाचे प्रशिक्षण व त्यासाठी वित्तपुरवठा उपलब्ध करून शेतकऱ्यांना उत्पन्नाचे एक कायम स्वरूपी साधन मिळवून दिल्यास त्यांना आर्थिक संकटास तोंड द्यावे लागणार नाही. त्यामुळे आत्महत्येसारख्या मार्गाकडे शेतकरी वळणार नाहीत.

7. शेती विषयक संशोधन शेतकऱ्यांपर्यंत पोहचविणे- कृषि विद्यापीठे व इतर संशोधन संस्थांमध्ये शेतीविषयक संशोधन सातत्याने चालू असतं. या संस्थांमध्ये भारतीय शेतीचे स्वरूप लक्षात घेऊन उपयुक्त संशोधन होणे गरजेचे आहेत. पण त्याबरोबर हे संशोधन शेतकऱ्यांपर्यंत पोहचविणेही तितकेच महत्वाचे आहे. या संशोधनाचा

An International Multidisciplinary
Quarterly Research Journal

AJANTA

ISSN 2277 - 5730

Volume - VIII, Issue - I, January - March - 2019

Impact Factor - 5.5 (www.sjifactor.com)

Is Hereby Awarding This Certificate To

प्रा. डॉ. भास्कर शा. वझिरे

As a Recognition of the Publication of the Paper Entitled

भारतातील शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या : कारणे व उपाय

Editor :

Vinay S. Hatole

Ajanta Prakashan,
Jaisingpura, Near University Gate, Aurangabad. (M.S.) 431 004
Mob. No. 9579260877, 9822620877 Tel. No.: (0240) 2400877,
ajanta1977@gmail.com, www.ajantaprakashan.com

ICSSR SPONSORED
TWO DAYS
NATIONAL LEVEL SEMINAR ON
“LIBRARY AUTOMATION
USING SOUL SOFTWARE”

24th & 25th February, 2019 ✓

-Organised By-

Department of Library Science

The B. G. E. Society's

Sitabai Arts, Commerce & Science
College, Akola.

CONTENTS

Sr. No.	Research Papers	Page No.
1.	Library Automation In Maharashtra: At A Glance Dr. D. K. Veer	1 - 7
2.	Soul 2.0 To KOHA 18.11: A Study of Test Data Migration Done In Agasti Arts, Commerce And Dadasaheb Rupwate Science College, Akole Library Pradeep Bachhav	8 - 11
3.	SOUL 2.0: Importance, Problems And Remedies Dr. Sanjay Shenmare	12 - 14
4.	User Satisfaction Using SOUL 2.0 Library Software In SPM College Library Dr. Pradip barad	15 - 18
5.	Application of Web 2.0 In Library And Information Science Dr. Vilas P. Ubhale, Mr. Manojsonone	19 - 21
6.	Comparative Study of The SOUL And SLIM Library Software Prof. Gajanan Ghayal	22 - 25
7.	Comparative Study of Library Automation Software Manoj G. Kadu	26 - 29
8.	SOUL 2.0 For Library Automation Dr. Bidwe Hariprasad, Dr. Kumbhar Kalyan N.	30 - 34
9.	Growth And Development of SOUL Software Dr. A. S. Sonone	35 - 37
10.	A Comparative Study Between SOUL & LIBMAN Library Automation Software Shekhar Dixit	38 - 41
11.	SOUL 2.0 Library Software Its Utility In 21 st Century Dr. Pravin A. Joshi	42 - 44
12.	Library Automation And Library Software Packages: A Study Sandip B. Khandare, Dr. Shashank S. Sonwane	45 - 47
13.	Comparative Study of Library Automation Software's Raju S. Wankhede, Dr. Shashank S. Sonwane	48 - 51
14.	SOUL (Software For University Libraries): Development, Modules & Features Dr. A. S. Sonone, Dr. S. R. Baheti	52 - 54
15.	Library Automation Through E-Granthalya Software of Shri Vyankatesh Arts, Commerce And Science College: An Experience Dr. Umesh B. Deshmukh	55 - 57

विदर्भ वाचनालय संघाची स्थापना (1939) अकोला - एक स्तुत्य उपक्रम

✓ प्रा.डॉ. भास्कर शामराव वजिरे

इतिहास विभाग प्रमुख,

सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला, महाराष्ट्र

ई-मेल: bhaskarwazire@gmail.com

प्रस्तावना:-

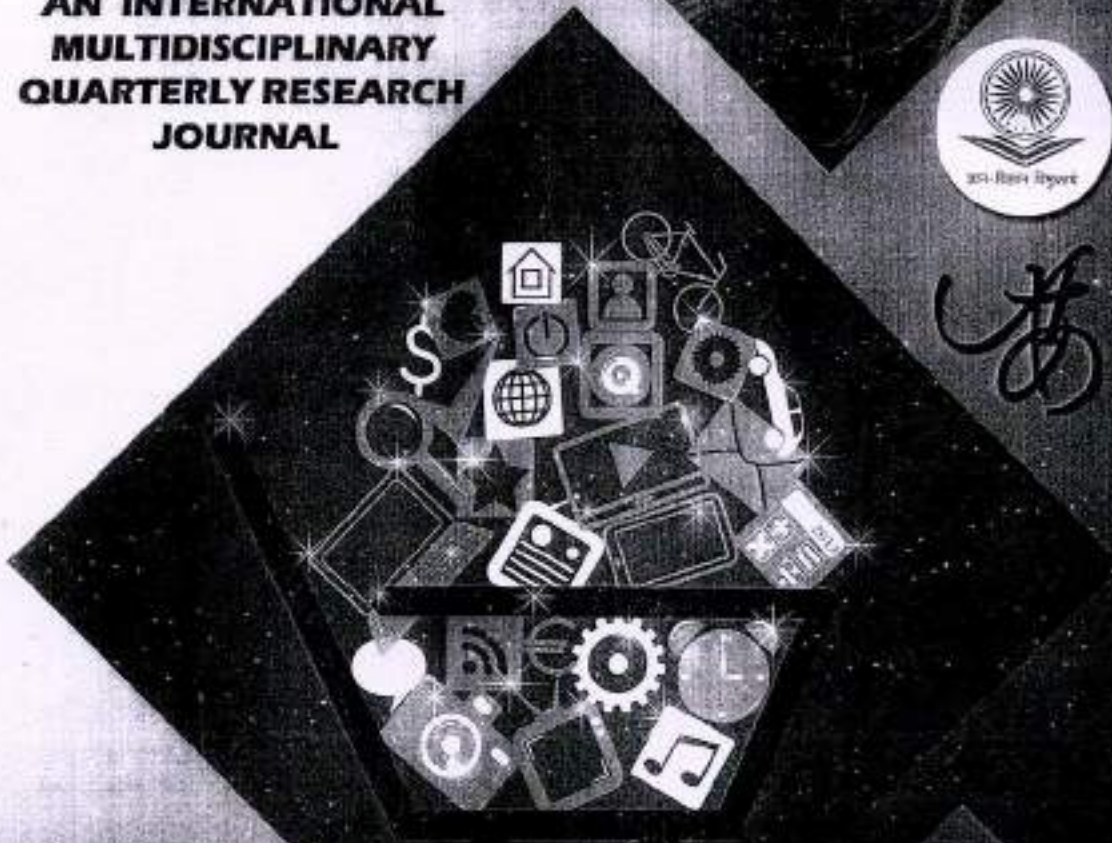
प्राचीन काळात मुद्रणकलेचा अभाव असल्यामुळे लेखनकला मर्यादित होती. झाडांची पाने, साली इत्यादींवर हस्तलिखितांच्या स्वरूपात लेखनकार्य केल्या जात होते. प्राचीन भारतात अशा हस्तलिखित ग्रंथांची संख्या मोठ्या प्रमाणात होती. ह्या ग्रंथांचा विषय धार्मिक, आध्यात्मिक व तात्त्विक असल्यामुळे ह्या ग्रंथांची देवालये, मठ इत्यादी धार्मिक ठिकाणी संग्रहालये होती. काही राजे, सरदार व अनेक श्रीमंत लोक हे सुद्धा ग्रंथसंग्रहाचे हौशी होते. त्यांची स्वतःची ग्रंथालये असत. भारतातील ग्रंथसंग्रहालयाची माहिती बुध्दकाळापासून ठळकपणे दिसून येते. तक्षाशिला, नालंदा, विक्रमशिला, बनारस, श्रीधन्यकटक, उदत्तपुरी ही विद्यापीठे ग्रंथसंग्रहाच्या बाबतीत जगप्रसिध्द होती. नालंदा विद्यापीठातील ग्रंथसंग्रहालयाला 'धर्मगंज' म्हणत. धर्मगंजाकरीता दोन सहा मजली व एक नऊ मजली अशा प्रचंड उंच व प्रशस्त 'रत्नसागर', 'रत्नोदधि' व 'रत्नरंजक' या नावाच्या इमारती निर्माण करण्यात आल्या होत्या.1 यावरून भारतात ग्रंथालय व्यवस्थापनाची सुरुवात प्राचीन काळापासून असल्याचे स्पष्ट होते. प्राचीन काळापासून ज्ञानोपासना व ज्ञानप्रसाराला महत्व असल्यामुळे व ज्ञानसाधनेतून अखिल मानवजातीचे कल्याण व्हावे या विचारातूनच ग्रंथसंग्रहाच्या संकल्पनेचा उगम झाला. कालपरत्वे त्यातूनच आधुनिक ग्रंथालयाची संकल्पना व चळवळ निर्माण झाली.2 मध्ययुगीनकाळात मुस्लिम आक्रमकांनी धर्मप्रचाराचा एक भाग म्हणून तेराव्या शतकात बख्त्यार खिलजीने प्राचीन प्रसिध्द विद्यापीठे व ग्रंथालयांवर हल्ले करून नष्ट करण्याचा सपाटा लावला. नालंदा, विक्रमशिला इत्यादी विद्यापीठांबरोबर अनेक ग्रंथालयाचा नाश करण्यात आला. मध्यकाळात ग्रंथनिर्मिती व संग्रह या बाबींना जबरदस्त धक्का बसला. तरीसुद्धा ग्रंथालयाचे स्वरूप बदलत गेले असले तरी, त्याचे महत्व जनमानसात कायम राहिले. ब्रिटीश राजवट व ग्रंथालय चळवळ:

19व्या शतकात इंग्रजी शिक्षणामुळे पाश्चात्य विचार व संस्कृतीचा प्रसार भारतात झपाट्याने झाला. त्याचाच परिणाम म्हणून ज्याला ग्रंथालय चळवळ म्हणता येईल अशी आधुनिक कल्पना या काळात भारतात प्रस्तुत झाली. सामाजिक सुधारणा, शिक्षण व पाश्चात्य ज्ञानविज्ञानाचा देशभर प्रसार होऊ लागल्यामुळे सार्वजनिक ग्रंथालयांची गरज उत्पन्न झाली. कॅप्टन पी.टी. फ्रेंच यांनी 1838 साली अहमदनगर येथे आणि नंतर सन 1845 साली बडोदा येथे ग्रंथालयाची स्थापना करून भारतात आधुनिक ग्रंथालय चळवळीचा पाया घातला.4 बडोदा सरकारने ही जनोपयोगी चळवळ उचलून धरली असल्यामुळे भारतातील ग्रंथालय चळवळीचे मूळ प्रवर्तक म्हणून बडोदे संस्थानला अग्रमान जातो. ह्या घटनेनंतर संपूर्ण भारतात ही चळवळ झपाट्याने प्रसारीत होऊ लागली. विदर्भ वऱ्हाडातील ग्रंथालय चळवळ:

सन 1860 मध्ये अकोल्यात प्रारंभी नेटिव्ह जनरल लायब्रेरी व नंतर बाबुजी देशमुख वाचनालय असे नामकरण झालेल्या ग्रंथालयाची स्थापना झाली.5 ही घटना म्हणजेच विदर्भ-वऱ्हाडातील प्रथम स्थापन झालेले सार्वजनिक वाचनालय म्हणून अकोल्याच्या बाबुजी वाचनालया अग्रमान दिल्या जातो. विदर्भातील दुसरे महत्वाचे ग्रंथालय म्हणजे सन 1867 मध्ये स्थापन झालेले नागपूर येथील राष्ट्रीय ग्रंथालय होय. त्याचप्रमाणे सन 1868 मध्ये अचलपुर येथे नगर वाचनालयाची व सन 1867 मध्ये अमरावती येथे प्रारंभी नेटिव्ह जनरल लायब्रेरी म्हणजेच अमरावती नगर वाचनालयाची स्थापना झाली.6 आर्वी येथे 1865 मध्ये आजचे लोकमान्य वाचनालय तर वर्धा येथे 1870 मध्ये सार्वजनिक वाचनालय स्थापन झाले. सन 1889 मध्ये खानगांव येथे सुध्दा दस्तूर रतनजी ग्रंथालय सुरु

Peer Reviewed
Referred and UGC
Listed Journal
(Journal No. 40776)

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL
MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH
JOURNAL

AJANTA

Volume-VIII, Issue-I
January-March-2019
Marathi Part-II

IMPACT FACTOR/ INDEXING
2018-5.5
www.gjfactor.com

Ajanta Prakashan

ISSN 2277 - 5730 ✓
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - VIII

Issue - I -

Marathi Part - II

January - March - 2019 ✓

Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal

Journal No. 40776 ✓

ज्ञान-विज्ञान विगुप्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING

2018 - 5.5

www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖

Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole

M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan

Aurangabad. (M.S.)

The information and views expressed and the research content published in this journal, the sole responsibility lies entirely with the author(s) and does not reflect the official opinion of the Editorial Board, Advisory Committee and the Editor in Chief of the Journal "AJANTA".
Owner, printer & publisher Vinay S. Hatole has printed this journal at Ajanta Computer and Printers, Jaisingpura, University Gate, Aurangabad, also Published the same at Aurangabad.

Printed by

Ajanta Computer, Near University Gate, Jaisingpura, Aurangabad. (M.S.)

Published by :

Ajanta Prakashan, Near University Gate, Jaisingpura, Aurangabad. (M.S.)

Cell No. : 9579260877, 9822620877, Ph.No. : (0240) 2400877

E-mail : ajanta1977@gmail.com, www.ajantaprakashan.com

AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - Impact Factor - 5.5 (www.sjifactor.com)

❧ CONTENTS OF MARATHI PART - II ❧

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१	कार्यकुशल समाजउध्दारक : महात्मा ज्योतीराव फुले प्रा. किलास सोमाजी पवार	१-६
२	महात्मा फुले यांच्या विचारातील कृषि अर्थशास्त्र डॉ. निलम एम. छंगाणी	७-११
३	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे चलन विषयक विचार आणि समकालीन प्रासंगिकता डॉ. वि. के. राठोड	१२-१५
४	समाजशास्त्रीय व सांस्कृतिक दृष्टीकोणातून मानसशास्त्रज्ञांचे योगदान प्रा. संतोष उमाकांत पस्तापूरे	१६-२०
५	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर : मार्क्सवाद, उदारमतवाद आणि बौध्दवाद डॉ. एस. एस. पवार	२१-२३
६	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे सामाजिक लोकशाही विचार डॉ. फोले संभाजी कोंडबाजी	२४-२६
७	सामाजिक प्रबोधनारहटी गर्दे वाचनालयाची भूमिका प्रा. प्रदिप बारड	२७-२९
८	भारतीय अर्थव्यवस्थेमध्ये भारतीय विचारवंताची प्रासंगिकता प्रा. डॉ. स्वाती विकासराव कुरमे	३०-३३
९	वीर वामनराव जोशी यांचे सामाजिक चळवळीतील योगदान प्रा. संतोष गोपाळकृष्ण कुळकर्णी	३४-३७
१०	भारतीय राजकीय विचारवंतांचे सद्यस्वित्तीत योगदान : विशेष संदर्भ पंडित जवाहरलाल नेहरू, महात्मा गांधी, डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर डॉ. राजेश सुभाष चालीकवार	३८-४१
११	राजर्षी शाहू महाराजांचे कृषि विषयक विचार प्रा. मोहोकार हरिहर शिवदास	४२-४३
१२	भारतातील सामाजिक चळवळीत विचारवंतांचे ऐतिहासिक योगदान प्रा. होमराज टी. राठोड	४४-४८
१३	सामाजिक चळवळीतील विचारवंतांचे ऐतिहासिक योगदान डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर डॉ. मीता दिनकरराव कांबळे	४९-५२

१. वीर वामनराव जोशी यांचे सामाजिक चळवळीतील योगदान

प्रा. संतोष गोपाळकृष्ण कुळकर्णी

सहाय्यक प्राध्यापक, इतिहास विभाग, सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला.

प्रस्तावना

१८५७ च्या उठावानंतर भारतामध्ये राष्ट्रीय जागृतीच्या कार्याला वेग आला. त्विन विचारांची समाजात घेतना निर्माण होऊन या नवविचाराने भारतीय समाजामध्ये राष्ट्रवादाचा विचार वेगाने वाढीला लागला. त्यातूनच वैचारिक, राजकीय, बौद्धिक व सामाजिक चळवळीची भूमिका निर्माण झाली. १८८५ ला राष्ट्रीय काँग्रेसची स्थापना होवून स्वातंत्र्य आंदोलनाची ज्योत प्रखर झाली. या स्वातंत्र्य लढ्यामध्ये अमरावती जिल्ह्याचे वीर वामनराव जोशी यांचे कार्य अद्भुतपूर्व आहे. त्यांनी टिळक युग व गांधी युग या दोन्ही नेत्यांच्या सोबत विदर्भाच्या स्वातंत्र्य चळवळीत महत्वाचे योगदान दिले. त्यांच्या या राजकीय योगदानाबरोबरच सामाजिक क्षेत्रातील योगदान महत्त्वपूर्ण आहे. वामन गोपाळ जोशी हे वरी वामनराव जोशी या नावानेही ते ओळखल्या जातात. टिळक काळामध्ये त्यांचे खंडे समर्थक, सहकारी अमरावती जिल्ह्यातील दादासाहेब खापर्डे यांच्या तालमोत तयार झालेले वीर वामनराव जोशी यांनी आपल्या कार्ये कर्तृत्वाने आपला ठसा उमटविला. अमोध चक्रत्व त्यांचे वृत्तपत्रातील लिखाण, त्यांना मिळालेली विद्वत्तेची साथ या गुणांचा त्यांनी पुरेपूर वापर करून सामाजिक क्षेत्रामध्ये महत्वाचे योगदान दिले. रंगभूमीचाही त्यांनी पुरेपूर वापर करून समाजामध्ये जागृती घडवून आणली. त्यांनी आपल्या या सर्व कार्याला तात्त्विक बेटक दिली. त्यांनी अनेकवेळा कारावास भोगून इंग्रजांच्या विरोधात समाजात जागृती केली. अस्पृश्यतेविरुद्ध आवाज उठवून समाज संघटीत करण्याचा प्रयत्न केला. विदर्भामध्ये जनआंदोलन उभे करण्यात त्यांचे फार मोठे योगदान आहे. त्यांचा त्याग, निर्भयता व त्यांच्यामधील झुंजारवृत्ती आणि प्रभावी नेतृत्व हे सर्वगुण लक्षात घेऊनच त्यांना कलगांव येथील सत्कार समारंभात त्यांचा गौरव करून त्यांना वीर ही उपाधी देण्यात आली. तेव्हापासून ते वीर वामनराव म्हणून ओळखल्या जाऊ लागले. अमरावती नगर परिषदेचे अध्यक्ष म्हणूनही १९४३ ते १९५३ या काळात होते. ते विदर्भ काँग्रेसचे सर्वाधिकारी होते तसेच सेंट्रल असेंब्लीमध्येही त्यांची निवड झाली होती. त्यांचे कार्य भरीव स्वरूपाचे होते. त्यांनी आपले संपूर्ण आयुष्य समाजासाठी वेचले. राजकीय व सामाजिक क्षेत्रात असामान्य कामगिरी बजावली. त्यांची घरची आर्थिक स्थिती अतिशय हलाखीची होती. वीर वामनराव जोशी एक मूल्य घेऊन जगणारे व्यक्ती होते. त्यांचा जन्म अमरावतीला १८ मार्च १८८१ रोजी अतिशय सामान्य कुटुंबात झाला. त्यांचे मुळ घराणें रत्नागिरी जिल्ह्यातील बसनी गावचे होते. वडिलांचे नाव गोपाळ, आईचे अन्नपूर्णा व पत्नीचे नाव राधाबाई होते. ते लहानाचे मोठे कडक शिस्त व सेवाभाव याच संस्कारात झाले. त्यांच्या व्यक्तीमत्त्वाला याच गुणांनी आकार दिला. मंत्रीक इतल्यानंतर दुष्काळ खात्यात त्यांनी काही काळ नोकरी केली. शिक्षक म्हणूनही त्यांनी काही काळ काम केले. पुढे ते स्वातंत्र्य लढ्यात सहभागी झाले. सामाजिक क्षेत्रामध्येही त्यांनी भरीव स्वरूपाचे कार्य केले. त्यांचे वर्णन पुढीलप्रमाणे आहे.

वीर वामनराव जोशी यांचे सामाजिक चळवळीतील योगदान

वीर वामनराव जोशी यांचे सामाजिक चळवळीतील योगदान अतिशय उल्लेखनीय आहे. समाजामध्ये मोठ्या प्रमाणावर स्पृश्य-अस्पृश्यता अस्तित्वात होती. समाजाला लागलेली ही कोंड होती. अमरावतीमध्ये जाहीर सभेचे आयोजन करण्यात आले होते. रा.ब. ब्रह्म यांच्या अध्यक्षतेखाली ही सभा भरली होती. या सभेमध्ये अनेकांनी आपले विचार व्यक्त केले. वीर वामनराव जोशी यांनी जमलेल्या समुदायाला प्रबोधन करून समाजाला जागे करण्याचा प्रयत्न केला. अस्पृश्यता चळवळीमध्ये त्यांनी सहभाग घेतला. पुणे करार अस्तित्वात येऊन महात्मा गांधींनी उपोषण सोडले त्याबद्दल त्यांनी या कराराला जाहीर पाठींबा व्यक्त करून भाषणे देऊन समाजाला उद्बोधन केले. हे त्यांचे कार्य महत्त्वाचे आहे.

अमरावती जिल्हा हरिजन सेवा संघातर्फे हरिजन दीन साजरा केला. केवळ साजरा करूनच ते थांबले नाहीत तर हरिजन मोहल्ल्यामध्ये जाऊन साफसफाई करून आरोग्य व इतर सुविधा पुरवल्या असे आदेश दिले. झालेल्या सभेमध्ये तसा ठराव पास करून मंजूर केला. ही सभा ब्रह्मविद्या मंदिरात झाली होती. यावरून त्यांचे साफसफाई व आरोग्याच्या दृष्टीकोनातून किती लक्ष होते हे दिसून येते. अंबादेवीच्या मंदिरामध्ये अस्पृश्यांना प्रवेश मिळावा यासाठी आंदोलन सुरु झाले होते. जोग चौकामध्ये मोठी सभा भरवण्यात आली होती. या सभेमध्ये अंबादेवीच्या मंदिरामध्ये अस्पृश्यांना प्रवेश मिळाला पाहिजे या विषयावर जनतेला मार्गदर्शन केले आणि तसा ठराव पास करून अंबादेवी संस्थानकडे पंचांना भेटून हा प्रश्न सलोख्याने एकमताने सोडवावा असा सल्ला देऊन त्यांना मार्गदर्शन केले. यावर दडपण आणण्याकरीता व हा प्रश्न तातडीने सोडविला गेला पाहिजे म्हणून त्यांनी लोकमत जागे करण्यासाठी मोहीम उघडली. या माध्यमातून लोकांना जागृत केले व मंदिर प्रवेशाची मोहीम यशस्वी करण्याकरीता जनमत अनुकूल बनवले. यातूनच या मंदिर प्रवेशाला मोठ्या प्रमाणात यश मिळाले. वीर वामनराव जोशी यांना अमोघ वक्तृत्व लाभल्यामुळे व आपल्या निःस्वार्थी वृत्तीमुळे ते जनतेच्या हृदयाला आपल्या वक्तृत्वाच्या माध्यमातून हात घालत असत व जनतेचा होकार मिळवित असत. हे त्यांचे कार्य अतुलनीय आहे. बीगार-बलुते पध्दती विरुद्ध त्यांनी मोहीम उघडली. आपल्या वक्तृत्वाच्या माध्यमातून जनमत जागे करून ही प्रथा बंद केली. सार्वजनिक गणेश उत्सवाच्या माध्यमातून त्यांनी समाजाला उद्बोधन करून सामाजिक ऐक्य प्रस्थापित करण्याचा प्रयत्न केला. किंतून समाज प्रबोधनाचे महत्त्वाचे माध्यम त्या काळात बनले होते. वीर वामनराव जोशी यांनी गणेश उत्सवाच्या माध्यमातून किर्तने केली. द्रौपदी वस्त्राहरणाचे आख्यान यासारख्या विषयावर जनतेला मंत्रमुग्ध केले. समाजामध्ये जागृती घडवून आणली. हिंदु-मुस्लिम ऐक्यासाठीही त्यांनी मोठ्या प्रमाणावर प्रयत्न करून ईस्लामधर्मीय संस्थापक हजरत महंमद पैगंबर यांचा जन्मदिवस साजरा करण्याचा कार्यक्रमाला उपस्थित राहून त्याठिकाणी जनतेला मार्गदर्शन केले. सरकारी कसाईखान्यानिमित्त आपल्या भाषणातून त्यांचा निषेध केला. प्राणीमात्रावर भुतदया दाखवून बळी प्रथेला विरोध केला. वनिता समाजातर्फे सामाजिक प्रबोधन करून समाजाला जागे केले. समाज मनावरील धुळ काढून टाकण्याचा त्यांचा हा प्रयत्न होता. वेगवेगळे विषय ते या माध्यमातून हाताळत असायचे. समाजातील बाईट गोष्टीला विरोध करणे, समाजामध्ये जागृती घडवून आणणे. सामाजिक ऐक्यासाठी प्रयत्न करणे हे त्यांचे प्रमुख उद्दीष्ट होते. मैदानी खेळाला त्यांनी प्रोत्साहन देऊन देशाची भावी पिढी ही सशक्त व सुदृढ तयार झाली पाहिजे याकरीता ते सतत प्रयत्नशील होते. टिळक

उत्सवावरही ते प्रवचन करीत असत. त्यामधून वेगवेगळे विषय हाताळत असत. समाजामध्ये एकोपा तयार झाला पाहिजे. समाज एकत्र आला पाहिजे. यातूनच राजकीय जागृतीला वेग येईल. हा त्यांचा खटाटोप होता तसेच वीर वामनराव जोशी हे उत्कृष्ट नाटककार होते. त्यांनी राष्ट्रीय नाटककार म्हणून केलेली सेवा अविस्मरणीय आहे. राक्षसी महत्वाकांक्षा, रणदुर्भो, तिलोत्तमा सुडाचा संदेश, धर्मसिंहान, कर्णवेध, न्यासाचा दरबार, शिलसन्ध्यास ही नाटके त्या काळात खुप मोठ्या प्रमाणावर गाजली होती. या माध्यमातून त्यांनी समाजाला प्रबोधन करून सामाजिक ऐक्य प्रस्तापित करण्याचा प्रयत्न केला. झोटींग पादशाही, सत्याग्रही, उडाणटणु, खुदाई खिदमतगार या नाटकांच्या माध्यमातून रंगभुमीचा त्यांनी पुरेपुर करून उपयोग सामाजिक एकता व समानता व राष्ट्रीय जागृतीकरीता करून घेतला. साहित्याच्या माध्यमातून त्यांनी समाजाला प्रबोधन केले. त्यांचे संपादकीय लेख समाजाला प्रबोधन करणारे होते. स्वतंत्र हिंदुस्थान साप्ताहिकाच्या माध्यमातून त्यांनी फार मोठ्या प्रमाणावर जागृती घडवून आणली त्यांचे वक्तृत्व हृदयाचा ठाव घेणारे होते. मद्यपान निषेधाची चळवळ, स्वदेशी चळवळ, कर्मयोगावरील प्रवचन या माध्यमातून त्यांनी जागृती घडवून आणून एकोपा निर्माण केला.

सारांश

वीर वामनराव यांचे सामाजिक चळवळीतील योगदान उल्लेखनीय आहे असे नमूद करावे लागेल. समाजामध्ये अस्पृश्यतेविरुद्ध त्यांनी आवाज उठवून समाजाला जागृत करून अस्पृश्यतेविरुद्ध त्यांनी आवाज उठवला. जोग चौकातील सभेत त्यांनी पुणे कराराला पाठींबा दिला व समाजालाही आव्हान करून अस्पृश्यतेविरुद्ध चळवळीमध्ये त्यांनी सहभाग घेतला. त्यांनी हरिजन दिन साजरा करून हरिजन वस्तीमध्ये जाऊन साफसफाई करून आरोग्य, पाणी व इतर नागरी सुविधा पुरवाव्या असा ठराव पास केला.

अस्पृश्यांना मंदीर प्रवेशाची चळवळ निर्माण होऊन अंबादेवी मंदिरात प्रवेश मिळविण्याकरीता जेव्हा चळवळ निर्माण झाली तेव्हा त्यांनी मंदिर प्रवेश चळवळीत सहभागी होवून त्यांनी प्रवेशाचा ठराव पास करून तो मंदिर संस्थानकडे पाठवून दिला त्यावरच न थांबता त्यांनी संस्थानच्या पंचाना घेटून हा प्रश्न सलोखा व एकमताने सोडवावा असा रास्ता दिला. लोकमत जागे करण्यासाठी सहांच्या मोहीम राबविली. जनतेला मार्गदर्शन केले. समाजातील एकोपा व सलोखा टिकवून ठेवला. बिगार बलुते पध्दतीविरुद्ध मोहीम उघडून ही प्रथा बंद केली. सावंजनिक गणेश उत्सव, टिळक उत्सव या माध्यमातून समाजाला प्रबोधन केले. किर्तनाच्या माध्यमातून समाजात जागृती घडवून आणली. मुस्लिम ऐक्यासाठी त्यांनी प्रयत्न केले. हजरत महंमद पैगंबर यांच्या जन्मदिवस कार्यक्रमाला उपस्थित राहून प्रबोधन केले. बळीप्रथेला विरोध करून प्राणीमात्रावर भुतदया दाखविली. वनिता समाजाच्या माध्यमातून सामाजिक विषयावर प्रबोधन करून सामाजिक ऐक्य साधले. मैदानी खेळाला प्रोत्साहन दिले. भावी पिढी सशक्त व सुदृढ झाली पाहिजे यासाठी प्रयत्न केले. नाटकांच्या माध्यमातून रंगभुमीचा वापर त्यांनी समानता, सामाजिक एकोपा, राष्ट्रीय जागृती याचा उपयोग करून घेतला. संपादकीय लेख, साहित्य, प्रवचन, व्याख्यान, सामाजिक चळवळी या माध्यमातून त्यांनी सामाजिक, राजकीय जागृती घडवून आणली हे त्यांचे कार्य अविस्मरणीय आहे.

संदर्भ ग्रंथ

१. शुक्ल पी.डी. - क्रांती के चरक (हिन्दी) नमंदा प्रसाद, नागपुर.
२. शुक्ल अभिनंदन ग्रंथ - प्रकाशन रामगोपाल माहेश्वरी, प्रधानमंत्री मध्यप्रदेश हिन्दी साहित्य संमेलन २ ऑगस्ट, १९५५
३. खापडे वासुदेव बळवंत - अमरावती शहराचा इतिहास, खंड क्र. ३, (मंचिता) प्रकाशन अमरावती महानगर पालिका अमरावती प्रथमावृत्ती-२००१.
४. खापडे बा.ग. - श्री दादासाहेब खापडे चरित्र, प्रसाद प्रकाशन, पुणे. १९५९.
५. खापडे बा.ग. - श्री दादासाहेब खापडे चरित्र (अप्रकाशित)
६. देशपांडे डॉ.अ.ना. - विदर्भाचे मानकरी चि.ग. बडो, साधना प्रेस, पुणे.
७. फडके, य.दी. - विसाव्या शतकातील महाराष्ट्र भाग-१, २, ३, ४, ५ श्री विद्या प्रकाशन, पुणे.
८. कारंजकर भि. दे. - अमरावती शहराचा इतिहास, भाग १ व २ नगरपालिका शताब्दी ग्रंथ आवृत्ती १९७८.
९. वृतपत्रे - मातृभुमी, अकोला. उदय, अमरावती
१०. वक्कानी नि. आ. - आधुनिक विदर्भाचा इतिहास मंगेश प्रकाशन, नागपुर.

Impact Factor - 6.261

ISSN - 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S
RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

January -2019

SPECIAL ISSUE

Reformation in the Age of Shivaji

शिवकाळातील सुधारणा

Executive Editor:
Prof. Virag Gawande
Director,
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Guest Editor
Dr. Anil N. Thakre
Hod-History
Shri Gadge Maharaj Mahavidyalaya,
Murtizapur. Dist -Akola [M.S.]

Chief Editor
Mr. Dhanraj T. Dhangar,
Assist. Prof. (Marathi)
MGV's Arts & Commerce College,
Yeola, Dist - Nashik [M.S.] INDIA

This Journal is indexed in :

- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- Universal Impact Factor (UIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)
- Indian Citation Index (ICI)
- Dictionary of Research Journal Index (DRJI)

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

'RESEARCH JOURNEY' International Multidisciplinary E- Research Journal

Impact Factor - (CIF) - 3.452, (SJIF) - 6.261, (GIF) - 0.626 (2013)

Special Issue

UGC Approved No. 40705

ISSN :

2348-7143

January

2019 ✓

Impact Factor - 6.261

ISSN - 2348-7143 ✓

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

January -2019 ✓

SPECIAL ISSUE- XCIII

शिवकाळातील सुधारणा

Reformation in the Age of Shivaji

Executive Editor:

Prof. Virag S. Gawande

Director

Aadhar Social Research & Development Training Institute Amravati [M.S.] INDIA

Guest Editor :

Dr. Anil N. Thakre

HOD-History

Shri Gadge Maharaj Mahavidyalaya, Murtizapur. Dist -Akola [M.S.] INDIA

Chief Editor :

Dr. Dhanraj T. Dhangar,

SWATIDHAN INTERNATIONAL PUBLICATIONS

For Details Visit To : www.researchjourney.net

© All rights reserved with the authors & publisher

Price : Rs. 225/-

INDEX

No.	Title of the Paper	Authors' Name	Page No.
1	मराठा सत्तेच्या उभारणीत मुस्लीम आणि दलिततांचे योगदान	प्रा. पी. ए. टाले	5
2	शिवरायाचा स्त्री विषयक दृष्टिकोन	डॉ. शारदा बंडे	8
3	शिवकालीन ग्रामीण प्रशासन व्यवस्था	प्रा. संदीप व्ही. भुरले	11
4	शिवकालीन महसूल पध्दती ऐतिहासिक अध्ययन	डॉ. नितीन व. चांगोले	15
5	छत्रपती शिवाजी महाराजांची लष्करी व्यवस्था व सुधारणा	प्रा. भोसले राजेसाहेब	18
6	शिवकालीन सेतूविषयक सुधारणा	सहा. प्रा. राजेंद्रसिंग ठिरासिंग देवरे	21
7	जनकल्याणकारी, प्रजाहितदक्ष, द्रष्टाराजा - छत्रपती शिवाजी महाराज	डॉ.ओमप्रकाश बोबडे	27
8	मराठेकालीन सती प्रथा-एक अभ्यास	प्रा.गंगणे रतन व्यंकटराव	30
9	शिवाजी महाराजांची गनिमी कावा युद्धपध्दती: विशेष प्रसंग अफजलखान भेट	प्रा. डॉ. कैलास जे. गायकवाड	33
10	शिवकालीन प्रांतिक व स्थानिक न्यायव्यवस्था	श्री. हरिदास मंगरू वाकूलकर	36
11	शिवाजीच्या लष्करी व्यवस्थेची वैशिष्ट्ये	प्रा.डॉ. रामधन उ.हिरे	40
12	शिवकालीन गड-कोट अथवा किल्ले व्यावस्थापनातील छत्रपती शिवरायांची भूमिका एक अभ्यास	डॉ.इंगळे चत्रभुज बंकराव	42
13	मराठी साम्राज्याच्या उभारणीमध्ये शिवाजी महाराजांच्या परराष्ट्र धोरणाचे महत्व	प्रा.डॉ.संतोष एस.इंगोले	46
14	शिवकालीन जलव्यवस्थापन आणि आजची परिस्थिती	प्रा. डॉ. सिद्धार्थ भ. जाधव रूपेश राहुल तागडे	48
15	छत्रपती शिवाजी राजांच्या स्त्री - विषयक दृष्टिकोन -एक ऐतिहासिक विश्लेषण	प्रा.डॉ.पी.आर.जुनघरे	53
16	शिवकालीन आरमार : एक अभ्यास	प्रा.डॉ.कदम संतोष तुकाराम	56
17	शिवरायांची युध्दनिती	प्रा.डॉ.कोकीळ अ. गांवडे	61
18	छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या शेती सुधारणा	प्रा. एस.जी. कृष्णकर्णी	64
19	किनापूरच्या आदिलशाहीसोबत शिवाजी महाराजांची युध्दनिती	प्रा. डॉ. निलय देशमुख	67
20	शिवरायांचे अष्टप्रधानमंडळ	प्रा. डॉ. श्रीहरी रंगनाथराव पितळे	71
21	शिवजीचे आरमार व शिस्त	प्रा. विण ना. वानखडे	74
22	शिवकालीन औद्योगिक व व्यापारी केंद्रांचे ऐतिहासिक अध्ययन	प्रा. प्रसन्न बगडे	77

छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या शेती सुधारणा

प्रा. एस.जी. कुळकर्णी

इतिहास विभाग,सिताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला,

१७ व्या व १८ व्या शतकातील महाराष्ट्रातील आर्थिक जीवन पूर्णपणे शेतीशी निगडित होते. व्यापार, उद्योग, इतर व्यवसाय यांना आर्थिक व्यवस्थेत दुय्यम दर्जाचे स्थान असून शेती व्यवसाय हाच जीवनाचा एकमेव मार्ग होता. त्याकाळातील राजकीय घडामोडीचाही प्रभाव मोठ्या प्रमाणावर शेती व्यवसायावर होत होता. महाराष्ट्रातील भौगोलिक प्रदेश या ठिकाणचे इनामान, पाऊस त्याचा लहरीपणा, नैसर्गिक आपत्त्या, दुष्काळ, अवर्षण याचा परिणाम शेती व्यवसायावर होई. या ठिकाणची जमीन काही ठिकाणी काळी, हलक्या स्वरूपाची, डोंगराळ, दगड, खडकाची अशा प्रकारची जमीनीची प्रतवारी होती. याचा परिणाम शेती व्यवसायावर होत असून काही ठिकाणी धो-धो पाऊस पडत असे तर काही ठिकाणी पावसाअभावी पीके वाळून जात असत. अशाही परिस्थितीत महसूल शेतकऱ्याला द्यावाच लागत असे. त्यामुळे शेती अतिशय कष्टाची बनली होती. मुस्लीम राज्यकर्त्यांच्या काळात रयतेवर अन्याय अत्याचार मोठ्या प्रमाणावर होत होता. शिवाजी महाराजांनी स्वराज्याची स्थापना करून उत्कृष्ट प्रशासन व्यवस्था निर्माण केली. कल्याणकारी राज्याची निर्मिती करून अन्याय अत्याचारापासून रयतेला मुक्त केले. स्वराज्य प्रेम त्यांच्यामध्ये जागृत करून उत्कृष्ट व्यवस्था उभी करून शेती व्यवस्थेमध्ये आमूलाग्र बदल घडवून शेतकरी सुखी केला.

छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या शेती सुधारणा—

जगाच्या पाठीवर अनेक राजे होवून गेले. मात्र छत्रपती शिवाजी महाराजांची ओळख जाणता राजा म्हणून आहे. भारत हा कृषीप्रधान देश असून भारताची अर्थव्यवस्था कृषीवर अवलंबून आहे. उत्पन्नाचे महत्वाचे साधन जमीन महसूल आहे. शिवाजी महाराजांनी या व्यवस्थेमध्ये अनेक सुधारणा केल्या. रयतवारी पध्दती सुरु करून अधिकाऱ्यांच्या नेमणूका केल्या. रयतेशी सरकारचा प्रत्यक्ष संबंध यायला लागला. जनतेवर होणारा अन्याय अत्याचार थांबवून कार्यक्षम व लोककल्याणकारी महसूल पध्दती लागू केली. याचा फायदा राज्यामधील शेतकऱ्यांना मिळून शेतीची भरभराट झाली. शेती सुधारणा हे राज्यकारभाराचे मुख्य सूत्र होते. बहुसंख्य प्रजा ही शेतीवर अवलंबून असल्याने शेतीची भरभराट व्हावी शेतकरी सुखी व्हावा ही शिवाजी महाराजांची तळमळ होती. पूर्वी वतनदार लोक रयतेकडून पाहिजे तसा जमीन महसूल वसूल करीत असत. आता वसुलीसाठी अधिकाऱ्यांच्या नेमणूका केल्या. प्रत्यक्ष रयतेशी संबंध आल्याने त्यांची सुख-दुःखे समजु लागली. शिवाजी महाराजांनी महसूल निश्चित करण्याकरीता जमीन मोजणीच्या पध्दतीमध्ये बदल केला. जमीन मोजणीसाठी काठीचा उपयोग केला जात असे त्याला शिवशाही काठी म्हणत. या माध्यमातून जमीनीची मोजणी करून महसूली दर कमी करून कष्ट करणाऱ्या शेतकऱ्यांच्या पदरात अधिकाधिक उत्पन्न पडावे तो सुखी व समाधानी राहावा हाच शिवाजी महाराजांचा उद्देश होता. शिवाजी महाराजांनी शेतीला जोड व्यवसाय म्हणून शेतीबरोबर सैन्यामध्ये नोकरी दिली. शेतीवर राबणारा हा शेतकरी ५ ते ६ महिने शेतीमध्ये गुंतून राहत असे. बाकीच्या वेळेस तो रिकामाच राहत असे. अशा रिकाम्या वेळेस त्याच्या हाताला काम देवून लष्करात त्याला सामावून घेवून रोजगार उपलब्ध करून दिला. त्यामुळे त्याच्या आर्थिक स्थितीत बदल झाला व स्वराज्याविषयी प्रेम, निष्ठा जागृत होवून मोठमोठे विजय संपादन करून स्वराज्याचा विस्तार घडवून आणला. जमीनीची प्रत ठरवून महसूलाचा आकडा निश्चित झाला. अधिकाधिक जमीन लागवडीखाली आणण्याचे प्रयत्न शिवाजी महाराजांनी करून रयतेला सवलती देवून राज्याचे उत्पन्न वाढविले.

त्यामधून कल्याणकारी योजना राबविल्या जाऊ लागल्या. लष्करी धामधूमीमुळे अनेक गावे ओस पडली होती. शिवाजी महाराजांनी त्याठिकाणच्या वतनदारांना बोलावून रयतेस प्रोत्साहन देवून महसुलात सुट व अनेक सवलती देवून त्या गावची घडी बसविली. शेतकऱ्यांना बैल, नांगर, बिनव्याजी कर्ज, सारा सवलत, शेतीपयोगी उपकरणे दिली. अधिकाऱ्यांनी शेतकऱ्यांना त्रास देऊ नये अशा सुचना होत्या. यामुळे शेतीची घडी बसविण्याचे काम झाले. शिवाजी महाराजांच्या काळात जमीनीची तीन वेळा मोजणी केली. महसूल पध्दती अधिकाधिक सुधारीत करण्यात आली. शेतीची घडी बसवून, उत्पन्न वाढविले. नैसर्गिक संकटाच्या वेळी शेतकऱ्यांना नुकसान भरपाई देऊन दुष्काळामुळे महसूल नाफ केला. रयतेच्या हाताला काम मिळून रयत दुरती व समाधानी झाली पाहिजे हेच शिवाजी महाराजांचे कृषी धोरण होते. हे त्यांनी त्या काळामध्ये लिहीलेल्या पत्रावरील मजकुरावरून त्यांना शेतकऱ्यांविषयी कीर्ती तळमळ होती हे दिसून येते. ज्या शेतकऱ्यांची शेती करण्याची कुवत आहे. त्यांना बैल, नांगर, साहित्य तसेच कर्ज उपलब्ध करून द्यावे व ते सवडीप्रमाणे वसूल करावे, बळजबरीने करू नये, युध्द काळात शेतकऱ्यांचे रक्षण करावे. त्यांचे नुकसान होता कामा नये असे आदेश दिले. शेतकऱ्याला दिलेले कर्ज हे बिनव्याजी असे. शेतकऱ्याने गाव सोडून जावू नये म्हणून पूर्ण प्रयत्न केल्या जात असत.

सारांश:-

शिवाजी महाराजांनी शेती क्षेत्रामध्ये अनेक क्रांतीकारक बदल घडवून आणून रयतेचे कल्याण करणे जनकल्याणकारी धोरण आखून रयत सुखी व समाधानी करी राहिल हाच शिवाजी महाराजांच्या राज्याचा प्रमुख उद्देश होता. महाराष्ट्रातील जमीन, काही ठिकाणी काळी तर काही ठिकाणी मुरमाड व हलक्या प्रतीची होती. काही ठिकाणी भरपूर पाऊस तर काही ठिकाणी दुष्काळ अशी परिस्थिती होती. निसर्गाचा लहरीपणा, अपवर्षण, दुष्काळ, ओला दुष्काळ, टोळधाडी यामुळे होणारे नुकसान यामुळे शेतकरी आर्थिक विवंचनेत आपडत असून त्याची आर्थिक घडी पार विस्कटून जात असे. शिवाजी महाराजांनी या सर्व व्यवस्थेमध्ये बदल घडवून आणला. शेती व्यवसाय व महसूल व्यवस्थेत सुधारणा करून शेतकऱ्यांना आर्थिक मदत देण्याचे धोरण स्विकारले. शेती आणि शेतकरी आर्थिकदृष्ट्या संपन्न झाला या दुष्टीकोनातून धोरणे आखून व त्या धोरणाची प्रभावीपणे अंमलबजावणी करून आर्थिकदृष्ट्या शेतकरी सुखी केला. जमीनीची मोजणी केली. पिकनिहाय जमीनीची प्रतवारीनुसार सारा आकारणी करून रयतवारी पध्दत सुरु केली. शेतकऱ्यांना तगाईच्या स्वरूपात मदत देण्याचे धोरण आखल्याने सावकाराच्या तावडीतून शेतकऱ्यांची मुक्तता झाली. शेतकऱ्याला बिनव्याजी कर्ज, सारा सवलत, शेतीपयोगी उपकरणे देऊन राज्य हे शेतकऱ्यांच्या कल्याणकारीता आहे हे त्यांनी आपल्या कृतीतून दाखवून दिले. हे त्यांचे धोरण त्या अर्थनितीला अनुसरूनच शेतकरी हिताचे होते. रयतेचे कल्याण साधून महसुलातही वाढ करून पडीत जमीन लागवडीखाली आणली त्यातून शेतकऱ्यांचे उत्पन्न वाढविले. दुष्काळ, महापूर अशा नैसर्गिक आपत्तीमध्ये शेतसाऱ्यात शेतकऱ्यांना सुट दिली. कामचुकार व भ्रष्टाचार करणाऱ्याला कडक शासन केले. आर्थिकदृष्ट्या राज्य सक्षम झाले पाहिजे या धोरणाची प्रभावीपणे अंमलबजावणी करून राज्य के जनतेच्या कल्याणासाठी आहे हे आपल्या कृतीतून दाखवून दिले. म्हणून शिवाजी महाराज लोकांचे राजे होते. जमीनीची तीन वेळा मोजणी करून महसूल पध्दती अधिकाधिक सुधारीत केली. कठीण परिस्थितीमध्ये शेतीची घडी बसवून उत्पन्न वाढविले. रयतेच्या हाताला काम देवून रोजगार उपलब्ध करून दिला. सैन्यातील भरतीमुळे स्वराज्यनिष्ठा, स्वराज्यप्रेम निर्माण होवून सामान्य माणसाकडून असामान्य कामगिरी करवून घेतली. स्वराज्याचा विस्तार झाला. मोठमोठे योद्धे यातूनच पुढे नावारुपाला आले. राज्याचा महसूल वाढला यामुळे जनकल्याणकारी योजना शिवाजी महाराजांना आखता आल्या. युध्दामुळे जी गावे उध्वस्त झाली होती. त्या गावांना

विशेष सवलती व प्रोत्साहन देवून त्या गावाची पडी बसविली. युध्दकाळांमध्ये शेतकऱ्यांचे रक्षण करावे, त्यांचे नुकसान होवू नये असे आदेश असायचे. शेतकऱ्यांना विनव्याजी कर्ज आणि बळजबरी न करता सवडीप्रमाणे वसुल करण्याचे आदेश हे शिवाजी महाराजांचे घोरण लक्षात ठेवण्यासारखे आहे. शिवाजी महाराजांचे हे घोरण आधुनिक काळांमध्ये सरकारने शिवाजी महाराजांच्या शेतीविषयक घोरणाचा अभ्यास करुन घोरण आखले पाहिजे. त्यामधूनच शेतकरी सुखी होऊन व राज्याचा विकास होईल.

१७ व्या शतकात शेतीव्यवसाय हाच ग्रामीण जनतेचा जीवनधार होता. शिवाजी महाराजांनी शेतकऱ्यांचे दारिद्र्य संपुन सुख समृध्दीचे, समाधानाचे आणि सुरक्षिततेचे जीवन लाभले पाहिजे म्हणून त्यांनी शेती व्यवसायाचा विकास घडवून आणून शेती व्यवसायाला उर्जितावस्था प्राप्त करुन दिली. शेतकऱ्यांना विविध सवलती दिल्या. ह्या सर्व त्या काळातील योजना अभिनव होत्या. कोणत्याही परिस्थितीत रयतेने गाव सोडून परांगदा होवू नये याबाबत टोकाची दक्षता व खबरदारी घेतल्या जात असे. सिंचाईद्वारे शेतीला पाणीपुरवठा करुन ती अधिक विकसित व उत्पादीत करण्याचा प्रयत्न केला. जमीन लागवडीखाली आणून शेतकरी सुरक्षित व समृद्ध बनवला. शेतकऱ्यांच्या कल्याणाला अग्रक्रम देऊन सरकारी अधिकाऱ्यांनी गावामध्ये जावून शेतकऱ्यांच्या अडचणी जाणून घेतल्या. जमीनीची भोजणी करुन सारा निश्चित केला. प्रत्येक प्रकारतील जमीनीचा महसुल वेगळा असुन महसुलाची वसुली रोखीने किंवा धान्यरुपाने करण्यात येई. नापिक जमीन पिकाऊ करण्याला प्राधान्य पीक, गावकरी आणि शेतकरी यांना संरक्षण देऊन कठीण परिस्थितीमध्ये सर्व प्रकारचे सहाय्य सरकारकडुन दिले. शेतकऱ्यांचे जीवन सुरक्षित, निर्भय व आनंदी करण्याचा प्रयत्न शिवाजी महाराजांनी केला. कारण शेतकरी सुखी तर राजा सुखी ही शिवाजी महाराजांची धारणा होती. शिवाजी महाराज लष्करी अधिकाऱ्यांना बारीकसारीक सुचना करीत असत. शिवाजी महाराजांची राज्यव्यवस्था शेतकरी हिताची होती. शिवाजी महाराज जनकल्याणकारी राजे होते. रयत सुखी, समाधानी असली पाहिजे. राज्य हे जनतेच्या कल्याणासाठी आहे हे आपल्या कृतीतून दाखवून दिले म्हणून शिवाजी महाराज लोक राजे होते. शेतीच्या भरभराटीमुळे व्यापार, उद्योग व इतर व्यवसायातही चालना मिळून आर्थिकदृष्ट्या राज्य सक्षम झाले असे म्हणावे लागेल.

RESEARCH JOURNEY

संदर्भग्रंथ:-

- १) कुळकर्णी अ.ग. आणि खरे ग.इ. - मराठ्यांचा इतिहास खंड-१, कॉन्टिनेन्टल प्रकाशन, पुणे - २००६.
- २) डॉ. बिरजदार टी.के. - मराठ्यांचा इतिहास, विद्याभारती प्रकाशन, लातूर - २०००.
- ३) प्रा.सावंत बी.एस., प्रा.जाधव व्ही.के. - मराठ्यांचा प्रशासकीय, सामाजिक व आर्थिक इतिहास, विद्या प्रकाशन, नागपूर.
- ४) प्रा. पवार जयसिंगराव - मराठी सत्तेचा उदय, प्रकाशन:सी जमनादास आणि कंपनी मुंबई, द्वितीय आवृत्ती - १९८८.
- ५) डॉ. रोडे सोमनाथ - मराठ्यांचा इतिहास, पिंपळपुरे अॅन्ड कं. पब्लीशर्स, नागपूर, पहिली आवृत्ती - १९९८.
- ६) प्रा. मारडीकर मदन - मराठ्यांचा इतिहास, विद्या बुक्स पब्लीशर्स, औरंगाबाद, दुसरी आवृत्ती - १९९२.
- ७) प्रा. दिक्षीत नी.सी. - मराठ्यांचा इतिहास, पिंपळपुरे अॅन्ड कं. पब्लीशर्स, नागपूर, पाचवी आवृत्ती - १९९७.
- ८) डॉ. आचार्य धनंजय - मराठी सत्तेचा उदय, साईनाथ प्रकाशन, नागपूर-२००७.

SCHOLARS IMPACT

Quarterly

An International Multidisciplinary Multilingual
Peer Reviewed Research Journal

ISSN 2394 - 7632
EISSN 2394 - 7640

Special Issue

Approved By UGC
Journal No- 41129

IMPACT FACTOR - 5.98

ICSSR Sponsored

Two Days National Seminar
on

Indian Council of
Social Science Research

"LIBRARY AUTOMATION USING SOUL SOFTWARE"

24th & 25th February 2019 ✓

February 2019 (Special Issue)

✦ EDITOR IN CHIEF ✦

DR. M. RAGHIB DESHMUKH

✦ GUEST EDITOR ✦

DR. ASHOK S. SONONE
PROF. R. G. BAHETI

DR. S. R. BAHETI
SHRI. M. K. SONONE

www.scholarsimpact.com

: Organised by :

Department of Library Science

The Berar General Education Society's

SITABAI ARTS, COMMERCE & SCIENCE COLLEGE, AKOLA.

Re-accredited by NAAC with A (Grade)

(Affiliated to : Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati)

International Multidisciplinary Online Research Journal

Approved By UGC Journal No-41129

February, 2019

SCHOLARS IMPACT

QUARTERLY

An Internationally Indexed, Refereed, Peer Reviewed,
Quarterly Online and Open Access Journal

IMPACT FACTOR- 5.98

SPECIAL ISSUE

ON

**“LIBRARY AUTOMATION
USING SOUL SOFTWARE”**

EDITOR IN CHIEF

DR. M. RAGHIB DESHMUKH

www.scholarsimpact.com

EDITOR IN CHIEF

DR. M. RAGHIB DESHMUKH

G. S. SCI, ARTS & COM, COLLEGE KHAMGAON
DIST. BULDANA (INDIA)

EDITOR

DR M. TALIB DESHMUKH

Retired Professor
G. S. SCI, ARTS & COM, COLLEGE KHAMGAON
DIST. BULDANA (INDIA)

ASSOCIATE EDITORS

<p>DR. ANZARUL HAQUE KHAN PROFESSOR DEPARTMENT OF CHEMICAL AND BIOLOGICAL ENGINEERING KOREA UNIVERSITY, SEOUL</p>	<p>DR. GEHAN ESMAILDEEB LECTURER DEPARTMENT OF ENGLISH OCTOBER 6 UNIVERSITY, GIZA EGYPT</p>
<p>NAWAB ALI KHAN PROFESSOR AL- KHARJ SALMAN BIN ABDULAZIZ UNIVERSITY (KINGDOM OF SAUDI ARABIA)</p>	<p>DR. NAUSHAD ALI P.M PROFESSOR DEPARTMENT OF LIBRARY & INFORMATION SCIENCE ALIGARH MUSLIM UNIVERSITY, ALIGARH (INDIA)</p>
<p>DR V. L. BHANGDIA PRINCIPAL SMT. KESHARBAI LAHOTI MAHAVIDYALAYA, AMRAVATI S. G. B. AMRAVATI UNIVERSITY, AMRAVATI</p>	<p>DR. DHANANJAY S. TALWANKAR PRINCIPAL G. S. SCIENCE, ARTS AND COMMERCE COLLEGE, KHAMGAON S. G. B. AMRAVATI UNIVERSITY, AMRAVATI</p>
<p>DR. DEVENDRA N. VYAS PRINCIPAL R. D. G. COLLEGE FOR WOMEN, AKOLA S. G. B. AMRAVATI UNIVERSITY, AMRAVATI</p>	<p>PROFESSOR ABDUR RAHEEM KIDWAI DIRECTOR UGC HUMAN RESOURCE DEVELOPMENT CENTRE AMU, ALIGARH</p>

134.	आधुनिक ग्रंथालयात बदलते प्रगत माहिती तंत्रज्ञान	437 – 439
	मंगेश डब्ल्यु. वागदे	
135.	ग्रंथालयशास्त्र व माहितीशास्त्र या विषयी एक सापेक्ष दृष्टिकोन	440 – 442
	प्रा.डॉ.राजकुमार पंढरीनाथ बुले	
136.	ग्रंथालयाच्या यांत्रिकरणामधील समस्यांचे विश्लेषणात्मक अध्ययन	443 – 444
	प्रा. सिद्धार्थ ए. पाटील	
137.	ग्रंथालय समितीच्या कार्यात संगणकाचा उपयोग	445 – 446
	प्रा. भास्कर भिकाजी धारणे	
138.	विदर्भ वाचनालय संघाची स्थापना (1939) अकोला – एक स्तुत्य उपक्रम	447 – 448
	प्रा.डॉ. भास्कर शामराव वझिरे	
139.	ग्रंथालय व्यवस्थापनात संगणकाचे महत्व	449 – 451
	प्रा.संतोष गोपालकृष्ण कुळकर्णी	
140.	साहित्य घळवळीत ग्रंथालयाचे महत्व	452 – 453
	प्रा.डॉ. हरिचंद नांगसू नरेटी	
141.	ग्रंथालय संगणकीकरणाची गरज व महत्व	454 – 456
	अर्जुन गजमल, राजु बा. बोंबले, संग्राम अ. किल्लेदार	
142.	ग्रंथालयाच्या संगणकीकरणाची आधुनिक काळातील प्रासंगिकता	457 – 458
	श्री सुभाष राजाराम दामोदर	
143.	ग्रंथालय संगणकीकरण व बौद्धिक संपदा हक्क समस्या	459 – 461
	धोंगडे रवि देवराव	
144.	सांमाजिक संशोधनात संगणक व डिजिटल ग्रंथालयाची भूमिका	462 - 464
	प्रा. दिलीप कुमारे	

ग्रंथालय व्यवस्थापनात संगणकाचे महत्त्व

प्रा.संतोष गोपालकृष्ण कुळकर्णी
सहाय्यक प्राध्यापक, इतिहास विभाग
सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला.

प्रस्तावना:-

ग्रंथालय व्यवस्थापनामध्ये संगणकाला अतिशय महत्त्व असून आधुनिकीकरणाच्या माहिती तंत्रज्ञानाच्या युगामध्ये संगणकाचा उपयोग सर्वच क्षेत्रामध्ये होत आहे. आधुनिकीकरणाच्या प्रक्रियेमध्ये आपला देश स्वर्धर्मध्ये मागे राहता कामा नये याची काळजी घ्यायला पाहिजे. जगाच्या प्रगतीच्या वेगाने आपणही आपल्याला सक्षम करून माहिती तंत्रज्ञान स्विकारतांना त्याचा वापर करतांना अनेक अडचणी येऊन त्याचे फायदेही मोठ्या प्रमाणावर मिळायला सुरुवात होते. जगामध्ये वैज्ञानिक, शैक्षणिक, सामाजिक व राजकीय क्षेत्रामध्ये स्थित्यंतरे होत असून जागतीकीकरण, औद्योगिकीकरण जगामधील बाजारपेठामध्ये निर्माण झालेली स्पर्धा याचे समाजावर परिणाम होतात. व्यापार, उद्योग आणि अभियांत्रिकीच्या क्षेत्रात मोठ्या प्रमाणावर माहिती तंत्रज्ञानाचा, संगणकाचा वापर होऊन प्रगतीच्या दृष्टीने वाटचाल सुरु आहे. संगणकाचा वापर सर्वच क्षेत्रामध्ये होत आहे. हाताने केले जाणारे काम यंत्राच्या सहाय्याने होवू लागले यंत्राने मानवाची जागा घेऊन काम करत असतांना माणसाला पुरक अशी मदत बिनचुक काम होवून कामाला वेग आला. आधुनिकीकरणाने सर्वात महत्त्वाचे यंत्र म्हणजे संगणक होय.

ग्रंथालय संगणकीकरणाचा पाया पन्नाशीच्या दशकात अमेरिकेमध्ये घातला गेला. ग्रंथालयाच्या संगणकीकरणबाबत सुरुवात होऊन ग्रंथालयाचे संगणकीकरण सुरु झाले. ग्रंथालय तालिका संगणकीकरणाला सुरुवात झाली. संगणकीकृत सूची तयार होऊन संगणकीकरण तालिका तयार व्हायला लागल्या. 1939 ते 1945 या दरम्यान दुसरे महायुद्ध झाले. त्यानंतर निर्माण झालेल्या माहितीच्या विस्फोटामुळे प्रकाशित साहित्यावर सूचीबद्ध नियंत्रण आणणे आवश्यक होते. अमेरिका व इंग्लंडमध्ये ग्रंथालय संगणकीकरणावर फार मोठ्या प्रमाणावर संशोधन झाले आहे. राष्ट्रीय ग्रंथालयाद्वारे सूचीबद्ध माहिती संग्रहीत करून ती आंतरराष्ट्रीय स्तरावर उपलब्ध करून घ्यावी यावर मोठ्या प्रमाणावर भर देण्यात आला. युनिव्हर्सल अँडलेबिलिटी ऑफ पब्लिकेशन्स, इल्फा या व्यावसायिक संस्थेने मोठ्या प्रमाणावर प्रयत्न करून युनिव्हर्सल बिब्लिओग्राफी कंट्रोल यासारख्या आंतरराष्ट्रीय सूचीबद्ध माहितीच्या देवाण-घेवाण संबंधीच्या सहकार्याचा संकल्पनाचा उदय झाला. माहिती तंत्रज्ञानाचा, संगणकाचा मोठ्या प्रमाणावर वापर होऊन प्रगतीच्या दिशेने वाटचाल सुरु झाली. संगणकाचा उपयोग त्यातील उपाययोजना आणि वापर सर्वच क्षेत्रांमध्ये मोठ्या प्रमाणावर होतांना दिसत आहे. ग्रंथालय व्यवस्थापनामध्ये संगणकाचे अनन्यसाधारण महत्त्व आहे.

भारताचे पंतप्रधान राजीव गांधी यांनी भारतामध्ये संगणकाच्या प्रचार प्रसाराचे श्रेय त्यांनाच जाते. सुपर संगणकाची निर्मिती, सॉफ्टवेअरच्या क्षेत्रातील संशोधन यावर भर दिला. औद्योगिक क्षेत्रामध्ये माहिती तंत्रज्ञानाच्या क्षेत्राशी संबंधित असणाऱ्या क्षेत्रामध्ये संगणकीकरणाचा वापर सुरु झाला. सुरुवातीच्या काळामध्ये काही मोजकेच संगणक उपलब्ध होते तरीही संगणकीकरणावर भर दिल्या जाऊन अंतराळ संशोधन, अनुसंधोधन, हवामानखाते या सर्व क्षेत्रामध्ये मोठ्या प्रमाणावर संगणकाचा वापर होऊन दुरसंचार क्षेत्रातील प्रगतीने त्यास उपयुक्त असे वातावरण तयार झाले.

संगणक व माहितीशास्त्राच्या क्षेत्रामध्ये संगणकाचा पुरेपूर वापर झाला. संगणकाचे असणारे अपुरे ज्ञान, लागणाऱ्या कौशल्याचा अभाव आणि आधुनिकीकरणाकडे दुर्लक्ष, दर्जेदार आज्ञावलीचा अभाव ग्रंथालय संगणकीकरणाच्या आड आल्या आणि त्याचा ज्या प्रमाणात प्रसार व्हायला पाहिजेत होता तो झाला नाही.

आधुनिकीकरणाच्या युगामध्ये ग्रंथालये संगणकीकरण करणे ही काळाची गरज आहे. ग्रंथालयाच्या संगणकीकरणाकडे नैकच्या मूल्यमापनामुळे शैक्षणिक संस्थांनी लक्ष द्यायला सुरुवात करून ग्रंथालयाचे संगणकीकरण सुरु झाले. संगणकीकरणाच्या आज्ञावलीच्या विविध प्रोग्राम, लॉजिक ग्रंथपालांनी आपल्या आवयकतेनुसार तयार करून त्याचा उपयोग ग्रंथालयाचा वाचक वर्गाला झाला पाहिजे. यासर्व प्रक्रियेमध्ये ग्रंथपालाचा सहभाग महत्वाचा असतो. यासाठी ग्रंथपालाने नेहमीच अद्ययावत राहून त्याचे ज्ञान, अडचणी समजून घेऊन माहिती तंत्रज्ञानाच्या युगात तत्पर व कार्यक्षम राहून ग्रंथालयाच्या संगणकीकरणासाठी नेहमी आग्रही राहून ग्रंथालयाला उसुसज्ज ठेवले पाहिजे.

ग्रंथपालाने ग्रंथालय संगणकीकरणाची संपूर्ण प्रक्रिया पध्दती समजून घेऊन ग्रंथालयाचा वाचक वर्ग व कर्मचारी यांच्या फायद्यासाठी नेहमी प्रयत्नशील राहून आग्रही असले पाहिजे. उपयुक्त आज्ञावलीची निवड करून त्यासंबंधीचे रिपोर्ट तयार करून ठेवले पाहिजे. ग्रंथपालाने स्वतः ग्रंथालयाच्या संगणकीकरणाकडे प्रस्ताव तयार करून त्याचे फायदे, गरज, महत्त्व संस्था प्रमुखांना पटवून देऊन आग्रही भूमेका मांडून त्यांच्या गळी उत्तरविली पाहिजे. ग्रंथपालांनी दैनंदिन आणि पारंपारिक कामावेही संगणकीकरण प्रमुख दैनंदिनी, पारंपरिक कामामध्ये संगणकाचा वापर तसेच उपार्जन आणि नियतकालीकांचे व्यवस्थापन त्याचे वर्गिकरण, तालीकीकरण, ग्रंथसंग्रहाची मोजणी या सर्व कामाचा समावेश त्यामध्ये होतो. ग्रंथालयाचे संगणकीकरण एकाचवेळी झाले तर वेळ, पैसा आणि मेहनत याची बचत होऊन फायदे एकाचवेळी मिळतात. ग्रंथालयात माहिती तंत्रज्ञानाचा उपयोग यासारख्या विषयाचा समावेश करून संगणकाच्या प्राथमिक ज्ञानापासून ते ग्रंथालय संगणकीकरणापर्यंत विषयाची संबंधीत अभ्यासक्रम त्याही व्यतिरिक्त ग्रंथालय व माहितीशास्त्र विभागाची निगडीत असा कोर्सचे आयोजन अध्यापन, चर्चा आणि मार्गदर्शन करून संगणकीकरणाचा प्रसार, प्रचार होऊन ग्रंथालये अद्ययावत होतील. त्याचा फायदा वाचकवर्ग, विद्यार्थी यांना मोठ्या प्रमाणावर होऊन देशाच्या आधुनिकीकरणाच्या प्रक्रियेमुळे त्यांचे योगदान मिळेल व देश संपन्न होऊन आर्थिकदृष्ट्या बलवान होईल. यासंबंधी प्रकाशित होणारी प्रोग्राम, बुलेटीन्स आणि संकेतस्थळे व नियतकालीके यांची माहिती अतिशय पुरक असते. ग्रंथपाल आणि माहितीशास्त्र याविषयाची निगडीत माहिती मिळते. मात्र या सर्व प्रक्रियेमुळे ग्रंथपालास संगणकाचे ज्ञान असणे आवय्यक आहे. ग्रंथपालांनी उपलब्ध असलेल्या संधीचा फायदा त्याचा उपयोग करून त्यांनी ज्ञान आत्मसात करून माहिती तंत्रज्ञानाच्या युगात अद्ययावत राहावे. आधुनिकीकरणाच्या, संगणकीकरणाच्या युगामध्ये ग्रंथालयाचे अनन्यसाधारण महत्त्व आहे.

सारांश:-

ग्रंथालयाच्या व्यवस्थापनास संगणकीकरणाला अनन्यसाधारण महत्त्व असून ग्रंथालयाचे संगणकीकरण करणे ही खर्चिक बाब आहे तरी वाचकांना त्याचा मोठ्या प्रमाणावर फायदे मिळतात. वाचक वर्गाला ग्रंथ शोधण्याचे काम अतिशय कष्टाचे आहे. तालीका तयार करण्याचे काम ओपॅकच्या आधारे अतिशय सोपे झाले आहे. बळाची, वेळेची बचत होऊन कामकाजातही शिस्त येऊन वाचकवर्गाला सोयी-सुविधाही उपलब्ध करून दिल्या त्याचा वाचकवर्गाला त्याचा फायदा झाला. संगणकामुळे कामाला अचुकपणा येऊन कामालाही वेग आला बारकोडसारख्या तंत्रज्ञानामुळे देवाण-घेवाणीच्या प्रक्रिया सोपी होऊन कामामधील दिरुक्ती टाळता आली. कामात पारदर्शकता आल्याने ग्रंथालय कामकाजाबद्दल वाचकवर्गाला आदर वाटून विश्वास वाढला. त्यातून वाचक व अभ्यासाचे कार्यक्रम हाती घेणे सुलभ झाले. वाचकवर्गाला साहित्यग्रंथाचा सुचीबद्ध नियंत्रण आल्याने कामांना वेग आला ग्रंथ मोजणीचे काम, त्यातील अचुकता, अहवाल सादर करणे या सर्व प्रक्रियेमुळे सुलभ झाले. ग्रंथालयाचा दर्जा उंचावून ग्रंथपालाला ग्रंथालय विकासाचे नियोजन करणे सोपे झाले. साहित्यग्रंथाचा डेटाबेस तयार होऊन सुचीबद्ध माहितीसेवा माहिती तंत्रज्ञानाचा फायदा ग्रंथालय नेटवर्कमध्ये ग्रंथालयाचा सहभाग सोपा झाला. विविध प्रकारचे अहवाल, अंदाजपत्रक, खर्च याचा आढावा संगणकीकरणामुळे सहजरित्या सोपा झाला. ग्रंथालय व्यवस्थापनास मदत झाली. ग्रंथालयाचे संगणकीकरण झाल्यामुळे विकासाच्या प्रक्रियेला हातभार लागून त्याचा फायदा समाजाला झाला. विभागाच्या कामकाजावर नियंत्रण ठेवणे सोपे झाले. कर्मचाऱ्यांचे मनोधैर्य उंचावून त्यांनी स्वतःला या व्यवस्थेमध्ये स्वतःला जोकून दिले. माहिती तंत्रज्ञानाच्या देवाण-घेवाण संबंधीच्या सहकार्याच्या संकल्पनेचा उदय झाला. आधुनिकीकरणाचे यंत्र म्हणजे संगणक याचे महत्त्व पटले. प्रगतीच्या दृष्टीने वाटचाल सुरु झाली आहे. ग्रंथालय संगणकीकरणाचा प्रसार ज्या प्रमाणात व्हायला पाहिजे होता तो झाला नाही. तरीही अलिकडच्या काळात त्याला चालना मिळाली. या मध्ये ग्रंथपालाचा सहभाग अतिशय महत्वाचा आहे. त्यांनी माहिती तंत्रज्ञानाच्या क्षेत्रामध्ये सदैव तत्पर व कार्यक्षम असले पाहिजे. ग्रंथालयाच्या वाचकवर्ग व कर्मचारीही यांनीही आग्रही असले पाहिजे. ग्रंथालय व माहितीशास्त्र पदवी

व पदव्युत्तर अभ्यास समावेश करुन त्या अभ्यासकमाच्या कोर्सचे आयोजन करुन त्यावर चर्चा, मार्गदर्शन अध्यापन असे कार्यक्रम राबविले पाहिजे.

संदर्भ सूची:-

- 1) भागवत शकिकला - ग्रंथालय व्यवस्थापन, युनिव्हर्सल प्रकाशन, पुणे.
- 2) लेले वसंत वि. - आधुनिक ग्रंथालयीन तालीकीकरण, युनिव्हर्सल प्रकाशन पुणे.
द्वितीय आवृत्ती
- 3) मरगुंदे रेवती - ग्रंथालये आणि सामाजिक विकास, युनिव्हर्सल प्रकाशन, पुणे.
- 4) फडके द.ना. - ग्रंथालय संगणकीकरण आणि आधुनिकीकरण,
युनिव्हर्सल प्रकाशन, पुणे पाचवी आवृत्ती.
- 5) फडके नारायण खंडेराव (संपा.) - वऱ्हाड समाचार, साप्ताहिक, अकोला, दि. 2 जाने. 1893.

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal

An International Multidisciplinary
Quarterly Research Journal

AJANTA

Volume-VIII, Issue-I
January - March - 2019
Marathi Part - I

IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5
www.sjifactqr.com

Ajanta Prakashan

ISSN 2277 - 5730 ✓
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - VIII

Issue - I

Marathi Part - I

January - March - 2019 ✓

Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal

Journal No. 40776 ✓

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖

Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole

M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (P.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

✓ Ajanta Prakashan

Aurangabad. (M.S.)

The information and views expressed and the research content published in this journal, the sole responsibility lies entirely with the author(s) and does not reflect the official opinion of the Editorial Board, Advisory Committee and the Editor in Chief of the Journal "AJANTA".
Owner, printer & publisher Vinay S. Hatole has printed this journal at Ajanta Computer and Printers, Jaisingpura, University Gate, Aurangabad, also Published the same at Aurangabad.

Printed by

Ajanta Computer, Near University Gate, Jaisingpura, Aurangabad. (M.S.)

Published by :

Ajanta Prakashan, Near University Gate, Jaisingpura, Aurangabad. (M.S.)

Cell No. : 9579260877, 9822620877, Ph.No. : (0240) 2400877

E-mail : ajanta1977@gmail.com, www.ajantaprakashan.com

AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - Impact Factor - 5.5 (www.sjifactor.com)

❧ CONTENTS OF MARATHI PART - I ❧

अ. क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१४	शेतमजूर महिलांच्या आरोग्यविषयक समस्या डॉ. गजानन संतोषराव कुबडे	६०-६३
१५	भारतीय शेतीचा इतिहास डॉ. प्रविण म. वंदगिरीवार	६४-७०
१६	महाराष्ट्रातील शेतकरी चळवळींची वाटचाल प्रा. संतोष गोपालकृष्ण कुळकर्णी	७१-७४
१७	खारेपाणी पट्यातील शेतकऱ्यांच्या समस्या आणि उपाय डॉ. अरुण पांडुरंगजी चांदुरकर	७५-७९
१८	शेतकऱ्यांना उदभवणाऱ्या समस्या व उपाय प्रा. डॉ. प्रभाकर यु. आठवले	८०-८४
१९	भारतीय शेतकरी कामगार पक्ष आणि शेतकरी विकासाची ध्येयधोरणे डॉ. विनायक हिमतराव भटकर	८५-८७
२०	पेनटाकळी सिंचन प्रकल्पाच्या लाभक्षेत्रातील शेतकऱ्यांच्या समस्या आणि उपाय डॉ. संजय मोतीराम दांडडे	८८-९१
२१	ग्रामीण भागातील अल्पभूधारक व घीमांत शेतकऱ्यांच्या समस्या आणि उपाय डॉ. सुनिता ज्ञानेश्वर सावरकर	९२-९५
२२	जागतिक तापमान वाढ आणि भारतीय शेती प्रा. धनवील एन. गजभिषे	९६-१००
२३	लीळाचरित्रातील कृषी संस्कृती प्रा. डॉ. ममता जानराव इंगोले	१०१-१०५
२४	जागतिकीकरण आणि शेती प्रा. डॉ. नागनाथ बाबुराव मठपती	१०६-१०८
२५	शेतमालाच्या किंमती आणि नियंत्रित बाजारपेठा प्रा. अनिल गंगाधरपंत पितळे	१०९-११२
२६	कृषी रोजगार आणि महिला प्रा. कु. रूपाली एस. कणसे	११३-११६

१६. महाराष्ट्रातील शेतकरी चळवळीची वाटचाल

प्रा. संतोष गोपालकृष्ण कुळकर्णी

सहाय्यक प्राध्यापक, इतिहास विभाग सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला.

प्रस्तावना

समाजातील विषमता, समाजातील शोषण नष्ट करण्याकरीता सामुहिकरित्या प्रयत्न केले जातात. त्यातूनच चळवळी उदयाला येतात, अशा चळवळीमुळे परिवर्तनाला गती येऊन बदल व्हायला लागतो त्यातून, चळवळी उदयाला येतात. यातूनच समाजाचे हित जोपासल्या जाऊन समाजाच्या प्रगतीला मोठ्या प्रमाणावर हातभार लागतो. स्वातंत्र्यपूर्व काळापासून अशा अनेक चळवळी झाल्या. त्यातून मोठ्या प्रमाणावर समाजामध्ये जागृती घडून आली. समाजाला नेतृत्व यामधून उदयाला आले. या चळवळीमध्ये शेतकऱ्यांची चळवळ महत्त्वाची मानली जाते. शेतकऱ्यांच्या हितासाठी शेतकरी संघटनेने महत्त्वाचे कार्य केले. 1978 मध्ये महाराष्ट्रात शेतकरी संघटनेचा उदय झाला. आंतरराष्ट्रीय टपाल खात्यातील श्री. शरद जोशी ह्यांनी मुदतपूर्व निवृत्ती घेऊन शेतकऱ्यांची स्थिती सुधारली पाहिजे. याकरीता शेतकरी संघटना स्थापन केली. महाराष्ट्रामध्ये लोकांचा मुख्य व्यवसाय हा शेती आहे. या संघटनेचे महत्त्वाचे उद्दिष्ट शेतकऱ्यांची आर्थिक स्थिती सुधारली पाहिजे आणि त्यांच्या शेतीमालाला भाव मिळाली पाहिजे, शेतकऱ्यांचे होणारे शोषण थांबविल्या गेले पाहिजे आणि त्यांचे हक्क त्यांना मिळाली पाहिजेत. शेती, शेतीचा विकास, शेतकऱ्यांच्या अडचणीचे निराकरण, मालाला योग्य भाव, सिंचन, शेतकऱ्यांनी आर्थिक वृद्धी हेच शेतकरी संघटनेने उद्दिष्टे समारे ठेवून वाटचाल सुरु केली. 19 व्या शतकाच्या प्रारंभी भारताची अर्थव्यवस्था प्रामुख्याने कृषीप्रधान अर्थव्यवस्था होती. शेती हाच महत्त्वाचा व्यवसाय होता. गावातील लोकांचे शेती हाच प्रामुख्याने व्यवसाय असून राज्याच्या उत्पन्नाचे साधनही जमीन महसुल हेच होते. शेती तोंट्यात येऊन शेतकरी आर्थिक संकटात सापडला होता. शेतकऱ्यांना अस्मानी आणि सुलतानी अशा दोन्ही प्रकारच्या संकटात तोंड द्यावे लागत असल्यामुळे शेतकऱ्यांची आर्थिक स्थिती अतिशय दयनीय झाली होती. शेतीमालाला भाव मिळाल्याशिवाय शेतकऱ्यांची स्थिती सुधारणार नाही केवळ शेतकऱ्यांना फायदा करून देणे हे या आंदोलनाचे उद्दिष्ट नसून सर्व देशातील गरीबी हटविणे हे आमचे उद्दिष्ट आहे त्याकरीता शेती ही किफायतशीर केली पाहिजे. शेतीमालाचा उत्पादन खर्च भरून निघाला पाहिजे. शेतकऱ्यांच्या मालाला योग्य भाव मिळत नाही हे शेतकरी दारिद्र्याचे मुख्य कारण आहे. ही परिस्थिती बदलायची असेल तर संघटन निर्माण केले पाहिजे यातूनच महाराष्ट्रामध्ये शेतकरी चळवळ निर्माण झाली.

शेतकरी चळवळीची वाटचाल

भारतामध्ये ब्रिटीशांची सत्ता स्थापन झाल्यानंतर त्यांनी शेतीचे व्यापारीकरण करून टाकले. ब्रिटीश राज्यकर्त्यांनी त्यांच्या देशातील कारखान्यासाठी लागणाऱ्या कच्चा माल यासाठी भारतीय

शेतकऱ्यांना नगदी पिके घ्यायला भाग पाडले. याठिकाणचा शेतकरी देशोधडीला लागला. याला शेतकऱ्यांनी विरोध केला. मात्र इंग्रज सरकारने तो पाशवी बळाने त्या काळात झालेले सर्व शेतकऱ्यांचे उठाव दडपून टाकले. त्याचवेळी आद्य कांतीकारक वासुदेव कळवंत फडके यांनी जनतेला संघटीत करून उठाव केला मात्र त्यामध्ये यश आले नाही. समाजसुधारकांनीही आपल्या लिखाणामधून इंग्रजांच्या शेतीविरोधी धोरणावर कठोर प्रहार केले. महात्मा ज्योतीराव फुले यांनी शेतकऱ्यांचा असूड या यथात शेतकऱ्यांच्या शोषण करण्यावर प्रखर टिका केली. न्यायमुर्ती महादेव गोविंद रानडे यांनी शेतकऱ्यांच्या हलाखीच्या परिस्थितीवर शासनाने ठोस उपाययोजना करण्यास सांगितले. पुण्यातील सार्वजनिक सभेनेही दुष्काळाचा अहवाल तयार करून शासनाकडे पाठविला. मात्र ब्रिटीश सरकारने शेतकऱ्यांच्या स्थिती सुधारावी याकरीता कोणत्याही ठोस उपाययोजना केल्या नाहीत. यातुनच पुढे महात्मा गांधींनी चंपारण्याचे आंदोलन उभे केले. पुढे बार्डोलीचा सत्याग्रह करून सरकारवरचा दबाव वाढविण्याचा प्रयत्न केला. महात्मा गांधींनी सविनय कायदेभंग आंदोलन उभे करून ब्रिटीश सरकारला विरोध केला. शेतसारा बंदी केली. भारतीय किसान सभेची 1936 मध्ये स्थापना करण्यात आली. केशवराव जेधे यांनाही शेतकऱ्यांच्या प्रश्नावर आवाज उठवून शेतकरी, कामगार संघ स्थापन केला. संयुक्त महाराष्ट्र निर्माण झाल्यानंतर शासनाने शेतकरी हिताच्या अनेक गोष्टी केल्या. हरीतकांतीनंतर उत्पादनामध्ये वाढ झाली. या काळात मात्र अल्पभूधारक शेतकरी आणि शेतमजूर वर्गाच्या स्थितीत फारसा फरक पडला नाही. सन 1978 मध्ये शेतकरी संघटना स्थापन झाली. शरद जोशी यांनी आपली शेतकरी संघटना वाढवण्यासाठी ग्रामीण नेतृत्वाची गरज होती आणि बागायतदार शेतकऱ्यांना आपले हितसंबंध जोपासण्याची शेतकरी संघटनेची गरज होती. अशा परस्परपूरक गरजेतुनच शेतकरी संघटना उदयाला आली. शेतकऱ्यांची आर्थिक स्थिती मजबूत झाली पाहिजे. आर्थिकदृष्ट्या शेतकरी सक्षम झाला पाहिजे. शासनावर दबाव आणून शेतकरी खर्चावर आधारीत भाव दिला गेला पाहिजे तसेच शेतकऱ्यांच्या माजाला योग्य भाव मिळाला पाहिजे. कारखानदाराकडून होणारे शेतकऱ्यांचे शोषण थांबवून पाहिजे. ही संघटनेची वैचारिक बैठक असून भौतिकवादी दृष्टीकोन होता. शेतकरी संघटीत होऊन ग्रामीण भागाच्या परिस्थितीमध्ये बदल झाला पाहिजे. म्हणजे देशाच्या आर्थिक व्यवस्थेत बदल होईल. अशी शेतकरी संघटनेची भूमिका होती. शेतकरी संघटनेने आपल्या आंदोलनाला कोणताही राजकीय रंग बढविला नाही. जातीयवाद, प्रादेशिकवाद, आंतरराज्यीय वादापासून त्यांनी संघटनेला दूर ठेवले. त्यामुळे शेतकरी संघटनेचा मोठ्या प्रमाणात विस्तार होऊन शेतकऱ्यांमध्ये जागृती घडून आली. त्यातून शेतकरी जागा झाला व संघटनेला बळ प्राप्त होऊन आंदोलने तीव्र होऊ लागली. शरद जोशी यांनी शेतकरी संघटनेची सर्व आंदोलने अहिंसेच्या मार्गाने केली. सर्व राजकीय पक्षांवरोबर मैत्रीपूर्ण संबंध ठेवले. शेतकरी संघटनेने शासनावर दबाव आणून शेतकऱ्यांना आर्थिक लाभ मिळवून दिला. शेतकरी व शेतमजूर यांचे पारिद्रेय दूर करणे हाच संघटनेचा मुख्य हेतु होता. या संघटनेने शेतकरीहित समोर ठेवून वाटचाल केली. शेतीपालाळा योग्य भाव मिळाला पाहिजे. शेतकऱ्यांचे शोषण थांबवून कृषी मूल्य आयोगाची पुनर्रचना झाली पाहिजे. शेतकऱ्यांच्या अनुत्तानाला विरोध करून डबेल प्रस्तावने समर्थन केले. खुल्या अर्थव्यवस्थेचा स्थिकार केला. शेतकऱ्यांना

ताद मानेने जगता याचे हा तात्त्विक विचार संघटनेचा होता. गरीबी दूर करून शेतकऱ्यांची आर्थिक स्थिती सुधारली पाहिजे. शेतकऱ्यांना उत्पादन खर्चावर योग्य भाव मिळवून देणे हे इया चळवळीचे धोरण होते. कोरडवाहू शेतकऱ्यांची स्थिती सुधारली पाहिजे. सरकारने शेती मालाचे भाव ठरवून दिले पाहिजेत अशी आग्रही भूमिका घेतली. शेतकरी त्यांचे हित हेच संघटनेचा आत्मा होता. शेतमालाला योग्य भाव, शेतकऱ्यांना बाजवी नफा मिळाला पाहिजे. यातूनच देशाची आर्थिक स्थिती बदलेल, देशातील दारिद्र्य नष्ट होऊन शेतकरी सुखी होईल ही भूमिका शेतकरी संघटनेची होती.

शेतकरी संघटनेच्या माध्यमातून अनेक आंदोलने केली. त्यातून 1980 रोजी कांद्याला भाव मिळाला पाहिजे म्हणून कांद्या आंदोलन केले. ऊसाला भाव मिळाला पाहिजे म्हणून नाशिक जिल्ह्यातील निफाड तालुक्यात ऊस आंदोलन केले. तंबाखू आंदोलनाच्या माध्यमातून पुणे-बंगलोर मार्गावर 23 दिवस आंदोलन केले. विदर्भ व मराठवाड्यामध्ये कापूस आंदोलन करून कापसाची मागत असलेली किंमत मान्य करून एकाधिकार कापूस खरेदी योजना लागू केली. कर्जमुक्तसाठी आंदोलन करून पुढील काळात कर्जमुक्ती योजना सरकारने मंजूर केली. 1982 रोजी घुळ्यामध्ये दुध आंदोलनाची हाक देऊन आंदोलन सुरु केले. महिलांच्या समस्यांचे निराकरण करण्याकरीता महिला अधिवेशन 1986 ला घेऊन महिला आघाडी स्थापन करण्याचा प्रयत्न केला. या सर्व आंदोलनांचा प्रभाव परिणाम मोठ्या प्रमाणावर होऊन शेतकरी आंदोलन तीव्र झाले. महाराष्ट्रामध्ये शेतकरी चळवळीमध्ये शेतकरी संघटनेची भूमिका प्रभावी होती. 1990 नंतर राजकीय स्वरूप घेऊन निवडणुकीच्या रिणगात संघटना उतरली. जनता दल, राष्ट्रवादी, शिवसेना, भाजपा या पक्षाबरोबर आघाडी करून शेतकरी संघटनेचे रुपांतर पुढे भारत स्वतंत्र पक्षात झाले. संघटनेला निवडणुकीत अपयश येऊन शेतकरी संघटनेला उतरती कळा लागली. शरद जोशी राज्यसभेवर नेजे त्यामुळे शेतकरी संघटनेला राजकीय स्वरूप प्राप्त झाले. आज विदर्भ-मराठवाड्या मध्ये कापूस, सोयाबीन या पिकांना भाव मिळत नाही. शेतकरी कर्जबाजारी झाला आहे. त्यामुळे आत्महत्येचे प्रमाण मोठ्या प्रमाणावर वाढून शेतकऱ्यांची आर्थिक घडी पार तिरकटून गेली आहे. शेतकरी संघटना मात्र फारसे आंदोलन करताना दिसत नाही. पश्चिम महाराष्ट्रात राजु शेट्टी सारखे नेता ऊसाचे आंदोलन घेऊन पुढे आले. त्यांनी खाणिमांना शेतकरी संघटनेला राजकीय स्वरूप देऊन राजकारणासाठी उपयोग सुरु केला. त्यातून शेतकऱ्यांचे प्रश्न सोडविण्याचे प्रयत्न करतानी आपल्याला दिसतात. शेतकऱ्यांनी मोठा लढा उभारण्याची आज गरज निर्माण झाली आहे.

सारांश

शेतकरी संघटना उभी करून शेतकऱ्यांना त्यांचे हक्क मिळवून देण्याचा प्रयत्न केला. त्यामध्ये न्याय प्रमाणात यशही आले. शेतकरी आंदोलनामुळे शेतकऱ्यांचे संघटन होऊन मोठमोठी आंदोलने उभी राहिली. शेतकऱ्यांमध्ये जागृती झाली. त्यातून सरकारलाही त्यावर उपाययोजना करणे भाग पडले. हे शेतकरी आंदोलनाचे यश होय. या आंदोलनात व्यापक रूप प्राप्त होऊ शकले नाही. शेतकरी सोडून इतरांनी या आंदोलनामध्ये भाग घेतला नाही. शेतकरी या आंदोलनामध्ये सहभागी झाला नाही. ही संघटना राजकीय नाही असे स्पष्ट करूनही पुढे शरद जोशींनी राजकारणात आपलेले केले. पुढे ही

संघटना राजकीय बनली. त्यामुळे संघटनेच्या उद्देशालाच तिलांजली दिली. या संघटनेने जी आंदोलने केली ती अहिंसेच्या माध्यमाने केली. या आंदोलनाचे सर्वात मोठे यश म्हणजे शेतकरी वर्गात जागृती होऊन शेतकऱ्यांचे संघटन झाले. शेतकऱ्यांची संघटना उभी राहिली. या संघटनेच्या माध्यमातून शेतकरी जागा होऊन संघटीत झाला. शासनावर दबाव आणून आपल्या न्याय हुक्काच्या मागण्या मान्य करण्याकरीता लढा उभारला. शेतकरी एकत्र यायला लागला त्याचे राजकीय पटलावर मोठे परिणाम व्हायला लागले. शेती, शेतकरी व त्यांचे प्रश्न घेऊन संघटनेने जो प्रचार व प्रसार आंदोलनाच्या माध्यमातून केला. त्यामुळे शहरी भागातही शेतकऱ्यांच्या समस्या प्रश्न, पोहचल्यामुळे त्यांना शहरी भागातून फर्डीबा मिळू लागला हे आंदोलनाचे यश आहे असे म्हणावे लागेल. शेतकरी संघटनेच्या माध्यमातून एक प्रकारचा सरकारी धोरणावर दबाव गट निर्माण झाला. त्यामुळे शेतकऱ्यांच्या हिताचे निर्णय व्हायला लागले. शेतीकडे शासनाचे लक्ष केंद्रीत होऊन शेतीपयोगी व्यवसायाकडे त्यांनी लक्ष द्यायला सुरुवात केली. हे शेतकरी व संघटनेचे यश आहे असे म्हणावे लागते. शेतकऱ्यांना मुबलक बीज, शिबनासाठी पाणी, स्वरत दराने खते, आधुनिक वि-वियाणे मुबलक प्रमाणात उपलब्ध करून दिले व सरकारने शेतकरी हिताचे निर्णय घेतले तर शेतीची, शेतकऱ्यांची स्थिती सुधारायला वेळ लागणार नाही.

संदर्भ ग्रंथ सूची

1. प्रा. बंग के. आर. - महाराष्ट्र शासन व राजकारण, प्रकाशक विद्या बुक्स पब्लिशर्स, औरंगाबाद, प्रथम आवृत्ती जून 2009.
2. जोशी शरद - शेतकरी संघटना विचार आणि कार्यपध्दती, प्रकाशक जनशक्ती बुक्स अॅन्ड पब्लिकेशन प्रा.लि. जनशक्ती मार्गफ वळवळ, औरंगाबाद, द्वितीय आवृत्ती नोव्हेंबर - 2008
3. अ. पाटील बा. मा. - महाराष्ट्रातील चळवळी सामाजिक व राजकीय, प्रकाशक प्रशांत पब्लिकेशन जळगांव 425 001, प्रथमावृत्ती जुलै 2014

Factor - 6.261

ISSN - 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S
RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

April -2019

SPECIAL ISSUE-

स्त्री कर्तृत्व परंपरेचा उदय व अस्त

Executive Editor:
Prof. Virag Gawande
Director,
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Guest Editor
Dr. Manisha S. Yadav
Hod-Political Science
Shri Gadge Maharaj Mahavidyalaya,
Murtijapur. Dist -Akola [M.S.]

Chief Editor
Mr. Dhanraj T. Dhangar,
Assist. Prof. (Marathi)
MGV's Arts & Commerce College,
Yeola, Dist - Nashik [M.S.] INDIA

This Journal is indexed in :
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- Universal Impact Factor (UIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)
- Indian Citation Index (ICI)
- Dictionary of Research Journal Index (DRJI)

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

INDEX

No.	Title of the Paper	Authors' Name	Page No.
1	महिलांचा मतदानाचा अधिकार - राजकीय सहभागाचे मूलभूत साधन	प्रा. डॉ. संदीप बी. कळे	9
2	लिंगभावात्मक न्याय : एक अध्ययन (स्वातंत्र्योत्तर भारताच्या संदर्भात)	प्रा. प्रतिभा ठवर	13
3	महिला सक्षमीकरण आणि त्यांचे घटनात्मक व कायदेविषयक अधिकार	संभाजी संतोष पाटील	21
4	महिला सक्षमीकरण व महिला विकासासाठी धोरणे.	प्रा.कांतीलाल डी. सोनवणे	25
5	स्त्री उद्यानामध्ये पुरोगामी समाजसुधारकांचे कार्य	प्रा सुप्रिया उ. इंगोले	28
6	क्रांतीकारी स्त्री : सेनानी	प्रा.डॉ.आर.बी.मोरताटे	34
7	पंचायत राज व ग्रामीण महिला नेतृत्व	डॉ. अर्चना ज्ञानदेव पाटील	38
8	स्थानिक स्वराज्य संस्था व महिला आरक्षण धोरण	प्रा. गणेश माघाडे	42
9	समृद्ध भारतासाठी स्त्री पुरुषसमानतेची गरज	डॉ.ममता व्ही.पाध्येकर	46
10	बाराव्या महाराष्ट्र विधानसभेतील महिला सदस्यांच्या सामाजिक, राजकीय, आर्थिक, शैक्षणिक पार्श्वभूमीचे चिकित्सक अध्ययन	डॉ. मनिषा यादव	50
11	शहा बानो व सायरा बानो : ऐतिहासिक निर्णय	डॉ. संतोष नारायण कावडे	53
12	महिलांना राजकीय सहभाग देण्याच्या दृष्टीने अडचणी	प्रा. ज्योती काळबांडे	56
13	महिला सबलीकरण : विशेष संदर्भ महाराष्ट्र राज्य	प्रा.आर.एस.कोरडे	61
14	महाराष्ट्रातील महिला सबलीकरण आणि राजकीय सहभाग	कु.कल्पना गोरले	66
15	भारतीय इतिहासात महिलांचे स्थान : ऐतिहासिक अवलोकन	प्रा.सौ.जयश्री पाटील/कु.नेहा बामनराव मोरतळे	69
16	पंचायतराज व महिला नेतृत्व	डॉ. संतोष बाबुराव कुळे	73
17	ललमनियां कहानियां में व्यक्त स्त्री व्यथा	प्रा.डॉ.पवन नागनाथराव एनेकर	78
18	भारतीय संविधानातील स्त्री कल्याण विषयक कायदे	प्रा. नीता पांडे	81
19	भारतीय राज्यघटना व महिला सक्षमीकरण	कु. दिपाली श्रीराम घोंगरे	84
20	स्त्री उद्यानामध्ये भारतीय समाजसुधारकांचे कार्य : एक चिंतन	आकाश शेषराव बांगर	87
21	पंचायतराज व्यवस्थेतील महिलांचा राजकीय सहभाग व सक्षमीकरण	प्रा. डॉ. रतन व्ही. राठोड	91

पंचायतराज व्यवस्थेतील महिलांचा राजकीय सहभाग व सक्षमीकरण

✓ प्रो. डॉ. रतन बी. राठोड,

प्रमुख, पदवी व पदव्युत्तर एज्युशास्य विभाग, सोताबाई कला महाविद्यालय, अकोला.

कोणत्याही राष्ट्राच्या समाजाचे स्वरूप तेथील स्त्रियांना प्राप्त होणाऱ्या स्थानावर अवलंबून असते. स्त्रियांची स्थिती मन्मानजनक असेल तर समाज सुदृढ व मजबूत असतो. भारतीय समाजाचा विचार केल्यास पूर्ववैदिक काळात स्त्रियांची स्थिती व दर्जा चांगला दिसून येतो. 'यत्र नारीश्वर पुज्यते नरियासी' अर्थात ज्या ठिकाणी स्त्रियांची पुजा होते त्या ठिकाणी ईश्वर निवास करतात. यावरून प्रचीन काळात भारतीय स्त्रियांना सामाजिक, धार्मिक, सांस्कृतिक व राजकीय जीवनात महात्वाचे स्थान होते हे दिसून येते. परंतु कालांतराने स्त्रियांच्या या दर्जाचा ऱ्हास झाला. उत्तर वैदिक काळापासून स्त्रीला कनिष्ठ मानले गेले व तिचे शोषण होते गेले. आजच्या काळात स्त्री व पुरुष महत्त्वपूर्ण प्रभावशाली व अर्धपूर्ण सहयोगी मानले जात असले तरी भारतीय समाजात स्त्रिया दिर्घकाळापासून अचमान, यातना व शोषणाच्या शिकार होत आहेत. विचारधारा, संस्थागत रिती व समाजातील प्रचलीत प्रतिमानानी त्यांच्या उत्पीडनामध्ये वाढ केली आहे. भारतात स्वातंत्र्योत्तर काळात महिलान सशक्त बनवण्याच्या हेतूने भारताच्या संविधानात अनेक तरतुदी करण्यात आल्या आहेत. स्त्री व पुरुषांना समता व सामाजिक, आर्थिक व राजकीय न्याय प्रदान करण्याचे आश्वासन भारतीय संविधानाचो उद्देशापुरिका देते. संविधानातील समतेच्या अधिकारातील कलम १४, १५ व १६ ही कलमे नागरिकांना स्त्री व पुरुष असा कोणताही भेदभाव न करता वेगवेगळ्या प्रकारची समता प्रदान करतात. व संरक्षण ही उपलब्ध करून देतात. कलम २३ नुसार त्यांच्या सर्व प्रकारच्या शोषणाला समाप्त करण्यात आले आहे. संविधानातील कलम ३९ नुसार नागरिकांना स्त्री व पुरुष असा भेदभाव न करता समान कामासाठी समान वेतन वेतनाची तरतुद करते. कलम ४२ नुसार महिलान प्रमुतीच्या काळात पगारीराज याची व्यवस्था व कामाच्या ठिकाणी मानवीय व्यवस्था गाजवणे उपलब्ध करावी अशी तरतुद आहे. परंतु भारतातच नव्हे तर जगत सुद्धा स्त्रियांना अदयापही वास्तविक अर्थान सामाजिक आर्थिक व राजकीय अर्या कोणत्याही क्षेत्रात समताविष्टीत अधिकार प्राप्त झाले नाहीत. भारतीय संविधान सर्व व्यक्तींना कोणत्याही भेदभावाशिवाय स्थानिक संस्थापासून ते राष्ट्रीय स्तरापर्यंत संस्थांमध्ये नागरिकांना सहभागत्वासाठीची संधी देते. महिलांना नागरीक म्हणून सुरवातीपासूनच हा सैवधनीक अधिकार आहे. परंतु स्वातंत्र्यानंतर चार दशके संपुनही महिलांना राजकीय निर्णय प्रक्रियेत महिलांची भागीदारी समाधानकारक नव्हती. राजकीय क्षेत्रात बऱ्याच दिर्घकाळापासून पुरुषांचे वर्चस्व राहिले होते. महिलांच्या स्थितीचे अध्ययन करण्यासाठी १९७९ मध्ये एक समिती स्थापन करण्यात आली होती. 'टूवर्ड्स इक्वालिटी' हे शिर्षक असलेल्या या समितीचा अहवाल १९७४ मध्ये प्रकाशित करण्यात आला. या समितीने राजकीय पक्षाना महिलांससाठी एक कोट निर्धारित करावा व पंचायतराज व्यवस्थेत महिलांना राखीव जागा आरक्षीत ठेवण्यासाठी संविधानात संशोधन केले जावे अशी शिफारश केली होती. स्थानिक समुदायाचा राजकीय सहभाग वाढला पाहिजे, विकास प्रक्रियेत लोकांच पुढाकार झाला पाहिजे आणि महिलांना राजकीय व्यवस्थेत सहभागीची समान संधी मिळाली पाहिजे. या हेतूनेच संसदेने २२ डिसेंबर १९९२ रोजी ७३ बी घटनादुरुस्ती केली. या घटनादुरुस्तीने कलम २४३ प-३ वा कलमाची भर घालण्यात येऊन या कलमान्वये पंचायतराज व्यवस्थेत महिलांसाठी ३३ टक्के आरक्षणाची तरतुद करण्यात आली. या तरतुदीमुळे ग्रामीण भागातील महिलांना पंचायतराज व्यवस्थेत सहभागी होण्याची संधीय मिळाली आहे. या आरक्षण संधीचा लाभ महिला उठवत आहेत व राजकीय सहभाग वाढवत आहेत. राजकीय प्रक्रियेतील महिलांचा सहभाग वाढविण्यासाठीचे व पंचायतराज व्यवस्थेतील महिला आरक्षणाची मर्यादा ३३ टक्क्यावरून ५० टक्के करण्यासंबंधीचे संविधान संशोधन विधेयक ११० संसदेत प्रस्तुत आहे. पण अनेक घटकराज्यानी या आगोदरच त्यात मध्यप्रदेश, बिहार, उत्तराखंड, हिमाचलप्रदेश व महाराष्ट्र या घटकराज्यानी पंचायतराज व्यवस्थेत महिला आरक्षण ५० टक्के केले आहे. आज भारतीय संसदेत महिलांना पंचायतराज व्यवस्थेत ५० टक्के आरक्षण देणारे विधेयक पास होण्याच्या प्रक्रियेत आहे. देशातील जवळपास पंधरा घटक राज्यानी पंचायतराज व्यवस्थेत महिलांना ५० टक्के आरक्षण देणारे कायदे पास केले आहेत.

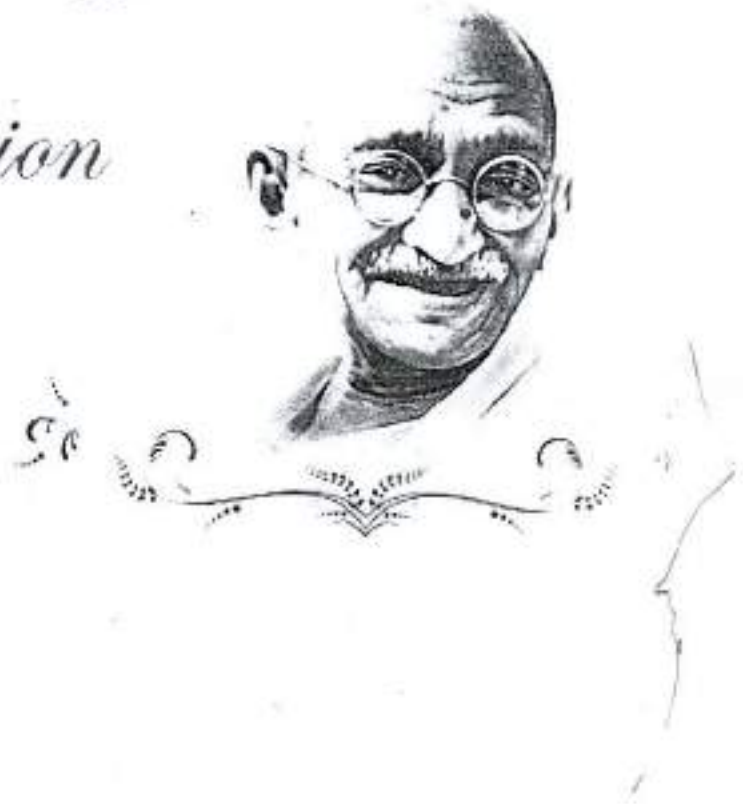
ISSN : 2277-8063

विशेषांक
३१ मार्च २०१९

गांधी
आणि
मानवी हक्क

Father of our Nation

Navjyot
नवज्योत

International Interdisciplinary Research Journal
(Humanities, Social Sciences, Languages, Commerce & Management)

अनुक्रमणिका

1	Relevance of Mahatma Gandhi in building Sustainable Society Aprup Adawadkar	1
2	Environmental Issues and Mahatma Gandhi Dr. Babita Singh	3
3	The Impact of Gandhian Vision and Thoughts on Social Media Ms. Namrata Mishra	6
4	Persona of Gandhi from Camera Lenses: A Study of select Hindi movies Based on Gandhi Khyatimaya Tripathy	10
5	Mahatma Gandhi : A Pioneer of Value Generation in Contemporary World Prof. Rajendra Korde	13
6	आधुनिक विकास और गांधी मार्ग डॉ. संजय जैन	२१
7	महात्मा गांधी और मानवाधिकार डॉ. राष्ट्रपाल गणवीर	२५
8	सूट्टर मिठाची ताकत डॉ. विवेक कोरडे	२७
9	गांधी विचारांची दिशा श्री. संजय नहार	३०
10	राज्यव्यवस्थेत महात्मा गांधीच्या ग्रामस्वराज्य संकल्पनेचे योगदान डॉ. अलका देशमुख	३१
11	गांधीच्या चातुर्वर्ण्याचं काय करायचं? श्री. चंद्रकांत वारखेडे	३५
12	संस्थांची पुनर्रचना आणि गांधीजी प्रा. प्रभाकर कोंडवचुनवार	३८
13	शब्दक विकास व महात्मा गांधी डॉ. रविंद्र भणगे	४१
14	गांधी तत्वज्ञानाचे महात्म्य सी. किर्ती काळसर्पे	४५
15	साहित्यिक अशांतता आणि गांधीच्या अहिंसेची प्रकाशकिरणे डॉ. रिता धांडेकर	४८
16	शेती प्रश्नावरील आंदोलने आणि महात्मा गांधी विनोद गायकवाड	५०
17	महात्मा गांधींचा सर्वोदय आणि मानवी हक्क डॉ. रतन राठोड	५२
18	महिला सशक्तीकरण सदुद्दीकरण, सक्षमीकरणच्या दृष्टीने गांधी विचारांचे औचित्य डॉ. राम नुटले	५६

महात्मा गांधींचा सर्वोदय आणि मानवी हक्क

डॉ. सान राहोडे, प्रमुख पाठवी व पदव्युत्तर राज्यशास्त्र विभाग, सीताबाई कला, कलाविद्ये व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला

प्रस्तावना :

महात्मा गांधींनी मानवी हक्कांच्या संदर्भात सर्वोदयाची संकल्पना स्पष्ट करताना आधुनिक समाजासमोरील सामाजिक, आर्थिक, राजकीय समस्यांच्या सोडवणुकीसाठी स्पष्ट केली असल्याचे दिसून येते. समाजाला उपलब्ध असलेल्या भौतिक, आर्थिक व अध्यात्मिक साधनांचा सार्वजनिक कल्याणाच्या दृष्टीने अधिकाधिक उपयोग करून घेण्याचे 'सर्वोदय' हे एक शास्त्र आहे. महात्मा गांधींनी सर्वोदयाच्या माध्यमातून हे तत्त्व स्पष्ट केले आहे की, समाजातील उच्च-नीच, गरीब-श्रीमंत या सर्वांचे मानवी हक्क समूह असून त्यांच्या उपलब्धीसाठी 'सर्वोदय' ही एक सकारात्मक चळवळ आहे. सर्वांत खालच्या श्रेणीत असलेल्यांचा विकास सर्वोदयात गृहीत आहे. रस्किनच्या 'Unto this Last' या ग्रंथाचा अर्थ पहिल्याइतकाच शेवटाची चिंता असा आहे. सर्वोदय म्हणजे सर्वांचा उदय, एकाचा उदय आणि दुसऱ्याचा असतो असा नव्हे तर लहान-मोठा, दुर्बल-सशक्त, जड-बुद्धिवादी इत्यादी सर्वांचा उदय असा अर्थ महात्मा गांधींना अभिप्रेत होता. त्यांच्या मूल्यनंतर त्यांच्या निकटच्या अनुयायांनी 'सर्वोदय समाज' स्थापन केला होता. गांधीजी म्हणत, विणकार, शेतकरी व शिक्षकांच्या मुलांत काही भेद नसावा. सर्व सभान आहेत. राजा-प्रजा, मालक-मजूर, गरीब-श्रीमंत या सर्वांचा स्तर एकच असला पाहिजे. सर्वोदयाचा उद्देश असा समाज निर्माण करणे होय की, ज्यामध्ये समता असेल, शोषण नसेल व प्रत्येकाचा सर्वांगीण विकास होईल. जास्तीत जास्त लोकांचे जास्तीत सुख हा उपयुक्ततावादाचा सिद्धांत सर्वोदयाच्या मुळाशी आहे. १८ जानेवारी १९४८ च्या 'हरिजन' च्या अंकात महात्माजींनी सर्वोदयाची रूपरेषा स्पष्ट करून सांगितली आहे. गांधीजींनी सर्वोदयाद्वारे १३ कलमी कार्यक्रम सांगितला आहे. या कार्यक्रमाद्वारे भारतीय समाजातील समस्यांचे निवारण होईल आणि सर्वांचे कल्याण साध्य होऊ शकेल असा त्यांचा ठाम विश्वास होता. गांधीजींनी या कार्यक्रमाचा सतत पाठपुरावा केला आणि त्यासाठी विधायक कार्यक्रम करणाऱ्या अनेक संस्था स्थापन केल्या होत्या.

सर्वोदयाचा भर सर्व व्यक्तींच्या उन्नतीवर आहे. सर्वोदयाचे ध्येय काही व्यक्तींचे, अनेक व्यक्तींची किंवा अधिकतम व्यक्तींचे कल्याण साधणे ही नाही, तर समाजातील प्रत्येक व्यक्तींचे कल्याण साधणे हे आहे. सर्वोदयात साम्यवादप्रमाणे विशिष्ट वर्गांच्या उत्कर्षावर नसून संपूर्ण समाजाच्या उत्कर्षावर भर दिला आहे. सर्वोदयाचा भर व्यक्तीमधील स्वत्वाची भावना नष्ट करून समाजहिताची भावना जागृत करण्यावर आहे. सर्वोदय कल्पना ही एका देशापुरती सीमित नाही तर विश्वव्यापी आहे. सर्वोदयाचा उद्देश साधनांची रूपांतरात स्पष्ट करणे हा आहे. सर्वोदय जात, वंश, धर्म, संपत्ती, राष्ट्र, राज्य इत्यादी भेदांवर विश्वास ठेवत नाही. सर्वोदय आर्थिक व राजकीय शक्तीच्या विकेंद्रीकरणावर भर देतो. उत्पन्नाच्या सर्व साधनांचे केंद्रीकरण त्यांना मान्य नव्हते. सहकार, अपक्ष, लोकशाही, मागासवर्गीय व ग्रामीण लोकांचे हितसंवर्धन व सत्तेचे विकेंद्रीकरण यांना सर्वोदयात महत्त्वपूर्ण स्थान आहे. सर्वोदयात सर्वांना विचार स्वातंत्र्य असून पक्षपट्टीत असणार नाही. समाजातील उच्च-नीच, समर्थ-असमर्थ, मंदबुद्धी अशा सर्वांचाच अभ्युदय सर्वोदयात अभिप्रेत आहे. 'जगा व जगू द्या' या विचारांपेक्षाही 'इतरांसाठी जगा' या उच्च विचारांचा अवलंब करणे सर्वोदयाला अपेक्षित आहे. अशाप्रकारच्या सर्व संदर्भाना समोर ठेवून महात्मा गांधींच्या सर्वोदयातील मानवी हक्करूपी घटकांना विशद करण्याचा प्रयत्न प्रस्तुत शोधनिबंधामध्ये करण्यात आला आहे.

सर्वोदय आणि मानवी हक्क :

भारतीय समाजातील सर्व व्यक्तींना मानवी हक्कांची उपलब्धी व्हावी या उद्देशाने पहिल्या गांधींनी सर्वोदय कल्पनेतून १३ कलमी कार्यक्रम विशद केला आहे. या कार्यक्रमाद्वारे भारतीय समाजातील समस्यांचे निवारण होईल आणि सर्वांचे कल्याण साध्य होऊ शकेल असा दृढ विश्वास त्यांना होता. महात्मा गांधींनी या कार्यक्रमाचा सातत्याने पाठपुरावा करून त्याकरिता विधायक कार्य करणाऱ्या अनेक संस्था स्थापन केल्या आहेत. प्रथमतः अस्पृश्यता निवारणाच्या कार्यास त्यांच्या आयुष्यात महत्त्वाचे स्थान दिले होते. एका व्यक्तीने दुसऱ्या व्यक्तीला स्पर्श करण्यास सुट्टा अगत्र ठरवावे हा अमानुषपणा आहे. अस्पृश्यता हा हिंदू धर्मावरील कलंक आहे. तो रोग दूर झाला पाहिजे असे गांधीजी बतवत म्हणत होते. अस्पृश्यता या तुच्छतादर्शक शब्दाऐवजी त्यांनी 'हरिजन' हा शब्द रूढ केला. अस्पृश्यतेच्या रुढीला धर्मशास्त्रांचा पाठिंबा असण्याची शक्यताच नाही, असेच त्यांचे मत होते. अस्पृश्यांना मंदीर प्रवेश नसून शिक्षणाचा आधार पण नाही. हिंदूसोबत त्यांना मोकळेपणाने मिसळता येत नाही. काही व्यवसाय त्यांना कायमचे बंद आहेत इत्यादी गोष्टींमुळे त्यांचा सांस्कृतिक विकास झाला नाही, असे गांधीजींना वाटत होते. स्वर्ण हिंदू एवढेच अस्पृश्यांना सार्वजनिक जीवनात सामाजिक, सांस्कृतिक, राजकीय हक्क मिळाले पाहिजेत असे ते म्हणत. १९३३ मध्ये त्यांनी 'हरिजन' या नावाचे इंग्रजी

CHOLARS IMPACT

Quarterly

International Multidisciplinary Multilingual
Peer Reviewed Research Journal

ISSN 2394 - 7632
EISSN 2394 - 7640

Special Issue

Approved By UGC
Journal No- 41129

IMPACT FACTOR - 5.98

U.G.C. U Aed

ICSSR Sponsored

Two Days National Seminar
on

"LIBRARY AUTOMATION USING SOUL SOFTWARE"

24th & 25th February 2019

February 2019 (Special Issue)

✦ EDITOR IN CHIEF ✦

DR. M. RAGHIB DESHMUKH

✦ GUEST EDITOR ✦

SHOK S. SONONE
DR. R. G. BAHETI

DR. S. R. BAHETI
SHRI. M. K. SONONE

www.scholarsimpact.com

: Organised by :

Department of Library Science

The Berar General Education Society's

ARTS, COMMERCE & SCIENCE COLLEGE, AKOLA.

Re-accredited by NAAC with A (Grade)

(Affiliated to : Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati)

EXTENSIVE USE OF COMPUTER AND AUTOMATED LIBRARIES IN SOCIAL SCIENCE RESEARCH

DR. VIDYA RAUT

Associate Professor

PG Dept. of Political Science,

Sitabai Arts, Commerce & Science College, Akola-444001

This article is focussed on the effective use of Computer and Advantages of Library automation. Library automation refers to the use of computer to automate the typical library activities such as cataloguing and circulation. The term 'Library automation' means the use of computer as an aid for library activities. The role of computer, information and communication technologies is very useful in the social science research process. Library automation is the use of information and communication technologies (ICT) that are used to replace manual library activities.

Library is the heart of any academic institution. Also it is the soul of any learning and research process. Library is the pivot of teaching-learning process. Now in these days we have just entered in new technological era.

Due to changes in every field also in Library information Services. In recent decades we have seen the establishment of automation industries and library information networks and services all over the world through use of ICT. The use of Information Technology tools facilitates a transition from manual to end user via information services. ICT makes several changes in the area of library activities such as book acquisition, cataloguing, Serials control, Web-Opac, CAS and so on. It changes the traditional library into the e-library or information centre. Library automation helps to save budget, time, manpower in routine jobs and able to provide library information services without any geographical limitation.

What is Library Automation?
The process of mechanization of traditional library activities, such as acquisition, cataloguing, circulation control etc., was called library automation. "Library automation involves the use of computers, associated peripheral media such as magnetic tapes, disks, optical media and other computer based products and services in the performance of all type of library activities. Computers are capable of introducing a great degree of automation in library activities since they are electronic, programmable and are under control over the processes being automated. Library automation is the general term for Information communication technologies that replace the manual system in the library.

Library Automation in Social Science Research Process:

The research process consists of series of actions or steps necessary to effectively carry out the desired sequencing of these steps. The following order concerning various steps of the research process: (1) formulating the research problem; (2) conducting a literature survey; (3) developing the hypothesis; (4) preparing the research design.

ISSN 2277 - 5730 ✓
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - VIII

Issue - I

January - March - 2019

English Part - II / Marathi

Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5
www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖

Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole
M.Sc (Maths), M.B.A. (Mkg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan
Aurangabad. (M.S.)

CONTENTS OF MARATHI

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१	आधुनिक वाङ्मय : चरित्र (२००० नंतर) प्रा. वनकर दीपक भीमराव	१-४
२	सामुदायीक विकासात विस्तार शिक्षण पध्दतीचा अवलंब डॉ. प्रा. जयश्री देशमुख	५-८
३	सावित्रीबाई फुले यांच्या साहित्यातील स्त्री आणि समाज विषयक चिंतन डॉ. कैलास सुदामराव वानखडे	९-१५
४	भारतीय समाजक्रांतीची मातृमूर्ती : सावित्रीबाई फुले प्रा. भास्कर भिकाजी धारणे	१६-१८
५	उच्च शिक्षण आणि शिक्षणाचा आदिवासी गावित माधव हरि डॉ. पी. बी. पगारे	१९-२३
६	स्त्री परिवर्तनाच्या चळवळीमध्ये स्त्राबाई रानडे यांचे योगदान प्रा. एस. आर. दामोदर	२४-२५
७	ग्रामीण महिला सबलीकरणासाठी स्वयंसहायता गट : एक प्रभावी माध्यम प्रा. डॉ. भास्कर शामराव वझिरे	२६-२९
८	कौशल्याधारित शिक्षण हीच काळाची गरज : एक विश्लेषणात्मक अध्ययन Dr. Pawan R. Naik Dr. Archana Kahale (Patki)	३०-३४
९	औरंगाबाद जिल्ह्यातील माध्यमिक शाळेतील विद्यार्थ्यांच्या शैक्षणिक संपादणावरी योग प्रशिक्षणाचा होणारा परिणाम अभ्यासणे कविता वाघमारे डॉ. सुहास पाठक	३५-३९
१०	ग्रामीण आणि शेतीविषयक विकास प्रा. देवदास र. आरोलकर	४०-४३
११	स्त्री आणि समाज प्रा. विवेक शांताराम चव्हाण	४४-४८

६. स्त्री परिवर्तनाच्या चळवळीमध्ये रमाबाई रानडे यांचे योगदान

प्रा. एस. आर. दामोदर

साहाय्यक प्राध्यापक, राज्यशास्त्र विभाग, सोताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला.

प्रस्तावना

स्त्रीयांना ज्या काळात चार भिंतीच्या आत राहणे एवढेच काम होते त्या काळात रमाबाई रानडेनी स्त्रीला स्वाभिमानाची जाणीव करून दिली. सभोवताली घडणाऱ्या घटनांचे सामाजिक विश्लेषण करण्याची प्रेरणा त्यांना न्या.म. गो.रानडे यांच्याकडून मिळाली आहे. रमाबाई रानडे या स्त्री हक्क आणि समान अधिकार चळवळीच्या कहर पुरस्कर्त्या होत्या. त्यांनी केलेले कार्य भारतीय स्त्री मुक्ती चळवळीसाठी नेहमीच प्रेरणादायी ठरले. त्या स्त्री चळवळ आणि सामाजिक सुधारणा क्षेत्रातील अग्रणी होत्या. रमाबाई रानडे यांचा जन्म 25 जानेवारी 1862 रोजी सातारा जिल्ह्यातील एका लहानशा खेड्यात झाला. रमाबाईंनी मराठी, हिंदी आणि बंगाली भाषांमध्ये विशेष प्रावीण्य संपादन केले. 1901 मध्ये न्या.म.गो.रानडे यांच्या मृत्युनंतर त्यांनी आपले जीवन पूर्णपणे राष्ट्रकार्याला अर्पण केले.

शोधनिबंधाचा उद्देश

रमाबाई रानडे यांच्या सामाजिक कार्यातून स्त्री समाज सुधारणा चळवळीतील कार्याचा वाचकांना परिचय करून देणे हा मुख्य उद्देश सनोर ठेवून या शोधनिबंधाची मांडणी केली आहे.

रमाबाई रानडे यांचे समाजसुधारणेविषयी कार्य

रमाबाई रानडे यांनी आपले आयुष्य समाज चळवळी साठी वाहून घेतले. स्त्रियांच्या समस्यांना वाचा फोडण्यासाठी आणि व्यासपीठ निर्माण करण्यासाठी 'हिंदु लेडीज सोशल क्लब'ची मुंबईमध्ये स्थापना केली. पुण्यातील सेवासदन या संस्थेचे अध्यक्षपद त्यांनी भूषविले. पुण्यामध्ये त्यांनी 'हुजुरपागा' शाळेची स्थापना केली. रमाबाई रानडे यांनी आपल्या जीवनातील सर्व घडामोडींचे 'आमच्या आयुष्यातील काही आठवणी' या पुस्तकातून शब्दबद्ध केले.

न्यायमूर्ती रानडेच्या मृत्युनंतर त्यांनी आपले संपूर्ण जीवन समाजकार्याला वाहून घेतले. त्या सतत पुण्याच्या येरवडा येथिल मानसिक रुग्णालय आणि तुरुंगाला स्वेच्छेने भेट देऊ लागल्या. कैद्यांच्या सामुहिक प्रार्थना सभाना हजर राहून त्यांचे मनोबळ वाढवून जीवनाचा एक नवीन मार्ग दाखविण्याचा त्यांनी प्रयत्न केला. रुग्णालयातील समस्येकडे त्यांनी सतत लक्ष दिले. रुग्णांची आपुलकीने चौकशी करून त्यांना फळ आणि पुस्तके भेट देत असत. 1913 मधील गुजरात आणि काठेवाडच्या दुष्काळामध्ये पीडीतांना मदत केली. आयुष्याच्या अखेरच्या काळात सेवासदनच्या कार्यकर्त्यांच्या सोबत आळंदीला वारीकरिता जात असत. स्त्री वाकण्यांना मोफत औषधोपचार करीत असत. त्यांच्या अशा सामाजिक कार्यातून समाजसेवेच्या कार्यात एकूणच स्त्रीयांचा सहभाग वाढत गेला.

1904 मध्ये अखिल भारतीय महिला परिषद आयोजित करण्यात आली. त्या परिषदेचे मुंबई येथे रमाबाई रानडे यांच्या अध्यक्षतेखाली अधिवेशन भरले होते. सेवासदनच्या अनेक शाखांतर्गत मुलींचे प्रशिक्षण केंद्र, तीन वसतीगृहे या सारखे अनेक उपक्रम चालविले जात असत.

ISSN : 2277-8063

विशेषांक
३१ मार्च २०१९

गांधी
आणि
मानवी हक्क

Father of our Nation

Navjyot
नवज्योत

International Interdisciplinary Research Journal
(Humanities, Social Sciences, Languages, Commerce & Management)

Asst. Professor
Sitabai Arts, Commerce & Science College,
AKOLA

ISSN 2277-8063

March 2019

Navjyot / Special Issue : 2019

गांधी आणि मानवी हक्क

मुख्य संपादक

संदीप तुंडूरवार

पदव्युत्तर राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख
श्री विज्ञानी नगर महाविद्यालय, नागपूर

डॉ. शरद सांबारे

राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख
यशोदा गर्ल्स आर्ट्स अँड कॉमर्स कॉलेज,
स्नेहनगर, नागपूर

सहसंपादक

डॉ. चकील शेख

राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख
ताववाडे महाविद्यालय, कोराडी, जि. नागपूर

डॉ. नागेश्वर कन्नाके

राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख
सावित्रीबाई फुले महिला महाविद्यालय, वाशिम

डॉ. कल्पना टेकाडे

राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख
डॉ. एम.के. उमाठे महाविद्यालय, नागपूर

Navjyot
नवज्योत

International Interdisciplinary Research Journal
[Humanities, Social Sciences, Languages, Commerce & Management]

१९)	महात्मा गांधी यांच्या विचारातील आध्यात्मिक लोकशाही डॉ. संदीप काळे	५९
२०)	गांधीचा मानवतावाद: जात व अस्पृश्यतेची समस्या आणि उपाय डॉ. राहूल बावगे	६५
२१)	म. गांधींचे राष्ट्रीय एकात्मतेसंबंधीच्या विचाराची प्रासंगिकता डॉ. प्रशांत विद्ये	६८
२२)	पर्यावरणाचा प्रश्न आणि गांधींचे विचार डॉ. आशिष काळे	७१
२३)	यांत्रिकीकरणावर महात्मा गांधींचे विचार डॉ. सुधाकर जावळे	७३
२४)	महात्मा गांधींच्या दृष्टीकोनातून महिला सबलीकरण डॉ. नरेश जाधव	७७
२५)	महात्मा गांधीजींची ग्रामस्थराज्याची संकल्पना डॉ. संजय अबधूत	७९
२६)	महात्मा गांधी आणि ग्रामीणांचे मानवाधिकार डॉ. हरीदास लाडके	८१
२७)	महात्मा गांधींचा पर्यावरणात्मक दृष्टिकोन डॉ. पीरिमा मेश्राम (गणविर)	८३
२८)	ग्रामविकासातून स्वावलंबन आणि गांधी चिंतन डॉ. नंदाजी सातपुते	८५
२९)	महात्मा गांधीजींचे ग्रामीण पुनर्रचनात्मक कार्यातील योगदान डॉ. नितीन गौरखेडे	८७
३०)	ग्राम स्वावलंबन आणि गांधी चिंतन प्रा. पुनम देशमुख	८९
३१)	स्वातंत्र्य, समता व मानवता आणि गांधी विचार डॉ. संजय गोरे	९१
३२)	महात्मा गांधी यांचे खादी विषयक विचार आणि भंडारा जिल्ह्यात खादी प्रचाराचे कार्य प्रा. पितांबर उरकुडे	९३
३३)	समकालीन वैश्विक वातावरणात गांधीजींचे औचित्य डॉ. बी. जी. जोगदंड	९५
३४)	आरोग्य, स्वच्छता संदर्भात गांधी दृष्टिकोन डॉ. ज्ञानेश्वर बावळे	९९
३५)	ग्रामस्वावलंबन आणि गांधी चिंतन प्रा. के. एस. फुलझेले	१०१
३६)	स्त्री सबलीकरण, सक्षमीकरण आणि गांधीजी डॉ. संपदा कुल्लरवार	१०३

समकालीन वैश्विक वातावरणात गांधीजींचे औचित्य

डॉ. बी. जी. जोगदंड, पदवी व पदव्युत्तर राज्यशास्त्र विभाग, सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला

प्रस्तावना

भारत आणि भारतीयांची ओळख सामान्यतः महात्मा गांधी शिवाय अपूर्ण आहे, भारतीय स्वतंत्र चळवळीतील त्यांचे स्थान अत्यंत महत्त्वाचे आहे. भारतीय स्वतंत्र लढा हा त्यांच्या व्यक्तिमत्त्व व कार्याभोवती केंद्रित झाला. भारतीय स्वतंत्र लढ्यातील गांधीजी एकमेव अशी व्यक्ती होय की, जिचे नाव संपूर्ण भारतात व जगातील सर्व देशातील जनतेपर्यंत जाऊन पोहोचले होते, त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाचे अनेक पैलू आहेत. स्वातंत्र्ययोद्धे, समाजसुधारक, शिक्षण तज्ञ, राजकीय विचारवंत, अर्थतज्ञ वगैरे सत्य, अहिंसा व सत्याग्रहाच्या मार्गाने त्यांनी ब्रिटिश साम्राज्यशाहीविरुद्ध दिलेला लढा हा मानव समाजाच्या इतिहासातील अपूर्व लढा होता. त्यांच्या या गुणांमुळेच गांधीजी तत्कालीन परिस्थितीत जितके प्रासंगिक होते तितकेच आजही प्रासंगिक आहे. आधुनिक समाजात अस्तित्वात असलेला भ्रष्टाचार, दहशतवाद, राजकीय गुन्हेगारीकरण, अनैतिकता, जातिवाद, सांप्रदायिकता चारित्र्याचे होणारे अंधःपतन ह्यासारख्या समस्या आज देशातमोर आहे. वर्तमान जग अशांती, संघर्ष यांच्या बणब्यात गुरफटलेले असतांना गांधींचे विचार शांतता, सद्भावना, अहिंसा आणि आणि परस्पर सहजीवनाचा संदेश देतो. जगास नवीन दिशा देण्याचे सामर्थ्य त्यांच्या विचारांमध्ये आहे. अँड्रु स्मिथ, कार्ल मार्क्स यापेक्षाही जगाला नवा प्रकाश देण्याचे कार्य गांधीविचारांनी केलेले आहे. त्यामुळे फिशर या विचारवंतांनी म्हटल्यानुसार, 'गांधीजी, भारताने पाश्चात्य जगाला दिलेली एक देणगी होय. कारण जगातील सामाजिक, आर्थिक विकासाचे प्रश्न सोडवून उभ्या मानवजातीला शाश्वत विकासाकडे घेवून जाण्यासाठी गांधी विचार हा संपूर्ण जगाला परिवर्तनाचा विचार दाखविणारा विचार आहे. समकालीन वैश्विक वातावरणात गांधीजींची विकेंद्रीकरण अर्थव्यवस्था, स्वयंपूर्ण खेड्यांची योजना, निर्वाहश्रम सिद्धांत, राष्ट्रीय शिक्षण, स्त्री-पुरुष यांचा समान दर्जा, अस्पृश्यतानिवारण, स्वदेश चळवळ, प्रामोद्योगाला चालना, अपरीग्रह, साधना शुचिता अशा विविध विषयासंबंधीचे गांधींचे विचार आजही उपयुक्त, मार्गदर्शक व प्रेरक आहेत.

शोध निबंधाचे उद्देश :

१. महात्मा गांधींचे राजकीय, आर्थिक व सामाजिक विचार स्पष्ट करणे.
२. महात्मा गांधींच्या विचारांची आजच्या काळात उपयुक्तता, प्रासंगिकता स्पष्ट करणे.

महात्मा गांधींच्या आधी आधुनिक भारतातील कोणत्याही चिंतकांनी त्यांच्याइतका सर्वस्पर्शी विचार केला होता असे दिसत नाही. धर्म, राजकारण, समाजकारण, अर्थकारण, शिक्षण, आरोग्य, कायदा, शेती कोणतेही क्षेत्र असो, वैयक्तिक आत्मशांतीपासून विश्वशांतीपर्यंत, गावापासून विश्वापर्यंत प्रचंड मोठा आवाका गांधी विचाराने व्यापला आहे. मानवावर प्रभाव टाकणाऱ्या सर्व प्रक्रियांचे सूक्ष्म निरीक्षण करून त्यांचे मूलगामी चिंतन गांधींनी केले होते. माणसाचा विचार करताना कोणतेही आघात तत्त्वज्ञान स्वीकारून त्यानुसार मानवी जीवनाचा अर्थ गांधीजींनी लावला नाही, तर माणसाची प्रगती ज्या अनेकानेक क्षेत्रातील सुयोग्य प्रतिक्रियांवर अवलंबून असते त्यांच्या समग्र दृष्टीने माणोवा घेऊन त्या सर्व प्रक्रिया मानवाच्या सुख शांतीसाठी कशा परिणत होतील याचे सर्वस्पर्शी, सर्वलक्षी व सर्व हितकारक विश्वमानवदर्शन देण्याचा प्रयत्न त्यांनी केला होता. त्यामुळेच जात, धर्म, पंथ, वर्ग, राष्ट्र इत्यादी भेदभाव मनात न आणता मानवाच्या भवितव्यावरून आस्था असणारे सर्व विचारी मानव गांधीजींच्या विचाराने प्रभावित झाले आहे. म्हणूनच महात्मा गांधीजींच्या विचारांचा प्रभाव अनेक नेत्यांवर व समाजसुधारकांवर पडला आहे. यामुळेच महात्मा गांधींचे महात्म्य अनन्यसाधारण आहे. त्यांचा प्रभाव आईन्स्टाईन पासून रिचर्ड अँटोनवरो पर्यंत, रविद्रनाथ टोगोरांपासून किनोबा भावे पर्यंत, मार्टिन ल्युथर किंग पासून नेल्सन मंडेला पर्यंत तर आजच्या बराक ओबामापर्यंत त्यांच्या व्यक्तिमत्त्वाचा प्रभाव आहे. यातूनच त्यांचे विचार किती उपयुक्त मार्गदर्शक व प्रासंगिक आहे हे समजते.

महात्मा गांधींच्या राजकीय विचारात अहिंसा हा सिद्धांताला फार महत्त्व आहे. पृथ्वीच्या पाठीवरील कोणत्याही वस्तू मात्राला व प्राणिमात्रांना शब्दाने वा कृत्याने संभवणारी दुखापत टाळणे अशी अहिंसेची व्याख्या गांधीजींनी 'हरिजन' मधील एका लेखात केली आहे. दृष्टाच्या मनोदयाचा विरोध करण्यासाठी आपल्या संपूर्ण आत्मबलाचा उपयोग करणे म्हणजे हिंसा अशी ही व्याख्या गांधी करतात.

कृत्रिम किंवा भौतिक वातातून जन्माला येणाऱ्या यांचे नाव अंशात्मक मार्गाने सोडवणे शक्य असल्याचे प्रतिपादन महात्मा गांधींनी केले आहे. आज भारताच्या विविध भागात जात, धर्म, भाषा, प्रांत या आधारावर हिंसात्मक संघर्ष निर्माण होत आहे. तसेच माओवाद, नक्षलवाद, वंशिकवाद

धर्माशी राजकारण जोडले जाण्यातून राजकारणाचे शुद्धीकरण व उन्नयन घडून येणे आवश्यक आहे. आधुनिक समाजातील राजकारणात भ्रष्टाचार, प्रांतवाद, जातीवाद, इमानदारीची, उणीव या सारख्या वाईट प्रथांचा वाढता प्रभाव पाहता गांधींच्या राजकारणाच्या अध्यात्मिकरणाची संकल्पना उपयुक्त वाटते.

महात्मा गांधींच्या आर्थिक विचारांची गरज आज मोठ्या प्रमाणात आहे. आज भारतात दोन भारत निर्माण झाले आहेत. एक चमकणाऱ्या तेजस्वी इंडिया व दुसरा वंचित असा भारत निर्माण झाला आहे. यातील विषमता वाढत आहे आधुनिक विज्ञान आणि तंत्रज्ञान यांचा विचार करून वेहळंनी देशाची औद्योगिक प्रगती घडवून आणण्यासाठी देशात मोठे औद्योगिक प्रकल्प व उद्योगधंदे सुरू केले. त्यामुळे औद्योगिकीकरण, शहरीकरण वाढले. काही प्रमाणात देशाचा विकास घडून आला. परंतु त्याबरोबर काही समस्या निर्माण झाल्या. ग्रामीण भागाच्या विकासाकडे दुर्लक्ष झाले. गांधीजींची स्वयंपूर्ण खेड्यांची योजना पूर्णपणे डावलली गेली. ग्रामोद्योग, लघुउद्योग यांच्याकडे दुर्लक्ष झाले, जवळपास ६ दशकं योजना राबवूनही किमान गरजा पूर्ण करणारा स्तर जनतेला उपलब्ध करून देण्यास हा विकास अपूर्ण आहे. जवळपास ४० टक्के जनता दरिद्रपणात जीवन जगत आहे. बेरोजगारी आणि अल्परोजगाराची आज देशात मोठी संख्या आहे व ती दिवसेंदिवस वाढत आहे. उत्पन्न व संपत्ती यातील विषमता वाढत आहे. काही लोकांच्या हातातच संपत्तीचे केंद्रीकरण वाढत आहे. भूसुधारणा योग्य रीतीने लागू झाल्याने ग्रामीण भागात मोठा असंतोष आहे. या व्यतिरिक्त देशात एक तर कधी दुसऱ्या वस्तूंचा तुटवडा जाणवत राहतो. त्यामुळे देशात एक भयंकर चलन वाढीची, दबावाची परिस्थिती निर्माण होते. ही परिस्थिती पाहता श्री चरण सिंह सारख्यांनी आर्थिक विकासाच्या गांधीवादी मंडिलाची उपयुक्ततेचे समर्थन केले. प्रसिद्ध अर्थतज्ञ गुन्नार मिर्डल यांच्या मतानुसार भारताच्या उध्दार व आर्थिक प्रगतीचा एकमेव मार्ग म्हणजे गांधीवाद होय. भारतातील बेकारीच्या समस्येचे निराकरण कुटिरोद्योगांच्या व्यवस्थेमुळेच केला जाऊ शकतो. भारतातील बेकारीच्या निर्मूलनासाठी तसेच आर्थिक सत्तेचे विकेंद्रीकरण होण्यासाठी लघु व कुटीर उद्योग यांना प्रोत्साहन देणे आवश्यक आहे. उदारीकरण, खासगीकरण, जागतिकीकरण याने लघु व कुटीर उद्योगास समाप्त केले आहे. या नव्या आर्थिक धोरणामुळे भारत परतंत्राकडे वाटचाल करीत आहे. जगातील अनेक राष्ट्रांवर भारताचे अवलंबन वाढत आहे. ही परिस्थिती अशीच सुरू राहिली तर देश गुलामगिरीमध्ये जाईल. अशा परिस्थितीत राजकीय आत्मनिर्भरता तेव्हाच शक्य आहे जेव्हा गांधीजींच्या विचारानुसार लघु व कुटीर उद्योग यांना प्रोत्साहन व संरक्षण केले पाहिजे. पॉल केनेडी यांनी त्यांच्या ऑर्थोडॉक्स ट्रॅडी फर्स्ट सॅच्युरी या ग्रंथात भारतासंदर्भात असे लिहिले आहे की, भारतात अनेक बहुराष्ट्रीय कंपन्या भांडवल गुंतवणूक करून आधुनिक तंत्रविज्ञानाभित्त उद्योगधंदे करीत आहे. आधुनिक तंत्रज्ञानामुळे बेकारांची संख्या वाढत आहे. अशा उद्योगधंद्यांचे फायदे भारतातील काही योजक्या नवश्रीमंतांना मिळतील. परंतु गरीब जनतेला उदारनिर्वाह करणे कठीण होणार आहे. अशा वेळी त्यांची बेकारी कमी करण्यासाठी त्यांच्या विचारसरणी कडेच वळणे लागेल.

सर्वांच्या हाताला काम मिळाले पाहिजे आणि श्रमांना प्रतिष्ठा मिळाली पाहिजे, असा गांधीजींच्या दृष्टिकोन स्वीकारून उत्पादन व्यवस्थेची उभारणी करणे आवश्यक आहे.

गांधीजींच्या संपूर्ण आर्थिक विचारात त्यांच्या विश्वस्तांची संकल्पना सर्वात महत्त्वपूर्ण व मानवाधिकारवादी आहे. कारण या कल्पनेने कल्पनेतूनच त्यांनी संपत्तीचा संचय समाप्त केला नाही, तर मनुष्याला संपत्तीचा एक विश्वस्त बनविण्याचा प्रयत्न केला आहे. त्यांच्या मते जेव्हा मनुष्य स्वतःला एक सेवक समजेल, समाजासाठी धन कमावेल, समाजाच्या कल्याणासाठी तो खर्च करेल तेव्हा त्याच्या समाजासाठी धन कमावील, समाजाच्या कल्याणासाठी तो खर्च करेल तेव्हा त्याच्या कर्मांमध्ये शुद्धता येईल. उत्पादन साधना वरील खाजगी मागणी व मालकी आर्थिक सत्तेच्या केंद्रीकरणाचे दुष्परिणाम नाहीसे करण्यासाठी गांधींची विश्वस्त संकल्पना आज उपयुक्त आहे. अशा प्रकारच्या कार्यपद्धतीचा अवलंब करण्यात आलाच तर समाजात संघर्षविना एक मूल क्रांती होईल.

गांधीजींची अपरिग्रहाची कल्पना आजच्या युगात फारच महत्त्वाची आहे. स्वतःच्या जीवनात गांधीजींनी विरक्त जीवनाचा स्वीकार केला व आपल्या गरजा कमीत कमी केल्या आज आधुनिक काळात तरुण पिढी ही उपभोगवादाच्या आहारी गेली आहे. बहुराष्ट्रीय कंपन्या याचा फायदा घेत आहे. भारताच्या अर्थव्यवस्थेवर त्याचा वाईट परिणाम होत आहे. अशा वेळी गांधींच्या मर्शादित गरजा ही शिकवण उपयोगी आहे. आधुनिक काळात निसर्गाचा विनाश होताना पर्यावरणवादी चळवळीतील विचारवंतांनी गांधींच्या विचाराकडे सर्वांचे लक्ष वेधून घेतले दिसते. पर्यावरणविषयी महात्मा गांधींनी 'हिंद स्वराज्य' पुस्तकात आपले मत व्यक्त केले की, 'वसुंधरा सर्वांचे पोषण करतयला समर्थ आहे, परंतु लालसा भागवायला ती असमर्थ आहे. तसेच मानवाने निसर्ग साधनसंपत्तीचा वापर करावा परंतु हा वापर अतिरेकी नसावा, शोषणमुक्त असावा, 'गांधीजींचे हे मत जगाला शाश्वत विकासासाठी महत्त्वपूर्ण आहे. अर्थकारण आणि आधुनिकीकरण यांचा समतोल साधतांना गांधीजींचे पर्यावरणविषयक विचार भारताच्या विकासाला पूरक आणि मार्गदर्शक ठरणार आहेत.

Impact Factor - 6.261

ISSN - 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S
RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-research Journal

PEER REVIEWED & INDEXED JOURNAL

April - 2019

SPECIAL ISSUE-

स्त्री कर्तृत्व परंपरेचा उदय व अस्त

Executive Editor:
Prof. Virag Gawande
Director,
Aadhar Social
Research & Development
Training Institute Amravati

Guest Editor
Dr. Manisha S. Yadav
Hod-Political Science
Shri Gadge Maharaj Mahavidyalaya,
Murtijapur. Dist -Akola [M.S.]

Chief Editor
Mr. Dhanraj T. Dhangar.
Assist. Prof. (Marathi)
MGV's Arts & Commerce College,
Yeola, Dist - Nashik [M.S.] INDIA

This Journal is indexed in :

- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- Universal Impact Factor (UIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)
- Indian Citation Index (ICI)
- Dictionary of Research Journal Index (DRJI)

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

Impact Factor – 6.261

ISSN-2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-research Journal

PEER REFEREED & INDEXED JOURNAL

April -2019

Special Issue – CLXXXIII

स्त्री कर्तृत्व परंपरेचा उदय व अस्त

Guest Editor

Dr.Manisha S.Yadav

*UGC
Approved*

Chief Editor

Dr.Dhanraj T.Dhangar

The Journal is indexed in:

University Grant Commission (UGC) Sr. No. 40705

Scientific Journal Impact Factor (SJIF)

Cosmos Impact Factor (CIF)

Global Impact Factor (GIF)

Universal Impact Factor (UIF)

International Impact Factor Services (IIFS)

Indian Citation Index (ICI)

Dictionary of Research Journal Index (DRJI)

22	महाराष्ट्राच्या राजकारणातील रणरगिणी - डॉ. शालिनीताई पाटील डॉ. संजय सागरू सपकाळ	95
23	स्थानिक स्वराज्य संस्था व महिला आरक्षण धोरण प्रा. जी. डी. शेंडे	103
24	महिला मानवाधिकाराचे उल्लंघन : एक चिकित्साक अभ्ययन डॉ. बी.जी. जोगदंड	106
25	स्वतंत्र्यपत्रं स्त्री नाटककार प्रा.डॉ.भारत विठ्ठलराव शिंदे	110
26	महिलांना राजकीय सहभागा दरम्यान येणाऱ्या अडचणी डॉ.संध्या चर्जन	114
27	महिलांच्या राजकीय सहभागाचे अध्ययन (विशेष संदर्भ- १६ वी लोकसभा) डॉ. बबिता येवले	121
28	भारतातील कौटुंबिक हिंसाचार वास्तव आणि उपाय प्रा. श्रीहरी मा. सानप	125
29	स्त्रियाविरुद्ध कौटुंबिक हिंसाचार प्रा. डॉ. जयमाला लाडे	131
30	स्त्री स्वातंत्र्य आणि रोजगाराची जागरूकता डॉ. अनिता जिवतोडे (टेकाडे)	136
31	Gender Equality and Importance of Constitutions Vinod B. Khaire	142
32	Women Entrepreneurship Development in India Asst. Prof. Nath M. N.	146
33	Indian Constitution and Women's Empowerment Prof. Sangita Suryawanshi	150
34	Female Characters in Indian English Women Writers Mr. Pundlik Nalinde	155
35	Women's Contribution in Politics Prof. Sangita V Dhandar	158
36	Female characters in - The unbearable darkness of noon Dr. (Mrs.) Poorva V. Bhone	162
37	The Contribution of Women to Indian Constitution Dr. Vinod B. Khaire	166
38	Role of Constitution in Women Empowerment in India Pravin R. Alshi	169

महिला मानवाधिकाराचे उल्लंघन : एक चिकित्सक अध्ययन

डॉ. बी.जी. जोगदंड

सहाय्यक प्राध्यापक,

पदवी व पदव्युत्तर राज्यशास्त्र विभाग सीताबाई कला वाणिज्य व विज्ञान
महाविद्यालय, अकोला

प्रस्तावना :

मानवाधिकार अशा प्रकारचे अधिकार असतात की, जे सर्वांना मानव जातीचा सदस्य या नात्याने जन्मतः प्राप्त होत असतात. मानवाधिकार व्यक्तित्वाच्या जीवनाचे अविभाज्य भाग आहेत. मानवाच्या व्यक्तिमत्त्व विकासासाठी ते आवश्यक असतात. आंतरराष्ट्रीय स्तरावर मानवाधिकाराच्या विकासासाठी विविध प्रकारचे प्रयत्न झाले आहेत. त्यात 'जागतिक मानवाधिकाराचा जाहिरनामा' (१९४८) महत्त्वपूर्ण आहे. यातील मानवाधिकार कोणताही भेदभाव न करता महिलांना प्राप्त आहेत, याशिवाय ७ डिसेंबर १९६७ मध्ये युनोच्या महासभेद्वारे 'स्त्रिया विरुद्धच्या भेदभावाच्या समाप्तीची घोषणा' करण्यात आली हे घोषणापत्र लिंग आधारित समानतेसाठी आवश्यक आहे. लिंगाय भेदभावरहित समाजाच्या स्थापनेसाठी या घोषणापत्रात अनेक सिध्दांतांचे प्रतिपादन करण्यात आले आहेत. १९७९ मध्ये महिलाविरुद्धच्या संपूर्ण प्रकारच्या भेदभावाच्या निर्मूलनासंबंधीची प्रसविदा' मान्य करण्यात आली. डिसेंबर १९९३ मध्ये युनोच्या महासभेने महिलाप्रती असणान हिंसा दूर करण्यासंबंधी घोषणापत्र पास केले. याशिवाय जुलै १९७५ मध्ये मॅक्सिको येथे पहिली महिला जागतिक परिषद जुलै १९८० मध्ये कोपेनहेगन येथे द्वितीय जागतिक महिला परिषद जुलै १९८५ मध्ये नैरोबी या ठिकाणी तृतीय जागतिक महिला परिषद तर सप्टेंबर १९९५ मध्ये बिर्जिंग या ठिकाणी चौथी जागतिक महिला परिषद झाली. यातून महिला विरुद्धच्या अत्याचाराच्या, भेदभावाच्या समाप्तीच्या घोषणाही करण्यात आल्या. भारतात महिलांच्या अधिकारांना संविधानाने विशेष संरक्षण ही देण्यात आले. त्याच्या मानवाधिकार संरक्षणासाठी वेगवेगळ्या प्रकारचे कायदे संसदेद्वारे पास करण्यात आले आहेत. तसेच राष्ट्रीय महिला आयोग, राष्ट्रीय मानवाधिकार आयोग, राज्य महिला आयोगही आहेत. तरी सुद्धा महिलांच्या मानवाधिकाराचे उल्लंघन दिवसेंदिवस वाढत जाणाऱ्या अत्याचारावरून दिसून येते. महिलांवर वेगवेगळ्या माध्यामातून वेगवेगळ्या प्रकारचे अत्याचार होतात व वेगवेगळ्या प्रकारच्या समस्येतून त्यांना मानवाधिकाराच्या उल्लंघनास बळी पडावे लागते.

भारतीय महिलांना विविध प्रकारच्या अत्याचारांना बळी पडावे लागते. यातून त्यांच्या प्रतिष्ठायुक्त, भितीयुक्त, स्वतंत्र व समतायुक्त जीवन जगण्याच्या अधिकाराचे उल्लंघन होतांना दिसते. आज महिलांच्या विविध समस्या आहेत. ज्यात बालविवाह, सतिप्रथा, पडदाप्रथा, विधवा, पुनर्विवाहाचा अभाव, विधवांच्या समस्या, हुंडाप्रथा, घटस्फोट, विजोड विवाह, पडपत्नी प्रथा, वेश्यावृत्ती, आरोग्यासंबंधीच्या समस्या आहेत. तसेच महिलांवर वेगवेगळ्या प्रकारचे अत्याचार होतात त्यात बलात्कार, बलात्काराचा प्रयत्न, छेडछाड, अपहरण, लैंगिक शोषण, बालहत्या, कन्याभ्रुणहत्या, अशिल्लता, मारहाण, अपहरण, विनयभंग, व्यभिचार, अशा प्रकारचे अत्याचार महिलांना सहन करावे लागतात. हे महिलांना स्वतंत्र व प्रतिष्ठा निर्माण करण्यात मोठे अडसर आहेत. महिलांना सतत समाजातील अन्याय, अत्याचारांना व शोषणांना बळी पडावे लागते. जन्म: होण्यापूर्वीच तिच्यावरील अत्याचाराची सुरवात होते व ती मृत्यूपर्यंत कायम राहते. एक प्रकारे

हुंडापध्दती भारतीय समाजात एक मोठी समस्या बनली असून ती समाजात कर्करोगाप्रमाणे वाढत आहे. देशात दरवर्षी आठ हजार हत्या हुंड्यासाठी होतात. हुंड्याबळीमुळे प्रतिष्ठापूर्वक जीवन जगण्याच्या मानवाधिकाराचे हनन होते जो सर्वात महत्त्वाचा मानवाधिकार आहे.

स्त्रियांचा मानवी व्यापार हा घृणास्पद व चित्तेचा विषय आहे. हा व्यापार जागतिकीकरण आणि आधुनिक तंत्रज्ञानामुळे सोपा झाला. हा व्यापार केवळ लैंगिक शोषण व अत्याचारशील निगडित नाही तर जबरदस्तीने गुलामगीरीने करवून घेण्याशी संबंधित आहे. १९६७ च्या The Declaration on the Elimination of Discrimination Against Women 1967 च्या व्या कलमात राज्याची महिला व्यापार व शोषणावर उपाय करवित असे म्हटले आहे. भारत सरकारने १९५६ मध्ये अनैतिक व्यापार प्रतिबंधक कायदाही केला आहे. महिलांचा होणाऱ्या या अनैतिक व्यापारामुळे महिलांच्या प्रतिष्ठापूर्वक जीवन जगण्याच्या अधिकाराचे तसेच सुरक्षेच्या अधिकाराचे हनन होते.

वेश्यावृत्ती हे महिलांशी होणारे सर्वाधिक घाणेरडे व वाईट कृत्य होय. वेश्यावृत्तीला लैंगिक तृप्तीचे एक विकृत व वाईट साधन मानले आहे. एका गैर सरकारी अहवालानुसार संपूर्ण जगात १० लाख मुली दरवर्षी देहव्यापाराच्या धंद्यातढकलल्या जातात. भारतात आज जवळपास ८ लाख बालवेश्या आहेत. एकट्या मुंबईत १२५००० वेश्यापैकी ८० हजार बालवेश्या आहेत. ह्या १६ वर्षांपेक्षा कमी वयाच्या आहेत. वेश्यावृत्तीमुळे अशा महिलांच्या प्रतिष्ठापूर्वक जीवन जगण्याचा अधिकाराचे उल्लंघन तर होतच शिवाय तिला लैंगिकतेचा अधिकार राहत नाही. विचार व अभिव्यक्तीच्या स्वातंत्र्याचेही उल्लंघन होते. १९६७ च्या स्त्रियांविरुद्धच्या भेदभाव निर्मूलनासंबंधीचा जाशिया यातील कलम ८ मध्ये महिलांचा व्यापार व वेश्याचे शोषण धांबवावे असे म्हटले आहे. बलात्काराची समस्या सर्व समाजात आढळते. स्त्रियांच्या शरीराचा तिच्या इच्छेविरुद्ध, संमती नसताना, बळजबरीने उपभोग घेतला जातो. अशा प्रसंगी महिलांना अनेकदा आपले प्राण गमवावे लागतात. बलात्कार हा असा गुनाह आहे ज्याची कमी प्रमाणात नोंद होते. बलात्कार पिडीत महिला बहुधा तिच्याशी झालेला गुनहा गुपचुप मुकाट्याने सहन करतात. विरोध केल्यास त्यांना सामाजिक निंदेला अपमानाला सामोरे जावे लागते. बलात्कार हा केवळ स्त्रियांच्या शरीरावरील हल्ला नसतो तर तो व्यक्तीची प्रतिष्ठा समन्मान यावर केलेला हल्ला असतो. अनेकदा बलात्कार केल्यानंतर बलात्कारी व्यक्ती पिडीतेची क्रूर हत्या घडवून आणतात. यात अत्याचार सहन करताच जीवन संपते ही क्रूर मानवी पध्दत होय. छेडछाड ही आज महिलांविरुद्ध वाढत जाणारी अपप्रवृत्ती होय. शाळा, महाविद्यालय, बाजाराची ठिकाणे, रेल्वे, बसस्थानक, चित्रपटगृहे व इतर सार्वजनिक ठिकाणी महिलांशी अशिल्ल प्रकरचे वर्तन केल्या जात. अनेकदा एकतर्फी प्रेमातून कित्येक तरुण मुली जीवनाला मुक्तल्या आहेत. मुलींची व महिलांची होणारी छेडछाड, विनयभंग यामुळे त्यांच्या स्वातंत्र्यावर मोठ्या प्रमाणात मर्यादा येतात. हे अत्याचार त्यांना केवळ महिला असल्यामुळे सहन करावे लागतात. आज भारतीय समाजात महिलांच्या आरोग्याची समस्या गंभीर आहे. जगात महिलांना आल्या प्रजननावर नियंत्रण ठेवण्याचे स्वातंत्र्य नाही. तिला या अधिकारापासून वंचित ठेवल्याने तिच्या आरोग्यावर मोठे वाईट परिणाम घडून येतात. मेक्सिको स्त्री परिषदेच्या अकराव्या कलमात स्त्रिया तिच्या शरीरावर व लैंगिकतेवर अधिकार असावा म्हणजे तिचे आरोग्य व्यवस्थित राहिल असे म्हटले आहे. परंतु आज स्त्रियांचा त्यांच्या लैंगिकतेवर अधिकार नसून त्यांच्या ह्या अधिकाराचे हनन होताना दिसते.

महिलांच्या आर्थिक अधिकाराचेही मोठ्या प्रमाणात उल्लंघन होताना दिसते. त्यांना आपल्या मर्जीप्रमाणे नोकरी किंवा व्यवसाय निवडीचे स्वातंत्र्य नाही. अनेक क्षेत्रातील सेवामध्ये महिलांना प्रवेश दिला जात नाही. महिलांना आजही समान कामासाठी समान वेतन ही केवळ घोषणाच

**Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal**

**An International Multidisciplinary
Quarterly Research Journal**

AJANTA

**Volume-VIII, Issue-I
January - March - 2019
Marathi Part - II**

**IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5
www.sjifactor.com**

Ajanta Prakashan

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - VIII

Issue - I

Marathi Part - II

January - March - 2019

Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5

www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖

Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole

M.Sc (Maths), M.B.A. (Mkg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan

Aurangabad. (M.S.)

❧ CONTENTS OF MARATHI PART - II ❧

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१	शतकातील भारतीय शेतीविषयक प्रश्न प्रा. डॉ. सुभाष एच. जाधव	१-३
२	शेतकरी संघटनेचे आंदोलन : एक अध्ययन प्रा. डॉ. आर. डी. इंगोले	४-६
३	गांधीवादी तत्त्वज्ञानातील पर्यावरण रक्षण व शाश्वत शेतीचा विचार डॉ. शिवराम गोविंदराव जाधव	७-१०
४	देशातील आधुनिक शेतीसमोरील आव्हाने आणि उपाय डॉ. नितीन चौधरी	११-१५
५	शेतकरी जीवनातील साहित्य दर्शन प्रा. डॉ. अर्चना पी. गुल्हाने	१६-२३
६	भारतीय राज्यव्यवस्था, राज्यघोरण आणि शेतकी व्यवस्था प्रा. डॉ. धैर्यवर्धन ह. पुंडकर प्रा. डॉ. दिलीप ह. सुर्यवंशी	२४-२६
७	भारतीय शेतीतील रोजगारामध्ये महिलांची भूमिका प्रा. डॉ. वीणा आर. मेंबुले	२७-३१
८	अनिल पाटील यांच्या कवितेतील कृषिनिष्ठ जाणिवे प्रा. डॉ. अनिल सखाराम बाभुळकर	३२-३६
९	शेतकऱ्यांची नवआंदोलने प्रा. डॉ. बी. जी. जोगदंड	३७-४१
१०	भारतीय शेतकरी : समस्या व आव्हाने प्रा. प्रतिभा न. अत्राम कु. निवेदिता गजानन वानखडे	४२-४८
११	शेतकरी जीवनात लोकसंगीताची भूमिका डॉ. सुनिल बाबुलालजी पटके	४९-५३
१२	कृषी मूल्य विश्लेषण विपणन व्यवस्था आढावा प्रा. हर्षदा वाघोने	५४-५९

९. शेतकऱ्यांची नवआंदोलने

प्रा. डॉ. बी. जी. जोगदंड

राज्यशास्त्र विभाग, सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला.

प्रस्तावना

भारत हा कृषीप्रधान देश आहे. अर्थव्यवस्थेचा आधार शेती हाच आहे. भारताच्या एकूण स्थूल राष्ट्रीय उत्पादनात (जी.डी.पी.) कृषी क्षेत्राचे योगदान केवळ 13 टक्के इतके असले तरी देशातील एकूण 53 टक्के लोकसंख्या शेतीवर अवलंबून आहे. शेतीचा संबंध राष्ट्रीय सुरक्षेशी व संपन्नतेशी आहे. शेती भारतीय अर्थव्यवस्थेचा आत्मा आहे. शेती भारतीय लोकसंख्येला धान्यविषयक सुरक्षा प्रदान करते व उद्योगाला कच्चा माल पुरवते. सुती वस्त्र उद्योग, साखर यासारखे उद्योग सरळ शेतीवर प्रत्यक्षपणे तर अप्रत्यक्ष अनेक उद्योगही शेतीवर अवलंबून आहेत. स्वातंत्र्यपूर्व काळापासूनच भारतीय शेतकऱ्यांची स्थिती दयनीय होती. शेतकऱ्यांना व्यापारी, भांडवलदार, सावकार तसेच सरकार लुटण्याचे काम करीत होते म्हणून स्वातंत्र्यपूर्वकाळातच शेतकऱ्यांनी या शोषणाविरुद्ध व अत्याचाराविरुद्ध व्यापक आंदोलने करण्यास सुरुवात केली होती. सामान्यतः भारतीय समाजात ज्या क्रांतीकारक घटना घडून येतात त्यामध्ये शेतकऱ्यांची कोणतीही महत्त्वपूर्ण अशी भूमिका नसते असे समजले जाते. परंतु वास्तवतः असे नाही कारण भारतीय स्वातंत्र्य चळवळीत ज्या ज्या लोकांनी सहभाग घेतला त्यामध्ये आदिवासी, जनजाती व शेतकरी ह्यांनी महत्त्वपूर्ण योगदान दिले आहे. स्वातंत्र्यपूर्व काळातच शेतकऱ्यांनी आपल्या मागण्यासाठी ज्या काही चळवळी घडवून आणल्या त्या चळवळी महात्मा गांधींच्या प्रभावामुळे हिंसात्मक व नासधूस करणाऱ्या नसत. परंतु स्वातंत्र्यानंतर ज्याही शेतकरी चळवळी झाल्या त्या हिंसक होत्या व राजकीय उद्देशाने प्रेरित होत्या.

इंग्रजांच्या चुकीच्या धोरणामुळे शेतकरी मोठ्या प्रमाणात प्रभावीत झाला होता म्हणून त्या विरोधात 1859 मध्येच शेतकरी आंदोलनाला सुरुवात झाली होती. दख्खनचा उठाव (1874), मोपला उठाव, कुका उठाव, रामोशी शेतकऱ्यांचा उठाव हे प्रमुख होते. याच कालखंडात देशात निळ पिकविणाऱ्या शेतकऱ्यांनी नीळ आंदोलन केले होते. यानंतर स्वातंत्र्यपूर्व काळात पाबना उठाव, तेभागा चळवळ, चम्पारण्याचा सत्याग्रह, खेडा सत्याग्रह, वारडोली सत्याग्रह घडवून आले होते. ही जी शेतकऱ्यांची आंदोलने झाली होती त्याचे नेतृत्व महात्मा गांधी व सदार बल्लभभाई पटेल यांनी केले होते. याच काळात भारतात अनेक शेतकरी संघटनाही स्थापन झाल्या होत्या. सन 1923 मध्ये स्वामी सहजानंद सरस्वती यांनी बिहार किसान सभेची स्थापना केली. 1928 मध्ये आंध्र प्रांतीय रयत सभेची स्थापना एन.जी. रंगा यांनी केली. ओरिसात मालती चौधरी यांनी 'उत्कल प्रांतीय किसान सभेची' स्थापना केली. बंगालमध्ये टॅनशी ॲक्टमुळे 'कृषक पार्टी' ची स्थापना झाली. 1935 मध्ये संयुक्त प्रांतात किसान संघाची स्थापना झाली. 1935 मध्येच एन.जी. रंगा व इतर शेतकरी नेत्यांनी सर्व प्रांतीय शेतकरी संघटना मिळून एक 'अखिल भारतीय किसान सभेची' स्थापना करण्याची योजना बनवली होती.

किंमत-तफावतीमुळे शेतकऱ्यांना कमी उत्पन्न मिळते. परिणामी एक प्रकारचा अंतर्गत वसाहतवादच निर्माण होतो. या अंतर्गत वसाहतवादामुळे शहरी हितसंबंधीय ग्रामीण जनतेचे शोषण करतात. म्हणून त्यांनी कर्जाची परतफेड करू नये किंवा पायाभूत सोयीचा आकार देऊ नये. त्यांनी यापेक्षा जास्त किंमत आधीच दिलेली असते आणि खरे म्हणजे ते त्यांचे बाकी येणेच राहते. संघटनांचे सर्व नेते व संघटनाही हाच मूलभूत विचार वेगवेगळ्या प्रकारे मांडतात.

शेतकऱ्यांच्या या नव्या चळवळीकडे प्रसारमाध्यमे आणि राजकीय मंडळींनी बरेच लक्ष दिले. विशेषतः 1980 च्या दशकात शेतमालाला चांगली किंमत मिळावी, पाटाचे पाणी, पीज बीले, व्याज दर, कर्ज फंड इत्यादीबाबत सरकारी देणी कमी करावीत किंवा रद्द करावीत. अशा तऱ्हेच्या मागण्यांवर शेतकऱ्यांनी भर दिला. त्यामुळे या चळवळीवर असा आरोप केला जातो की, या चळवळी श्रीमंत व सधन शेतकऱ्यांच्या मागण्यांचे एक साधन आहे. स्वातंत्र्योत्तर शेतीविकास, हरितक्रांती या गटना फायदा मिळाला, खऱ्या ग्रामीण गरिबांना यात स्थान नाही. या चळवळीचे नेते व तारिफक पुरस्कर्ते हा आरोप नाकारतात. या आंदोलनाला मध्यम व छोट्या शेतकऱ्यांचाही व्यापक पाठिंबा मिळाल्याचे ते सांगतात. त्यांच्या चळवळीचा सामाजिक पाया व्यापक होता असे त्यांचे प्रतिपादन आहे. शेतकऱ्यांच्या किमान वेतनात वाढ करण्याची मागणी, शेतमजुर दलित आणि स्त्रियांचे प्रश्न, पर्यावरण समस्या यासारखे प्रश्न महाराष्ट्रातील शेतकरी संघटनेने मांडले. याकडे ते लक्ष वेधतात. परंतु शेतकरी संघटनेखेरीज इतर कुठल्याही संघटना मालक शेतकऱ्यांच्या हितापलीकडे गेल्या नाहीत, हे सत्य आहे. ग्रामीण स्त्रिया किंवा ग्रामीण भूमिहिन यांच्याविषयी त्यांनी काहीही आस्था दाखविली नाही. अर्थात शेतकरी वर्गात त्यांचा पाया व्यापक असून त्यांचे टिकाकार म्हणतात. त्याप्रमाणे त्या केवळ शेतकऱ्यांचेच प्रतिनिधीत्व करीत नाहीत. अल्पमूद्यारक शेतकरीही बाजारासाठी उत्पादन करतात आणि सरकारला देणे देतात, त्यामुळे जास्त किंमती व कमी दर यात त्यांनाही स्वारस्य आहेच

शेतकरी संघटनेचा जो ग्रामीण भारत विरुद्ध शहरी इंडिया हा मूलभूत विचार दोषपूर्ण आहे, यामुळे शेतकऱ्यांना आडवाटेने भरकटत नेले जाण्याची शक्यता आहे. अशावेळी बेभान विरोध आणि सरकारी दडपशाही यात त्यांचा शेवट होईल आणि छोटे शेतकरीच त्यात बळी पडतील. तामिळनाडूत 1981 मध्ये असेच घडले. एका प्रबळ चळवळीचे रूपांतर कर्जफेडीत नकार व सक्तीच्या जप्तीस केलेला विरोध यात झाले. त्यामुळे सरकारला बळाचा वापर करून ती चळवळ चिरडून टाकली. नायडू यांनी तीस वर्षेही चळवळ वाढविली होती. तिचे पुनरुज्जीवन करण्याच्या प्रयत्नाबरोबरच त्यांनी 1982 मध्ये कष्टकरी व शेतकऱ्यांचा पक्षही स्थापन केला होता. पण चळवळीने वेगळेच वळण घेतल्याने नायडूंचे हे सारे प्रयत्न विफल झाले आणि 1984 मध्ये त्यांना अत्यंत निराश मनःस्थितीत मरण आले. परंतु तामिळनाडूतील या अनुभवाचा धडा इतरांनी घेतला नाही तसे असते तर आत्मघातकी निर्णय घेतले गेले नसते. देशाला कोंडीत पकडण्यासाठी 1984 मध्ये शेतकऱ्यांना उत्पादन कमी करा असे सांगितले गेले. एरवी तसे सांगितले गेले नसते. सुदैवाने इतर काही कारणानी हा निर्णय अंमलात आणला गेला नाही. चळवळ चालविण्यात केव्हा आणि कुठे सुरुवात करायची आणि थांबायचे केव्हा हे उमजणे महत्त्वाचे असते. गांधींना हे पक्के कळले होते पण अनेक नेत्यांनी जरी गांधीजींच्या रस्त्याने आम्ही जात आहोत असा दावा केला असला तरी त्यांच्या अनुभवापासून ते काही शिकल्याचे दिसत नाही. अखेर नेत्यांवर मोठी जबाबदारी असते.

झाला आणि आता ती फार काळ टिकण्याची शक्यता कमी आहे. पण आताच काही निष्कर्ष काढणे घाईचे ठरेल. एक गोष्ट खरी की, या चळवळीने ग्रामीण भागाकडे होत असलेले दुर्लक्ष आणि ग्रामीण भागातील मागासलेपण यांच्याकडे सर्वांचे लक्ष वेधून शेतकऱ्यांच्या प्रश्नाकडे सरकारला विचार करणे भाग पाडले.

नव शेतकरी चळवळ ही केवळ स्वातंत्र्यपूर्व काळातील 70 च्या दशकातील शेतकरी चळवळीपेक्षा वेगळी आहे एवढेच नव्हे तर तिचा विस्तारसुद्धा व्यापक आहे. या चळवळीच्या दृष्टीने शेतकरी म्हणजे केवळ मोठे शेतकरी असा अर्थ नाही तर शेतकरी म्हणजे मध्यम व लहान शेतकरी सुद्धा शेतकऱ्यांच्या व्याख्येत येतात अशी ते शेतकऱ्यांची व्याख्या करतात यात बटाईदार व शेतमजुराचासुद्धा समावेश होतो. शेतकऱ्यांच्या परिभाषेत आता दुध उत्पादक, पशुपालन, कुक्कुटपालन करणारेसुद्धा आणले जात असून शेतकऱ्यांच्या व्याख्येत शेतीमध्ये 2/3 कष्ट करणाऱ्या महिलासुद्धा शेतकरी या व्याख्येत समाविष्ट केल्या आहेत.

नव शेतकरी चळवळीच्या मागण्या ह्या सुद्धा महत्त्वपूर्ण आहेत. महाराष्ट्रात कापूस व कांद्याच्या निर्यातीवरील प्रतिबंध दुर करावेत अशी त्यांची मागणी असून शासनसुद्धा शेतकऱ्यांना त्यात लाभ दिसत असल्याने कापसावरील प्रतिबंध दुर केले आहेत. आज विभिन्न हेतूंनी शासन शेतकऱ्यांच्या जमीनीचे अधिग्रहण करत आहेत. उदा. पं. बंगाल मध्ये नॅनो प्रकल्पास, दिल्ली, उत्तर प्रदेशमध्ये मेट्रो प्रकल्पास, महाराष्ट्रात समृद्धी महामार्ग यासाठी शेतकऱ्यांच्या जमीनीचे शासनाकडून अधिग्रहण होत आहे. याविरुद्ध ही शेतकऱ्यांची आंदोलने झाली आहेत, या आंदोलनातून शेतकऱ्यांनी सरकारला नवीन जमीन अधिग्रहण कायदा बनविण्यास भाग पाडले. आज शेतकरी संघटना ह्या कर्जमाफीऐवजी कर्जमुक्तीची मागणी करीत आहेत. नव शेतकऱ्यांच्या आंदोलनात शेतकरी कोण यांची व्याख्या बदलत आहे. शेतकरी नेतृत्वाची पार्श्वभूमी बदलत आहे, शेतकरी चळवळीचे मुद्देही बदलत आहेत, वैचारिक संबंधसुद्धा बदलत आहेत, परंतु शेतकरी चळवळीच्या ह्या स्वरूपात झालेला हा बदल शेतकऱ्यांची दशा व दिशा बदलण्यास कितपत उपयोगी राहिल हा प्रश्न महत्त्वाचा आहे.

संदर्भ सूची

1. जैन डॉ. पुखराज, फडिया डॉ. बी.एल.; भारतीय शासन एवं राजनीती, साहित्य भवन, आग्रा (2016)
2. चंद्र बिपन, इंडिया सिन्स इंडिपेंडंस (मराठी अनुवाद) कें. सागर प्रकाशन, पुणे (2015)
3. शहा घनश्याम, अनुवाद प्राची चिकटे; भारतातील सामाजिक चळवळी, डायमंड पब्लिकेशन्स, पुणे (2008)
4. कऱ्हाडे, डॉ. बी.एम., सामाजिक चळवळीचे समाजशास्त्र.पिंपळापुरे अँड पब्लिशर्स, नागपूर (2011)
5. देगावकर, डॉ.एस.जी., डॉ. शैलजा, डुमरे डॉ. जयमाला; सामाजिक चळवळी: परंपरागत आणि नवीन, साईनाथ प्रकाशन, नागपूर (2009)

Peer Reviewed
Referred and UGC
Listed Journal
(Journal No. 40776)

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL
MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH
JOURNAL

AJANTA

Volume-VIII, Issue-I
January-March-2019
Marathi Part-II

IMPACT FACTOR/ INDEXING
2018-5-5
www.sjfactor.com

Ajanta Prakashan

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - VIII

Issue - I

Marathi Part - II

January - March - 2019

Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING

2018 - 5.5

www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖

Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole

M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan

Aurangabad. (M.S.)

❧ CONTENTS OF MARATHI PART - II ❧

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
२७	कवी विठ्ठल वाघ यांच्या कवितेतील कृषि वास्तव प्रा. डॉ. श्याम मु. जाधव	१०४-१०८
२८	नामदेवाच्या तीर्थावळीतील गुढता प्रा. डॉ. विनोद अवधूतराव कोकणे	१०९-१११
२९	व्यंगचित्रकार आर. के. लक्ष्मण यांचे योगदान मा. ज्ञानेश्वर दामोदर वारंगे	११२-११४
३०	राजर्षी शाहू महाराज एक धीर सामाजिक विचारवंत प्रा. डॉ. व्ही. जी. वसु	११५-११८
३१	वैश्विक तापमान वाढ सजीव प्रा. डी. बी. भारसाकळे	११९-१२१
३२	सावित्रीबाई फुले यांचे कार्य व विचार धन प्रा. डॉ. रावसाहेब श. ठोके	१२२-१२६
३३	महात्मा ज्योतीराव फुले यांचे शैक्षणिक विचार आणि कार्य प्रा. कमलाकर पी. तागडे	१२७-१२९
३४	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे लोकशाहीविषयक विचार डॉ. पचलिंग हनमंत गणपती	१३०-१३२
३५	पंडित नेहरुंचे लोकशाही संबंधी विचार व प्रासंगिकता प्रा. डॉ. बी. जी. जोगदंड	१३३-१३८
३६	मराठी साहित्यकांचे सामाजिक योगदान भाषाशुद्धीच्या संदर्भात - एक आढावा प्रा. डॉ. अपर्णा अभय पाटील	१३९-१४०
३७	मानवी स्वभावातील नैतिक व वैचारिक साम्यता प्रा. सुहास शि. खंदारे	१४१-१४३
३८	पंडित नेहरुंचे लोकशाही समाजवादसंबंधी विचार प्रा. डॉ. अरुण मुकुंदराव शेळके	१४४-१४६
३९	देशाच्या उज्वल विकासासाठी बालसंस्कार ही काळाची गरज जयश्री त्र्यंबकराव कात्रे	१४७-१५२

३५. पंडीत नेहरूंचे लोकशाही संबंधी विचार व प्रासंगिकता

प्रा. डॉ. बी. जी. जोगदंड

प्रमुख, पदवी व पदव्युत्तर राज्यशास्त्र विभाग, सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला.

सारांश

पं. नेहरू आधुनिक भारताची मुहूर्तमेढ रोवणारे एक महान लोकशाहीवादी विचारवंत व पुरस्कर्ते होते. पं. नेहरूंचे लोकशाही संबंधी विचारांचे मुळ मानवतावादात आहे. व्यक्तीच्या विकासासाठी पुरेपुर संधी उपलब्ध करून देणारा चैतन्यमय समाज म्हणजे लोकशाही होय, असा ते लोकशाहीचा अर्थ सांगून ती एक मानवी अवस्था समजतात. नेहरू राजकीय लोकशाही वरोबर आर्थिक लोकशाही, आर्थिक समता, व आर्थिक सबलीकरण आवश्यक मानतात. नेहरू भांडवलशाही लोकशाहीला ती नागरिकांचे आर्थिक शोषण करते म्हणून या पध्दतीला विरोध करतात. पं. नेहरू सहभागात्मक लोकशाहीचे समर्थन करतात. लोकशाही हे साध्य नसून ती उच्च ध्येय साध्य करण्याचे साधन आहे. नेहरूंनी संसदीय लोकशाही व शांततापूर्ण मार्ग परस्परापासून अविभाज्य आहेत असे नेहरू मानीत होते.

नेहरू संसदीय लोकशाहीच्या यशस्वीतेसाठी मुक्तचर्चा, क्षमता, कामासाठी त्याग, सहकार, स्वयंशिस्त आणि आत्मसंयम आवश्यक मानतात. पं. नेहरू लोकशाहीत अल्पसंख्यकांच्या मतालाही महत्त्व देतात. नेहरूंचे लोकशाही संबंधी असणारे विचार आजही प्रासंगिक आहेत. आज लोकशाहीत आर्थिक विषमता वाढत आहे. जर अशी विषमता वाढत गेली तर लोकशाहीवर मोठा आघात होतो. या पार्श्वभूमीवर नेहरूंचा आर्थिक समतेचा व नागरिकांच्या आर्थिक संधीचा विचार उपयुक्त आहे. आज भांडवलशाहीचे प्राबल्य वाढत आहे. ह्यातून भांडवलदार व राज्यकर्ते केवळ आपल्या हिताचा विचार करताना दिसतात, त्यातून शत्रूच्या सामान्य जनतेचे नुकसान होत आहे, यावरून नेहरूंचा भालडवलशाहीला असलेला विरोध याची प्रासंगिकता जाणवते. आज शासन दिवसेंदिवस असहिष्णू बनत आहे. त्याचा परिणाम संसदेच्या कामकाजावर होत आहे. यातून सहिष्णूतेची उपयुक्तता दिसून येते शिवाय त्यांनी सांगितलेली संसदीय शासन पध्दतीत भारतासारख्या विविधता असलेल्या देशाला विविधतेतच एकता साध्यासाठी उपयुक्त आहे.

प्रस्तावना

पं. नेहरू म्हणजे भारतीय स्वतंत्र्य चळवळीला आणि स्वतंत्र भारताला लाभलेले एक नररत्न होते. ते मानवतेचे महान पुजारी आणि आधुनिक भारताची मुहूर्तमेढ रोवणारी नेतृत्व म्हणून प्रसिध्द आहेत. पं. नेहरू हे एक महान लोकशाहीवादी विचारवंत व पुरस्कर्ते होते. पं. नेहरू हे अंतर्बाह्या लोकशाहीवादी होते. लोकशाही ही त्यांची जीवन प्रेरणा होती. पं. नेहरू हे लोकशाही कर्टर पुरस्कर्ते होते. ते लोकशाहीचे पुरस्कर्ते बनवण्यामागे अनेक कारणे कारणीभूत होती. नेहरूंचा सुरवातीपासून मानवतावादावर आणि उदारमतवादावर विश्वास होता. तसेच इंग्लंडमधील शिक्षणाच्या वास्तव्यात तेथील संसदीय शासनपध्दती, व्यक्तिस्वातंत्र्य, व उदारमतवाद या विचारांचा त्यांच्यावर प्रभाव होता. भारतीय समाजातील विषमता, समाजाचे विधटित स्वरूप यावर लोकशाही हा उपाय त्यांना महत्त्वाचा वाटत होता. शिवाय स्थिरता व पश्चिर्तन यासाठी त्यांना ही शासनपध्दती उपयुक्त वाटत होती.

सोडवू शकते याच एका मानदंडाने मोजले जाऊ शकते. तिने आर्थिक प्रश्न न सोडविले जर सरचनेला तडे जाऊन ती सबल होण्यास मुळीय वित्त्य लागणार नाहीत.⁵

लोकशाही जरी मौलिक असली तरी ती स्वतः साध्य नाही तर उच्च ध्येय साध्य करण्याचे साधन आहे. नेहरूंच्याच शब्दात, 'लोकशाही हे सध्य साधण्याचे साधन आहे. साध्य म्हणजे तरी काय? व्यक्तीसाठी चांगले जीवन हे साध्य आहे. चांगल्या जीवनाचा अर्थ खंचीतच असा होतो की, अत्यावश्यक आर्थिक गरजांचे निश्चित समाधान की, ज्यामुळे त्यांची संततच्या जाचानून सुटका होईल आणि ज्यात सृजनात्मक गुण विकसित करण्याची संधी त्याला मिळेल.'⁶

नेहरूंच्या मते लोकशाही म्हणजे विषमतेचे निर्मूलन होय. राजकीय लोकशाही अथवा स्वातंत्र्य पुरेशे नाही असा त्यांचा आग्रह होता. उपाशीपोटी माणसासाठी स्वातंत्र्य आणि औपचारिक समानतेचा फारसा उपयोग होत नाही असे त्यांना वाटे. आर्थिक लोकशाही आणि वस्तूचे समान वितरण आवश्यक आहे, आधिकाधिक लोकांना जीवनाच्या चांगल्या बाबी उपलब्ध करून दिल्या पाहिजेत आणि मुळ विषमता नष्ट केली पाहिजे.

नेहरूंनी संसदीय लोकशाही हा शासनाचा उत्तम प्रकार मानला, संसदीय शासनपध्दतीत राजकीय पक्षाद्वारे लोकांच्या मतानुसार राज्यकारभार चालतो. तसेच, राजकीय पक्षाद्वारे लोकशिक्षणाचे व प्रबोधनाचे कार्य होत असते. संसदीय शासनपध्दतीत 'सातत्य' आणि 'परिवर्तन' ही दोन तत्वे आढळतात. संसदेचे सार्वभौमत्व आणि घटनेची परिवर्तनीयता या दोन्ही तत्वांच्या आधारे राष्ट्राची प्रगती होऊ शकते. शांततेच्या, सनदशीर मार्गाने लोकमताचा आधार घेवूनच आवश्यक ते बदल केले जातात. संसदीय लोकशाहीत अहिंसा, सहिष्णुता या तत्वांचा आधार घेवूनच समता प्रस्तापित करण्याचे कार्य केले केले जाते.⁷ नेहरूंच्या मते, 'मानवी इतिहासाचे मुळ सूत्र प्रगती असून ती संसदीय शासनव्यवस्थेत उत्तम प्रकारे साध्य होऊ शकते. भारतासारख्या दीर्घकालीन गती कुंठीत झालेल्या समाजासाठी तर प्रगतीची व परिवर्तनाची गरज खुपच मोठी आहे. परंतु केवळ परिवर्तन घडून चालणार नाही, तर ते करत असताना सातत्याही भंग होत नाही. याची दक्षता घेतली जाणे आवश्यक आहे. ज्या देशात या दोहोचा समतोल साधला जातो त्याची बळकट पायावर वाढ होत राहते. परिवर्तनाशिवाय सातत्याचे कुंठितपणात व न्हासात पर्यवसान होते. व सातत्याशिवाय परिवर्तन म्हणजे आपण आपली मुळेच हरवून बसणे होय.'⁸ परिवर्तनातून प्रश्न अपरिहार्यपणे उद्भवतात. लोकशाहीत ते सोडवावे लागतात. ते सोडविण्यातूनच टिकण्याचे सामर्थ्य त्यांना लाभत असते. प्रश्न सोडविण्याचे लोकशाहीचे मार्गही इतर चौकटीत बसून शकत नाहीत. लोकशाही व शांततापूर्ण मार्ग परस्परांपासून अविभाज्य आहेत, असे नेहरू मानीत होते. 'लोकशाही म्हणजे सहिष्णुता. सहिष्णुता केवळ जे आपल्याशी सहमत आहेत त्यांच्या बदलच नाही तर जे सहमत नाहीत त्यांच्याही बदल ' असे ते म्हणतात. निर्णयापेक्षा निर्णय घेण्याच्या पध्दतीलाच, त्यांच्या अधिक महत्त्व आहे. लोकशाही मार्गांनी मागण्या मानणे व सूचना मांडणे ठिक आहे, पण हिंसाचार हा मुळातच लोकशाहीत वर्ज्य मानला पाहिजे. नागरिकांनी शांततापूर्ण मार्गांनी वागावे असे अपेक्षणाऱ्या संसदीय लोकशाहीने आपले कायदेही जोर जबरदस्तीचा वापर करून लोकताविरुद्ध राबवण्याचा दुराग्रह करून जनतेला हिंसाप्रवृत्त करू नये असे नेहरू म्हणतात.

नेहरूंना संसदीय लोकशाहीच्या यशस्वीतेसाठी मुक्त चर्चा, क्षमता, कामासाठी त्साग, सहकार, स्वयंशिस्त आणि आत्यसयमनाची गरज आहे असे त्यांना वाटे. नेहरूंचा लोकांच्या सहभागाच्या लोकशाही पध्दतीवर संपर्न

होताना दिसतो. भारतात सत्ताधिक केवळ आपल्या व भांडवलदारांच्या हितसाचा विचार सत्ता राबवतांना करताना दिसतात. याची अनेक उदाहरणे आहे. विशेष आर्थिक क्षेत्र किंवा नैसर्गिक साधन संपत्तीचे वितरण करताना भांडवलदारांना झुकते माप दिले जात आहे हे भारतातील अनेक भ्रष्टाचाराच्या प्रकरणातून दिसते. अशावेळी नेहरूंच्या भांडवलशाही लोकशाहीला असलेला विरोध का? हे ही लक्षात येतो, नेहरूंना आर्थिक लोकशाही व वस्तूचे समान वितरण आवश्यक वाटत होते, तरच लोकशाही विश्वासपूर्ण व दीर्घकाळ टिकणारी असेल असे वाटत होते.

नेहरूंच्या संसदीय शासन पध्दतीचा विचार भारतासाठी उपयुक्त आहे कारण ही शासन पध्दती मंत्रिमंडळाच्या पध्दतीद्वारे विविधतेत एकाता निर्माण करते. विविध प्रांताचे, भाषेचे, समुहाचे नेते मंत्रिमंडळाच्या माध्यमातून एकत्र येतात हीच विविधतेत एकता आहे. म्हणून ही शासनपध्दती भारतासारखे विविधता असणाऱ्या सर्व राष्ट्रासाठी उपयुक्त आहे.

नेहरूंच्या मते, लोकशाहीत समंजसपणाची भूमिका महत्त्वाचे आहे नेहरूंनी स्वतः लोकशाहीत या प्रकारची भूमिका घेतली होती, नेहरूंनी मनात आणले असते तर सर्वसत्ताधिश होणे त्यांना अशक्य नव्हते, सर्वथ घटक त्यासाठी अनुकूल होते, पण त्यांनी संसदीय शासनपध्दतीच्या संकेतानुसार, राष्ट्रपती, मंत्रिमंडळ, लोकसभा, विरोधीपक्ष, वृत्तपत्रे आणि जनप्रतिनिधी यांच्याशी आपले वर्तन ठेवले, त्यांनी निष्ठापूर्वक लोकशाही प्रथा परंपरा जोपासण्याचा प्रयत्न केला तर परंतु आज मात्र लोकशाहीची तत्त्वे व मूल्ये पायी तुडवली जात आहेत. सामजस्याची भूमिका सरकारच्या बाबतीत दिसत नाही. संसदेतील कामकाजातून दिसून येते. संसदेची अधिवेशनाच्या अधिवेशने, सामजस्याअभावी, कामकाजाशिवाय वाया जात आहेत हे लोकशाहीसाठी धोकादायक आहे. अशावेळी सामजस्याची भूमिका महत्त्वाची असते. पण राजकारणी नेतृत्वाकडे दिसत नाही, अशा वेळी नेहरूंच्या सामजस्य भूमिकेची प्रासंगिकता जाणवते.

पं. नेहरू लोकशाहीत बहुसंख्याकांची हुकूमशाही प्रस्तावित न होता अल्पसंख्याकांच्या मतांना ही महत्त्व असावे असे म्हणतात. परंतु आज भारतासह अनेक लोकशाही प्रधान राष्ट्रात अल्पसंख्याकांच्या मताची हेळसांड होताना दिसते. यातून अनेक राष्ट्रात यादवी संघर्शाची निर्माझा झाले आहेत. असे संघर्श थांबविण्यासाठी अल्पसंख्याकांच्या मतांना विचारात घेणे आवश्यक दिसते.

निष्कर्ष

1. नेहरू एक महान लोकशाहीवादी विचारवंत व पुरस्कर्ते होते, त्यांचे हे विचार मानवतावादावर आधारित आहेत.
2. पं. नेहरू राजकीय लोकशाहीबरोबर आर्थिक समता व आर्थिक लोकशाही आवश्यक मानतात हा विचार आजही प्रासंगिक आहे.
3. नेहरू लोकशाहीत सहिष्णूता आवश्यक मानतात.
4. नेहरूंच्या मते लोकशाहीला ही एक मानवी अवस्था आहे.
5. नेहरू समाजात समता, न्याय व शोषणापासून मुक्ती व लोककल्याणासाठी लोकशाही आवश्यक मानतात.
6. नेहरू भांडवलदारावर आधारित लोकशाहीला ही शोषनावर आधारित असल्याने विरोध करतात.
7. नेहरू संसदीय लोकशाही हा शासनाचा उत्तम प्रकार समजतात कारण या शासनपध्दतीमुळे सातत्य व परिवर्तन घडून येते.
8. नेहरू लोकशाहीसाठी, सहिष्णूता, चर्चा, सहकार, स्वयंपिस्त, आत्यसंयम आवश्यक मानतात.

SCHOLARS IMPACT

Quarterly

An International Multidisciplinary Multilingual
Peer Reviewed Research Journal

ISSN 2394 - 7632

EISSN 2394 - 7640

Special Issue

Approved By UGC
Journal No- 41129

IMPACT FACTOR - 5.98

ICSSR Sponsored

Two Days National Seminar
on

Indian Council of
Social Science Research

"LIBRARY AUTOMATION USING SOUL SOFTWARE"

24th & 25th February 2019

February 2019 (Special Issue)

✦ EDITOR IN CHIEF ✦

DR. M. RAGHIB DESHMUKH

✦ GUEST EDITOR ✦

DR. ASHOK S. SONONE

PROF. R. G. BAHETI

DR. S. R. BAHETI

SHRI. M. K. SONONE

www.scholarsimpact.com

: Organised by :

Department of Library Science

The Berar General Education Society's

SITABAI ARTS, COMMERCE & SCIENCE COLLEGE, AKOLA.

Re-accredited by NAAC with A (Grade)

(Affiliated to : Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati)

International Multidisciplinary Online Research Journal

Approved By UGC Journal No-41129

February, 2019

SCHOLARS IMPACT

QUARTERLY

An Internationally Indexed, Refereed, Peer Reviewed,
Quarterly Online and Open Access Journal

IMPACT FACTOR- 5.98

SPECIAL ISSUE

ON

**“LIBRARY AUTOMATION
USING SOUL SOFTWARE”**

EDITOR IN CHIEF

DR. M. RAGHIB DESHMUKH

www.scholarsimpact.com

354

121.	Role of Information And Communication Technology In Music	401 - 403
	Dr. A. G. Solanke	

358

122.	A Study of Library Management Software	404 - 405
	Dr. Madhukar D. Wadate	

361

123.	Utilization of Information And Communication Technology (ICT) In Home Economics	406 - 409
	Dr. Chhaya S. Ghadyalgi	

365

124.	Need And Importance of Library Automation	410 - 412
	Bhushan P. Jagtap	

368

125.	Impact of Networking On Library Networks In India	413 - 414
	Dr. Trishala L. Khandekar	

372

126.	Need of Library Automation In The Present Scenario	415 - 417
	Dr. Snehal Shembekar	

376

127.	ग्रंथालय संगणकीकरणासाठी ई ग्रंथालय एक उपयुक्त आज्ञावली	418 - 420
	कु जया डब्लु. वागदे	

379

128.	ओपन सोर्स सॉफ्टवेअर प्रकार आणि फायदे	421 - 423
	निर्मला अनंत थोरात	

382

129.	ओपन सोर्स सॉफ्टवेअर	424 - 425
	प्रशांत लक्ष्मणराव वानखडे, सतिष रामदास सरकटे	

385

130.	राजकीय संशोधनात संगणकाची व संगणकीकृत ग्रंथालयाची भूमिका	426 - 428
	डॉ. बी.जी. जोगदंड	

388

131.	महाविद्यालयीन ग्रंथालयाचे संगणकीकरण एक अभ्यास	429 - 431
	श्रीमती सविता सदाशिवराव आवचार	

391

132.	ऑनलाईन ग्रंथालय साधनांचा मराठीच्या अभ्यासासाठी उपयोग	432 - 433
	डॉ. कैलास सुदामराव वानखडे	

394

133.	ग्रंथालय आधुनिकीकरणाच्या मार्गातील अडचणी व त्यावरील उपाय	434 - 436
	डॉ प्रतिभा लक्ष्मण वराडे	

397

400

राजकीय संशोधनात संगणकाची व संगणीकृत ग्रंथालयाची भूमिका

डॉ. बी.जी. जोगदंड
सहाय्यक प्राध्यापक

पदवी व पदव्युत्तर राज्यशास्त्र विभाग

सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला

21 वे शतक हे माहिती व तंत्रज्ञाना आणि संगणकाचे गुण असून त्याचा प्रभाव सर्वत्र दिसून येत आहे. संगणकामुळे मानवाची अनेक क्षेत्रात मोठे क्रांतीकारक बदल झाले आहेत. संगणकामुळे मानवाची अनेक क्षेत्रातील मानवी श्रमाची बचत झाली आहे. आज मानवाजवळ ज्ञानाचा व माहितीचा प्रचंड साठा जमा झाला आहे. दिवसेंदिवस वाढत जाणारा माहितीचा साठा सुव्यवस्थित व नियंत्रीत करण्यासाठी पूर्वापार चालत आलेली साधने अपुरी पडत आहेत, त्यामुळे ती कालबाह्य ठरली आहेत परंतु त्याची जागा संगणकाने घेतली आहे. माहिती सुरक्षितपणे साठविण्यासाठी, तिच्यावर आपल्या गरजेनुसार प्रक्रिया करण्यासाठी आणि विश्लेषित माहितीच्या आधारे आपल्या दैनंदिन जीवनातील समस्यांचे निराकरण करण्यासाठी संगणकावर आधारित इलेक्ट्रॉनिक माहिती प्रक्रिया प्रणालीचा वापर आज मोठ्या प्रमाणावर होत आहे. या प्रणालीतील सर्वात महत्वाचा घटक म्हणजे संगणक होय, जीवनाच्या प्रत्येक क्षेत्रात वाढत्या प्रमाणात संगणकाचा उपयोग केला जात आहे. राजकीय संशोधनासाठी संकलित केलेल्या क्लिष्ट आणि जाटिल तथ्य माहितीचे वर्गीकरण, विश्लेषण करणे संशोधकामुळे अतिशय सुलभ झाले आहे. भौतिक आणि सामाजिक शास्त्रात संशोधन करणाऱ्या संशोधकांना संगणक हे अत्यंत उपयुक्त असे उपकरण ठरले आहे. आज सर्व विद्याशाखेतील संशोधन कार्यासाठी व ज्ञानपिपासू विद्यार्थ्यांची ज्ञान लालसा क्षमविण्यासाठी कॉम्प्युटर नेटवर्क उपलब्ध आहे त्यातून जगभरातील विविध क्षेत्राधिक संस्था आपआपली माहिती इंटरनेटवर देत असतात. त्यामुळे तेथे चालविण्यात येणारे अभ्यासक्रम त्यांच्या अटी, सवलती आपआपल्या थेट इंटरनेटद्वारे घरबसल्या समजु शकतात हे नेटवर्कचे जाळे सर्व शैक्षणिक व संशोधन संस्था, सर्व विद्यापीठ व संशोधन संस्था सर्व महाविद्यालये व विद्यापीठ यात परस्पर संबध प्रस्थापित करीत आहेत. हे संबध परस्परांना माहिती, तथ्य आकडेवाडी इत्यादींचे आदान प्रदान करण्यासाठी होत आहे. आंतरराष्ट्रीय संगणक नेटवर्क हे संशोधकासाठी जगभराची माहिती अत्यंत स्वस्त दारात घरी उपलब्ध करून देते. जगभरातील संशोधन संस्था व विद्यापीठाशी अत्यंत अल्प वेळेत संपर्क प्रस्थापित करून त्यांच्याजवळ असलेली माहिती त्वरीत प्राप्त करता येते. जगातील मोठमोठ्या ग्रंथालयातील पुस्तकांची यादी येथे दिलेली आसते. त्यामुळे संशोधकांना हवी ती पुस्तके उपलब्ध करून घेता येतात. विविध क्षेत्रातील तंत्र संशोधनासंदर्भात चर्चा करता येते.

संगणकाचा उपयोग आज काळाची गरज ठरली आहे. संगणकाच्या उपयोगामुळे संशोधन कार्य सुलभ झाले आहे. संगणकाचा संशोधन कार्याच्या विविध टप्प्यावर होणारा वापर पुढील प्रमाणे सांगता येईल.

1. वैचारिक टप्प्यात संगणकाची भूमिका :

या वैचारिक टप्प्यात समस्या सुगना, गृहित कृत्याची निर्मिती, संबंधित साहित्याचे पुनरावलोकन यासारखा भाग येतो. या टप्प्यात संगणकाची भूमिका महत्वाची आहे. समस्यासूत्रन करताना संशोधकाला संशोधन विषयाची निवड करताना संशोधन समस्यांचे स्वरूप व व्याप्ती जाणून घेण्यासाठी इंटरनेटचा व डिजीटल ग्रंथालयाचा वापर करता येतो. समस्या सूत्र करताना समस्यांची व्याप्ती किती आहे हे जाणून घेण्यासाठी शासनाच्या विभिन्न विभागाचे अहवाल हे संबंधित विभागाच्या संकेतस्थळावर उपलब्ध असतात. त्याचा आधार घेऊन संशोधक आपल्या विषयाचे स्वरूप व व्याप्ती निर्धारित करू शकतात. आज भारतात केंद्र व राज्य शासनाचे विभिन्न अहवाल हे त्या त्या संकेतस्थळा (Website) वर उपलब्ध आहेत. उदा. भारतातील विभिन्न क्षेत्रातील गुन्हेगारीचा अभ्यास करावयाचा

स्वरूपात असल्याने ती संशोधकाला ग्रंथालयाबाहेर देता येते नसल्याने वाचकांना त्याचा उपयोग घेता येत नाही. अशा जुन्या पुस्तकांचा कागद ठिसुळ असल्याने त्याची प्रतिलिपी सुध्दा काढता येते नाही. तेव्हा यासाधनाचा वापर करयासाठी ते वाचन साहित्य भविष्यात इतरांसाठी संग्रहित करण्यासाठी त्या साधनांचे डिजीटायझेशन करणे योग्य असते. डिजीटायझेशनमुळे भषा, वेळ, श्रम व पैसा या स्वरूपातील अडथळे दूर झाले आहेत. इटरनेटद्वारे विविध प्रकारची ही डिजीटल माहिती मिळवता येते. उदा. ई-बुक्स, ई-जर्नल्स, ई-डेटाबेस इ. पारंपारिक ग्रंथालयापेक्षा डिजीटल ग्रंथालयातील सेवा अचुक, स्पष्ट, व प्रभावी असतात, माहितीचा वेग जास्त असतो.

संदर्भ सूची :

1. पवार एस.पी. ग्रंथालय व माहितीशास्त्र, फडके प्रकाशन, पुणे
2. फडके व.ना. ग्रंथालय संगणीकरण आणि आधुनिकीकरण, युनिव्हर्सल प्रकाशन, पुणे
3. कन्हाडे श्री.एम. शास्त्रीय संशोधन पध्दती, पिंपळापूरे प्रकाशन, नागपूर
4. आगलावे प्रदीप, संशोधन पध्दतीशास्त्र व तंत्रे, विद्या प्रकाशन, नागपूर
5. बोधनकर सुधीर, अलोणी, सामाजिक संशोधन पध्दती, श्री. साईनाथ प्रकाशन, नागपूर

INTERNATIONAL RESEARCH JOURNAL OF MULTI DISCIPLINARY STUDIES

Approved by : University Grant Commission (UGC)

MONTHLY DOUBLE-BLIND PEER REVIEWED REFERRED OPEN ACCESS INTERNATIONAL JOURNAL

www.irjms.in

E-mail : irjms2015@gmail.com irjms.ln@gmail.com

Vol. IV, Special Issue -II, January, 2019 ISSN (Online): 2454-8499

Impact Factor : 1.3599(GIF), 0.679 (IIFS)

Executive Editor
Prof. Tanaji Jadhav

Chief Editor
Dr. Mahendra Avaghade

५६)	महाराजा ज्योतिराव फुले : आधुनिक भारतीय विचारवंत	प्रा. नांगरे एन. व्ही.
५७)	भारतीय मुस्लिमांची स्थिती आणि सुभर समिती	प्रा. नारायण राजुरवार
५८)	बहुसंस्कृतीवाद आणि समानता	प्रा. पाटील पांडुरंग विष्णू
५९)	महाराष्ट्रातील राजकीय विचारवंत : महात्मा फुले	प्रा. शेंद्रे मनिषा शिवाजी
६०)	सामाजिक विकासात शिक्षणाची भूमिका	डॉ. उभाकांत राठोड
६१)	महाराष्ट्रातील प्रादेशिक विामता आणि गंदुरवार जिल्ह्यातील शेत मजुरांचे स्थलांतर	मदन जर्हागीर पाडवी
६२)	दुर्बल घटकांचे सक्षमीकरण : डॉ बाबासाहेब आंबेडकर एक दृष्टीक्षेप	डॉ. हेमलता राठोड
६३)	१९७० नंतरच्या महाराष्ट्रातील जात-वर्ग आणि लिंगभाव विचार विश्लेषण	प्रा. संजयकुमार कांबळे
६४)	महाराष्ट्रातील विचारवंतांचा राजकीय विकासामा दृष्टिकोन	डॉ. राजू परभत निकम
६५)	मुद्रित, इलेक्ट्रॉनिक आणि नव इलेक्ट्रॉनिक माध्यमांची राजकारणातील भूमिका	प्रा. महेंद्र विठ्ठल पाटील
६६)	सहमतीच्या राजकारणाचे पुरस्कर्ते : पी.डी.पाटील	डॉ. हनुमंत फाटक
६७)	'सामाजिक न्याय निर्मितीमध्ये अण्णाभाऊ साठे महामंडळाचे योगदान'	डॉ. माणिक सोनावणे
६८)	जाहीरनामा : वास्तव की,..... भ्रम ?	प्रा. ज्योतिराम विलास माने
६९)	लक्षवेधी सूचना व आ.गणपतराव देशमुख : २००५-२००६	श्री.योगेश महादेव माळी
७०)	भारतीय राजकीय प्रक्रियेच्या चौकटीमध्ये विज्ञान, तंत्रज्ञान आणि सार्वजनिक धोरण	वैशाली प्रकाश फवार
७१)	अव्वल इंग्रजी कालखंडातील मराठी साहित्य	डॉ. संदीप रंगनाथ तापकीर
७२)	'नक्षत्रवाद : भारतीय अंतर्गत सुरक्षेसमोरील एक आव्हान'	डॉ. बी. जी. जोगदंड
७३)	भारताच्या अंतर्गत सुरक्षेसंबंधी आव्हाने आणि उपाय	डॉ. दिगंबर बिरादार
७४)	भारताच्या अंतर्गतसुरक्षे पुढील आव्हाने	डॉ. सुरेंद्र अंबर मोरे
७५)	भारताच्या अंतर्गत सुरक्षितते समोरील प्रमुख आव्हाने	डॉ. पंडित शेषराव नलावडे
७६)	भारताच्या अंतर्गत सुरक्षेपुढील आव्हाने	डॉ. अर्जुन गंगाशाम येशे
७७)	भारताची अंतर्गत सुरक्षा व दहशतवाद एक आव्हान	प्रा. नासीर कासम शेख
७८)	भारताच्या सुरक्षेसमोरील अंतर्गत आव्हाने	प्रा. मिसिंद खांदवे
७९)	भारत - श्रीलंका संबंधातील वाद	रामकिशन आवाड
८०)	भारताच्या अंतर्गत सुरक्षा व्यवस्थेसमोरील आव्हाने	डॉ. मंचक रंगनाथराव मोरे
८१)	'ओबोन' जागतिक राजकारणाचे नवे शक्ती केंद्र	डॉ. पी.एच. रघुवंशी
८२)	समकालीन राजकारणामुळे राष्ट्रीय एकात्मतेसमोर निर्माण झालेली आव्हाने-एक अभ्यास	भालचंद्र नगनाथ बिचिलकर
८३)	'भारताच्या अंतर्गत सुरक्षेची आव्हाने : स्वरूप व परिणाम'	डॉ. रतन व्ही. राठोड
८४)	दहशतवाद आणि भारत पाक संबंध	डॉ. नरेंद्र कृ. राईकवार
८५)	महाराष्ट्राच्या युवक धडवळीची चिकित्सा	डॉ. हनुमंत कुरकुटे

“नक्षलवाद : भारतीय अंतर्गत सुरक्षेसमोरील एक आव्हान”

डॉ. बी. जी. जोगदंड

पदवी व पदव्युत्तर राज्यास्त्र विभाग,
सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला

शीतयुद्ध काळात जागातील निर्माण झालेल्या सुरक्षेच्या आव्हानामध्ये गुणात्मक परिवर्तन झाले आहेत. सुरक्षेच्या पारंपारिक स्वरूपामध्ये राज्याद्वारे व विचारवंतांद्वारे परकीय आक्रमणाच्या धोक्याला प्राधान्य दिले जात असे. सुरक्षेला सतत सैनिकी बाबीची जोडले जात असे. शक्तीशाली व कमकुवत अशी सर्वप्रकारची राज्य आपल सुरक्षा ठेवण्यासाठी शस्त्रास्त्रे प्राप्त करणे किंवा परकीय हस्तक्षेपा पासून मुक्त सुरक्षेसाठी, प्रादेशिक धोक्याविरुद्ध लष्करी करार करण्याचे मार्ग स्वीकारत. परंतु २० व्या शतकाच्या शेवटी शीतयुद्ध समाप्तीनंतर अगदी नवीन अशा जागतिक सुरक्षेचा जन्म झाला आहे. तो म्हणजे अंतर्गत सुरक्षा होय. भारत ही जागतिक व्यवस्थेपासून दूर राहिली नाही. भारतातही आज त्याच्या अंतर्गत राष्ट्रीय सुरक्षेला आव्हाने निर्माण झाली आहेत. परकीय आक्रमणापेक्षा अंतर्गत आव्हानामुळे भारतीय सुरक्षा आज मोठ्या प्रमाणात धोक्यात आली आहे. आज देशात सांप्रदायवाद, नक्षलवाद, अंतर्गत दहशतवाद, फुटीरवादी चळवळी, मुलतत्त्ववादी शक्ती, मादक पदार्थांची वाढती तरकरी इत्यादी अनेक आव्हाने आहेत. यापैकी देशात असणारा नक्षलवाद हा भारतीय अंतर्गत सुरक्षेसमोरील सर्वात मोठे आव्हान आहे. प्रस्तुत शोधनिबंधामध्ये भारताच्या अंतर्गत सुरक्षेसमोरील एक आव्हान म्हणून नक्षलवादाचा विचार करण्यात आला आहे.

प्रस्तुत शोधनिबंधाची उद्दिष्टे :

१. नक्षलवादाचा अंतर्गत सुरक्षेसमोरील आव्हान म्हणून स्पष्टीकरण करणे. २. नक्षलवादाचे देशांतर्गत असणारे स्वरूप व व्याप्ती दर्शविणे. ३. नक्षलवादाच्या समस्येवर उपाय सुचविणे. प्रस्तुत शोधनिबंधासाठी विश्लेषणात्मक पध्दतीचा अवलंब करण्यात आला आहे. त्यासाठी विविध संदर्भग्रंथ, मासिके, अहवाल व संकेतस्थळे यांचा वापर करण्यात आला आहे.

देशाला आज सर्वात मोठा धोका हा नक्षलवादी कारवायांपासून आहे. म्हणूनच पंतप्रधान मनमोहनसिंग यांनी २००६ 'भारताच्या अंतर्गत सुरक्षिततेला सर्वात मोठे आव्हान नक्षलवादचे आहे' असे जाहिर विधान केले. नक्षलवाद या संकल्पनेला भारतीय सामाजिक चळवळीच्या इतिहासात एक विशेष अर्थ आहे. नक्षलवादी आंदोलन मागील चाळीस वर्षात कधी गनीमी पध्दतीने, तर कधी आक्रमकपणे भारतीय राजकारणात आणि समाजकारणात एक केंद्र बनले आहे. 'दहशतवादानंतर देशाच्या सार्वभौम एकतेला आणि अखंडतेला बाधा पोहोचवणारी सर्वात मोठी बाब म्हणजे नक्षलवाद होय, या चळवळीमुळे सारा देश गृहयुद्धाच्या खाईत ढकलला जातो की, काय अशी शंका आता येऊ लागली आहे.' नक्षलवाद हा मार्क्सच्या वर्गसंघर्षावर आधारित असून त्या अंतर्गत शोषित, दलीत व उपेक्षित वर्ग आपल्या संघर्षाद्वारे भांडवलदार, जमिनदार, सावकार व शासनाला आपले ते शोषक समाजात व त्यांना लुटणे आपला अधिकार समजतात, त्यांच्या वास्तविक

उद्देश सामाजिक, आर्थिक व राजकीय समजा प्रस्थापित करणे हा आहे. परंतु अकारण हिंसा, गुन्हा व जहालवाद स्वीकारल्याने समाजासाठी व राष्ट्राच्या सुरक्षेसाठी सर्वात मोठे आव्हान म्हणून उभे राहिले आहे. पश्चिम बंगाल मधील सिलगुडी विभागातील नक्षलबारी या लहानग्या गावातून या चळवळीला सुरवात झाली. चारू मुजूमदार, कनू सन्याल व जंगल संधाल या तिघांच्या नेतृत्वात या भागात भूमिहीनानी उठाव केला आणि एक सशस्त्र राजकीय आंदोलनाचा प्रारंभ झाला परंतु ह्या उचवाला मागे किमान तीन दशकांचा कम्युनिष्ट चळवळीचा इतिहास आहे. यात 'तेभाग' आंदोलन व तेलंगणा आंदोलन महत्त्वपूर्ण होती. यात कम्युनिस्टचा सक्रिय सहभाग होता. आंदोलनाने या चळवळीची पार्श्वभूमी तयार केली होती. १९६७ ते ६९ या काळात चारू मुजूमदारांच्या विचाराने प्रेरित होऊन अनेक तरुण या चळवळीत सामिल होत गेले व ठिकठिकाणी हिंसक आंदोलनास सुरवात झाली. आंध्रप्रदेशातील श्रीककुलम, पार्वतीपुरम, ओरिसामधील कोरापूर, बिहार आणि उत्तर प्रदेशातील काही भागात ही आंदोलने होत होती. १९६९ मध्ये मुजूमदारांच्या पुढाकाराने या सर्व भागातील नेत्यांनी एकत्र येवून मार्क्सवादी कम्युनिस्ट पक्षाकडून वेगळे होऊन कम्युनिस्ट पार्टी ऑफ इंडिया (मार्क्सवादी लेनिनवादी) पक्षाची स्थापना केली. या नंतरच्या तीन वर्षात १९७२ पर्यंत या भागात मोठ्या प्रमाणावर हिंसक आंदोलने सुरु होती. या पक्षाचे नेते विरुद्ध

आदिवासी जमातीची होणारे वर्तन भेदभावाचे असून ते चांगले नाही. यामुळे या समाजात असंतोश व विक्षोभ आहे. तोच नक्षलवादासाठी मोठा कारणीभूत आहे. भारतात सुशिक्षित बेरोजगाराची संख्या मोठी आहे. ही संख्या जवळपास १५ कोटी आहे. ही बेरोजगाराची संख्या नक्षलवादासाठी आधार तयार करते. एखाद्या युवकास पात्रता असुनही नोकरी मिळत नसेल तर जीवन जगणे कठीण होते, असा बर्ग नक्षलवादाकडे आकर्षित होतो. सरकारद्वारे होणारे पक्षीय राजकारण तसेच देशातील अनेक भागात मोठी प्रादेशिक आर्थिक विषमता आहे. त्यामुळे नक्षलवादास खतपाणी मिळत आहे.

वर्तमान काळात नक्षलवाद्यांनी भारताचा मोठा भूप्रदेश आपल्या वर्चस्वाखाली आपला आहे. ज्या ठिकाणी पूर्णतः नक्षलवाद्यांचे शासन चालते रेड कॉरिडोर हा त्यांच्यात ताब्यात आहे. यामधील मध्यभारतातील दंडकारण्य 'लिबरेटेड झोन' ही पूर्णपणे माओवाद्यांच्या अधिपत्याखाली आहे. या भागावर भारत सरकारचा ताबा नाही, माओवाद्यांचे प्रशिक्षण केंद्रे, राहण्याच्या जागा आणि ९० टक्के नेतृत्व या भागातच राहते. आत ही चळवळ शहरी भागातही पसरविण्यासाठी पध्दतशीर प्रयत्न सुरू आहेत. सध्या देशाचे १९ टक्के जंगलभूमी मी नक्षलवाद्यांच्या ताब्यात आहे. आदिवासी आणि ग्रामीण भागाबरोबर देशातील १३ राज्यातील २३१ जिल्ह्यात नक्षली पसरले आहेत. अगदी दिल्लीत त्यांचे धामेदोरे हाती लागले आहेत. १७० जिल्हे नक्षलवाद्यांचे बालेकिल्ले म्हणून ओळखले जातात. पूर्वेकडील दाट जंगलाचे आणि डोंगराळ प्रदेश सोडून ते आता आपला विस्तार शहरी भागात करण्यास तयार आहेत. दिल्ली, मुंबई, पुणे यासारखी शहरे लक्ष्य करण्याचे ठरवले आहे. यासाठी २०५० ही त्यांची हेडलाईन आहे. या दृष्टीने त्यांनी हातपाय पसरवण्यासाठी सुरुवात केली आहे.

नक्षलवादाचा उदय आर्थिक समता व न्याय प्रस्थापित करण्यासाठी झाला व यासाठी त्यांनी क्रांतीकारक मार्ग निवडला होता. परंतु आज जनतेच्या भल्यासाठी चळवळ ही मुख्य हेतूच बाहेर फेकला आहे. आदिवासी गरीब, दलित जनतेला मजुरी मिळते की नाही, धान्य मिळते की नाही हे प्रश्न चळवळीतून आपोआप बंद होत गेले, दहशत पसरविण्यासाठी सामान्य जनतेला व पोलिसांना ठार करायचे हेच एकमेव उद्दिष्ट या चळवळीकडे शिल्लक राहिले, या चळवळीला जनतेविषयी अजिबात आपुलकी नाही, आपुलकीची जागा दबावाने घेतली आहे, दंडकारण्य भागात असलेल्या व्यापार्याकडून कारखानदाराकडून म्हणजे भांडवलदाराकडून खंडणी गोळा करणे व गरिबांचे गळे कापणे हा एकमेव उद्योग आज

नक्षलवाद्यांनी चालवला आहे. सार्वजनिक वितरण प्रणालीचे धान्य आधी नक्षलवादी जनतेत वाटायचे, आत हेच धान्य नक्षलवाद्याचा शिधा म्हणून वापरले जात आहे. चळवळीत तरुण व तरुणींना जबरदस्तीने सामील करून घेण्याचे प्रकार सुध्दा वाढले आहेत या चळवळीतून विचारसारणी हद्दपार झाली आहे.

आज नक्षलवाद ही अंतर्गत सुरक्षेची सर्वात मोठी समस्या आहे. कारण त्याचा संबंध कायदा व सुव्यवस्थेची आहे. केंद्र व राज्य सरकारद्वारे नक्षल प्रभावित भागांची परिस्थिती समोर ठेवून गरिबी, बेकारी व मुख्यप्रवाह पासून दूर असलेल्या निरक्षर आदिवासीसाठी अनेक योजने तयार करून मान्य केल्या जात आहेत. परंतु प्रशासकीय स्तरावर नक्षलवाद्यांच्या विरोधामुळे ह्या योजना पूर्णपणे अंमलात येत नाहीत, तसेच अनेक प्रशासकीय अधिकारी नक्षल प्रभावित भागात जाण्यासाठी तयार नाहीत. नक्षलवाद्यांना सिमेशहेलून लश्करी साहित्याची मदत होत आहे, अनेक राज्यात नक्षलवाद्यांनी 'भीतीचे वातावरण निर्माण केले आहे. या भागात निवडणुका घेणे अतिशय कठीण बनले आहे. पंचायतराज व्यवस्थेतील अनेक सदस्यांनी तर नक्षलवाद्यांच्या भितीपायी आपल्या पदाचे राजीनामे दिले आहेत.

नक्षलवाद्यांनी राष्ट्राच्या व समाजजीवनाच्या मुख्यप्रवाहात आणणे आवश्यक आहे. यासाठी सरकारला नक्षलवाद्यांसोबत वार्ता करावी लागेल, यासाठी त्यांना आत्मसमर्पणासाठी तयार करावे लागेल. नक्षलवादचा बिमोड करण्यासाठी दोन स्तरावर उपाय करावे लागतील एक सशस्त्र कार्यवाही व दुसरे म्हणजे आदिवासी भागातील आर्थिक शोषण, बेकारी, दारिद्र्य व विभजित मनोवृत्ती यावर सकारात्मक व प्रभावशाली उपाय करावे लागतील. आदिवासींना त्यांचे अधिकारी घाबे लागतील, त्यांना वनधिकार, रोजगाराचा अधिकार व जमीनीचे अधिकार हस्तांतरित करावे लागतील. भुसुधारणा योग्य राबविण्यात याव्यात, विकासाचा लाभ सर्वांपर्यंत पोहचविला जावा. नक्षलवाद्याशी लढण्याकरिता पोलीसांना आधुनिक स्वरूपाची शस्त्रास्त्रे देण्यात यावीत, नक्षलग्रस्त राज्यातील आदिवासी शेतकरी व शेतमजूर यांच्या पुनर्वसनाचा कालबद्ध कार्यक्रम अखायला हवा, यासाठी केंद्राने निधी उपलब्ध करून द्यावा. नक्षलग्रस्त भाग हा मुख्य शहरे व गावांना रस्ते व इतर माध्यमांद्वारे जोडला जावा.

संदर्भ ग्रंथ सूची :

१. गावंडे देवेंद्र, नक्षलवादाचे आख्यान, दंडकारण्यातील अस्वरथ वर्तमान, साधना प्रकाशन, पुणे २०११ पृ. क्र. २४
२. प्रतियोगीता दर्पण, फरवरी २००८ पृ. क्र. १३२९

Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)

ISSN 2277 - 5730

AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume-VIII, Issue-I
January - March - 2019
Marathi Part - IV

IMPACT FACTOR / INDEXING

2018 - 5.5

www.sjifactor.com

Ajanta Prakashan

❧ CONTENTS OF MARATHI PART - IV ❧

अ. क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१४	पर्यावरण समस्या व शाश्वत शेती विकास प्रा. डॉ. राम गौनेकर	५६-५८
१५	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांच्या साहित्यातून प्रकटणारा शेतीविषयक दृष्टीकोन प्रा. विवेक भिकाभाऊ कोल्हे प्रा. डॉ. देवराव नामदेवराव राठोड	५९-६२
१६	ग्रामीण भारतातील शेती क्षेत्रातील वाटचाल प्रा. डॉ. आरती वाल्मिकराव खडतकर	६३-६५
१७	कृषी अर्थशास्त्र प्रा. सुजाता आर. नाईक	६६-७१
१८	कृषि अर्थशास्त्र व संलग्न कार्ये प्रा. डॉ. किशोर एम. गोमेकर	७२-७८
१९	शेतकरी जीवनाचे ग्रामीण कवितेतील दर्शन प्रा. डॉ. श्याम मु. जाधव	७९-८३
२०	भारतीय शेतीचा इतिहास डॉ. वैशाली भिवसेन भिसे	८४-८६
२१	कृषी रोजगार आणि महिला विशाल भिवसेन भिसे	८७-८८
२२	शेतकरी जीवनाचे साहित्यातील दर्शन : शेतकरी जीवनाचे ग्रामगांवेतून घडणारे दर्शन प्रा. अनुप अरुण नांदगावकर	८९-९२
२३	कृषी रोजगार आणि महिला कु. छाया पांडुरंग ठाकुरकर	९३-९६
२४	शेतकरी आत्महत्या : शेती क्षेत्रामधील गंभीर समस्या डॉ. पंकज मा. तायडे	९७-१०२
✓ २५	पश्चिम विदर्भातील शेतकरी आत्महत्येचे तास्तव आणि न्यायीत उपाय डॉ. प्रसन्नजीत रा. गवई ✓	✓ १०३-१०७
२६	कृषी रोजगार आणि महिला प्रा. डॉ. दीपक द. कोट्टवार	१०८-११०

अ. क्र.
२७
२८
२९
३०
३१
३२
३३
३४
३५

२५. पश्चिम विदर्भातील शेतकरी आत्महत्येचे वास्तव आणि त्यावरील उपाय

✓
डॉ. प्रमत्रजीत रा. गवई

अर्थशास्त्र विभाग प्रमुख, सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला.

प्रस्तावना

उत्तम शेती, मध्यम व्यापार व कनिष्ठ नोकरी अशी धारणा कृषीप्रधान भारतात प्रचलीत होती व 18 व्या शतकातपर्यंत शेती आणि उद्योग यांमध्ये योग्य समन्वय असल्याचे सुद्धा दिसून येते. भारतातील अर्थव्यवस्थेचा विचार केल्यास कृषीचा राष्ट्रीय उत्पन्नातील वाटा व कृषीवर अवलंबून असणा-या लोकांच्या रक्कबासीचे प्रमाण घटताना दिसत असली तरी संख्येने मात्र ती जास्त असल्याचे दिसून येते. जगाचा पोषिदा, अन्नदत्ता, रबीराजा म्हणून शेती व शेतक-यांना अनन्यसाधारण महत्त्व आहे. परंतु

कृषीप्रधान असणा-या भारतात शेतकरी आत्महत्येचे सुरु झालेले भयावह सत्र मात्र आजही दुर्दैवाने थविताना दिसत नाही. 1995 ते 2014 या कालावधीत भारतात झालेल्या 2,98,458 शेतकरी आत्महत्येपैकी दुर्दैवाने 69,750 या सर्वाधिक आत्महत्या एकट्या महाराष्ट्रात झाल्याची कवुली 11 फेब्रुवारी 2016 रोजी राज्यसरकारतर्फे उच्च न्यायालयात देण्यात आली. जानेवारी 2015 ते सप्टेंबर 2018 या दरम्यानच्या पारदर्शक शासन कालावधीत 11,225 शेतक-यांना आत्महत्या केल्याचे विदारक चित्र महाराष्ट्रात निर्माण झालेले आहे. महाराष्ट्रात एकूण होणा-या शेतकरी आत्महत्येमध्ये विदर्भ व त्यातील प्रामुख्याने पश्चिम विदर्भाचे प्रमाण जास्त असल्याचे दिसून येते. प्रस्तुत शोधनिबंधामध्ये प्रामुख्याने पश्चिम विदर्भातील शेतक-यांच्या आत्महत्येचा, त्या मागे असणा-या विविध कारणांचा व विविध उपाययोजनांचा शोध घेण्याचा प्रयत्न करण्यात आला आहे.

शोधनिबंधाची गृहितके

1. महाराष्ट्राची अर्थव्यवस्था कृषीप्रधान आहे.
2. महाराष्ट्रात सर्वाधिक कृषी आत्महत्या ह्या विदर्भात होत आहेत.
3. पावसाचा लहरीपणा आत्महत्येचे मुख्य कारण आहे.
4. पश्चिम विदर्भात पुरक रोजगाराच्या पुरेशा संधी उपलब्ध नाहीत.
5. 2015 ते 2018 या कालावधीत शेतकरी आत्महत्येचा वाढ झाली.

शोधनिबंधाची उद्दिष्टे

1. पश्चिम विदर्भातील शेतकरी आत्महत्येची जिल्हानिहाय आकडेवारी अन्वयाने
2. शेतकरी आत्महत्येची कारणे जाणून घेणे
3. कृषी मालाला हमीभाव मिळतो की नाही याचा अभ्यास करणे
4. शेतकरी आत्महत्या रोखण्यासाठी उपायांची चर्चा करणे
5. 2015 ते 2018 या कालावधीत झालेल्या शेतकरी आत्महत्येचा सुटम अभ्यास करणे.

महाराष्ट्रातील शेतकरी आत्महत्या

महाराष्ट्रात 2015 ते 2018 या कालावधीत शेतकरी आत्महत्येत मोठ्या प्रमाणात वाढ झाल्याचे दिसून येते. महाराष्ट्र शासनाने घोषित केलेल्या आकडेवारीनुसार 2015 मध्ये एकूण 3,263 शेतकरी-यांनी आत्महत्या करून आपली जीवनयात्रा संपविली तर 2016 मध्ये महाराष्ट्रात 3080 शेतकरी बांधवांनी आत्महत्यांच्या मार्ग पाहिल्याचे दिसून येते. 2017 मध्ये 2917 शेतकरी-यांनी आत्महत्या केली तर 2018 मध्ये 30 सप्टेंबर पर्यंत 1965 शेतकरी आत्महत्यांच्या मार्गाने गेल्याचे विदारक चित्र दिसून येते. यामध्ये सर्वात जास्त आत्महत्या हया विदर्भात झाल्याचे दिसून येते.

पश्चिम विदर्भातील शेतकरी आत्महत्या

दुर्दैवाने पश्चिम विदर्भ हा शेतकरी आत्महत्येच्या बाबतीत अग्रेसर असल्याचे 2015 ते 2018 या आकडेवारीवरून दिसून येते. पश्चिम विदर्भात अकोला, अ. राशी, बुलडाणा, यवतमाळ व वाशिम या पाच जिल्ह्यांचा समावेश होतो. या पाचही जिल्ह्यांमध्ये शेतकरी आत्महत्येची हृदय भिळणू टाकण्याची अनेक प्रकल्पे समोर येत असल्याचे दिसून येते. बुलडाणात होरपळणा-या बुलडाणा जिल्ह्यात 2018 मध्ये पश्चिम विदर्भातच नव्हे तर महाराष्ट्रात सर्वात जास्त शेतकरी आत्महत्या झालेल्या आहेत. 2014 मध्ये बुलडाणा जिल्ह्यात 111 तर अकोला जिल्ह्यात 156, अमरावती जिल्ह्यात 03 तर यवतमाळ जिल्ह्यात सर्वोच्च 266 व वाशिम जिल्ह्यात 82 शेतकरी आत्महत्या झाल्याचे दिसून येते. 2015 या सालात बुलडाणा जिल्ह्यात 189, अकोला जिल्ह्यात 195, अमरावती जिल्ह्यात 306, यवतमाळ जिल्ह्यात सर्वाधिक 323 तर वाशिम जिल्ह्यात 108 शेतकरी आत्महत्येची नोंद झाली आहे. 2016 मध्ये बुलडाणा जिल्ह्यात 241, अकोला जिल्ह्यात 155, अमरावती जिल्ह्यात सर्वाधिक 349 तर यवतमाळ जिल्ह्यात त्या खालोखाल 272 व वाशिम जिल्ह्यात 56 शेतकरी आत्महत्येची प्रकरणे घडली आहेत. 2017 मध्ये बुलडाणा जिल्ह्यात सर्वाधिक 312, त्या खालोखाल अमरावती जिल्ह्यात 273 तर यवतमाळ जिल्ह्यात 212, अकोला जिल्ह्यात 167 तर वाशिम जिल्ह्यात 72 शेतकरी आत्महत्येची नोंद झाली. 2018 या वर्षात बुलडाणा जिल्ह्यात सर्वाधिक 312 शेतकरी आत्महत्या झाल्याचे पहाण्यास मिळते तर त्या खालोखाल यवतमाळ मध्ये 260, अ. राशी जिल्ह्यात 238, अकोला जिल्ह्यात 143 व वाशिम जिल्ह्यात 98 शेतकरी आत्महत्येची प्रकरणे घडल्याचे दिसून येते.

पश्चिम विदर्भातील शेतकरी-यांना कधी निसर्गिक तर कधी मानवनिर्मित संकटांची सामना करावा लागते त्यावर मात करितच शेतकरी-यांचा जीवन जगण्याचा संघर्ष सुरू असतो. मात्र त्यालाही कुठेतरी मर्यादा येऊन पां.स्वितीपुढे हतबल होऊन शेतकरी राजा आत्महत्या करित असल्याचे दिसून येते. पश्चिम विदर्भात 2001 पासून मोठ्या प्रमाणावर शेतकरी आत्महत्येचे विदारक चित्र सुरू आहे. एकंदरीत सर्वाधिक शेतकरी आत्महत्या यवतमाळ जिल्ह्यात झाल्याची नोंद होती. मात्र 2014 पासून बुलडाणा जिल्ह्यात शेतकरी आत्महत्या वाढत असून गेल्या 2 वर्षात प्रत्येकी 312 शेतकरी-यांनी आत्महत्या केल्याचे दिसून येते.

शेतकरी आत्महत्या रोखण्याचे उपाय

स्वतःचे संरक्षण रचून त्यावर आत्महत्या कल्पनेचे विदारक व भयावह चित्र सद्यस्थितीत पश्चिम विदर्भात निर्माण झाल्याचे दिसून येते. यामुळे बकीराजाला बाहेर काढण्याकरिता काही उपाय घ्यावेत अशा अनेक उपाययोजना आहेत त्या पुढीलप्रमाणे.

1) सिंचन क्षेत्रात वाढ करणे

सिंचन क्षेत्रात वाढ करण्यासाठी शाश्वत सिंचनावर भर देणे आवश्यक आहे. सिंचनाची क्षमता वाढल्यास शेतीमधील उत्पादनाची हेक्टरी उत्पादकता वाढेल. त्याचप्रमाणे शेतक-यांना दुबार व तिबार पिके घेता येतील. यामुळे शेतक-यांचे आर्थिक उत्पन्न वाढेल. शेतक-यांमध्ये आत्मविश्वास निर्माण होईल असे धोरण शासनाने राबविणे गरजेचे आहे. उदा. पाणी अडवा, पाणी जिरवा, जलयुक्त शिव, सुद्धम सिंचन, शेततळे या सारख्या योजनांना प्रोत्साहन तरच धावेच सोबत निधिसुध्दा उपलब्ध करून द्यावा तसेच नदीजोड प्रकल्प राबविण्यात यावा. जेणेकरून सिंचन क्षेत्रात वाढ होईल.

2) हमीमावाची हमी सरकारने घ्यावी

स्वामीनाथन आयोगाने शिफारस केल्याप्रमाणे उत्पादन खर्च अधिक 50 टक्के नफा असा प्रत्येक शेतमालाला शासनाने हमी भाव द्यावा नुसता हमीभाव जाहीर न करता शासनाने हमीभावाने शेतमाल खरेदी करण्यासाठी जास्तीत जास्त नाफेडचे खरेदी केंद्र सुरू करावे. म्हणजेच हमी भावाची हमी सरकारने द्यावी.

3) सहकारी संस्थांची उभारणी

शेतक-यांनी उत्पादीत केलेल्या विविध कच्च्या मालावर प्रक्रिया करणारे उद्योग सहकारी तत्वावर उभारणीकरीता आर्थिक अनुदान द्यावे. उदा.सहकारी दुग्ध डेअरी, सेडिंग खात निर्मिती उद्योग, सुतमिरणी, फळ प्रक्रिया उद्योग, दाल मिल इ.

4) पारदर्शी पिक विमा योजना

केंद्र सरकारने प्रधानमंत्री पिक विमा योजना घोषित केली परंतु सदर योजना राबविण्यासाठी मात्र स्वातंत्र्य कंपन्याकडे दिली या कंपन्या स्वतःच्या नफ्याकरीता पिक विमा योजनेसाठी अनेक जाचक अटी लावतात त्यामुळे शेतक-यांना या पिक विमा योजनेचा लाभ घेता येत नाही शेवटी शासनाने त्यांच्यात हस्तक्षेप करून शेतक-यांना विमा उपलब्ध करून द्यावा लागता. हे सर्व कल्पनापेक्षा शासनाने जर शासन स्तरावर ही योजना राबविली तर शेतक-यांना याचा फायदा मिळू शकेल तसेच या योजनेवर विद्यासुध्दा निर्माण होईल.

5) सरसकट कर्जनाकी व त्वरित कर्जपुरवठा

मागील 5 वर्षांपासून दुष्काळ व पावसाच्या लहरीपन्नामुळे शेतकरी हा आणखी कर्जबाजारी झाला आहे. त्याच्याकडे बँकांचे तसेच सायकारांचे कर्ज फेडण्याची क्षमता राहिली नाही. त्यामुळे शासनाने कुठलीही अट न घालता शेतक-यांचे सरसकट कर्ज माफ करावे आणि शेतीतील विविध सुधारणाकरीता कमी व्याज दराने त्वरित कर्ज उपलब्ध करून द्यावे.

6) विपणन प्रक्रियेत सुधारणा

शेतमालाच्या खरेदी विद्वत् अनेक जुटी असल्याचे दिसून येते. संपूर्ण जगात शेतकरी हा एकमेव असा उत्पादक आहे की, ज्याला स्वतःच्या मालाची किंमत ठरविण्याचा अधिकार नाही. शेतमालाची किंमत हे खरेदीदार, पत्ताल, अडले व व्यापारी ठरवितात आणि यातून मोठ्या प्रमाणावर शेतक-यांची नूत व आर्थिक पिढवणूक होते. शासनाने नियंत्रण आणून विपणन प्रक्रिया सुलभ करावी.

7) गोदामांची उपलब्धता वाढवावी

शेतक-यांना शेतमाल साठविण्यासाठी केवळ तालुक्याच्या टिकाणी किंवा जिल्ह्याच्या टिकाणी गोदामांची व्यवस्था न करता प्रत्येक ग्राम पंचायतमध्ये शासनाने गोदाम उभारणी करावी तसेच नाशवंत असलेल्या पिकाकरीता शीतगृह तसेच काद्याकरीता कादावाळ उभाराव्यात व त्याचा दर अत्यंत अल्प ठेवावा जेणेकरून शेतकरी आपला माल या गोदामांमध्ये साठवेल व योग्य भाव मिळताच तो बाजारात विकेल. यामुळे शेतक-यांच्या आर्थिक स्थितीत सुधारणा होईल.

8) पुरक व जोड व्यवसायांचा विकास

शेतीला जोड पंध्यांची साथ देवून शेतक-यांना नियमित तसेच हनीचे उत्पन्न मिळण्यासाठी कुक्कुटपालन, शेळीमेंडी पालन, दुग्धव्यवसाय, मत्स्य व्यवसाय यासारख्या जोड व्यवसायाला भांडवल पुरविणे तसेच विविध शेतकरी देणे यालागीत शासनस्तरावर विविध योजना राबवून शेतक-यांना प्रोत्साहित करावे.

9) सामुहिक विवाह सोहळे

शेतकरी कर्जबाजारी होण्याचे एक महत्वाचे कारण म्हणजे घरातील मुला-मुलींचे लग्न होय. शासनाने प्रत्येक तालुक्यावर दरवर्षी शेतक-यांच्या मुला-मुलींचे सामुहिक विवाह सोहळे आयोजित करावे तसेच असे विवाह सोहळे आयोजित करणा-या विविध सामाजिक संस्थाना मोठ्या प्रमाणावर अनुदान उपलब्ध करून द्यावे. तसेच विवाहीत जोडप्यांना त्यांच्या सरासरीउपयोगी वस्तु भेट द्याव्यात. यामुळे शेतक-यांचा लग्नावर होणाऱ्या अनावश्यक खर्च कमी होवून त्यांचा आर्थिक विकास होईल.

10) इतर उपाय

वरील उपायांचे व्यक्तिरेक्त मांफत शिक्षण, त्याद्वारे उच्च शिक्षणाच्या विविध संधीकरीता अर्थसहाय्य करणे तसेच शेतक-यांप्रती समाजाचा दृष्टिकोन उंचावेल अशा योजनांची आखणी करून अंमलबजावणी करणे.

सारांश

दुष्काळ, अतिवृष्टी, गारपीट, अवकाळी पाऊस, तिकावर किडींचे आक्रमण आदींमुळे शेतकरी नापिकी होत असते. वाढते उत्पादन खर्च, हमी भावाच्या अंमलबजावणीचा अभाव, डोक्यावर वाढता कर्जाचा जोंगर, राजकीय माना शुन्यता, आदींमुळे बळीराजा हतबल झाल्याचे विच पश्चिम विदर्भातच नव्हे तर संपूर्ण महाराष्ट्रात दिसून येत आहे. दररोज कुठे ना कुठे शेतकरी आत्महत्येचे सत्र सुरु आहे. भावनापुन्य प्रवासन केवळ पंचनामा करून दपती नोंद घेण्यातच धन्यता मानतांना दिसत आहे. शेतकरी आत्महत्येसाठी सरकार या धोरणासह शेतक-यांना विविध योजना या लामापासून वचित ठेवणारी अष्ट साखळीडी जबाबदार असल्याचे दिसून येते. विविध अटीच्या नावावर होणारी छळपणूक बळीराजाला मरणाच्या दारापर्यंत नेत असल्याचे गंभीर स्थिती पश्चिम विदर्भासह महाराष्ट्रात निर्माण झाली आहे. या स्थितीतून बळीराजाला बाहेर काढण्याकरीता वरील उपाययोजनांसोबतच मानवतावादी दृष्टीकोनही प्रत्येकामध्ये असणे गरजेचे आहे अन्यथा जर शेतक-यांनी खरब संपावर जाण्याचे ठरवले तर या देशाची काय अवस्था होईल याचा जरा दिवाळ करून घ्यावा.

संदर्भ सूची

१. महाराष्ट्राची आर्थिक पाहणी 2014-15
२. महाराष्ट्राची आर्थिक पाहणी 2015-16
३. महाराष्ट्राची आर्थिक पाहणी 2016-17
४. महाराष्ट्राची आर्थिक पाहणी 2017-18
५. Munde, Dr. T.V., Issue of farmers suicide in India. Special Issue of an International Scholarly Research Journal for Interdisciplinary Study, Vol. 6, Issue 27
६. द.लोकसत्तामधील विविध प्रकाशित लेख
७. कमिंडल, डॉ. विजय, कृषी अर्थशास्त्र.

**AARHAT MULTIDISCIPLINARY INTERNATIONAL
EDUCATION RESEARCH JOURNAL (AMIERJ)**

A Peer Reviewed Multidisciplinary Journal

✓ ISSN: 2278-5655

SJIF Impact Factor 6.236

Volume-VIII, Special Issues-VII

Department of Economics & Self Financing Department

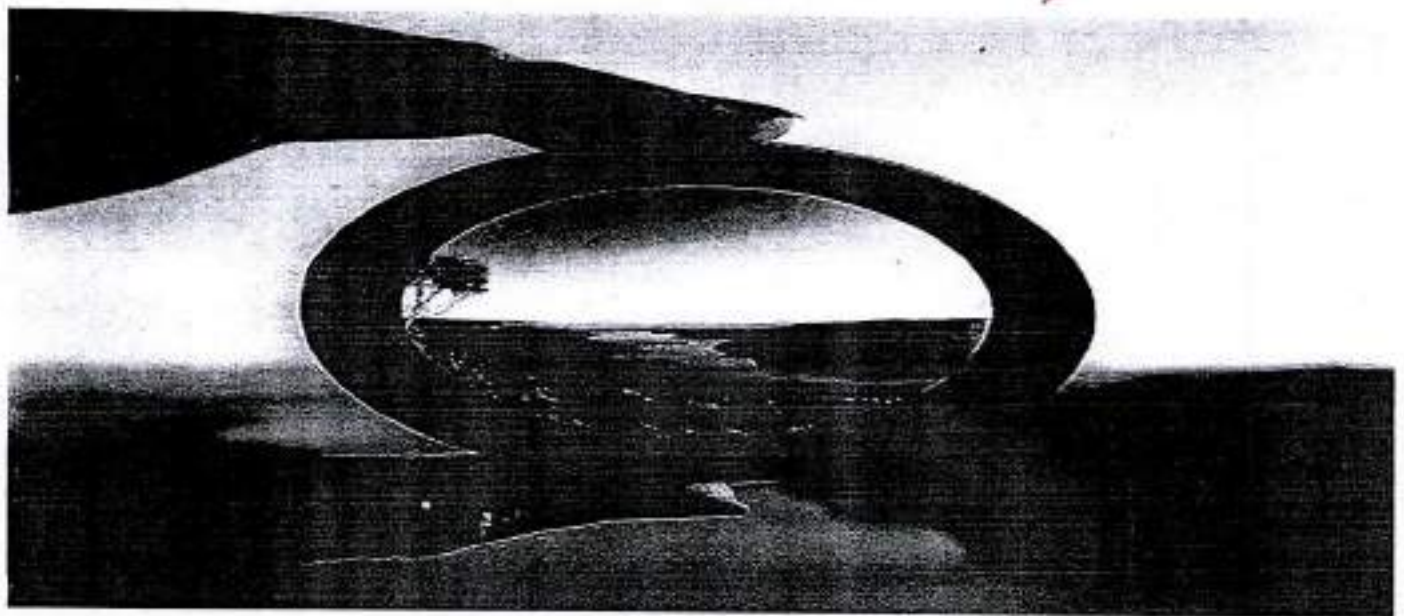
Organized

Indian Bank Sponsored

One Day Multidisciplinary National Conference

On

**“CHANGING PERSPECTIVES IN COMMERCE,
MANAGEMENT, ECONOMICS AND
TECHNOLOGY”**

15th February, 2019 ✓

T.Z.A.S.P. Mandal's
Pragati College of Arts & Commerce, Dombivli (E),

D.N.C. Road, Dombivli (E), Dist. - Thane, Maharashtra - 421201.

Reaccredited by
NAAC with B Grade (CGPA 2.82)

Chief Editor
Dr. Avinash B. Shendre

INDEX

	Title Name	Name of the Participant	Page No
1	Cross Border Trade And Its Impact On Community Livelihoods: A Study With Special Reference To Northeast Of India And Border Countries	Dr. Niranjan Sahoo Dr. Sarika Lohana	1
2	A Study On The Metamorphosis Of Economic Scenario From Cheers To Fears	Dr. Sathish Babu	9
3	Pharmaceutical Product Lifecycle Management And Strategies	Prof. Lalitkumar Bhole	18
4	Post-Merger Challenges Faced By State Bank Of India	Dr. Jyoti Singhal	24
5	A Study Of Competitiveness Of Readymade Garment Industry In Mumbai	Prof. Vitthal Sontakke	31
6	Demonetization And Its Impact On The Indian Economy	Dr. Dewrao S Manwar	40
7	Critical Analysis Of Public Policy In India	Dr. Rajesh H Bhoite	45
8	A Study On Business Models Of Augmented Reality In Indian Context	Soma Sekhar Donthu Dr. Sathish Babu	48
9	Indian Capital Market - Impact Of FII On Indian Stock Market	Dr. V. Aditya Srinivas	54
10	Demonetization And Its Impact On Indian Economy	Dr. Chandrashekhar V. Joshi	63
11	GST: Is New Path For MSME's Development?	Dr. Pandurang Patil	69
12	Cashless Economy- Both The Sides Of The Coin, In Indian Context	Mrs. Tejal Gade	73
13	Demonetization: Effects On Indian Economy	Mohit Sudhir Kambli	78
14	Merger And Acquisition Is A Way Towards Changing Globalized World	Dr. Shaikh Neelam M Salim	84
15	Higher Education Boost To Indian Economy	Ms. Neetu Methwani	89
16	GST And Its Impact On MSME's	Dr. Prasannajit R Gawai	97
17	Higher Education Boost To Indian Economy	Sayali Krishna Salunke	100
18	Attitudinal Shift In Schooling Preferences Of Poor In India	Mrs. Vaishali S Dhammapathee Ms. Sara Dalvi	103
19	Impact Of Rupee Depreciation On Indian Economy	Ms. Shalaka Prakash Chavan	112
20	Demonetization And Its Impact On Indian Economy	Nausheen Parkar	116
21	Impact Of Oil Price Volatility On Indian Economy	Dr. Smita H. Dubey Dr. Harish K Dubey	120
22	Demonetization And Its Impacts On Financial Sector: An Overview.	Archana .N. Kulkarni	125
23	Effect Of Demonetization On Construction Labour In Unorganised Sector	Ashwini Anantara Patil	129
24	A Study On The Impact Of GST On India's MSME	Raju Ambhore	133
25	To Study About The Impact Of Financial Markets On Indian Economy	Prof. Nirav Rashmikant Goda	139
26	Impact Of Household Environment On Poor Students Studies	Mrs. Vaishali S Dhammapathee, Ms. Nishadha Shrivastav, Ms. Ishika Narvekar	145

GST AND ITS IMPACT ON MSME's

Dr. Prasannajit R Gawai

Asst. Prof. and Head, Dept. of Economics, Sitabai Arts, Commerce and Science College Akola

Introduction:-

Tax is not an optional payment it is compulsory payment to pay the government by the people. Tax is collected by the government for the public welfare and planning. Before GST tax are classified in two category direct and indirect tax. The idea of a Goods and Services Tax for India was first mooted 16 years back. Thereafter in 2011 GST bill was introduced in the Lok Sabha to enable levy of GST. But some political reason the Bill lapsed in 2013. Again in 2014 the Bill was introduced in the Lok Sabha and passed in 2015. In Rajya Sabha the bill was passed in 2016. After the enactment of various GST laws, GST was launched with effect from 1st July 2017.

Goods and services tax was introduced by the constitution (one hundred and First amendments) Act, 2016 in India. It is a comprehensive value added tax levied on manufacture, sale and consumption of goods as well as services. Depending upon the transaction, GST is categorized into three components, i.e. CGST (central goods and services tax), SGST (state Goods and Services Tax) and IGST (Integrated Goods and Service Tax) charged by the central government and State government respectively. CGST will be charged for transactions related to intra-state which will be paid to the account of Central government, whereas SGST is going to be collected by the State government for transactions within a State. In an inter-state transaction of goods and services, the Central government will collect IGST, which is an additional tax to be levied, to assure that the tax is received by the Importer State. GST will eventually replace multiple taxes such as Central Excise Duty, Central Sales Tax, State Sales Tax, Service Tax, special additional duty on customs, etc. Indirect taxes of State government like State VAT, Purchase Tax, Luxury Tax, Tax on Lottery and Gambling will be replaced by SGST. This three type's tax structure will thus help in transforming the country into one unified common market.

Objectives of GST

GST was proposed to fulfill the following objectives

- 1) To eliminate the cascading effects of production and distribution of goods and services
- 2) To eliminate the indirect taxation system in India
- 3) To overcome the shortcoming of the Value Added System
- 4) To optimize the efficiency and equity of system
- 5) To restrict the export of taxes across taxing jurisdiction.

Meaning of MSMEs

The Micro-Small and Medium Enterprises (MSMEs) are small sized entities, defined in term of their size of investment. The Government of India has enacted the Micro, Small and Medium Enterprises Development (MSMED) Act, 2006 in terms of which the definition of micro, small and medium enterprises is as under: enterprises engaged in the manufacture or production, processing or preservation of goods as specified below:

A micro enterprise is an enterprise where investment in plant and machinery does not exceed Rs. 25 lakh.

A small enterprise is an enterprise where the investment in plant and machinery is more than RS. 25 lakh but does not exceed Rs. 5 corer.

A mall enterprise is an enterprise where the investment in plant and machinery is more than Rs. 5 corers but does not exceed Rs. 10 corers.

Impact of GST on MSMEs

Declining sales volume of MSME sector- The sector especially small and medium scale export units were already facing challenges prior to demonetization and GST. Vulnerable businesses which lack pricing power took the demand downturn harder because of high transaction cost and procedural delays. This led to high fixed costs that they were unable to control.

Cost of borrowing- The transition to the GST regime affected the MSME sector more than any other sector. It is assumed that the lending rate of MSMEs in various broadly between 12% to 18% depending on credit and loan.

Low Rates of Taxes- By the application of GST, whose turnover is between 10 to 50 lakh have to pay levies at lower rates means they will get relief from tax burden.

Uniformity- GST Levies taxes on stock transmissions and neutralizes the impact of contributed taxes through the input credit too, thus removing all tax differentiation and bringing small and medium scale industries in to large scale.

Lack of tax differentiation for luxurious items- The GST implementation has the function of tax neutrality which though beneficial in other areas, does not differentiate between luxury and normal items and services. The GST tax requires all goods and services to have the same tax. This leads to an increase in the financial gap between the rich and poor person.

Increased reach to customers- In present CST on sales between states restricts small and medium businesses to reach their potential customers across India which surges the acquisition charge of products for the buyer GST will prevent this.

Requirement of extra capital- Taxes on stock transmission primarily affect the functioning capital necessities. A greater sum of capital will increase the interest charge which finally increases the rate of completed merchandises.

Selective tax levying- GST will not be applicable to Alcoholic liquor for human consumption and petroleum based businesses, which creates further gap and does not support the unified market ideology of GST.

Realignment of Purchase and Supply Chain- Under GST credit will be not available to a compliant company if the vendor from whom MSME is purchasing goods does not show the same in his return. Thus sourcing strategies will change on account of GST credit mechanism. Also there will be reconsideration of supply chain on account of taxation of Stock Transfers.

Dual Control- In GST Council Meeting it was decided by the Ministry that those assesses having turnover of less than 1.5 Corers will be assessed by State Government and existing Service Tax assesses, irrespective of turnover will be assessed by Central Government as there is lack of expertise with the State Government in relation to Service Tax matters. As a result of this, small traders dealing in both Goods and services will have dual administrative control both by Centre and State.

Conclusion-

To conclude the above, the implementation of GST had played an important role in the growth of Indian economy. MSME sector is one of the important sector of Indian Economy. A uniform and rational taxation system in India would lead to lesser disruptions in the market economy and more efficient distribution of resources within the industry in the near future. Finance Minister of India Hon'ble Arun Jaitley at GST Launch event in the Parliament rightly said that "inflation will come down, tax avoidance will be difficult, India's GDP will be benefitted and extra resources will be used for welfare of poor and weaker sections." We all hope that because MSMEs are the part of poor and weaker section.

References-

- 1) Garg, Girish (2014), Basic Concept and Features of Goods and Service Tax in India. International Journal of Scientific Research and Management (IJSRM), Vol.2, Issue 2, pp. 542-554
- 2) <http://economictimes.indiatimes.com/news/economy/policy>
- 3) Kumar, Nitin (2014), Goods and Service Tax In India-A Way Forward, Global Journal of multidisciplinary Studies, Vol.3, Issue 6 may 2014
- 4) Internet Sources
- 5) News papers
- 6) www.goodsandservicetax.com
- 7) www.dcmsme.gov.in
- 8) <http://msme.gov.in>

SCHOLARS IMPACT

Quarterly

An International Multidisciplinary Multilingual
Peer Reviewed Research Journal

ISSN 2394 - 7632

EISSN 2394 - 7640

Special Issue

Approved By UGC
Journal No- 41129

IMPACT FACTOR - 5.98

ICSSR Sponsored

Two Days National Seminar
on

Indian Council of
Social Science Research

"LIBRARY AUTOMATION USING SOUL SOFTWARE"

24th & 25th February 2019 ✓

February 2019 (Special Issue)

✦ EDITOR IN CHIEF ✦

DR. M. RAGHIB DESHMUKH

✦ GUEST EDITOR ✦

DR. ASHOK S. SONONE
PROF. R. G. BAHETI

DR. S. R. BAHETI
SHRI. M. K. SONONE

www.scholarsimpact.com

: Organised by :

Department of Library Science

The Berar General Education Society's

SITABAI ARTS, COMMERECE & SCIENCE COLLEGE, AKOLA.

Re-accredited by NAAC with A (Grade)

(Affiliated to : Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati)

106.	Barriers In The Process of Library Automation And Its Solutions Vrushabh Surendrarao Dahake	351 – 354
107.	The Role of Digital Library In Conducting Literature Reviews Dr. Bharati Patnaik	355 – 358
108.	Library Automation And Its Need At Jamia Ishaatul Uloom Library Mohammed Mudassir Ahmed, Dr. Veena M. Kamble	359 – 361
109.	Awareness And Use of Web OPAC By Library Users of Law College, Osmanabad: A Study Dr. Madansing D. Golwal	362 – 365
110.	Barriers In Library Automation Dr R R Ranpise	366 – 368
111.	The Role of Library In Higher Education Dr. Ratan Rathod	369 -372
112.	Smartphone And It's Application In Libraries Mahesh N Gaikwad	373 – 376
✓ 113.	Benefits of Digital Library In Teaching And Learning ✓ Dr Prasannajit R Gawai ✓	377 – 379
114.	Role of Modern Electronic Devices And E-Learning In Indian Classical Music Amol W. Gawande	380 – 382
115.	Need And Importance of Automation In Academic And Public Libraries Harshal P. Ganvir	383 – 385
116.	Relevance of Library Automation In The Present Era Pritam J. Bais	386 – 388
117.	Contribution of Various National Networking Associations & Institutions In Higher Education Nana V. Bhadke	389 – 391
118.	Role of Academic Libraries In Teaching Learning Process Mrs. Archana Bonde	392 – 394
119.	E-Learning, Video Conferencing In Indian Music And Open Source Software's Dr. Umesh Santoshrao Chapke	395 – 397
120.	Relevance of Library Automation Software In College Libraries Dr. D. R. Elalkar	398 – 400

BENEFITS OF DIGITAL LIBRARY IN TEACHING AND LEARNING

DR PRASANNAJIT R GAWAI

Asst. Prof. & Head
Dept. Of Economics,
Sitabai Arts, Commerce & Science College Akola.

Introduction and Meaning of digital library

Digital Library is the most important part of today's life. A digital library is a collection of documents in organized electronic form, available on the Internet or on CD-ROM (compact-disk read-only memory) disks. Depending on the specific library, a user may be able to access magazine articles, books, papers, images, sound files, and videos. A digital library, digital repository, or digital collection, is an online database of digital objects that can include text, still images, audio, video, or other digital media formats. The digital content may be stored locally, or accessed remotely via computer networks.

Techopedia's definition of Digital Library - Digital libraries consist of a collection of digital resources that may have existed only in digital form, or have been converted from another form to digital. These resources are generally stored in a broad range of formats and can be accessed by users over a computer network. Such libraries have many advantages in that they can be updated on a daily basis and can be accessed instantly by users. Additionally, they do not have a physical boundary, can store more information, and offer access to multiple resources simultaneously.

Features of Digital Library-

Following are some features of Digital Library

- 1) A Library that served defined community or set of communities.
- 2) A conglomerate of multiple entities.
- 3) Library that incorporate learning and access
- 4) Library that provide fast and efficient access with multiple access modes
- 5) A Library with a collection which are large and persist over time, well organized and managed, contain many formats and contain objects which may be otherwise unobtainable.

Functions of Digital Library-

Following are some functions of digital library

- 1) To provide friendly interface to users.
- 2) To avail network facilities.
- 3) To protect owners of information.
- 4) To improve the library operations.
- 5) To support library functions.
- 6) To enhance advanced search, access, and retrieval of information.
- 7) To enable one to perform searches that not practical manually.

Characteristics of Digital Libraries-

Cleveland (1998) describes some characteristics of digital libraries that have been gleaned from various discussions about digital libraries both *inline* and *in print*:-

- 1) Digital libraries also include digital materials that exist outside the physical and administrative bounds of any one digital library
- 2) Digital libraries will include all the processes and services that are the backbone and nervous system of libraries.
- 3) Digital libraries ideally provide a coherent view of all the information contained within a library no matter its form or format
- 4) Digital libraries are the digital face of traditional libraries that include both digital collections and traditional, fixed media collections. So they encompass both electronic and paper materials
- 5) Digital libraries will require both the skills of librarians and well as those of computer scientists to be viable.

Benefits of digital library in Teaching and Learning -

A) A heightened amount of choice -

Digital libraries give access to multiple contents with a potentially infinite number of resources and selections at hand. The main limit for traditional libraries is represented by physical space: books consume a lot of it and people often have to walk round in search of a particular material. Thanks to Internet and cloud storage, digital libraries overcome this limitation, expanding students' horizons in learning. They can access an enormous amount of knowledge and share contents with others, facilitating the expansion of education.

B) Building a heritage for the next generation-

Online libraries help the scientific society since they act as a reservoir for the storage of important research data, information and findings. For a very long time, the physical records of scientific studies and researches had to live with a critical issue: they were destroyed or lost. But today, thanks to digital libraries, the online copies of studies and researches can be protected and collected to create a virtual heritage of information for the coming generations.

C) Instant access to educational content-

As long as an Internet connection is available, digital libraries are accessible anywhere and at any moment using a simple technological device, such as a PC, a tablet or even a smartphone. This means students can consult online books, images, videos and all the other educational contents without having to wait and go to the nearest physical library. They can do it in a formal environment, for example at school, or they can relax at their homes getting an instant access to the information they need.

D) Fighting against deterioration-

The digital storage of books and, above all, audios, solve the problem of deterioration. In traditional libraries, audio cassette tapes and vinyl records are shared among a lot of students posing the problem to stand a large number of playing. Fragile photographs or ancient documents have to resist several handovers and consultations, with the risk of being subjected to breakages or other damages. Thanks to the digitizing of materials, it is possible to access contents how many times a student needs, using formats (mp3, digital images, online textbooks, etc.) which are definitely much safer to use.

E) An easier information retrieval

Over the years, digital libraries have developed a range of search features – such as Boolean and proximity operators, truncation, etc. – that facilitate the access to information and data collections, allowing students to perform sophisticated searches for a variety of queries. Thanks to intuitive search engine technologies – for example, ranking or automatic term expansion – even novice users can start using digital libraries accomplishing their searches independently. And the most encouraging thing is

that, as the digital collections grow larger, the level of sophistication of these searching features increases exponentially.

Conclusion-

In today's modern world and developed world digital library is become the part of human life. Library collections are not only limited to printed documents but also electronic resources increases by their use and therefore it is important to develop digital library. In the process of teaching and learning digital library plays a vital and important roll. Digital library gives us a huge wisdom of knowledge, books, storage and innovative information. Without digital library no one will survive in today's world.

References -

- 1) A. Pavani, The Role of Digital Libraries in Higher Education. Retrieved October 22, 2016 from <http://www.ineer.org>
- 2) P. Singh, "Role of Digital Libraries in E-Learning" in 3rd International CALIBER-2005, pp. 559-564. Retrieved October 22, 2016, from <http://ir.inflibnet.ac.in>
- 3) Whitten, Ian H., David Bainbridge, and Stefan J. Boddie. Greenstone: Open-Source digital library Software. D-Lib Magazine; 2001; 7(10).
- 4) David Lee King Building the Digital Branch: Guidelines for Transforming Your Library Website. Library Technology Reports; 2009; 45(6): 5-9.
- 5) Kavita Ajay Jadhav. Digital library: today's need- a review. *International Multidisciplinary Research Journal*, 2011; 1(11):17-19
- 6) Sangsuree Vasupongayya, Kittisak Keawneam, Kittipong Sengloilaun, Patt Emmawat, Open Source Library Management System Software: A Review. *World Academy of Science, Engineering and Technology*,

Impact Factor - 6.261

ISSN - 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOW ASSOCIATIONS
RESEARCH JOURNEY
INTERNATIONAL E-RESEARCH JOURNAL

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

24 APRIL 2019

SPECIAL ISSUE 182 (F)

2018-19

National Conference

on

**Contemporary Innovations in Library and Information Science,
Social Science and Technology for Virtual World
(NCCLIST-2019)**

Contemporary Innovation in Library Science

Guest Editor

Dr. Nilesh N. Gawande

Principal,

Late B.S. Arts, Prof. N.G. Science & A.G. Commerce College,
Sakharkherda, Tq. Sindkhed Raja Dist. Buldana

Executive Editor

Mr. Prakash S. Kolhe

Librarian,

Late B.S. Arts, Prof. N.G. Science & A.G. Commerce College,
Sakharkherda, Tq. Sindkhed Raja Dist. Buldana

Chief Editor

Dr. Dhanraj T. Dhangar

Yeola, Dist. Nashik (MS), India

SWATIDHAN PUBLICATIONS

INDEX

No.	Title of the Paper	Author's Name	Page No.
1	E-Resources Services in College Libraries in Digital Era	Dr. Vijay Jadhao	07
2	Application of Ontologies in Academic Digital Libraries	Dr. Vilas Ubhale	11
3	Evaluation of E-Pg Pathshala	Dr. A. S. Sonone	15
4	Innovative Technologies, Trends, Services & Practices in Academic Library.	Dr. K. O. Mandgaonkar	19
5	Knowing Digital Library	Dr. Umesh Deshmukh	22
6	Status of Green Library Movement in India: Challenges and Role of Librarians	Gajanan Ghayal	25
7	Total Quality Management and Library	Harsha Kambe	29
8	Use of E- Resources for Development of Higher Education	Jitendra Dange	33
9	Impact of Mobile Technology on Law Libraries	Kallas Pawar	38
10	New Avenues to Learn English Communication with ICT	Kishor Bhagwat	41
11	Information of Communication Model and Process	Ku. Chhaya Khanzode & Dr. Ravindra Sarode	45
12	Content Analysis of Annals of Library and Information Studies (2004 - 2012)	Ku. Jaya Wankhade & Dr. Devendra Bhongade	57
13	Use of E-Journals among Research Assistants in Dr. PDKV, Akola : A Survey	Mr. Sachin Kadam & Dr. Vikram Dahifale	65
14	Effective Management of E-Resources	Nitin Satpute	76
15	Role of Libraries and Information Centre towards the Society	Sanjay Yadav	81
16	Information Management Skills : A Focus for this Decade	Sau. Meena Vaidya	85
17	Internet of Things (IoT) Use in Libraries	Shekhar Dixit	88
18	RFID Technology in Libraries and Role of Librarian	Sudhir Sangole	93
19	Growth and Development of Library and Information Science	Sunil Makode	97
20	Importance of Digital Library and Information Literacy Programme	Umesh D. Band	100
21	E - Journals and Library	Vijay Gaikwad	103
22	Usage of Social Media among Students and Faculties of J.T. Mahajan College of Engineering, Faizpur : A Study	Yograj Firke & Dr. Govardhan Aute	106
23	Academics Colleges Students Satisfaction Respect to Library and Information Resources Services	Yogesh Sarap	113
24	Use of Modern Technology in the Library and Search Information Need and Seeking Behavior of Student	Sarika Choudhary	115
25	आधुनिक तंत्रज्ञानाचा ग्रंथालयातील वापर	डॉ. प्रतिभा बराडे	120
26	वाचन हेच समृद्ध जीवनाचे रहस्य उपक्रम : सामाजिक जबाबदारीने प्रेरित रेगुला कॉलेज ग्रंथालयातील एक उत्कृष्ट सेवा	रमणिक लेनगुरे	123
27	पोर्टलचे ग्रंथालयात महत्व	डॉ. स्वाती शंभरकर	131

▲ Evaluation of E-Pg Pathshala

✓ Dr. A. S. Sonone

Librarian

Sitabai Arts, Commerce & Science College, Akola

Email-asonone67@gmail.com

Abstract:

This paper highlights on the most important e-learning programme i.e e-PGPATHSHALA of INFLIBNET. This programme is introduced by INFLIBNET with the help of MHRD under the National Mission on Education through ICT and being executed by university Grants Commission, New Delhi in the year 2011. Today we are living in the digital age. Technology is widely used in education to provide quality education through ICT. UGC has taken an initiative to provide online e- resource platform for PG students including text and videos with help of the eminent experts in the subjects.

Keywords: e-PG Pathshala, ICT e-learning, INLIBNET

Introduction

e-PGPathshala is an initiative of the MHRD under its National Mission on Education through ICT (NME-ICT) being executed by the UGC. The content and its quality being the key component of education system, high quality, curriculum-based, interactive e-content in 77 subjects across all disciplines of social sciences, arts, fine arts and humanities, natural & mathematical sciences, linguistics and languages have been developed by the subject experts working in Indian universities and other R & D institutes across the country. Every subject had a team of principal investigator, paper coordinators, content writers, content reviewers, Language editors and multimedia team.

Objectives of the Study:

1. To evaluate the e-pgpathshala programme
2. To find out its utility in higher education
3. To study the area of subjects included in the programme

Research Methodology and Data Collection:

For this study descriptive research method is used. Data is collected from primary sources as well as INFLIBNETS annual reports, e-PGpathshala website and UGC websites.

E-content development for e- PG pathshala:

1. Any PG teacher, engaged in teaching in an Institution recognized by the UGC, for at least ten years, in the particular discipline.
2. Any educational institutions in the country imparting higher education, who agree with the aims and objectives of the NME-ICT/UGC, shall be eligible to submit proposals.
3. An Agency/Institution/Individual through invitation of the NME-ICT/UGC
4. Above any one can submit proposal to UGC for the development of e content. Proposals can be submitted online on e-PG Pathshala website Presently 77 Subjects of post graduate levels are Included for the e content development.

2018-2019

SCHOLARS IMPACT

Quarterly

An International Multidisciplinary Multilingual
Peer Reviewed Research Journal

ISSN 2394 - 7632

EISSN 2394 - 7640

Special Issue

Approved By UGC
Journal No- 41129

IMPACT FACTOR - 5.98

ICSSR Sponsored

Two Days National Seminar
on

"LIBRARY AUTOMATION USING SOUL SOFTWARE"

24th & 25th February 2019

February 2019 (Special Issue)

✦ EDITOR IN CHIEF ✦

DR. M. RAGHIB DESHMUKH

✦ GUEST EDITOR ✦

DR. ASHOK S. SONONE

PROF. R. G. BAHETI

DR. S. R. BAHETI

SHRI. M. K. SONONE

www.scholarsimpact.com

: Organised by :

Department of Library Science

The Berar General Education Society's

SITABAI ARTS, COMMERCIAL & SCIENCE COLLEGE, AKOLA.

Re-accredited by NAAC with A (Grade)

(Affiliated to : Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati)

CONTENTS

Sr. No.	Research Papers	Page No.
1.	Library Automation In Maharashtra: At A Glance Dr. D. K. Veer	1 - 7
2.	Soul 2.0 To KOHA 18.11: A Study of Test Data Migration Done In Agasti Arts, Commerce And Dadasaheb Rupwate Science College, Akole Library Pradeep Bachhav	8 - 11
3.	SOUL 2.0: Importance, Problems And Remedies Dr. Sanjay Shenmare	12 - 14
4.	User Satisfaction Using SOUL 2.0 Library Software In SPM College Library Dr. Pradip barad	15 - 18
5.	Application of Web 2.0 In Library And Information Science Dr. Vilas P. Ubhale, Mr. Manojsonone	19 - 21
6.	Comparative Study of The SOUL And SLIM Library Software Prof. Gajanan Ghayal	22 - 25
7.	Comparative Study of Library Automation Software Manoj G. Kadu	26 - 29
8.	SOUL 2.0 For Library Automation Dr. Bidwe Hariprasad, Dr. Kumbhar Kalyan N.	30 - 34
9.	Growth And Development of SOUL Software Dr. A. S. Sonone	35 - 37
10.	A Comparative Study Between SOUL & LIBMAN Library Automatiog. Software Shekhar Dixit	38 - 41
11.	SOUL 2.0 Library Software Its Utility In 21 st Century Dr. Pravin A. Joshi	42 - 44
12.	Library Automation And Library Software Packages: A Study Sandip B. Khandare, Dr. Shashank S. Sonwane	45 - 47
13.	Comparative Study of Library Automation Software's Raju S. Wankhede, Dr. Shashank S. Sonwane	48 - 51
14.	SOUL (Software For University Libraries): Development, Modules & Features Dr. A. S. Sonone, Dr. S. R. Baheti	52 - 54
15.	Library Automation Through E-Granthalya Software of Shri Vyankatesh Arts, Commerce And Science College: An Experience Dr. Umesh B. Deshmukh	55 - 57

GROWTH AND DEVELOPMENT OF SOUL SOFTWARE

✓ DR. A. S. SONONE

Librarian

Sitabai Arts, Commerce & Science college, Akola.

Abstract:-

Development of the SOUL (Software for University Libraries) is the milestone of INFLIBNET. Centre provides this software to university and college libraries in India on the basis of no profit no loss. The SOUL is updated time to time as per the suggestions given by the experts. Present paper focuses on the growth and development of the SOUL.

Introduction:-

Selection of suitable library software is an important and initial step in the process of library automation, if that is taken thoughtfully and considering its different aspects, it would definitely enhance the library automation. The software selection is one of the success of library automation. In India today most of the universities and college libraries are either fully computerized or partially computerized. INFLIBNET centre has played important role in providing necessary funding as well as library software, technical support and training to the academic libraries. Different commercial library software available in India but they have their own limitations. Hence many university libraries in India suggested INFLIBNET should make useful library software for the academic libraries. INFLIBNET has made a comprehensive library software SOUL. It has been designed and developed by the centre suited for Indian libraries. Development of the SOUL (Software for University Libraries) is the milestone of INFLIBNET. INFLIBNET centre provides this software to university and college libraries in India on the basis of no profit no loss. Most of the university and college libraries are using the software for the automation. The SOUL is updated time to time as per the suggestions given by the experts in the field of the library science and academic communities in India. Every library professional must know that SOUL is developed by the government agency.

SOUL (Software for University Libraries)

In the spirituality SOUL means a "Aatma" which is immortal. All living things cannot work without SOUL. The library management software designed and developed by the INFLIBNET Centre is also called SOUL. Actually SOUL is a short form of Software for University Libraries. Now a days SOUL become a real "Aatma" of the university and college libraries in India. It is developed on the requirements of college and university libraries. The credit goes to Mr. Yatrik Patel, Scientist and SOUL expert and his team. It is user-friendly software developed to work under client-server environment. SOUL is module based user friendly library management software. In the software international standards used for bibliographic formats, networking and circulation protocols. After a long study, discussions and consultations with the senior library professionals of the country, the software was designed to automate all housekeeping operations in the library.

Development of SOUL

The SOUL software was designed and developed based on the experience gained over the years with the use of ILMS (Integrated Library Management System) and CDS ISIS software. In the initial stages of development, software called ILMS (Integrated Library Management System) was developed and distributed free-of-cost to the universities and colleges essentially to create a culture of using

Dr. A.S. Sonare

2018-19

SCHOLARS IMPACT

Quarterly

An International Multidisciplinary Multilingual
Peer Reviewed Research Journal

ISSN 2394 - 7632

EISSN 2394 - 7640

Special Issue

Approved By UGC
Journal No- 41129

NAAC Sponsored

One Day National level Conference on

New Methodology of NAAC Assessment to Nurture Quality Enhancement in Higher Educational Institutions

In Collaboration with IQAC Cluster, India.

Saturday, 29th September, 2018

Volume-V, September 2018 (Special Issue)

-: Editor In Chief :-

Dr. M. Raghiv Deshmukh

www.scholarsimpact.com

GIF 0.654

INFOBASE INDEX 2.4

Quality Factor 0.90

: Organised by :

The B.G.E. Society's

Smt. L.R.T. College of Commerce

Akola- 444001 (M.S.)

Reaccredited by NAAC with 'A' grade &
recipient of CPE Status by UGC

(Affiliated to S.G.B. Amravati University, Amravati)

CONTENTS

Sr. No.	Research Papers	Page No.
1.	Teaching And Learning Supported By ICT In Higher Education Dr. Kumadini R. Dhore, Akola	01-06
2.	Role of Stakeholders In Higher Education Dr. Vandana K. Mishra, Akola	07-12
3.	Role of ICT In 21 st Century Teaching And Learning Dr. D. V. Ingle, Akola	13-16
4.	Jigsaw Technique: A Research Based Pedagogical Tool (RBPT) To Teach Estimation of Glucose Hemant S Chandak, Khangaon	17-19
5.	ICT For Quality Teaching And Learning Nazia A Rashidi, Darwaha Dist. Yavatmal	20-24
6.	Coordinated Functioning By Stakeholders In Higher Education In Colleges Dr Anjali Rajwade, Akola	25-29
7.	Performance-Based Approach To Bring About Total Quality Management In Higher Educational Institute: A New Accreditation Methodology Dr V. C. Kharode, Pinjar, Dist, Akola	30-33
8.	Stakeholder Analysis of Higher Education Institutions Panam Narendra Mahalle, Amravati	34-41
9.	Role of ICT In Higher Education (Information And Communication Technology) Dr. K. K. Patil, Parbhani & Satish Diliprao Todkar Nanded	42-46
10.	Utility of ICT In Teaching, Learning And Evaluation Prof Dr Ashalata Raman, Akola	47-51
11.	Role of Stakeholders Leading To Development Of Higher Education Dr.P.D.Bageshwar, Darwaha & P.H.Bhagwat, Darwaha	52-57
12.	Role of Stakeholder In Higher Education Dr. V.B. Chavhan, Akola	58-61
13.	Use of E - Resources For E - Learning In The College Libraries With Special Reference To Akola City R. G. Baheti, Akola & Dr. A. S. Sonone, Akola	62-65
14.	Role of Stakeholders In Higher Education Miss.Chandni S.Gadodiya, Akola	66-71

⑬

USE OF E - RESOURCES FOR E - LEARNING IN THE COLLEGE LIBRARIES WITH SPECIAL REFERENCE TO AKOLA CITY

R. G. BAHETI

Librarian, Smt. R. D. G. College for Women, Akola

✓
DR. A. S. SONONE

Librarian, Sitabai Arts, Com. & Sci. College, Akola

Introduction

Current age is the age of information technology. Use of ICT is the need of the hour. It is seen that in each and every field the use of Information and Communication Technology (ICT) is increasing day by day. Use of electronic resources is increasing by the people on a large scale. Particularly, Academic Library scenario is also changing drastically with the advent in information technology. Library Academicians and Professionals are striving hard to change the scenario of traditional services to e- services to promote effective e- learning among the users. The proper exploitation of ICT in academic libraries is no longer a matter of choice but a matter of survival in an era of rapidly changing technology and global knowledge society. Today ICT provides a means of revert this paradigm not only by providing access to information but also by dissemination of information in academic libraries. The success of academic is increasing dependent on the most effective utilization e - resources for e-learning. The aim of the usage of e - resources is very important to get relevant information in a proper manner for the same professional doing their job. To know how college libraries in Akola city acquire and preserve e - resources for e-learning. Researcher has selected the "Use of E - Resources for E-learning in the Library libraries with Special reference to Akola City" for this research paper.

Need of the study

The present study focuses on the topic the "Use of E - Resources for E - learning in the College Libraries with Special reference to Akola City". The researcher has made an attempt to know the present e - resources for e- learning services and resources available to the user of the Library and also find out the extent how the various initiatives has been taken to organize and dissemination the information to satisfy the need of the research scholar.

Objective of the study

1. To find out the availability of e - resources in college libraries.
2. To determine the use of e - resources for e learning.
3. To ascertain the various financial sources for e - resources.
4. To suggest the ways and means for improvement of e - resources for e - learning.

Methodology

The purpose of this study is to evaluate the e - resources available in Library for e-learning.

The Berar General Education Society's
SITABAI ARTS, COMMERCE & SCIENCE COLLEGE, AKOLA
(NAAC Reaccredited "A" grade) ✓

University Grants Commission, Sponsored
One Day National Conference
On 30 January 2018 ✓

Economical Study of Regional Disparity in India

Special issue of an International
**SCHOLARLY RESEARCH JOURNAL FOR INTERDISCIPLINARY
STUDIES**

IMPACT FACTOR SJIF (2016)-6.177 ✓
ISSN . 2349 - 4766 (P), ISSN , 2278-8808 (E) ✓

Chief Editor

Dr. R. D. Sikchi

Editor

Dr. Prasannajit R. Gawai

Editorial Board

Dr. Nitin Chaudhari
Miss. Priya R. Damodar

Dr. Nilam Chhangani
Mrs. Shital Thakare

REGIONAL DISPARITY AND INDO-WESTERN MUSIC

Dr. Umesh Santoshrao Chapke, (Asst. Prof).

*M.A (Music), N.E.T., B.Ed., A.T.D., Ph.D., Sitabai Arts, Commerce and Science College,
Civil lines, Akola (M/s).444001.*

Introduction: The country is already heading towards better conditions of life. The pertinent question and problem of "how can my country regain its past glory" is engaging the eager attention not only of yours but of all citizens of this country. They must broaden their outlook like you, make their hearts nobler and should be prepared to stake their all for the cause of the country. If they educate and enlighten their neighbors, friends and acquaintances, what can remain undone and unsolved? Oh, in no time, the dawn of new era will refresh and put in bloom, sweet, bright, fragrant flowers to bring joy and beauty into the devastated, parched, barren garden of Hindustan. The machinery of propaganda in our country got out of order and hence the strength, intellect and noble, pious spiritualism were undermined. All these corners of gods have remained as so many stones. It is now our duty to infuses divinity into these stones, and if we do it strenuously and selflessly. Then only can Hindustan be led to progress! All old customs can be banned by law, many new plans can be devised and masses can be made to realize to arise and to awaken; but service to people can be more effectual through goodwill than by force of authority or by law¹. It may be possible to introduce change in the social order by force of authority; but propaganda and honest, earnest, zealous mode of service will implant the desired mode of service will implant the desired change deep in the hearts of people and will render lasting benefit. Propaganda based on love, social service and genuine sentiments will be more effective in villages which are burdened and weighted with religious notations and sentiments. Every person conscious of duty towards the nation ought to take up this work. There is such a wide field for service here in this country that thousands of wonders like us will have to be born and reborn and still the work will have to be continued; the work is always remain refurnished and ever-insistent on attention being paid to it. Millions of Indian citizens are uneducated and ignorant. They do not have the slightest idea about civic rights, civic duties, aim of life, mode or science of etiquette and behavior, and his dormant powers or inherent intellect. Those of them, who learn and get educated, are always in search of some job or job carrying authority, and they in turn try to live and feed on the ignorance of the masses. And they make an effort to display domination of their intellectual superiority. Boys thus go to school and learn in order to be able to secure some job and girls learn to secure greater eligibility for marriages; this has been the general rule in society. Greater, learned men accept leadership of a particular group or party and even when they deliver thousands of speeches or produce literature, very little is done by way of social welfare. Because their attention is focused more at attraction and enticement of honor for self authority or some such type of self-aggrandizement; all their wisdom and intelligence are diverted towards that end. There are more educated persons in the country who feel that they can brandish their so-called education and display it by looking at others with scorn or in making them victim. The degradation of upcoming India is not the outcome of teachings of the principles and age-old philosophy but in the wrong interpretation placed on those sound principles. Intellect was pawned, blind faith in scriptures and individualism grew and some shrewd, selfish persons created chaos to satisfy their greed with a total disregard for the welfare of the society. No freedom was given vent to feelings and opinions to put it in modern terms there was no freedom of speech of expression there was no liberalism and each individual stuck to his own group or party. Hundreds of sects, castes and creeds thrived and social unity was not only impaired but torn asunder. Newer and more novel sects were formed and no one ever thought of uniting and bringing to

Peer Reviewed Referred and
UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)

An International Multidisciplinary
Quarterly Research Journal

AJANTA

Volume - VII, Issue - IV, October - December - 2018

ISSN 2277 - 5730

Impact Factor - 5.5 (www.sjifactor.com)

ENGLISH / MARATHI PART - II / HINDI

Ajanta Prakashan

CONTENTS OF ENGLISH

Sr.No.	Name & Author Name	Page No.
1	Life - At A Glance Dr. Surekha Rupesh Wankhede	1-4
2	The Power of Service (Seva Samarthya) Dr. T. K. Kanthale	5-8
3	Rashtrasant Tukadoji Maharaj and his Musical Contribution Prof. Amol Wasudevrao Gawande	9-11
4	Rashtrasant Tukadoji Maharaj and his Musical thoughts Prof. Nana Vitthalrao Bhadke	12-14
5	Shree Gurudeo Seva Mandal: A Musical Creation Dr. Umesh Santoshrao Chapke	15-19

5. Shree Gurudeo Seva Mandal: A Musical Creation

Dr. Umesh Santoshrao Chapke

Asst. Prof., Sitabai Arts, Commerce and Science College, Civil Lines, Akola. (M.S.)

Abstract

Music was an essential element in many early culture and civilizations. And that's why only with the help of Music Vandaniya Rashtra Sant Tukadoji Maharaj becomes a Music-maker. Music in order to be rendered, needs two: the music maker and the listener, the one who sings and the one who hears, the creator and the recipient. It requires two, but these two must form a single entity, they must be mutually respondent. It is doubtful, if any other country in the world can display such wealth of artistic activity, remarkable for a great depth of feeling and imaginative creativeness, or offer anything equal to the highest attainment of Indians in this sphere.

Keywords: Vandaniya Rashtra Sant Tukadoji Maharaj , Indian Music, History and "Shree Gurudeo Seva Mandal".

Introduction

Throughout Human history, there have been numerous theories about how music originated. The great naturalist Charles Darwin thought that music was related to sex, twitting sounds of birds- other have proposed that early humans developed singing as a way of imitating the sounds of nature or communicating over distances longer than those, over which simple speech could travel. The philosopher Suzanne Langer has speculated that music, language and dance not only were used together but also developed together in early rituals that combined those activities in a kind of early opera. In fact however no one knows how or when music developed.

It is for the sake of the listener that the music - maker unfolds his tune, and spread Music was used in various ways by the Egyptians, priests played harps in temples to honor God, Armies accompanied by drums. There are references during the wars where warriors were accompanied by trumpets and drums and other musical instruments. That's Vandaniya Rashtra Sant Tukadoji Maharaj fought a huge battle against British for freedom , his weapon was unbreakable. Which were his weapon? So Vandaniya Rashtra Sant Tukadoji Maharajas weapon

Impact Factor-5.707 ✓

ISSN-2349-638x ✓

STATE LEVEL SEMINAR
ON
'Surviving and thriving Education in Times of Change'
23Rd and 24Th Feb.2019 ✓

Organized by

Swami Sahajanand Bharati College of Education,
Shrirampur (MS)India

Published By

Aayushi ✓
International Interdisciplinary
Research Journal (AIRJ)
PEER REVIEWED & INDEXED JOURNAL
Feb- 2019 ✓

Executive Editor

Dr. Madhukar M. Jagdal

Chief Editor

Pramod P. Tandale

Sr.No.	Author Name	Title of Article / Research Paper	Page No.
1	Dr. Ajit Shankarrao Gagare	"Doing It Right": A Review Of Ethical Considerations In Media Research Education	1
2	Dr. Vilas B. Bandgar	Teacher Education And Methods For Teaching Life Skills	4
3	Dr. Mahadeo Sadashiv Disale	New Approaches In Higher Education	8
4	Dr. Anand D. Shinde	Changing Education System In India	12
5	Dr. Ravindra Maruti Chobhe	Surviving And Thriving Education In Times Of Change	14
6	Dr. M.M. Jadal	Teachers - From Surviving To Thriving	18
7	Dr. M.M. Jadal	Tips And Secrets And Attitudes For Teachers For Surviving And Thriving	21
8	Dr. M.M. Jadal	Developing Reading Interest For Surviving to Thriving	25
9	Dr. Kumawat Amarnath S.	E-Learnig Current Trend Of technology In Education	28
10	Dr. Mukund Pondhe	Autonomy And Higher Education In India	31
11	Dr. M. S. Pondhe	Professionalism And Teacher Educators In India	35
12	Dr. A.P. Pandit and Dr. B.S. Murade	The Review Study of New Technological Approach of Pedagogy and practices in time of changed for Geographical Analysis	38
13	Dr. Umesh Santoshrao Chapke	Changing Learning Education Sources And Indian Music	43
14	Dr. Chhaya S. Ghadyalji	Relevance of Home Economics in Higher Education and National Development	48
15	Shri. Hegade Navnath Dharmaji	The Importance of Self Directed Learning In The 21st Century	51
16	Dr. Sharad B. Ingawale	Creativity And Quality Of Teacher Education In India	56
17	Prof. Anil Kisan Karwar	New Trends in Learning and Teaching	58
18.	Chandrashekhar T. Khairnar	Information Literacy Program in Higher Education Institutions	60
19	Dr. Mahadeo Vishnu Mate	Study Of Value Incultation Through Pedagogy Of English	62
20	Mhatardeo Nimbraj Mhaske	Roll of ICT In Teacher Education	65

Changing Learning Education Sources And Indian Music**Dr. Umesh Santoshrao Chapke.**(Associate. Prof). Department of Music Sitabai Arts. Commerce and Science College,
Civil lines, Akola (M/s).444001.**Abstract: -**

This topic of Indian music is based on changeable learning Educational sources. Here the assumption that information and education have a critical role to play in socio-economic development and human progress. It emphasizes the need for promoting the concept and practice of information literacy across frontiers in the context of emerging musical knowledge economy of nation is art and only art. Art has been essential base of culture, the over powering tendency of her soul always illumining the mind of man, exalting his heart and enriching his life. It underlines that the value of musical knowledge and information lies in their use, hence every effort must be made to put knowledge to work. Information literacy is the best way to promote the use of knowledge and information across frontiers. Community music activities provide opportunities for professional musicians to enlarge their experience and to test new ground, a platform for soloists, performances, public relations and networking. Education of Musical skills apart, it develop a range of other skills including working together as a team, listening to each other, public presentation and skills required to run an organization. It provides stepping-stones for young people to experience the world of music, to learn and aspire towards the career of a professional musician.

Keywords: - Indian Music, History and Learning Educational Sources.

Introduction: -

From the time of early music instruction, as a child or even as an adult, involvement in community music develops skills and knowledge. Professional music teachers and professional musicians from the cornerstone of community music making, providing instruction, training, leadership, advice, direction and inspiration. Not only young people, not only students seeking music as a career, but many hundreds of adults continue throughout their lives to seek out professional music instruction or the opportunity to work with or listen to music professionals to build on their knowledge of music.

The nature, scope, development and applications of community music is elaborately described in the present paper. It will serve as a guide to students, teachers, professional musicians and all who want help to build the musical life of their communities through these learning educational sources. This paper compares today's imported education system vs. Gurukula system. Main concern is the quality of human material has rapidly declined in many fields. Education is the only means of civilizing ourselves to maintain high qualities of Integrity, devotion, sincerity and an ethical and moral purpose in our national life. The goal of our National Education should be to supply a constant stream of men of character, fearless open minded, truthful, patriotic, who will become the basic material, for building up the Nation. Today we have imported the class room style of education from Lord McCauley and we have made it worse!

We have abandoned our ancient Gurukula Style of Education system, which is a 5000-year old Hindu tradition of transmitting higher knowledge and enlightenment to the students by yogic powers by the Guru with an aim to develop the latent yogic powers of the child and build him up into a Moral & Spiritual stalwarts with attention to character building to build students into a real Purusha, and not just a walking computer.

The western education takes a boy and puts knowledge into his head, but Gurukula education theory is knowledge should not be got from outside it is already there inside, it comes from within. Today a student is given textbook to put into memory and then put back into a booklet during examination.

In Gurukula education, guru will teach how to makeup defects, overcome difficulties, analyse mistakes, develops the right use of the six senses by training & practice, training of mental faculty & logical faculty, fundamentals of Hinduism like, concept of Moral Responsibility or Dharma, the scientific basis of the law of "Action & Reaction" or karma to stress the need for responsibility for one's own action are all taught everything working, playing and living.

History of Education in Indian Music: -

The contribution which Tyagaraja made to Karnatic music was paralleled by that of Tansen (c1 500-1589) to Hindustani music. He was respected as the legendary supreme artist and the ultimate starting-point claimed for most highly esteemed master-disciple successions. Tan Sens musical roots are universally said to be in Gwalior under the reign of Man Singh Tomar (1486-1516) and his son (1516-26). The genre called dhrupad developed in Gwalior and in the 17th century a manuscript collection of the dhrupad of the Gwalior court musician Nayak Baksha was made.

The oldest dhrupad for which actual music survives in the tradition, however, are those of Tansen himself. Tansen was born just before 1500 and was a professional musician. There is no evidence that he was a Brahmin, or that ever became a Muslim, although some of his immediate family of the next generation did

SCHOLARS IMPACT

Quarterly

An International Multidisciplinary Multilingual
Peer Reviewed Research Journal

ISSN 2394 - 7632

EISSN 2394 - 7640

Special Issue

Approved By UGC
Journal No- 41129

IMPACT FACTOR - 5.98

ICSSR Sponsored

Two Days National Seminar
on

Indian Council of
Social Science Research

"LIBRARY AUTOMATION USING SOUL SOFTWARE"

24th & 25th February 2019

February 2019 (Special Issue)

✦ EDITOR IN CHIEF ✦

DR. M. RAGHIB DESHMUKH

✦ GUEST EDITOR ✦

DR. ASHOK S. SONONE
PROF. R. G. BAHETI

DR. S. R. BAHETI
SHRI. M. K. SONONE

www.scholarsimpact.com

: Organised by :

Department of Library Science

The Berar General Education Society's

SITABAI ARTS, COMMERCE & SCIENCE COLLEGE, AKOLA.

Re-accredited by NAAC with A (Grade)

(Affiliated to : Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati)

106.	Barriers In The Process of Library Automation And Its Solutions	351 - 354
	Vrushabh Surendrarao Dahake	
107.	The Role of Digital Library In Conducting Literature Reviews	355 - 358
	Dr. Bhurati Patnaik	
108.	Library Automation And Its Need At Jamia Ishaatul Uloom Library	359 - 361
	Mohammed Mudassir Ahmed, Dr. Veena M. Kamble	
109.	Awareness And Use of Web OPAC By Library Users of Law College, Osmanabad: A Study	362 - 365
	Dr. Madansing D. Golwal	
110.	Barriers In Library Automation	366 - 368
	Dr R R Rangise	
111.	The Role of Library In Higher Education	369 -372
	Dr. Ratan Rathod	
112.	Smartphone And It's Application In Libraries	373 - 376
	Mahesh N Gaikwad	
113.	Benefits of Digital Library In Teaching And Learning	377 - 379
	Dr Prasannajit R Gawaf	
114.	Role of Modern Electronic Devices And E-Learning In Indian Classical Music	380 - 382
	Amol W. Gawande	
115.	Need And Importance of Automation In Academic And Public Libraries	383 - 385
	Harshal P. Ganvir	
116.	Relevance of Library Automation In The Present Era	386 - 388
	Pritam J. Bais	
117.	Contribution of Various National Networking Associations & Institutions In Higher Education	389 - 391
	Nana V. Bhadke	
118.	Role of Academic Libraries In Teaching Learning Process	392 - 394
	Mrs. Archana Bonde	
119.	E-Learning, Video Conferencing In Indian Music And Open Source Software's	395 - 397
	Dr. Umesh Santoshrao Chapke	
120.	Relevance of Library Automation Software In College Libraries	398 - 400
	Dr. D. R. Elalkar	

E-LEARNING, VIDEO CONFERENCING IN INDIAN MUSIC AND OPEN SOURCE SOFTWARE'S

DR. UMESH SANTOSHRAO CHAPKE

(Asst. Prof)

Sitabai Arts, Commerce and Science College, Akola

Introduction:- Web conferencing systems are Internet - based tool offering a virtual environment for remote meeting and collaborative work among geographically dispersed participants. Remote conferencing can avoid travel expenses and time for face - to-face meetings (Gurhan, etal,nd). This explains the world of web based conferencing tools. South Africa, and other developing countries in general, often rely on low bandwidth and unstable Internet connections. This badly affects the service quality offered by Web conferencing solutions, often developed with the assumption of a good Internet connection. That is why most current conferencing tools cannot reliably be used in the African context. Its reference is related to the M U S I C subject also.

Role of E-learning

Diversity is very essential to preserve the digital documents. Some documents are born digital whereas others are digitalized. Most systems use off-line media to provide diversity in media for strong replicas and to isolate some replicas as far as possible from network-borne-threats. We can have that various Geographical places in order to avoid any catastrophe. Diversity of software's will also be in the interest of any institution.

Digital duration of Indian cultural Heritage:- Digital information and services have changed almost the complete academic scenario. ICT and change have become synonymous words. Mode of availability of all resources in academic field has undergone a mahout change. The scholars the entire world over now expects to save the contents of documentary heritage in digital form.

Musician seek X-factor

The London Symphony Orchestra has given videoconferencing a central role in its educational programme, co-ordinating links from its HQ in St Luke's, a converted Hawksmoor church in Old Street. "We see the technology hugely expanding our capacity for outreach," says head of LSO discovery Andrew Burke. "But we are not about trying to trample on peripatetic teachers. Our role is to add the X-factor, giving young players the excitement of being in immediate touch with professionals. It is important not to dismiss the thrill element that comes with this technology. And it is also a means of promoting the playing of 'endangered instruments'."

How to run a successful video conference:-

- Run a test call before any videoconference to help ensure the equipment at either end is compatible and the link works. Sound is the key - if it's poor, a VC won't function.
- The more preparation students do before a conference, the more they'll get out of it. Ensure there's a strong element of interactivity.
- Don't expect children to respond well if just plunked in front of VC equipment. Teachers need to provide good communications advice.
- All visual content needs to be large without fine detail that may not show up. Text needs to be large and bold.

SCHOLARS IMPACT

Quarterly
An International Multidisciplinary Multilingual
Peer Reviewed Research Journal

ISSN 2394 - 7632
EISSN 2394 - 7640

Special Issue

Approved By UGC
Journal No- 41129

IMPACT FACTOR - 5.98

2018-19

ICSSR Sponsored

Two Days National Seminar
on

"LIBRARY AUTOMATION USING SOUL SOFTWARE"

February 2019

February 2019 (Special Issue)

EDITOR IN CHIEF

DR. N. RASHIB DESHMUKH

GUEST EDITOR

DR. ASHOK S. SONONE
PROF. R. G. BAHETI

DR. S. R. BAHETI
SHRI. M. K. SONONE

www.scholarsimpact.com

: Organised by :

Department of Library Science

The Berar General Education Society's

SITABAI ARTS, COMMERCE & SCIENCE COLLEGE, AKOLA.

Re-accredited by NAAC with A (Grade)

(Affiliated to : Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati)

International Multidisciplinary Online Research Journal

Approved By UGC Journal No-41129

February, 2019

SCHOLARS IMPACT

QUARTERLY

An Internationally Indexed, Refereed, Peer Reviewed,
Quarterly Online and Open Access Journal

IMPACT FACTOR- 5.98

SPECIAL ISSUE

ON

OAK
Tested

**“LIBRARY AUTOMATION
USING SOUL SOFTWARE”**

EDITOR IN CHIEF

DR. M. RAGHIB DESHMUKH

www.scholarsimpact.com

46.	Need & Importance of Automation In Academic Library	162 – 164
	Mrs. Pradya A. Bhagat, Mr. Arvinda Bhagat.	
47.	Automation of Academic Libraries; Issues And Challenges For Library Professionals	165 – 167
	R. G. Baheti	
48.	Need And Importance of Automation In Academic And Public Libraries	168 – 171
	Akshay Prabhakar Avhad, Dr. Shashank S. Sonwane	
49.	Need of Library Automation In Current Era: A Study	172 – 174
	Prof. Swapnil Haribhau Dandade	
50.	Need and Importance of Automation In Academic And Public Libraries	175 – 176
	Ks. Kasturi Dharashivkar	
51.	Library Automation - Need of Hour	177 – 179
	Dr. Jayshree S. Gohad	
52.	Automation of College Libraries In Wardha City: A Study	180 – 184
	Sushma. R. Kamble	
53.	Hurdles In Library Automation And Their Solutions	185 – 187
	Prof. Rahul P. Kawade	
54.	Need And Importance of Library Automation In Public Libraries of Maharashtra	188 – 190
	V. N. Mullmani	
55.	Evaluation of IPR In India	191 – 195
	Drishti Singh	
56.	Importance of Intellectual Property Rights & Its Application In Music	196 – 199
	Anirudha M. Khare	
57.	Music Library: Need of The Present Time	200 – 202
	Dr. Kaumudi D. Kshirsagar	
58.	Need And Importance of Library Automation	203 – 204
	Prof. Surendra D. Awathare	
59.	Contribution of Automated Library Services In Research	205 – 207
	Umesh Band	
60.	Free Applications For Composition of Library Computerization As Well As Digitization	208 – 211
	Dr. B.V. Chalukya	

MUSIC LIBRARY: NEED OF THE PRESENT TIME

DR. KAUMUDI D. KSHIRSAGAR
Associate Professor of Music
Sitabai Arts, Commerce and Science College, Akola
Email: bardekaumudi@gmail.com

Abstract. The invention of technology of recording music also left its impact on Indian music which then has been mainly preserved through oral tradition. Music could now be preserved in sound form through modern technology. This made it necessary to have supportive infrastructure for using recorded music. Music libraries exist all over the world. They perform the basic functions of collection, organization, dissemination and preservation of material in print form i.e. books, musical scores, newspaper clippings, photographs, etc. They also house collection of music material in audio-visual form on media like tapes, records, cassettes. They either exist as a part of other library setups like Academic Libraries, Public Libraries, Legal Deposit Libraries or as Special Libraries of Music and Music Training Institutes.

Key-words: Music, Technology, Human development
Introduction-

In the modern knowledge society libraries have a new role and there are various types of library models. In the modern society, where the use of electronic services and Web-based information sources constantly increases, libraries are managed in a more democratic way. Music libraries exist all over the world. They perform the basic functions of collection, organization, dissemination and preservation of material in print form i.e. books, musical scores, newspaper clippings, photographs, etc. They also house collection of music material in audio-visual form on media like tapes, LP records, cassettes, CDs, DVDs, etc. They either exist as a part of other library setups like Academic Libraries, Public Libraries, Legal Deposit Libraries or as Special Libraries of Music and Music Training Institutes. Initially emergence of music libraries was linked with preservation of music in print form. Eventually, sound music got incorporated as an integral part of music libraries. Music of all types became more people oriented and reached the masses.

The invention of technology of recording music also left its impact on Indian music which till then has been mainly preserved through oral tradition. Music could now be preserved in sound form through modern technology. This made it necessary to have supportive infrastructure for using recorded music. It is very difficult to be assertive about the existence of music libraries in ancient days, because very little is known about them. Another reason is that very little is known about ancient libraries in general. No incidence of written music has been traced in Greece. An exception to this is of the clay tablet from Babylonia. Libraries that collect, organize, preserve and disseminate musical heritage preserved through any kind of media are music libraries.

Need of Music Libraries in the Present Scenario-

Music is the medium for dialogue between individuals belonging to any part of the world and culture. For a devotee it is a means for worship. In view of an artist it is life and whole and sole for the life. For the burdened worker or workaholic, music is a stress-burner, relieving the fatigue caused by heavy and laborious work. Music is everywhere. It is in the nature. The wind blows with

rhythm and sound. The river flows in rhythm. Whispering of birds is musical. The pitter-patter of raindrops creates its own music. It is in the sounds of the earth sky, in storms and in sea waves. Campbell says, 'From the first cry of life to the last sign of death, from the beating of our hearts to the soaring of our imaginations, we are enveloped by sound and vibration every moment of our lives.' In words of Plato, 'Music is moral law. It gives soul to the universe, wings to the mind, flight to the imagination and charm and gaiety to life and to everything.'² Music has proved to be an important tool in the treatment of patient. Ken Brusci points out the importance of music, 'Music therapy is a systematic process of intervention wherein the therapist helps the client to promote health, using music experiences and relationships that develop through them as dynamic force of change.'³ Music in India is the oldest in the world. It is an outcome of development that took place through complex processes. Interactions between different people of different races and cultures since ages made Indian music dynamic and strong. According to Prajnananda, 'The music that evolved in India and imbibed the spirit and atmosphere of spiritual India is known as Indian Music.'⁴ In words of Joan M. Reitz music library is 'A library containing a collection of materials on music and musicians, including printed and manuscript music scores, music periodicals, recorded music (CDs, audiocassettes, phonograph, records, etc.), books about music and musicians, program notes, discographies, and music reference materials.'⁵ Encyclopedia of Library and Information Science describes Music Library as — 'What is common among all the libraries of both types is a concentration of music materials: books, scores and recordings exist in various formats - libraries may have books on micro card, scores on microfilm and recordings on tape. — Music libraries may also have holdings of a museum character, such as actual instruments and items associated with composers or artists. Music libraries are not only special libraries but specialized libraries especially in the context of their types, nature and functions. Music libraries can be functional - forming part of another set up. Location of Music Library can be virtual too. Independent music libraries are rare, which cater services to the individuals or groups of individuals who are in need of music either in print or audio form and music related material. The Music Libraries can be categorized as a. Public libraries with separate section on music service b. University libraries with a section on Music and Department of Music. c. Repository libraries of Music. d. Libraries of Music Institutes e. Radio and television libraries.

Music section in academic libraries will be supportive to the functions of academic libraries. To collect and to build the representative documents literature about music in forms of books and periodicals related to courses a. To procure and to hold study and performance editions. b. To provide inter libraries loan services in case staff or students require any piece of information outside the academic institute. c. To obtain sets of scores, pieces from performances belonging to the Music or Performing Arts Departments of the university or college d. Orient the users in use of musical material e. Maintain variety of files like newspaper clippings, pictures, programmes related to music events on local level. Music Library is three in one library in the context of its collection. Firstly, it collects conventional book and journal collection; secondly musical scores and their parts and thirdly sound records. The inclusion of sound data or music recordings became significant roughly since 1930 and it became characteristic since last few decades. Stacking place of a building for music needs special arrangements. Sheet and musical scores are odd and big in size. Their arrangement on stacks necessitates special arrangement of shelves. Music materials like sound records, cassettes, tapes; CDs may also be stacked in such a way that their contents showing sides may be visible to users. Music libraries building may be provided with chambers or special rooms where the users can take advantage of hearing to music. Infrastructural facilities in this direction have to be arranged for. The rendering services of music libraries include: a. Issuing of sound music material b. Issuing of music related material like books, periodicals c. Provision of references d. Alert services on new music albums e. Making music material available in multiple copies after due consideration to the copyright issues f

Supply of bibliographies on demand g. Newspaper clippings file h. Making Internet based music available.

Conclusion

Music is as old as mankind. Language, literature, painting, drawing, sculpture and other art forms resulted from the instinctive urge of man to give expression to his feelings and ideas. After fulfilment of basic requirements like food, shelter and clothing the desire of human beings to express themselves and to share emotions and feelings with others gave birth to different arts and crafts which may be grouped as useful and fine arts. Music as an integral part of entertainment has played an important role in development of human culture. It has been a human psyche to preserve worthy and valuable things for the future. The cultural heritage in the form of architecture and various art forms preserved in enduring media viz. stone, wood, metal, leaf, cloth, paper are all testimony to this. The existence of musical library came up as a result of this urge.

References

1. Campbell, Don. Mozart effect: tapping the power of music to heal the body, strengthen the mind, and unlock the creative spirit. New York, 2001. p. xiv
2. http://www.bklein.de/music_definition.php as accessed in Dec 2006.
3. Bruscia, Ken. Defining music therapy as found at website <http://homepage.ercom.net/~musictherapy> as accessed in Sep 2005
4. Prayanaanda. Historical development of Indian music. Calcutta: 1960; p. 19
5. Retz, Joan M Online Dictionary for Library and Information Science at the website http://lu.com/odlis/odlis_03.cfm as accessed on 3rd Feb 2008
6. Marco, Guy A. and others. 'Music libraries and collections' in Encyclopedia of Library and Information Science ed by Allen Kent, Harold Lancour and Jay E Daily. V18. New York: 1976; pp. 328-493

Impact Factor – 6.625 | Special Issue – 229 (D) | February 2020 | ISSN – 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S
RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-Research Journal

PEER REVIEWED, INDEXED AND REFEREED JOURNAL

SPECIAL
ISSUE
229 (D)

भारतीय युवक : आव्हाने आणि संधी

- अतिथि संपादक -
डॉ. व्ही. आर. कोडापे

- मुख्य संपादक -
डॉ. धनराज टी. धनगर

- कार्यकारी संपादक -
डॉ. एन. एम. छंगाणी
प्रा. पी. एस. शिरसाट

For Details Visit To :
www.researchjourney.net

Printed By : **PRASHANT PUBLICATIONS, JALGAON**

हिंदी

38.	लोकसंगीतद्वारे राष्ट्रीय एकात्मता निर्माण करणे हे युवा लोकगीत गायकांसमोरील एक आव्हान	91
	डॉ. मनेश्वर ट. शेंबेकर	
39.	पोवाइल से युवाओं के स्वास्थ्य पर हो रहा परिणाम उसके उपाय	93
	प्र.सतिश आनंदराव काळे	
40.	भारतीय युवक : संगीत में अवसर	94
	प्र. डॉ. सुनील भि. कोल्हे	
41.	भारतीय युवा और राजनीति	97
	प्र. डॉ. व्ही. बी. चांदेकर	
42.	समाज विकास में युवाओं की भूमिका	99
	प्र. दिनेश भास्करराव खेरडे	
43.	भारत के युवाओं का आर्थिक सशक्तीकरण	101
	डॉ. गजानन संतोषराव कुबडे	
44.	स्कूल लड़की की डायरी उपन्यास में व्यक्त युवा जीवन	103
	प्र. डॉ. पवन नागनाथराव एम्बेकर	
45.	युवा समसिकताको उकेरतीवर्तमान हिन्दी कहानियाँ	105
	डॉ. सुजयकुमार केमवानी	
46.	किडनेडवस्था के बालकों की आहार संबंधी वर्तमान स्थिति का अध्ययन	108
	डॉ. जयशंकर लखवानी	
47.	सूचना, कर्नाक और संचारक्रांति के दौराहापर भारतीय युवा	111
	सुनील	
48.	सिद्धान्त, जातकवाद और युवा	112
	डॉ. जयशंकर लखवानी	
49.	सुनय्याये म्हुम्पडे के हिंदी में अनूदित उपन्यासों में अभिव्यक्त युवा चेतना	114
	डॉ. सत्येन्द्र कुटले	
50.	आधुनिक शिक्षा एवम् खेल मे पेशिय गति विज्ञान का महत्व	116
	डॉ. सत्येन्द्र कुटले	
51.	युवाओं के लिए संगीत से स्वरोजगार	118
	डॉ. सुनील भि. कोल्हे (रडे)	

युवाओं के लिए संगीत से स्वरोजगार

डॉ. कौमुदी क्षीरसागर (बडो)

सहयोगी प्राध्यापक

सीताबाई कला, नागिन्ध व विज्ञान महाविद्यालय, अकोला.

प्रस्तावना :

भारतीय संगीत कला उतनी ही पुरानी है जितनी यह संस्कृति/जीवन के सभी अंगों में संगीत का रचा-बसा होना भारतीय संस्कृति के लोकोत्तर होने का मशरूर प्रमाण है। स्वर लय ताल के माध्यम से सुननेवाले को भावविभोर कर देने की अनोखी शक्ति संगीत शायद इसलिए साहित्य व संगीतादि कला से विहीत व्यक्ति की भतृहरि ने बिना पूंछ और सांग वाले पशु की उपमा दी है-

साहित्य संगीतकला विहीत

साक्षात्पशुपुच्छ विषाण हीन।

संगीत, किसी भी उम्र के बंधन से परे शायद ही कोई होगा जो संगीत शुरू होते ही कान बंद कर दे। विश्व के तेजी से बदलते परंपरों में संगीत एक व्यवसाय के रूप में सामने आया है। खासतौर से युवा वर्ग में इसके प्रति बढ़ते अनुराग ने संगीत को मनोरंजन व आनंददायक कला से आगे बढ़कर व्यवसायोन्मुखी कला के रूप में भी प्रतिष्ठित किया है, इसमें संदेह नहीं।

परिकल्पना :

इतिहास की ओर देखें तो समाज में संगीतजीवी वर्ग की प्रतिष्ठा के संदर्भ में अनेक प्रश्नचिन्ह खड़े पायेंगे। गणिकाएं, देवदासी, डोली, नगारची, तवायफ, कलावंत, ढाडी, दमासी, कथक, लोकगायक-वादक, सारंगिए, नट, इत्यादि अनेक लोगों ने संगीत को अपनी उपजीविका बनाया है। राज्यों की ओर से इन सभी को वेतन दिया जाता था, इनाम इकराम भी मिलते थे कभी कभी, पर हां! समाज के प्रतिष्ठित लोगों में इनका जाना निषिद्ध था। इनके मालिकों ने जो कहा उसके ये ताबेदार थे.... आखिर पापी पेट का सवाल जो था। ताबेदारी के लिए ही सही पर भारतीय संगीत की सेवा कर उसे चिरंतन बनाए रखने के लिए आधुनिक कलावंतों को उनका आभार मानना ही होगा।

आज संगीत प्रतिष्ठा के जिस मुकाम मे हासिल कर चुका है, उस में कहीं न कहीं उपरोक्त सभी संगीतजीवी वर्गों का अवदान है यह हमें भूलना नहीं चाहिए। उपरोक्त विचार को जब आज के युवा के परिप्रेक्ष्य में देखा तो लगा कि बेरोजगारी - अकर्मण्यता - आलस - विवशता एवं नैराश्य के विभिन्न नंबरों में फंसे हमारे युवाओं को शायद संगीत कुछ समस्याओं से उबार पाने में सक्षम हो जाए इसीलिए यह लेखनप्रपंच।

उद्देश्य :

प्रस्तुत शोधपत्र के लेखन उद्देश्य को निम्न बिंदुओं के आधार पर स्पष्ट किया जा रहा है :

- 1) युवावर्ग की वर्तमान परिस्थिती में वह दिग्भ्रमित दिखाई पड़ता है।
- 2) सभी एक जैसी प्रतिष्ठा के धनी नहीं होने के कारण पढाई में पिछड़ सकते हैं परंतु वही उन में अन्य योग्यताओं की संभावना का विचार किया जाना चाहिए।
- 3) युवाओं का नैराश्य दूर करने में संगीत सर्वोत्तम उपाय।
- 4) संगीत का विचार उपजीविका के लिए किए जाने की आवश्यकता।

- 4) संगीत से जुड़े अनेक अर्थाजिन विकल्पों की चर्चा
- 5) सरकार द्वारा किए जा रहे कौशल विकास कार्यक्रमों के अंतर्गत संगीत कला की दिए गए प्रश्न का विवेचन
- 6) पाठ्यक्रम में उपशोषित कलाओं के समन्वय का आग्रह।

किसी भी राष्ट्र की शक्ति उसके युवाओं में निहित है। युवाओं के अधिष्ठान से प्रदीप्त युवा अपने देश का रक्षित करते हैं - वे सफल राष्ट्रनिर्माता हैं अपितु समाज व अर्थव्यवस्था की रक्षकों के रूप में आधारस्तम्भ हैं। चरित्रवान एवम् कुटिलान युवाओं की आवश्यकता की महसूस करने वाले म्यांमो जिन्केन्द उनके सुशिक्षण का प्रयास रखते हैं।

'My hope of the future lies in the young character, Intelligent renouncing all for the benefit of others, and obedient good to the community at large.' - Swamy Vivekanand

विश्व में दूसरी अधिकतम जनसंख्या वाले युवा वर्ग के रूप में ७० प्रतिशत २० से ४० तक की उमरों के युवा वर्ग को राष्ट्र के विकास की प्रमुख घटक है। २०१३ की विश्वव्यापी रिपोर्टों में युवाओं के विकास के महत्त्व के बारे में स्पष्ट स्टेटमेंट

"To empower the youth of the world to realize their full potential, and through them, realize their country's rightful place in the community of nations."

इसके तहत युवाओं के लिए शिक्षा, रोजगार, स्वास्थ्य, कौशल विकास कार्यक्रमों का भी प्रयास करने पर मान्नेप्रेत्योरशिव, स्वास्थ्य से जुड़े कार्यक्रमों के अलावा युवाओं के प्रवेश की संकल्पनाओं को अर्थव्यवस्था के विकास में पॉलिसी अपने धर्मों के साथ कर्यन्त है।

ग्लोबल बिजनेस कोण्ट्रिब्यूशन फॉर युवाओं के विकास से प्राप्त सामग्री के आधार पर वह अर्थव्यवस्था के विकास में ५४ रशियन युवा किसी अच्छी नौकरी से चोरी करके अपने देश के ही समाधान स्वरूप वह पुनः स्वयं को रोजगार प्रदान करते हैं।

समर्थन करता है।

हमारी सरकार भी इन्हीं आंकड़ों, आशंकाओं व समाधानों के आधार पर युवाओं के भविष्य को लेकर विचार कर रही है, ८ के अंतर्गत लगभग २५,००० प्रधानमंत्री कौशल्य केंद्रों पर ६७ लाख से भी अधिक युवाओं की उनकी रुचि व योग्यता के आधार पर प्रशिक्षण किया जा चुका है और आज भी यह कार्य निरंतर जारी है।

उच्चशिक्षा के क्षेत्र में यदि हम देखें तो 'कलास्नातक' की ओर देखने का दृष्टिकोण निम्नस्तर का है, जो सर्वथा अनुचित है ऐसा मैं समझती हूँ। कला विषयों के अध्ययन में किसी एक उपयोजित कला को सम्मिलित कर दिया जाए तो वह विद्यार्थी को उपजीविका बन सकती है। हम यहां संगीत के संबंध में कहेंगे कि अनेक विद्यार्थी, जिन्होंने संगीत विषय लेकर स्नातक या स्नातकोत्तर पाठ्यक्रम पूर्ण किया है, संगीत कला के आधार पर अपना व परिवार का उदरनिर्वाह करने में सक्षम हैं। संगीत में रोजगार की अपार संभावनाएं घुमी है - वाद्य वादक/ तालवाद्य वादक/गायक/ म्यूजिक अरेंजर/कंपोजर/ आर्केस्ट्रा गायक व वादक - और भी न जाने कितना कुछ! भारत सरकार का भी संरक्षण इस कला की प्रचुर मात्रा में मिला है, इसमें अतिशयोक्ति नहीं है।

Music National Portal पर संगीत से जुड़ी अनेक योजनाएं प्रकाशित हैं, जिनमें कलाकारों के लिए फेलोशिप/स्कोलरशिप/ आदिवासी संगीत व कला की उन्नति से जुड़ी अनेक योजनाएं/ शास्रीय संगीत प्रशिक्षण हेतु अनेक योजनाएं संगीत से चरितार्थ चलाने वाले व्यक्ति के लिए महत्वपूर्ण हैं।

शास्रीय संगीत का अभ्यास करनेवाले मुश्किल युवाओं के साथ ही संगीत नये आविष्कार यथा रैप/पाॅप/रिपिक्स फ्यूजन/ इंडी संगीत पर भर मिटने वाले युवावर्ग के कारण वस्तुतः संगीत की व्यावसायिकता को बढ़ावा मिला है यह कहना न होगा संगीत की इन विधाओं के साथ ही पश्चात्य वाद्यों का जो संक्रमण हुआ है, वह भी युवाओं को अपनी ओर आकर्षित कर रहा है। संगीत में रोजगार की संभावनाओं को निम्न बिंदुओं में विवेचित करने का प्रयास हमने किया है, परंतु अच्छी आवाज/संगीत की उत्तम समझ एवम् आंतरिक प्रतिभा इन व्यक्तिगत गुणों का होना अत्यन्त आवश्यक है :-

१) विभिन्न पाठ्यक्रम - संगीत का बैचलर कोर्स, गांधर्व महाविद्यालय या तत्सम संस्थाओं के स्नातकस्तरीय पाठ्यक्रम, डिप्लोमा कोर्स, कुछ संस्थाओं में दिया जाने वाला कंपोजिंग प्रशिक्षण या वाॅइस इंस्ट्रक्शन आदि पाठ्यक्रमों को पूरा कर संगीत को व्यवसाय के रूप में चुनने का निश्चय किया जा सकता है।

२) चैनल पर प्रदर्शित संगीत रियलिटी शो - सा रे गा मा इंडियन आयडॉल जैसी अनेक प्रतिव्योमितार्थ प्रादेशिक व राष्ट्रीय चैनलों पर आयोजित की जाती हैं। इनमें प्रस्तुतिकरण के लिए तब किए गए मानक बड़े कठित होते हैं, परंतु अपनी लगन व साधना के बल पर की गई प्रस्तुति को जनता सि आंखों पर उठाती है। बेल सॅडे, श्रेया घोषाल, अभिजित सावंत, देवुजीत, राहुल इत्यादि जैसे अगणित गायकों को इन्हीं मंचों ने रातों रात सितारा बना दिया है।

३) कंपोजर - विभिन्न रचनाओं को संगीत में बांधने का कार्य

अत्यंत महत्वपूर्ण है। जिनमें लेखन व गायन दोनों ही क्षमताएं हो, व उत्तम कंपोजर बन सकते हैं। पार्श्वसंगीत की दुनिया में इनका चला महत्व है। प्रभावी गीत किसी भी धारावाहिक, फिल्म या टी.वी. चैनल की आत्मा होते हैं।

विज्ञापनों में जिंगल बनाने वाले कलाकार एवं वाद्य यंत्र सुराबट देने वाले वादक अच्छा खासा कमाने हुए देखे जा सकते हैं।

४) म्यूजिक इंडस्ट्री - इस उद्योग में कई प्रकार के म्यूजिक आधारित व्यवसायों की अहम् भूमिका होती है। विशेषतः से म्यूजिक सॉफ्टवेयर प्रोग्रामर, कंपोजर, म्यूजिक बुक्स का संपादन, म्यूजिक अल्बमों की रेकार्डिंग, म्यूजिक डीलर, म्यूजिक स्टडिओं का विभिन्न भागों का संचालन इत्यादि अनेक क्षेत्र संगीत से जुड़ लोगो को आज आकर्षित कर रहे हैं।

५) मंच प्रस्तुति - उचित शास्रीय तालीम लेने वाले विद्यार्थी मंच प्रस्तुतिकरण से अपनी जीविका सुचारु रूप से चला सकते हैं। एकल प्रस्तुति/ जुगलबन्दी के साथ ही वाद्य वादक संग तफारों की आवश्यकता ने इन्हें भी रोजगार के अवसर प्रदान किए हैं। शास्रीय के साथ ही आर्केस्ट्रा, बैंड, कंसर्ट शोज, रॉक व जैज ग्रुप, स्पी मॅजिक ग्रुप इत्यादि की भी वर्तमान में काफी मांग है। विभिन्न पंचसितार होटलों/सम्मेलनों/पारिवारिक एकत्रीकरणों इत्यादि अवसरों पर इस प्रकार के ग्रुप प्रस्तुतिकरण की मांग बढ़ने लगी है।

अनेक तरह के प्रयोगों से सिद्ध "इंडी म्यूजिक" को भी वर्तमान में युवाओं द्वारा काफी पसंद किया जा रहा है। प्रोतम चक्रवर्ती, शिखर वर्मा, दर्शन रावल, वाटशाह, आदित्य पुष्कस, बेतीदवाल, जातिरा गांधी, श्रवण नायर आदि कुछ ऐसे नाम हैं जिन्होंने 'इंडी पाॅप' संगीत में अपने अलग पहचान बनाई है।

६) संगीत चिकित्सा - अपने आधुनिक काल में सफलतापूर्वक प्रभावों के कारण संगीत चिकित्सा पद्धति पर काफी चर्चा हुई है। अनेक अनुसंधानों से यह सिद्ध हुआ है कि अनेक असाध्य व मानसिक रोगों के लिए संगीत चिकित्सा बेहतरीन विकल्प है। गंधर्वस्वास्थ्य के लिए भी विशिष्ट तरह के संगीत श्रवण को प्राथमिकता दी जाके ही उपजीविका की दृष्टि से किसी भी संगीत के छात्र के लिए यथा उपयुक्त संभावनाएं हैं। स्वयं को बहुत अच्छा गाना न आते हुए भी इच्छित रिकार्डिंग्स की मदद से वह इस प्रकार की थैरेपी को नियोजित कर सकता है।

निष्कर्ष :

भारतीय संगीत उद्योग का कारोबार आंकड़ों के अनुसार १० हजार करोड़ के लगभग है। इसमें लगभग ४० प्रतिशत हिस्सा फिल्म संगीत, २१ प्रतिशत पुराने फिल्मी गीतों की, १० प्रतिशत प्रादेशिक संगीत की और ७ प्रतिशत अन्य संगीत का हिस्सा है। संगीत की ऑनलाईन मार्केटिंग के कारण डिजिटल संगीत के प्रति युवावर्ग का आकर्षण बढ़ रहा है जो इस कारोबार को बढ़ावे में मदद हो सकता है। संगीत का विद्यार्थी यदि इस का भागधारक बनना चाहता है तो भविष्य में उसके लिए अनेक सुवर्णद्वारों का खुलना निश्चित है। आवश्यकता है तो लगन, समर्पण और सही समय को पहचान कर सही निर्णय लेने की।

संगीत जैसीही अन्य कलाओं का अपने जीवन में अवलंबन अनेक नये मार्गों को खोजने में समर्थ बन सकेगा -

डॉक्टर, इंजिनियर, सी.ए., आई.ए.एस., आई.पी.एस आदि न बन सके सभी सामान्य युवाओं को 'कला-कौशल्य' विकसित करने से बनने वाली चरितार्थ की संभावनाओं पर विचार करने का आव्हान इस शोध पत्र के माध्यम से करना चाहती हूँ। अलग-अलग तरह के कार्यों को एक साथ करने वाले युवाही राष्ट्र का समग्र विकास करने में सक्षम होंगे, और तभी हमारे स्वप्न का सिरमौर भारत साकार हो पाएगा।

संदर्भ सूची -

- १) <https://employmentnews.gov.in>
- २) <https://www.weforum.org>

- ३) <https://inc42-com.cd.ampproject.org>
- ४) <https://the logical indian - com.cdn.ampproject.org>
- ५) <https://www.worldscientific.com>
- ६) <https://the diplomat.com>
- ७) <https://www.india.gov.in>
- ८) <https://sangeetgalaxy.co.in>
- ९) Laughey, Daniel, Music and youth culture (2006), Edinburgh University Press, George square, Edinburgh.
- १०) ज्यानोथ, ए.ए., साहित्य-संगीत और दर्शन (२००९) अनुवाद और संपादन-कर्णसिंह चौहान, नार्थ प्रब्लिशन, २९-३ दरियागंज, नई दिल्ली - ११००२२.

साध-विद्यान विमुक्तये

Peer Reviewed Referred and
UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)

An International Multidisciplinary
Quarterly Research Journal

AJANTA

Volume - VII, Issue - IV, October - December - 2018

ISSN 2277 - 5730

Impact Factor - 5.5 (www.sjifactor.com)

ENGLISH / MARATHI PART - II / HINDI

Ajanta Prakashan

CONTENTS OF ENGLISH

Name & Author Name	Page No.
Life - At A Glance Dr. Surekha Rupesh Wankhede	1-4
The Power of Service (Seva Samarthy) Dr. T. K. Kanthale	5-8
Rashtrasant Tukadoji Maharaj and his Musical Contribution Prof. Amol Wasudevrao Gawande	9-11
Rashtrasant Tukadoji Maharaj and his Musical thoughts Prof. Nana Vitthalrao Bhadke ✓	12-14
Shree Gurudeo Seva Mandal: A Musical Creation Dr. Umesh Santoshrao Chapke	15-19

4. Rashtrasant Tukadoji Maharaj and his Musical thoughts

Prof. Nana Vitthalrao Bhadke

Assistant Professor, Deptt. Of Music, Sitabai Arts, Commerce & Science College,

Introduction

Rashtrasant Tukadoji Maharaj born in Yawali in Amaravati district of Maharashtra on 30th April 1909 in one of the poor family named Ingle family. His name of Manik and his real name was Namdev. He had done his primary education at Yawali and Warkhed. He used to sit with the people in temples and sing Bhajans. He was a great orator and a musician whose music had transformative effect on people's lives. This paper illustrates the Impact of his work that he has done the same work in different and creative way. For his divine purpose he had the support of Music.

Impact of His Work

Rashtrasant Tukadoji Maharaj travelled all over and even abroad, He was always doing something. He was beyond measure of a human being. He influenced lacks and lack in his life time. Sometimes he used to stand up and offer audience his words of wisdom and spirituality that one should behave what country needs and how one should help country. Then he used to apply some water to his beloved instrument khanjiri and in give a signal in order to start and the environment fills up with that sound of khanjiri. This bhajans have not only spiritual and devotional content but also love for his nation and awakening of his people from practices and blind faith his used to make comments in a way in his bhajan for social and political happening. His bhajan have the power to change any human being to get him inspired and give a power to invoke feeling of nationalism creative and loving way his compositions are full of love and care for nation. In 1941, he performed individual Satyagraha and he took part in the upsurge of the Quit India Movement. He strongly opposed inhuman repressed measures, adopted at the time by the british rulers. He was arrested and was imprisoned in Central jails. After the dawn of Independence, Sant Tukadoji Maharaj concentrated on the reconstruction and established All India Gurudev Seva Mandal and developed many

integrated rural development. His activities were so impressive that President of Bharat
Prasad at that time, bestowed the Title of Rashtrasant on him.

Constructive Work in Music: (According to Rashtrasant Tukadoji Maharaj)

He also had a quality of doing compositions abruptly. He could compose the poetry
and would sing in very their own voice in large public gatherings. Due to its easy
compositions, people would mix up their own voice and it gets transformed in to greatest chorus
He did not stop only by visiting villages singing bhajans but also started and ran a monthly
magazine called Shri Gurudev successfully for several years to propagate and spread his
message amongst the people.

Even though he was not formally much educated, his metaphysically spirit and
quality was of very high order. His devotional songs permit full spirit of devotion and moral
values. His Khanjiri, musical instruments was unique and his style of playing it was exceptional.
He was bachelor, however his life was declared for the services of masses irrespective of caste,
creed or religion. Out of great regard people called him Devababa. His devotional songs
the rhythm of his Khanjeri attracted thousands of people of the area. He became extremely
popular due to his easy to sing bhajans among the villagers.

Rashtrasant Tukadoji Maharaj had written lots of Bhajans in Gramgeeta and its
portance. Ex.

- 1) नका येउ चला फिरा माघारा
आळषी लोकांचा मला न लागो वारा
- 2) मनी नाही भाव म्हणे देवा मला पाव
देव बाजारचा भाजीपाला नाही रे
- 3) कुठवर करशील मीजा रे
मग येतील यमाच्या फौजा रे

Rashtrasant Tukdoji's Gramgeeta is considered as 'mother' of ideal village. It is a book on
dependent village. It shows a way to develop villages on their own by creating development
programmes by villagers themselves. So Tukdoji's thought is genuine source to village
development. After reading Tukdoji's Gramgeeta, my friend Aaryanayakam, in a seminar at
Mumbai, admire Gramgeeta as motivator for Social Education. The first prime minister of
India said that "If you want to develop villages you go to Rashtrasant Tukadoji."

Conclusion

Rashtrasant Tukadoji Maharaj studied the existing religious sects and other schools, thought and discussed religious and secular problems of the devotees. He was determined to define socio-Spirituality and awaken the nation. He composed more than 3000 bhajans in Hindi and Marathi having performed for the spiritual teacher Meher baba in 1937 and 1940. Rashtrasant Tukadoji Maharaj has also written many articles on Dharma Society Nation at Education. He was one in a million, people to this date and his followers and cherish his memories.

References

1. Lok Sangeet - Dr. Ashok D. Ranade
2. www.wikipedia.com
3. Rashtriya Bhajanawali - Va. Rashtrasant Tukadoji Maharaj (Hindi Bhajano ka Sangrah)
4. Bhakti-Sudha (Bhajanawali) - Va. Rashtrasant Tukadoji Maharaj
5. Gramgeeta - Sant Tukadoji Maharaj
6. Sangeet Visharad - Vasant
7. Shri Gurudev Magazine - February, 2014
8. Geetaprasad - Rashtrasant Tukadoji Maharaj
9. Sangit Vijayni - Pt. Mangrulkar.
10. Sangeet Kala Vihar - Akhil Bhartiya Gandharva Mahavidyalaya Mandal, Mumbai.

SCHOLARS IMPACT

Quarterly

An International Multidisciplinary Multilingual
Peer Reviewed Research Journal

ISSN 2394 - 7632

E-ISSN 2394 - 7640

Special Issue

Approved By UG

Journal No- 4112

IMPACT FACTOR - 5.

ICSSR Sponsored

Two Days National Seminar
on

Indian Council of
Social Science Rese

"LIBRARY AUTOMATION USING SOUL SOFTWARE"

24th & 25th February 2019 ✓

February 2019 (Special Issue)

✦ EDITOR IN CHIEF ✦

DR. M. RAGHIB DESHMUKH

✦ GUEST EDITOR ✦

DR. ASHOK S. SONONE
PROF. R. G. BAHETI

DR. S. R. BAHETI
SHRI. M. K. SONONE

www.scholarsimpact.com

: Organised by :

Department of Library Science

The Berar General Education Society's

SITABAI ARTS, COMMERCIAL & SCIENCE COLLEGE, AKOLA

Re-accredited by NAAC with A (Grade)

(Affiliated to : Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati)

106.	Barriers In The Process of Library Automation And Its Solutions	Vrushabh Surendrarao Dahal
107.	The Role of Digital Library In Conducting Literature Reviews	Dr. Bharati Patna
108.	Library Automation And Its Need At Jamia Ishantul Uloom Library	Mohammed Mudassir Ahmed, Dr. Veena M. Kamb
109.	Awareness And Use of Web OPAC By Library Users of Law College, Osmanabad: Study	Dr. Madansing D. Golw.
110.	Barriers In Library Automation	Dr R R Ranph
111.	The Role of Library In Higher Education	Dr. Ratan Ratho
112.	Smartphone And It's Application In Libraries	Mahesh N Gaikwa
113.	Benefits of Digital Library In Teaching And Learning	Dr Prasannajit R Gaw
114.	Role of Modern Electronic Devices And E-Learning In Indian Classical Music	Amol W. Gawand
115.	Need And Importance of Automation In Academic And Public Libraries	Harshal P. Ganvi
116.	Relevance of Library Automation In The Present Era	Pritam J. Ba
117.	Contribution of Various National Networking Associations & Institutions In Higher Education	Nana V. Bhadr
118.	Role of Academic Libraries In Teaching Learning Process	Mrs. Archana Bond
119.	E-Learning, Video Conferencing In Indian Music And Open Source Software's	Dr. Umesh Santoshrao Chapk
120.	Relevance of Library Automation Software In College Libraries	Dr. D. R. Etalka

CONTRIBUTION OF VARIOUS NATIONAL NETWORKING ASSOCIATIONS AND INSTITUTIONS IN HIGHER EDUCATION

NANA V. BHADKE

Assistant Professor of Music

Sitabai Arts, Commerce and Science College, Akola

Abstract- A network mainly consists of three components viz. transmission media, mechanism of control and interface unit to the network. The components provide a mechanism to transport information to and from remote corners. Generally any network must have transport capability, internal switching mechanism and an ultimate user. Local Area Network networking is transmission system for linking computers over restricted geographical area like single rooms, rooms within a building or buildings on a particular site. LAN normally transmits data in digital form with typical transmission speeds up to several megabytes per second. It is a combination of cables/connectors, computers, processors and interfaces, software's which interconnects computers and related devices.

Introduction-

Networking involves the sharing of computers, peripheral hardware, software and switching interconnected with communications channels used to establish a connection between networks. The end result is the shared use of information and resources. The intension of the network is to distribute information to the users requiring the network services. Computers and telecommunications may be the tools used for facilitating communication among them. 'A network mainly consists of three components viz. transmission media, mechanism of control and interface unit to the network. The components provide a mechanism to transport information to and from remote corners. Generally any network must have transport capability, internal switching mechanism and an ultimate user. Communication from the source host to the link or destination host occur through the interaction of two machines through their interface units under a structured set of operation referred to as a protocol.

'A library network structure is similar to hierarchical structure which is called the tree structure in which each segment or nodes is subdivided into two or more subordinate nodes which can further subdivided into 2 or more additional nodes. There can be exception that in network structure node may have a more than one parent. The trades off between the simplicity of design of hierarchical structure and storage efficiency of network structure are more commonly used with mainframe and minicomputer systems rarely with microcomputers.

Various National Networking Associations and Institutions

Information and Library Network (INFLIBNET) Centre is an autonomous Inter-University Centre of the University Grants Commission (UGC) of India. It is a major National Programme initiated by the UGC in 1991 with its Head Quarters at Gujarat University Campus, Ahmedabad. Initially started as a project under the IUCAA, it became an independent Inter-University Centre in 1996. INFLIBNET is involved in modernizing university libraries in India and connecting them as well as information centers in the country through a nation-wide high speed data network using the state-of-art technologies for the optimum utilization of information. INFLIBNET is set out to be a major player in promoting scholarly communication among academicians and researchers in India.

'INFLIBNET through UGC provides funds for the university libraries for purchase of hardware and software. It also helps for converting the retrospective data into online format. In this way, INFLIBNET provides funds for automation the university libraries. It provides special grants for establishing core facility for access to information resources. It has developed software which can generate a catalogue card according to AACR-II format in ISO-2709 format using CDS/ISIS. It has also developed SOUL (Software for Online Public Access Catalogue) which is a great advantage for university libraries. INFLIBNET organizes a national convention every year to generate awareness in librarians and to provide a common platform to the librarians to interact with each other. These conventions provide a common platform to the librarians to interact with each other. These conventions provide a common platform to the librarians to interact with each other. These conventions provide a common platform to the librarians to interact with each other.

NISCAIR (National Institute of Science Communication and Information Research) provides access to 1500 international database on CD-ROM like LISA, current content, Indian Patents etc. It has computerized databases, which help in organization of data at national level. In addition it has designed and developed databases for other organization. Some databases are available on CD-ROM as well as online like NUCSSI (National Union Catalogue of Scientific Information), Indian Patent Database (INPAT), and Indian Science Abstracts (ISA). It has been providing library automation, resource sharing and database creation etc.

DELNET (Developing Library Network) was started at the India International Library in January 1988 and was registered as a society in 1992. It was initially supported by the National Information System for Science and Technology (NISSAT), Department of Industrial Research, Government of India. It was subsequently supported by the National Centre, Department of Information Technology, Ministry of Communications and Information Technology, Government of India and Ministry of Culture Government of India. DELNET established with the prime objective of promoting resource sharing among the libraries and development of a network of libraries. It aims to collect, store, and disseminate information offering computerized services to users, to coordinate efforts for suitable collection development also to reduce unnecessary duplication wherever possible.

CALIBNET (Calcutta Library Network) has launched its library network facilitating remote online access to holding data of Calcutta Libraries and other special libraries as well which is a step towards bibliographic resource sharing amongst Calcutta libraries. It provided electronic access to globally available information. It has developed and launched storage and retrieval software 'SANJUKTA' to support CALIBNET centralized database. It provide online access to it from remote location. A conversion software package 'P' support inters change of bibliographic data between US MARC, UNIMARC and CCF from nonstandard formats to standard ones. It has been providing consultative services in Information Sciences automation and also manpower development for operating automated Library and Information Science environment through wide range of programs and courses for individuals or groups.11 NICNET (National Information Centre) is a government data network of National Informatics Centre, New Delhi. It was set up to link departments for decision optimization. It was established in 1975. NIC established NIC having regional nodes at New Delhi, Pune, Bhubaneshwar and Hyderabad, 32 nodes at state territory levels and 700 earth stations at districts headquarters. This network helps flow of information among all these nodes. The information flow various from agriculture, water resources, media, socioeconomic conditions to auditing elections etc.

INDONET is a commercial computer based network commissioned by the Maintenance Corporation Ltd. (CMC), with nodes at Calcutta, Bombay and Madras.

ed to other cities like Ahmedabad, Bangalore, Delhi and Pune. The Bombay node of NET is connected to the international gateway of Videsh Sanchar Nigam Limited. There by ting entry to public data networks of other countries.

The Education and Research Network (ERNET) is a project of the Department of mics, Government of India. It connects a large number of teaching and research institution in the y. It has nodal centres at the five Indian Institutes of Technology (Bombay, Delhi, Kanpur, gpur and Madras), Indian Institute of Science (Bangalore) and National Centre for software ology, Bombay and the ERNET group at New Delhi.

ision-

Automation and networking of libraries are still in their formative stages in India. Their full on libraries and library resources will be known in the course of time. INFLIBNET, DELNET, er metropolitan networks are providing training facilities for computer applications. The Indian y Association, IASLIC, and NISSAT have jointly helped academic libraries in the choice of re, ardware and in manpower training. Every year, INFLIBNET organizes a conference to s issues related to the computerization of academic libraries.

nces-

- , Janardana, S.S., Abhiram & Muralidhar, D. (1997, March). Networking Solutions for demic Libraries: Experience of Andhra University Library.
- idal, B.R. Datta, S., & Podder, A.K. (1998). Impact of LAN in Libraries. LIC Bulletin, 43, 153-156.
- gal, R.L., (1998). Computer based information processing Technique for Librarian. New ii: Ess Ess Publication.262
- National Commission on Libraries & Information Science in its National Programme cument (1975)
- onal Information System for Science and Technology India
/itt.nissat.tripod.com/iit0102/mpdo102.htm accessed on 01/07/2010
- lin, V.S., & Prakash, K. (1997, March). Status of Computerization and Networking of versity Libraries in India
- A.T., (1997, March). Regional Information Networks: necessary thrust area NFIIBNET to establish integrated information system in India.

SCHOLARS IMPACT

Quarterly

An International Multidisciplinary Multilingual
Peer Reviewed Research Journal

ISSN 2394 - 7632
EISSN 2394 - 7640

Special Issue

Approved By UGC
Journal No- 41129

IMPACT FACTOR - 5.98

ICSSR Sponsored

Two Days National Seminar
on

Indian Council of
Social Science Research

"LIBRARY AUTOMATION USING SOUL SOFTWARE"

24th & 25th February 2019 ✓

February 2019 (Special Issue)

✦ EDITOR IN CHIEF ✦

DR. M. RAGHIB DESHMUKH

✦ GUEST EDITOR ✦

DR. ASHOK S. SONONE
PROF. R. G. BAHETI

DR. S. R. BAHETI
SHRI. M. K. SONONE

www.scholarsimpact.com

: Organised by :

Department of Library Science

The Berar General Education Society's

SITABAI ARTS, COMMERCE & SCIENCE COLLEGE, AKOLA.

Re-accredited by NAAC with A (Grade)

(Affiliated to: Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati)

106.	Barriers In The Process of Library Automation And Its Solutions Vrushabh Surendrarao Dahake	351 - 354
107.	The Role of Digital Library In Conducting Literature Reviews Dr. Bharati Patnaik	355 - 358
108.	Library Automation And Its Need At Jamia Ishaatul Uloom Library Mohammed Mudassar Ahmed, Dr. Veena M. Kamble	359 - 361
109.	Awareness And Use of Web OPAC By Library Users of Law College, Osmanabad: A Study Dr. Madansing D. Goiwal	362 - 365
110.	Barriers In Library Automation Dr R R Ranpise	366 - 368
111.	The Role of Library In Higher Education Dr. Ratan Rathod	369 - 372
112.	Smartphone And It's Application In Libraries Mahesh N Gaikwad	373 - 376
113.	Benefits of Digital Library In Teaching And Learning Dr Prasannajit R Gawai	377 - 379
114.	Role of Modern Electronic Devices And E-Learning In Indian Classical Music Amol W. Gawande	380 - 382
115.	Need And Importance of Automation In Academic And Public Libraries Harshal P. Ganvir	383 - 385
116.	Relevance of Library Automation In The Present Era Pritam J. Bais	386 - 388
117.	Contribution of Various National Networking Associations & Institutions In Higher Education Nana V. Bhadke	389 - 391
118.	Role of Academic Libraries In Teaching Learning Process Mrs. Archana Bonde	392 - 394
119.	E-Learning, Video Conferencing In Indian Music And Open Source Software's Dr. Umesh Santoshrao Chapke	395 - 397
120.	Relevance of Library Automation Software In College Libraries ✓ Dr. D. R. Elalkar	398 - 400

RELEVANCE OF LIBRARY AUTOMATION SOFTWARE IN COLLEGE LIBRARIES

DR. D. R. ELALKAR

Associate Professor of Music

Sitabai Arts, Commerce and Science College, Akola

Abstract- Introduction to computers in the libraries is the only answer to serve/ meet the need of the users. But 'a computer without software is similar to a man without his brain, or a library with neither books nor librarians'. This growing complexity of managing, organizing and retrieving information easily in the library necessitates the development of good library automation software. In India, the library automation process started in the last decade of the previous century. Any library automation software can immensely enhance the effectiveness of library services including efficient organization and retrieval of information activities. Now a number of library automation software has been developed in India as well as some foreign software companies had entered into the Indian market for their products.

Introduction-

There are many integrated library management packages available in the market suiting to the needs as well as budgets. These softwares are referred to as Integrated Library Automation Package. An Integrated Library Automation Package means an enterprise resource planning system for a library, used to track items owned, orders made, bills paid, and users who have borrowed the documents. In other words, 'it is one where all the library activities such as acquisitions, cataloguing, circulation, serial control, and OPAC are automated.'¹

The Integrated Library Automation Softwares are based on relational database system architecture. In such systems, files are interlinked so that deletion, additions and other changes in one file automatically activate appropriate changes in related files. According to the availability and distribution policy, library software are divided into two groups, viz., closed source commercial products and open source free to use products.² There are many integrated library management softwares available in India and many are also available in multi-user network versions.

Library Software packages-

Soft Link's (Brisbane based Australian Company) Alice (Windows version) is a fully integrated library management solution. The DOS version is known as OASIS. Alice for Windows is the complete library automation toolkit, which incorporates the latest information technology, and functional depth, provides a complete range of library functions using discrete modules, and allows select modules that suit the individual library need. It has four versions, viz., Academic Library, Special Library, Public Library, and School Library versions. It supports Z39.50 client-server architecture, export-import of data in MARC format and it is multilingual software.

CDS/ISIS stands for Computerized Documentation Services / Integrated Set of Information Systems. CDS/ISIS is advanced non-numerical information storage and retrieval software developed by UNESCO since 1985 to satisfy the need expressed by many institutions, especially in developing countries, to be able to streamline their information processing activities by using modern technologies. It has a PC version available on a number of platforms like Windows 95, Windows NT.

DOS, etc. It has a number of fields, records, alternate scripts, multimedia capability, and Web interface with a nominal price.

LibSys is the most popular library software in India. It is a fully integrated library management software developed in C and C++ by LibSys Corporation, New Delhi. It is a multi-user system capable of running on DOS, Unix, Xenix, Linux, VMS, and Windows platforms. It can be customized to suit the user needs and can be operated with other RDBMS software such as Ingress and Oracle. LibSys provides full graphic user interface front end for the Windows client. It is built around its own centralized bibliographic database based on MARC format supporting various types of materials in print as well as non-print form.

System for Library Information Management (SLIM) is a library software package from Algorithms, Pune. SLIM++ is an integrated, multi-user, multitasking library information software for the Windows environment. It helps the librarian to catalogue books, films, sound recordings, drawings, clippings, articles, reports, letters, pamphlets, serial publications, etc. SLIM++ cataloguing adheres to popular international standards. One can share data with others effectively. Retrieval of the data is simple, fast and efficient. It has Cataloguing, Circulation, OPAC, Acquisition, Serials Control, Web based OPAC, Bulletin Printing (CAS), Statistical Analysis, Export/Import in CCF/ MARC, DBridge, Z39.50 server modules.

Software for University libraries are complex entities, having large collections and serving a huge clientele. To carry out various operations in a university library effectively, there is a need for automation. Keeping in view the latest trends in information technology, INFLIBNET Centre has developed a Windows-based library management software SOUL (Software for University Libraries), which provides total solution for library automation. SOUL is designed using client-server architecture, which imparts extra strength to storage capacity, multiple access to single database, various levels of security, back up, and storage facilities, etc. The software comprises Acquisition, Cataloguing, Circulation, OPAC, Serial Control, and Administration modules. The software follows the standard formats such as CCF, AACR2, and LCSH.⁴

Virginia-Tech Library System (VTLS) Inc specializes in library automation and information management solutions with corporate office located at Blacksburg (Virginia), USA and having offices in many countries including India. VTLS is the first library automation vendor that has received ISO certification in 1997. VTLS Inc has developed an integrated library system known as 'Virtua' with more than one thousands libraries as its user covering 35 countries of the globe. Virtua Library Software package is a Windows based Client-Server application. The Virtua software is based on six key technologies: Relational Database Management Systems, Rapid Development Tools, Three tiers Client-Server Architecture, Database Warehousing, Unicode support and ATM Network optimized applications. It supports Unicode, multilingual dialogue, and it has access to external tools such as OCLC, RLIN, etc.

Koha is an integrated library management system that was originally developed by Katipo Communications Limited of Wellington, New Zealand. The name Koha has taken from Maori language. Koha is the first open source library management software and it was released in the year 2000. Hewlett-Packard Company (HP) awarded \$1.8 million to the MIT Libraries and collaborated over two years to create the DSpace digital repository software in March 2000. HP Labs and MIT Libraries released the system worldwide on November 4, 2002, under the terms of BSD open source license, one month after its introduction as a new service of the MIT Libraries. As an open source system, DSpace is now freely available to other institutions to run as-is, or to modify and extend as they require meeting their local needs. DSpace software system is designed to support every faction that a research organization needs to run a digital repository service and it is very simple. ABCD, an acronym for 'Automatisation de Bibliothèques y Centros de Documentación', is one of the latest open

source software for libraries. In English, ABCD is 'Automation of libraries and Centres of Documentation'. It is developed by BIREME (WHO, Brazil) in collaboration with the Flemish Interuniversity Council, Belgium, using UNESCO's ISIS database technology. E-Granthalaya is a library software developed by National Informatics Centre (NIC). As title shows that it is a digital agenda for Library Automation and Networking. It has the following modules: Administration Module, Book Acquisition Module, Cataloguing Module, Circulation Module, Serials Module, Budget Module, Article Indexing, OPAC

Greenstone Digital Library Software or GSDL is a suite of software for building and distributing digital library collections. It provides a new way of organizing information and publishing it on the internet or on CD-ROM. Greenstone is produced by the New Zealand Digital Library Project at the University of Waikato, and developed and distributed in collaboration with UNESCO and the Human Info NGO. It is open-source software under the terms of the GNU General Public License.

Conclusion-

This growing complexity of managing, organizing and retrieving information easily in the library necessitates the development of good library automation software. In India, the library automation process started in the last decade of the previous century. Any library automation software can immensely enhance the effectiveness of library services including efficient organization and retrieval of information activities. Now a number of library automation software has been developed in India as well as some foreign software companies had entered into the Indian market for their products. The automation of libraries is an important activity as it is a prerequisite for networking of libraries and resource sharing. It enables promotion of e-learning for remote users, usage of e-journals / e-books remotely, digitization of contents including non print materials, creation of Centre of Excellence in library & information centers, creation of e-archives, creation of institutional repositories.

References-

1. Anuradha, K. T., & Sivakaminathan, R. (2009). Enhancing fulltext search capability in library automation package: A case study with Koha and Greenstone Digital Library software. *Proceedings of International Conference on Computer Science and Information Technology*. (pp.232 - 236). Singapore. Retrieved May 22, 2012 from <http://www.ipcsit.com/vol1/60->
2. Mukhopadhyay, Parthasarathi (2006). Five laws and Ten Commandments: The open road of library automation in India. *Proceedings of the National Seminar on Open Source Movement - Asian Perspective, XXII*. (pp.27 - 36). Roorkee, IIT. Retrieved September 06, 2010 from http://drtc.isibang.ac.in/xmlui/bitstream/handle/1849/409/open%20road_main_theme_psm_

Peer Reviewed Referred and
UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)

ISSN 2277 - 5730

**AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL**

AJANTA

**Volume-VII, Issue-IV
October - December - 2018
English Part - IX / X**

**IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5
www.sjifactor.com**

Ajanta Prakashan

❧ CONTENTS OF ENGLISH PART - X ❧

Sr.No.	Name & Author Name	Page No.
13	Development of Indian Instrumental Music Dr. D. R. Elalkar ✓	77-81
14	A Statistical Study on Consumption and Usage of Fertilizers and Non-Fertilizers in Maharashtra Region Rahul B. Tayade	82-92
15	Role of Information Technology in Music Education Dr. Niraj Lande	93-97
16	The Plays of Mahesh Dattani : An Overview Dipak Shivaji Jamdhade Prof. Dr. Ajay Patalbansi	98-103

13. Development of Indian Instrumental Music

Dr. D. R. Elalkar

Associate Professor, Department of Music, Sitabai Arts, Commerce and Science College, Akola.

Abstract

The Indian Music has a very long and continuous tradition which accumulate heritage of centuries. Singing is bestowed as a natural gift on all living beings but instrumental music is man's conscious acquisition and provides a richer dimension to Nature. From the very early beginning, instrumentalists provided an indispensable accompaniment to Vocal music. Indeed, the first instrument is the human body itself which is used for keeping rhythm: stamping, clapping, and beating the thighs. This was the reason why our ancestors called human voice the Gatra Veena (Body Veena) or the Daivi Veena (God-given Veena) or the Daravi Veena (Veena of wood). With the advent of Khayal, Sitar gained prominence and Sarod was developed by modifying kabuli rabab to the Indian conditions. These two instruments are dominating today's instrumental scene but they derive their sociocultural history from these parental instruments- been and rabab. Violin, dilruba and vichittar veena are used for solo performance. Shehnai has been made immortal by great maestro Bismillah Khan. Flute, Santoor and Guitar are the latest additions to the instrumental world of Hindustani Music.

Key Words - Instrumentalist, Shehnai, Santoor, Guitar

Introduction

Indian Music is among the oldest forms of Music in the world. Music is the combination of three fine arts namely: singing (vocal), playing instruments (instrumental) and dance. Instrumental Music has an important place in Indian Music. Music is known as a direct way to convey feelings from ancient times. Vocal music consists of strong words of any language and musical notes which are also known as 'Swaras'. While, in instrumental music, Swaras are same but Boles have taken place of any language which consists of words. The boles are played on the musical notes to produce music by Musical Instruments.

The human voice, being the most available of all sounds, would be prominent in the music of early times. But still we may be surprised at the degree of importance of instrumental music existed in those times. Music and Musical instruments have become so sophisticated and specialized now that rarely do we pause to search for their roots. Indeed, the first instrument is the human body itself which is used for keeping rhythm: stamping, clapping, and beating the

been considered as most scientific. Bharata muni has given the size of the face and tala of the three kinds of Mridanga i.e. Alingya, Annika and Urdhavaka. There are references to music in many of the works of Kalidasa. The words Sangita (music), Gana (song), Gandharva (science of music, classical music), Mridanga, Muraja (a kind of drum), Veena occur at many places in Kalidasa works.

Sarangdeva's Sangita Ratnakar marks the third phase of the evolution of the Indian Music and enjoys a unique place among the works on Indian Musicology. It covers in a comprehensive manner, the state of Indian classical music in the thirteenth century. The work, no doubt, is a landmark in the history of Sangita-Shastra. Sarangdeva calls nada as the very essence of vocal music. 'Muslims had brought with them a well developed music, some new musical instruments, treatise on music in Arabic and Persian, written mainly during ninth to twelfth century under the patronage of the Caliphas, and music influenced by Greek, Byzantine, Spanish, and Indian Music traditions.' Amir Khusro has mentioned many musical instruments like, Abarud, Rabab, Tanbur, Nay (flute), Shahnai, Duff (Tamura), Duhul (dram), and Chang Pakian etc. In one of his sections in Ijaz-i-Khusrawi, he writes about music, musicians, and musical instruments of his time. It is true that in course of time some of the musical forms which developed had little to do with religion or religious rituals, yet a classical musician singing even an improvised raga alapana does it "as a ritualistic act in the presence of God, and dedicated to the Supreme Godhead". As for South India, it is accepted that music has "emerged out of religion, centered in and around the temple, and with worship".

In Indian Classical Music, the development of the devotional music and its various forms was work of great significance. Arungiri drew from the new trends in composition which developed during Eleventh to Fourteenth centuries, e.g. the kirtana form evolved by Haridas of Karnataka and Tallapaka composers of Andhra Pradesh and the Sapta Suladi talas, parallel to the Marga and Desi talas, given in Sangita Ratnakara, adding to these his own patterns. Akbar was a great patron of art and literature and fine arts. Abul Fazl in Ain has given a list of prominent musicians who adorned Akbar's court. Among those he mentioned Tansen, and his son Tantarang Khan, Baba Ramdas, Subhan Khan, Surgyan Khan, Mian Chand, Vichitra Khan, Bir Mandal Khan (who played on Svaramandal), Sarod Khan, Miyan Lal., Chand Khan and Veena player Shihaba Khan, who were from Gwalior. With the arrival of the British, people got exposed and responded to the western way of living and modern structure of social organisation, gave importance to education and literacy, and developed contacts with the outside world. As the British annexed the provinces, the spirit of modernization spread. In order to celebrate the jubilant occasions of the Britishers, the native states were compelled to evolve military and civil

novel instruments and done some alterations in the already prevalent ones. They include qanoonvadak, ghichakvadak, qubusvadak, barbatvadak, qarnavadak, tamburvadak, naivadak, chanvadak. In the present times, Sitar and Sarod are the primary instruments for performance of classical instrumental music. Such performers are known as Sitariya and Sarodiya, respectively, in musical parlance. Together they are considered performers of plucked instruments.

References

1. B.C. Deva , (1993) Musical Instrument. National Book Trust, Green Park, New delhi.
2. Bernie C. Wade, (1887) Music in India - The Classical Traditions, Manohar Publishers & Distributers, New Delhi.
3. Dr. Suneera Kasliwal, (2001) Classical Musical Instrument. Rupa & Co.
4. Dr. Swatantra Sharma, (1996) Fundamentals of Indian Music. Pratibha Prakashan, Delhi.
5. Dr. Thakur Jayadev Singh. Bhartiya Sangeet ka Itihaas – Natyashastra , IV, 28, Mansarover Prakashan Pratishthan, Ferozabad, Agra.
6. Herbert A Properly, (1950) The Music of India. YMCA Publishing House, Calcutta.
7. Premlata Sharma, ed. (1995) Indian Music. Sangit Research Academy, Calcutta.
8. Neeraj Bhatnagar, (1997) The Evolution of India Classical Music (1200-1600 A.D.) The Publication Scheme, Jaipur.
9. Robert Leopold Simon, (1984) Spiritual Aspects of Indian Music, Delhi.
10. Swami Prajananda , (1973) Historical Development of Indian Music : A Critical Study. K.L. Mukhopadhyay, Calcutta.

2018-19

SCHOLARS IMPACT

ISSN 2394 - 7632
EISSN 2394 - 7640

Special Issue 160

Approved By UGC
Journal No-41129

An International Multidisciplinary Multilingual
Peer Reviewed Research Journal

Quarterly

IMPACT FACTOR - 5.98

2018-19

ICSSR Sponsored

Two Days National Seminar
on

Indian Council of
Social Science Research

"LIBRARY AUTOMATION USING SOUL SOFTWARE"

24th & 25th February 2019 ✓

February 2019 (Special Issue)

EDITOR IN CHIEF

DR. M. RAGHIB DESHMUKH

GUEST EDITOR

DR. ASHOK S. SONONE
PROF. R. G. BAHETI

DR. S. R. BAHETI
SHRI. M. K. SONONE

www.scholarsimpact.com

Organised by :

Department of Library Science

The Berar General Education Society's

SITABAI ARTS, COMMERCE & SCIENCE COLLEGE, AKOLA.

Re-accredited by NAAC with A (Grade)

(Affiliated to : Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati)

International Multidisciplinary Online Research Journal

Approved By UGC Journal No-41129

February, 2019

SCHOLARS IMPACT

QUARTERLY

An Internationally Indexed, Refereed, Peer Reviewed,
Quarterly Online and Open Access Journal

IMPACT FACTOR- 5.98

SPECIAL ISSUE

ON

**“LIBRARY AUTOMATION
USING SOUL SOFTWARE”**

EDITOR IN CHIEF

DR. M. RAGHIB DESHMUKH

www.scholarsimpact.com

91.	Information Literacy	306 – 309
	Shilvant Ramesh Gopnarayan, Subhash Kisan Jogdande	
92.	Library Automation : Needs And Issue	310 – 312
	Varsha Ingle	
93.	Need And Importance of Automation In Academic And Public Libraries	313 – 315
	Dr. Dattatray R. Dhumale	
94.	A Study of Professional Ethics of Librarians of Affiliated Colleges of Sant Gadge Baba Amravati University	316 – 319
	Pradnya Kshirsagar	
95.	Need And Importance of Automation In Academic Libraries	320 – 321
	Dr. Subhash Dhule	
96.	Barriers In The Process of Library Automation And Its Solution	322 – 324
	Sunil P. Dhuge	
97.	Impact of Library Automation	325 - 327
	Dr. Abhay Bhakte	
98.	Library Automation In Academic And Public Libraries	328 – 329
	Prof. Bharati Motiram Lankeshwar	
99.	The Role of Library Automation In Academic Libraries	330 – 331
	Prof. S.R.Mohari (Kulkarni)	
✓ 100.	Library Automation And Open Source Software	332 – 333
	✓ Dr. Niraj S. Lande	
101.	Need And Importance of Automation In Academic And Public Libraries – A Study	334 – 335
	Dhirendra Patel	
102.	Library Automaton And Its Need	336 – 339
	Dr. Kate Namdev R.	
103.	Role of Libraries And Librarians In Copyright Protection	340 – 343
	Asst. Prof. Kavita S. Dalmia	
104.	Digital Libraries And Their Challenges	344 – 346
	Dr. Sonali Deshmukh	
105.	Open Source Software For Library Automation	347 – 350
	Vishal Gangane	

LIBRARY AUTOMATION AND OPEN SOURCE SOFTWARE

DR. NIRAJ S. LANDE

Associate Professor of Music

Sitabai Arts, Commerce and Science College, Akola

Email: nirajlande@gmail.com

Abstract- Library automation is the process in which proper planning, timely implementation and evaluation is more important. The librarian who has the good administrator has to set the working tasks and give priorities after analyzing the present situation for the future. The librarian's role is important in the selection of the suitable integrated library management system according to the requirements of the users. Emergence of open source software is a new ray of hope in the field of library automation. It offers many opportunities for government organizations, private sector, and educational institutions.

Introduction-

Library automation is the use of computers for library house-keeping operations, through the applications of library software. Library automation is applicable for library house-keeping operations, which includes acquisition, serial control, cataloguing and circulation, etc. The word —automation is derived from Greek word —Automose means 'something which has power of self-movement or spontaneous motion. In 1936 D.S. Harder has used the term —automation to mean automatic handling of parts between progressive production processes.'¹

Development of Open Source Software:

When IBM and others sold the first large-scale commercial computers, in the year 1960s, they came with some software which was free in the sense that it could be freely shared among users, it came with source code, and it could be improved and modified. The history of open source initiated by Open Source Initiative (OSI) begins with evolution of UNIX. Author states, in 1969, there was a creation of UNIX in AT & T Bell Labs and development of ARPANET. In the year 1973, the time was for growth and popularity of UNIX and AT & T was prohibited by law to start any other business than telephone, and hence AT & T started licensing without UNIX without support. In 1974-1975 user groups were starting to grow wherever UNIX introduced to share ideas, information, programmes, bug fixes and hardware fixes. In 1983 there was a development of ARPANET into what is today known as internet. In 1985, Richard Stallman, a programmer at the MIT AI Lab, starts free software foundation in response to trends in software world towards propriety software packages and non-access to source code. Start to design on new operating system called GNU. (General Public License) developed to allow individuals to incorporate their own rights in —free Software. During the 1980s and early 1990s, open source software continued its development, initially in several relatively isolated groups. USENET and the internet helped to coordinate transnational efforts, and to build up strong user communities. Slowly, much of the software already developed was integrated, merging the work of many of these groups.

Attributes of Open Source Software

Increasing Speed: The speed by which there is a reaction to problems, errors or security leaks of the software is legendary. A large group of people that want to make a product successful and

immediately undertake the tasks and test new versions is significantly faster and more successful than the proprietary competitors. Motivation: OSS developers are technically sound as part of a community that works on a collaborative success to product. Often they are the professional developers that create OSS for the society. They maintain standards for government financed projects to provide the resulting software cost-free to motivation support purpose.

Library Standards: The superimposition on mostly international based (Internet) standards generally ensures a greater independence from the single suppliers. The accessibility of a code allows, at least in theory, to hand over oncoming tasks to others – though that is, in practice, mostly less realistic.

Towards Reduced Cost: Open source software is free. Libraries pay only for the product support and training (if any) that they need. Whole community of software users are benefited, when user or sponsor contribute any development or new functionality.

Innovative and Collaborative: Open source empowers libraries to innovate and collaborate. Not only can libraries download and use open source software for free but also libraries are able to modify it as per the requirement, provided redistribute the result for free. This is not just a theoretical model; libraries worldwide are actively involved in improving open source Systems.

Conclusion-

The development in networking and information communication technology is providing an opportunity to the library professionals to show their skills by using various applications to provide advance library services to their users by automating the libraries. Automation of the library has passed through several developments, which can be divided into three parts or phases. First phase called the —Experimental and the period was 1930-1960, the second phase called the —Local system and the period was 1960-1970 and the third phase called the —Co-operative System and the period was 1970-onwards. Now a day's open source softwares are very popular in society. The programme applications are available through internet to the common peoples. It is also part of technological advancement with the collaborative efforts which is taking place around the world.

References:

1. Kumar, P. S. G. (2002). *A Students Manual of Library and Information Science*, Delhi: B. R. Publishing Corporation, pp. 717-718.
2. Gove, P. (1986). *Webster's Third New International Dictionary of English languages*, Merriam-
3. Kent, A. (1997). *Encyclopedia of Library and Information Science*. New York: Marcel Dekkar, P.19.
4. McGraw Hill (1982). *Encyclopedia of Science and Technology*, New York: McGraw Hill, P.150.
5. Simpson, J. & Weine, E. (1989). *The Oxford English Dictionary*. New York: Oxford University Press.
6. Sharma, P.S.K. (1995). *Fundamentals of Library Automation*, New Delhi: Ess Publication, P.113.
7. Pandey, S. S., & Verma, G. (2010). *Open Source software (OSS) In Knowledge Management*. In A. Tripathi & H. Prasad (Eds.), *Open sources library solutions* (pp. 188-189). Delhi: Ess Publication.
8. Ibid. pp. 190-95
9. Ibid. pp. 198-201
10. Dangi, R., & Kumar, S. (2010). *Application of Open source software (OSS) In Development of Libraries and Information Centers*. In A. Tripathi & H. Prasad (Eds.), *Open sources library solutions* (p. 14). Delhi: Ess Publication.
11. Ferraro, J. (2005). Why Your Library Needs Open Source. Liblime. Retrieved from <http://liblime.com/welcom.html> Retrieved on 10.05.2013.

Peer Reviewed Referred and
UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)

ISSN 2277 - 5730

AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

2018-19

00

AJANTA

Volume-VII, Issue-IV
October - December - 2018
English Part - IX / X

IMPACT FACTOR / INDEXING

2018 - 5.5

www.sjifactor.com

Ajanta Prakashan

Dr. Vinay S. Londe

✓ ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - VII

Issue - IV

October - December - 2018 ✓

English Part - IX / X

**Peer Reviewed Referred
and UGC Listed Journal**

Journal No. 40776

**IMPACT FACTOR / INDEXING
2018 - 5.5**

www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖

Assit. Prof. Vinay Shankarrao Hatole

M.Sc (Math's), M.B.A. (Mkt), M.B.A (H.R),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod & Dir), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

✓ **Ajanta Prakashan**

Aurangabad. (M.S.)

CONTENTS OF ENGLISH PART - X

Sr. No.	Name & Author Name	Page No.
13	Development of Indian Instrumental Music Dr. D. R. Elalkar	77-81
14	A Statistical Study on Consumption and Usage of Fertilizers and Non-Fertilizers in Maharashtra Region Rahul B. Tayade	82-92
15	Role of Information Technology in Music Education Dr. Niraj Lande	93-97
16	The Plays of Mahesh Dattani : An Overview Dipak Shivaji Jamdhade Prof. Dr. Ajay Patalbansi	98-103

15. Role of Information Technology in Music Education

Dr. Niraj Lande

Associate Professor, Department of Music, Sitabai Arts, Commerce and Science College, Akola.

Abstract

Music is considered to have a mutual relation with education and knowledge. Music is an art and is also placed high up among the world's greatest Arts. Spiritual development and providing the pure joy to a human is the main purpose and aim of an Art. ICT has become very simple to receive all relevant information on any topic from any corner of the world. This facility has been very rapidly developing in the field of music. Music subject has a very vast area, which includes music education, Music pedagogy, Music publicity and promotion, preserving the practical and theoretical portions of music and in its entire dimensions. Modern technological developments provided new techniques which helped to popularize classical music all over the world. In creation of the Indian music, computers have a significant impact. Computers have developed the social foundation of Indian Music. Computer is becoming very useful in dimensions of Indian music. Internet is a medium of communication for the computer and information technology. Earlier, the student had to be continuously looked after by the guru personally. But today the students record the proceedings in classes and take them home for practice. And the guru and his sishya need not come face to face and can live in different places or even countries. They can either have communication over phone or visual teleconferencing.

Key words - Technology, Education, Music, Skills.

Introduction

Music has an extreme relationship with a man since his childhood. Before learning any alphabets, he brings his ignorant mind on the table of expressions only with the help of lyrical sounds. The parents of a child try to draw his attention by meaningless sounds. And after hearing those particular sounds he generates responses and laughs and get excited. A man is a learner throughout the journey of his life. On every step of his life, he learns from his relations be it is his parents, his children, his colleagues or his friends. He also pursues knowledge from his environment. In wider view point we can say that all experience which comes through his life

becomes his education. "Education is the course of evolution and advancement, whereby an individual assimilates knowledge, formulates his own ideals and develops his abilities to use this knowledge in the attainment of these ideals. It is the process of wonderful and remarkable experiences that gives it a more advanced and socialized value with which they can channelize their power in a better way."¹ Education removes our prejudices and makes us comprehend the diverse viewpoints. It sharpens the intellect, improves the grasping power and develops the faculty of discrimination. It protects us from falling into errors. Education also strengthens our moral being and enables us to stand the severest temptations of life. According to Webster's New International Dictionary of the English language "Education consists of the impartation or acquisition of knowledge, skill or discipline of character."² According to William H. Kilpatrick, "From the broad point of view, all life thoughtfully lived is education." Education is thus life and life is education. It includes all influences, social, cultural, political, domestic, geographical etc. Even the soil, climate and surroundings educate us. From broader sense "whatever broadens our horizons, deepens our insight, refines our reactions and stimulates thought and feeling, educates us."³

Information and Communication Technology in Music Education

Music is considered to have a mutual relation with education and knowledge. Music is an art and is also placed high up among the world's greatest Arts. Spiritual development and providing the pure joy to a human is the main purpose and aim of an Art. "Psychological aspects are very much important in the Music Educational process. When a child does any work with his own interest, he gets easily noticed by everyone. Music education helps in proper development of a child. A child requires intellect to develop the skill of reciting musical sounds in a proper manner. Compositions of various melodious musical notes also require intellectual skills."⁴ Music education is divided into two parts, theory and practice, as we find in the domain of learning there are two divisions- 'Shastra' and sadhana. Though practice or sadhana plays an important part in music culture, yet theory or shastra is necessary for knowing the means and methods, so as to make practice or sadhana of music a complete process. "Practice is essential for realizing the value and theory is necessary for directing the practice in its right way."⁵ Music is now a subject write from the school level to the universities level. There is various private music academies under which students learn from their teachers Traditional methods are

present in today's scenario are considered ideal in our society. Various music colleges and independent universities of music are established in different parts of the country.

Education is also one such area which is growing very fast in adapting to new technology and trends. "The technology of education helps to enhance the technique of human learning. Educational technology engages people and is a complicated conjoining process, procedural ideas, formulating, handling, judging and administering solutions to these complications involved in all visible features of human learning."⁶ In the recent years, we have notice that media is playing a more and more necessary role in every aspect of academic planning. "Information & Communication technology can be described as "the use of both for managing the information efficiently that is storage, processing, retrieval, communication and sharing of all this information for significant purpose in order to uplift social, economic and cultural status."⁷ In this age, the use of electronic means of communication has made a rapid progress in various field of education. Music education has also been affected by it .Using these mediums, Art of music got an international popularity .In fulfilling these aspects, the Area of music should be compressive, People should be familiar with the art of Music as well as the music profession should be full of employments. These mediums of communication are very much important.

In creation of the Indian music, computers have a significant impact. Computers have developed the social foundation of Indian Music. Computer is becoming very useful in dimensions of Indian music. Internet is a medium of communication for the computer and information technology. It is the best medium to promote and preserve Indian music. Internet provides the following Educational Sites for Music and Music Education Sage Journals , Music Research, VRME (Vision of Research in music education), Indiana University Pries, Education centre online, Music Viva, Swar Ganga (music Education), Suryagan Can (Indian Classical music), Raag hindustani.com, Swarganga.com, Raag-hindustane.com, artinadia.net, aliakbarkhanliberary.com, Camaticindia.com, Poshmaal.com (Ragas & Hindustani classical Music), Darbar.org, All music.com, Karnatik.com, benarasmusicacademy.com, Swarsaptak.com, Sarangi.info.

Electronic media is a great boon for music. It is a marvel which reaches millions of people all over the world and has helped enhance their sensibility and sensitivity towards music. Areas in which electronic media is used in music can broadly be divided into two categories: 1) audio and 2) audio visual. Audio can be subdivided into a) radio and b) pre-recorded music.

Audio visual media are also of two types: 1) direct telecast and 2) video cassettes. Another device widely used to facilitate learning is Cassette Tape Recorder. Students of music commonly use this as a learning aid. The first magnetic recording of sound was done by a Danish inventor Waldmar Paulsen in 1898. He used a reel of steel wire instead of a tape. The advantage of a tape recorder is that the tape can be erased and reused. Today tape recorders have become very small and compact in size with built-in microphones; some even have stereophonic sound system. The CD-Rom was a bonanza for education of music, enabling one to mix computer and digital audio media to create never-before-heard interactive music. Musical Instrument Digital Interface is based on data structures that represent music performance data or machine coded instructions for playing music. "The movement of the music industry into the Digital Age marks a revolution in the quality of the reproduction and the versatility of music distribution. The digital language of computers has been incorporated into nearly every aspect of our lives including audio and visual entertainment. In order to take advantage of digital music and the versatility it can provide, we need to understand some of the features of digital encoding of musical information, along with a discussion of tools that can be used to manipulate and process digital music"⁸

Electronic media has made a major difference in the way students of music are trained. Earlier, the student had to be continuously looked after by the guru personally. But today the students record the proceedings in classes and take them home for practice. And the guru and his sishya need not come face to face and can live in different places or even countries. They can either have communication over phone or visual teleconferencing.

Conclusion

Music is considered to be a performing art, which involves listening and creation of the melodious tunes and rhythm. The beauty of a melody is enhanced not only with the knowledge of writing and reading, but also with the soulful Singing and attachments with the swaras. Information and communication technology has a great impact on every part of human's life. Also In the cultural field informational and technology has given rise to several new procedures. Computer, internet media has affected our every prospectus of normal life. Therefore field of music is also affected by it. ICT has become very simple to receive all relevant information on any topic from any corner of the world. This facility has been very rapidly developing in the field of music. Music subject has a very vast area, which includes music education, Music pedagogy, Music Publicity and promotion, preserving the practical and theoretical portions of music and in

its entire dimensions. Modern technological developments provided new techniques which helped to popularize classical music all over the world.

References

1. Venkateswaran, S. Principles of Education, New Delhi: Vikas Publishing House Pvt. Ltd. 1995. P- 34.
2. Webster's New International Dictionary.
3. Agarwal, J.C. Theory and Principles of Education Philosophical & Sociological Bases of Education, South Asia Books 2000. p.11&12.
4. Seksena, Madhubaala. Bhartiya Sangeet shikshan Pranaali Evam uskaa vartmaan star. p-144.
5. Prajnanananda, Swami. Music: Its Form, Function & Value, Munshiram Manoharlal, 1979. p-9.
6. Venkataiah, N. Educational technology, APH Publishing, 1996. p-3.
7. Muthuchamy, I, and Thiyagi, K., Technology and Teaching Learning Skills. Kalpaz Publications ,2011. p-40.
8. Padma Iyer. Music Information Retrieval, Vishvabharathi Publications, New Delhi, 2004, p-110.

18-19

SCHOLARS IMPACT

Quarterly
An International Multidisciplinary Multilingual
Peer Reviewed Research Journal

ISSN 2394 - 7632

EISSN 2394 - 7640

Special Issue

Approved By UGC
Journal No-41129

IMPACT FACTOR

ICSSR Sponsored

Two Days National Seminar
ON

Indian Council of
Social Science Research

"LIBRARY AUTOMATION USING SOUL SOFTWARE"

24th & 25th February 2019

February 2019 (Special Issue)

✦ EDITOR IN CHIEF ✦

DR. M. RAGHIB DESHMUKH

✦ GUEST EDITOR ✦

DR. ASHOK S. SONONE
PROF. R. G. BAHETI

DR. S. R. BAHETI
SHRI. M. K. SONONE

www.scholarsimpact.com

: Organised by :

Department of Library Science

The Berar General Education Society's

SITABAI ARTS, COMMERCE & SCIENCE COLLEGE, AKOLA

Re-accredited by NAAC with A (Grade)

(Affiliated to : Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati)

121.	Role of Information And Communication Technology In Music ✓ Dr. A. G. Solanke	401 - 403
122.	A Study of Library Management Software Dr. Madhukar D. Wadate	404 - 405
123.	Utilization of Information And Communication Technology (ICT) In Home Economics Dr. Chhaya S. Ghadyalgi	406 - 409
124.	Need And Importance of Library Automation Bhushan P. Jagtap	410 - 412
125.	Impact of Networking On Library Networks In India Dr. Trishala L. Khandekar	413 - 414
126.	Need of Library Automation In The Present Scenario Dr. Snehal Shembekar	415 - 417
127.	ग्रंथालय संगणकीकरणासाठी ई ग्रंथालय एक उपयुक्त आज्ञावली कु जया डब्लू वागदे	418 - 420
128.	ओपन सोर्स सॉफ्टवेअर प्रकार आणि फायदे निर्मला अनंत थोरात	421 - 423
129.	ओपन सोर्स सॉफ्टवेअर प्रशांत लक्ष्मणराव वानखडे, सतिष रामदास सरकटे	424 - 425
130.	राजकीय संशोधनात संगणकाची व संगणकीकृत ग्रंथालयाची भूमिका डॉ. बी.जी. जोगदंड	426 - 428
131.	महाविद्यालयीन ग्रंथालयाचे संगणकीकरण एक अभ्यास श्रीमती सविता सदाशिवराव आपचार	429 - 431
132.	ऑनलाईन ग्रंथालय साधनांचा मराठीच्या अभ्यासासाठी उपयोग डॉ. कैलास सुदामराव वानखडे	432 - 433
133.	ग्रंथालय आधुनिकीकरणाच्या मार्गातील अडथळी व त्यावरील उपाय डॉ प्रतिभा लक्ष्मण पशाडे	434 - 436

Attested
Guler

ROLE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGY IN MUSIC

DR. A. G. SOLANKE

Assistant Professor of Music

Sitabai Arts, Comm. and Science College, Akola

Abstract- Indian music is an integral part of culture of India. Music is widely known as an art, but in current times it is also considered as a subject to study. Like other subjects teaching in music should be accessible to common man. In the last few years there have been remarkable changes in the field of science and technology. There is a revolution of information and communication technology in the world. Because of information technology the sectors of telecom, satellite and computer science has progressed significantly at a very rapid speed. Through ICT, it has become very simple to receive all relevant information on any topic from any corner of the world. This facility has been very rapidly developing in the field of music.

Introduction-

Music is considered to be a performing art, which involves listening and creation of the melodious tunes and rhythm. The beauty of a melody is enhanced not only with the knowledge of writing and reading, but also with the soulful Singing and attachments with the swaras. Music is considered to have a mutual relation with education and knowledge. Music is an art and is also placed high up among the world's greatest Arts. Spiritual development and providing the pure joy to a human is the main purpose and Aim of an Art. It makes our heart and minds satisfied. We will get enthusiasm, motivation and peace. Music is considered a supreme position among all arts and fine arts. For this reason Music has proved to be extremely useful in physical and spiritual development of human being. Our music tradition has its existence since the Vedic age. It was known as Guru Shishya Prampara. Disciples were educated by their masters (Guru). There has been an incredible & incomparable Progress in the field Indian Music. So many advancements have been made in the various fields of music. Various music styles and various music traditions ingenerated and then the Gurukulas system became a significant and sacred place in music education. Though music education is always lively but still few other sections of society do not understand its importance and relevance. Like other subjects they don't prefer music.

In modern time, the importance of Music has regularly explained by various media channels such as, AIR, Doordartion, D.D Bharti, Prasar Bharti etc. But it is still unpopular among the viewers & the listeners. It is understood only as a part of entertainment technology. Due to this the miscommunication, promotion & propagation in the field of music is not up to the satisfactory level. Pt. Paluskar & Pt. Vishnu Narayan Bhatkhande worked very hard for the popularization of music. They started the music organizations for all people who were interested in the learning of the classical music. It was golden opportunity for a common man to learn music. "To build out a sensible & intelligent Artist, brilliant, capable and qualified teacher, and discerning listeners through these musical institutes it was the prime goal & Aim of Pt. V.N. Bhatkhande. The student of these institutes must know the theoretical portion of the scriptures as well as harmonize it with the knowledge of practical aspects. It was the main goal."

education), Music Research, Taylor & Francis online, VRME (Vision of Research in music education), Indiana University Pries, Education centre online, Music Viva, Bright Hub education, The E-Learning Coach, Education Technology & Mobile Learning, ASCD (Learn teach, Lead), Project Based learning Using Web 2.0, Swar Ganga (music Education), Suryagan Can (Indian Classical music), Raag hindustani.com, Swarganga.com, Suryayam.com, Shadajmadhyam.com, Raag-hindustane.com, Pamkar.org, Sunil Music Indian Music Page, artinadia.net, aliakbarkhanlibrary.com, Carnaticindia.com, Poshmaal.com (Ragas & Hindustani classical Music), Onlineriya.com, Darbar.org, All music.com, Karnatik.com, benarasmusicacademy.com, Swarsaptak.com, Sarangi.info. Music subject has a very vast area, which includes music education, Music pedagogy, Music Publicity and promotion, preserving the practical and theoretical portions of music and in its entire dimensions. ICT has proved a very vital role in all this. Multimedia teachings packages uses the various forms of ICT through a teacher to build an effective presentation.

Conclusion-

Music is considered to be a supreme fine art amongst all arts. Music education also imparts both knowledge and experience like other subjects. It can be easily understood with the scientific bases and principles used in it. Advancement in information communication technology (ICT) is going to serve very broadly, so that education can reach to children of new generation youngsters and side by side to those who want to continue education to accommodate the demands of explosion of information, and the changeful nature of professions. Hence ICT is proving to be a better technology in the field of Music.

References-

1. Chandra, Bhaal Pyakshri: Sangeet Shiksha Ank, p-6.
2. Kundu, C.L. and Tutoo, D.N. Educational Psychology.
3. Thiyagi .K., Technology and Teaching Learning Skills, p-154.
4. Venkataiah, N. , Educational technology, p-3.
5. Muthuchamy,I, and Thiyagi, K., Technology and Teaching Learning Skills, p-40.

Accepted
galef

Peer Reviewed Referred and
UGC Listed Journal
(Journal No. 40776)

An International Multidisciplinary
Quarterly Research Journal

AJANTA

*Uae
listed*

Volume - VII, Issue - IV, October - December - 2018
ISSN 2277 - 5730

Impact Factor - 5.5 (www.sjifactor.com)

ENGLISH / MARATHI PART - II / HINDI

Ajanta Prakashan

CONTENTS OF ENGLISH

Sr. No.	Name & Author Name	Page No.
1	Life- At A Glance Dr. Surekha Rupesh Wankhede	1-4
2	The Power of Service (Seva Samarthya) Dr. T. K. Kanthale	5-8
3	Rashtrasant Tukadoji Maharaj and his Musical Contribution Prof. Amol Wasudevrao Gawande	9-11
4	Rashtrasant Tukadoji Maharaj and his Musical thoughts Prof. Nana Vitthalrao Bhadke	12-14
5	Shree Gurudeo Seva Mandal: A Musical Creation Dr. Umesh Santoshrao Chapke	15-19

Oae listed

3. Rashtrasant Tukadoji Maharaj and his Musical Contribution

Prof. Amol Wasudevrao Gawande

Assistant Professor, Deptt. Of Music, Sitabai Arts, Commerce & Science College, Akola.

Introduction

Rashtrasant Tukadoji Maharaj has a different features and unique place, In reality, many of the saints had tried to enrich the masses socially and devotionally through Gyan, Karma, Devotion, Naam-sankirtan, Bhajans etc. but Tukadoji Maharaj had used the same in modern and scientific way to inculcate socially. Hence, he has done the same work in different and creative way. For his divine purpose he has taken a support of Music.

Early Life

Rashtrasant Tukadoji Maharaj born in Yawali in Amaravati district of Maharashtra on 30th April 1909 in one of the poor family named Ingle family. His name of Manik and father's name was Namdev. He had done his primary education at Yawali and Warkhed. He would like to sit with the people in temples and sing Bhajans.

In his early life, he came in contact with many noble saints. But his thirst of receiving a divine knowledge or clear his mind was fulfilled by Samarth Adkoji Maharaj. He showered love on him and graced him with yogic power. Later on Manik left home and stayed in difference dense forest of Ramtek, Saiburdi, Ramdighi and Gondoda for years together in search of eternal knowledge. After Enlightenment he came back to public life.

Khanjiri- Beloved Musical Instrument

By taking name itself of Rashtrasant Tukadoji Maharaj, the instrument named khanjiri comes in our mind as we are used to hear his Bhajans, Abhangs and Ovis etc. through Akashwani since childhood. By hearing the typical and unique musical pattern we can easily recognize the bhajan as his compositions.

The reason behind this is the most important fact of his life is about his love for the traditional musical instrument named Khanjiri. He learned the art of playing Khanjiri through which Manik used to delight the people by singing his own instant composition on the rhythm of khanjiri.

SCHOLARS IMPACT

Quarterly

An International Multidisciplinary Multilingual
Peer Reviewed Research Journal

ISSN 2394 - 7632

EISSN 2394 - 7640

Special Issue

Approved By UGC
Journal No- 41129

IMPACT FACTOR - 5.98

ICSSR Sponsored

Two Days National Seminar
on

Indian Council of
Social Science Research

"LIBRARY AUTOMATION USING SOUL SOFTWARE"

24th & 25th February 2019

February 2019 (Special Issue)

✦ EDITOR IN CHIEF ✦

DR. M. RAGHIB DESHMUKH

✦ GUEST EDITOR ✦

DR. ASHOK S. SONONE

PROF. R. G. BAHETI

DR. S. R. BAHETI

SHRI. M. K. SONONE

www.scholarsimpact.com

: Organised by :

Department of Library Science

The Berar General Education Society's

SITABAI ARTS, COMMERCE & SCIENCE COLLEGE, AKOLA.

Re-accredited by NAAC with A (Grade)

(Affiliated to : Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati)

UAP approved

106.	Barriers In The Process of Library Automation And Its Solutions Vrushabh Surendrarao Dahake	351 - 354
107.	The Role of Digital Library In Conducting Literature Reviews Dr. Bharati Patnaik	355 - 358
108.	Library Automation And Its Need At Jamia Ishaantul Uloom Library Mohammed Mudassir Ahmed, Dr. Veena M. Kamble	359 - 361
109.	Awareness And Use of Web OPAC By Library Users of Law College, Osmanabad: A Study Dr. Madansing D. Golwal	362 - 365
110.	Barriers In Library Automation Dr R R Ranpise	366 - 368
111.	The Role of Library In Higher Education Dr. Ratan Rathod	369 - 372
112.	Smartphone And It's Application In Libraries Mahesh N Gaikwad	373 - 376
113.	Benefits of Digital Library In Teaching And Learning Dr Prasannajit R Gawai	377 - 379
114.	Role of Modern Electronic Devices And E-Learning In Indian Classical Music Amol W. Gawande	380 - 382
115.	Need And Importance of Automation In Academic And Public Libraries Harshal P. Ganvir	383 - 385
116.	Relevance of Library Automstion In The Present Era Pritam J. Bais	386 - 388
117.	Contribution of Various National Networking Associations & Institutions In Higher Education Nana V. Bhadke	389 - 391
118.	Role of Academic Libraries In Teaching Learning Process Mrs. Archana Bonde	392 - 394
119.	E-Learning, Video Conferencing In Indian Music And Open Source Software's Dr. Umesh Santoshrao Chapke	395 - 397
120.	Relevance of Library Automation Software In College Libraries Dr. D. R. Elalkar	398 - 400

ROLE OF MODERN ELECTRONIC DEVICES AND E-LEARNING IN INDIAN CLASSICAL MUSIC

AMOL W. GAWANDE

Assistant Professor of Music
Sitabai Arts, Comm. and Science College, Akola

Abstract- Electronic device is a great boon for music. It is a marvel which reaches millions of people all over the world and has helped enhance their sensibility and sensitivity towards music. Modern technological developments provided new techniques which helped to popularize classical music all over the world. The process of production, propagation and preservation of this enchanted art form became very simple. The new generation devices are quite simple to handle. The Audio Visual systems made music sweeter to our senses and accessible to anyone anywhere in this world. The development of Classical Music is not achieved on its own merit alone, but with the help of many other supplementary factors too.

Key-words- Music, Electronic device, Digitization

Introduction-

India is known for its rich musical heritage around the globe. There are numerous forms and genres of music. Among which the most respected is classical Music. 'The music represents an exemplary standard and long established principle or style based on methods developed over a long period of time. It is derived in part from the elevation and wide dissemination of particular elite music within nations over the last century or more.'¹ However the changing socio-economic realities with time, 'the spread and uptake of Indian classical music in the west for over half a century, and emerging critical voices among contemporary Indian students, new conditions and contexts have arisen that challenges a system essentially rooted in a court patronage environment.'² Indian music, one of the oldest unbroken musical traditions in the world, is the brightest and rarest gem adorning the crown of Indian culture. Its beginnings go back to the pre-vedic, and pre-historic times. India had developed a far more advanced, magnificent system of classical music compared to other cultures.

Indian Music-

The music of India managed to survive with most of its own identity fairly intact, because of various reasons. The guru- shishya parampara, was one of the main reasons. The teacher-student tradition established a set way of learning and passing on information down the generations. These qualities would include the very highly scientific structure within which a musician could operate with total freedom, the aesthetic appeal of the music, the melodies and the unmistakable spiritual aspect of the music. 'The origin of Indian music is said to be rooted in the Vedas. It is said that God Himself is musical sound, the sound which pervades the whole universe, i.e. 'Nadabrahma..³

Modern Electronic Devices and E-Learning Indian Classical Music-

Indian music is melodic in nature, as opposed to Western music which is harmonic. 'The most important point to note is s p that movements in Indian classical music are on a one-note-at-a-time basis. This progression of sound patterns along time is the most significant contributor to the tune s n and rhythm of the presentation, and hence to the melody.

18-19

SCHOLARS IMPACT

Quarterly

An International Multidisciplinary Multilingual
Peer Reviewed Research Journal

ISSN 2394 - 7632
EISSN 2394 - 7640

Special Issue

Approved By UGC
Journal No- 41129

IMPACT FACTOR - 5.98

ICSSR Sponsored

Two Days National Seminar
on

Indian Council of
Social Science Research

"LIBRARY AUTOMATION USING SOUL SOFTWARE"

24th & 25th February 2019 ✓

February 2019 (Special Issue)

✦ EDITOR IN CHIEF ✦

DR. M. RAGHIB DESHMUKH

✦ GUEST EDITOR ✦

DR. ASHOK S. SONONE
PROF. R. G. BAHETI

DR. S. R. BAHETI
SHRI. M. K. SONONE

www.scholarsimpact.com

: Organised by :

Department of Library Science

The Berar General Education Society's

SITABAI ARTS, COMMERCE & SCIENCE COLLEGE, AKOLA.

Re-accredited by NAAC with A (Grade)

(Affiliated to : Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati)

121.	Role of Information And Communication Technology In Music		401 - 403
122.	A Study of Library Management Software	Dr. A. G. Solanke	404 - 405
123.	Utilization of Information And Communication Technology (ICT) In Home Economics	Dr. Madhukar D. Wadate	406 - 409
124.	Need And Importance of Library Automation	Dr. Chhaya S. Ghadyalgi	410 - 412
125.	Impact of Networking On Library Networks In India	Bhushan P. Jagtap	413 - 414
126.	Need of Library Automation In The Present Scenario	Dr. Trishala L. Khandekar	415 - 417
127.	ग्रंथालय संगणकीकरणासाठी ई ग्रंथालय एक उपयुक्त आज्ञावली	Dr. Snehal Shembekar	418 - 420
128.	ओपन सोर्स सॉफ्टवेअर प्रकार आणि फायदे	कु जया डब्लु. वागदे	421 - 423
129.	ओपन सोर्स सॉफ्टवेअर	निर्मला अनंत थोरात	424 - 425
130.	राजकीय संशोधनात संगणकाची व संगणकीकृत ग्रंथालयाची भूमिका	प्रशांत लक्ष्मणराव वानखडे, सतिष रामदास सरकटे	426 - 428
131.	महाविद्यालयीन ग्रंथालयाचे संगणकीकरण एक अभ्यास	डॉ. बी.जी. जोगदंड	429 - 431
132.	ऑनलाईन ग्रंथालय साधनांचा मराठीच्या अभ्यासासाठी उपयोग	श्रीमती सविता सदाशिवराव आवचार	432 - 433
133.	ग्रंथालय आधुनिकीकरणाच्या मार्गातील अडचणी व त्यावरील उपाय	डॉ. कैलास सुदामराव वानखडे	434 - 436
		डॉ प्रतिभा लक्ष्मण वराडे	

IMPACT OF NETWORKING ON LIBRARY NETWORKS IN INDIA

DR. TRISHALA L. KHANDEKAR

Assistant Professor of Zoology
Sitabai Arts, Commerce and Science College, Akola

Abstract- The needs and requirements of users have been changed enormously in the present information society.. A single library cannot meet the requirements completely, and to solve this problem of users more and more number of libraries must work together. Hence, comprehensive information services must be based on modern advanced technology such as networking.

Introduction-

The advent of digital computers and modern telecommunication technology have made possible the needed information available instantaneously. Most countries are now modernizing libraries and information centers with access to on-line as well as CD-ROM databases. With access to better communication facilities, information is becoming available on desktop in a big way. Internet and World-Wide Web access are growing at a rapid pace. The networking and resource sharing in libraries are the powerful tools for both increasing productivity and enhancing to meet the changing needs of library users. The computerization of library resources has introduced a new concept: resource-sharing among the libraries in India. Besides improving services and operations for a better performance, libraries are also able to evolve effective computer networks towards optimum utilization of resources and facilities. Such efforts are there in many countries, including India.

Development of Library Networks in India

Recognizing the vital importance of and the drive need for the optimum utilization of available resources, the Library and Information Networks have been developed in different parts of India since 1988.

INFLIBNET is a major University Grants Commission programme initiated in 1991 and located at Gujarat University campus at Ahmadabad. It sets out to be a major player in promoting scholarly communication among academicians and researchers in India. The major objectives of INFLIBNET include: "to evolve a national network; to interconnect various LICs in universities, deemed-universities, colleges, UGC information centers,... hardware and software services in order to optimize pooling, sharing and exchange of resources and facilities; the technical training for library automation to the professionals; to development and up-gradation of software"³ DELNET which, has been in operation since 1988, and was registered as a society in 1992. It was initially sponsored by the National Information System for Science and Technology (NISSAT), the Department of Scientific and Industrial Research, Government of India, and is currently being promoted by the NIC and the India International Centre, New Delhi. The services provided by DELNET include: "Internet; email; Union Catalogue of Books in CCF & MARC format; ... Video Recordings, Sound Recordings and Newspapers; a Database of Theses and Dissertations; organizing IT training for library professionals and the publication electronic newsletter."

2018-19

SCHOLARS IMPACT

Quarterly

An International Multidisciplinary Multilingual
Peer Reviewed Research Journal

ISSN 2394 - 7632
EISSN 2394 - 7640

Special Issue

Approved By UGC
Journal No- 41129

IMPACT FACTOR - 5.98

ICSSR Sponsored

Two Days National Seminar
on

Indian Council of
Social Science Research

"LIBRARY AUTOMATION USING SOUL SOFTWARE"

24th & 25th February 2019

February 2019 (Special Issue)

✦ EDITOR IN CHIEF ✦

DR. M. RAGHIB DESHMUKH

सहायक प्राध्यापक
सामाजिक विज्ञान विभाग
अकोला

✦ GUEST EDITOR ✦

DR. ASHOK S. SONONE
PROF. R. G. BAHETI

DR. S. R. BAHETI
SHRI. M. K. SONONE

www.scholarsimpact.com

: Organised by :

Department of Library Science

The Berar General Education Society's

SITABAI ARTS, COMMERCE & SCIENCE COLLEGE, AKOLA.

Re-accredited by NAAC with A (Grade)

(Affiliated to : Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati)

46.	Need & Importance of Automation In Academic Library	162 – 164
	Miss. Pradnya A. Bhagat, Mr.Arvinde.Bhagat.	
47.	Automation of Academic Libraries; Issues And Challenges For Library Professionals	165 – 167
	R. G. Baheti	
48.	Need And Importance of Automation In Academic And Public Libraries	168 – 171
	Akshay Prabhakar Avhad, Dr. Shashank S. Sonwane	
49.	Need of Library Automation In Current Era: A Study	172 – 174
	Prof. Swapnil Haribhau Dandade	
50.	Need and Importance of Automation In Academic And Public Libraries	175 – 176
	Ku. Kasturi Dharashivkar	
51.	Library Automation - Need of Hour	177 – 179
	Dr. Jayshree S. Gohad	
52.	Automation of College Libraries In Wardha City: A Study	180 – 184
	Sushma. R. Kamble	
53.	Hurdles In Library Automation And Their Solutions	185 – 187
	Prof. Rahul P. Kawade	
54.	Need And Importance of Library Automation In Public Libraries of Maharashtra	188 – 190
	V. N. Mulimani	
55.	Evaluation of IPR In India	191 – 195
	Drishti Singh	
56.	Importance of Intellectual Property Rights & Its Application In Music	196 – 199
	Anirudha M. Khare	
57.	Music Library: Need of The Present Time	200 – 202
	Dr. Kaumudi D. Kshirsagar	
58.	Need And Importance of Library Automation	203 – 204
	Prof. Surendra D. Awathare	
59.	Contribution of Automated Library Services In Research	205 – 207
	Umesh Band	
60.	Free Applications For Composition of Library Computerization As Well As Digitization	208 – 211
	Dr. B.V.Chalukya	

सहायक प्राध्यापक

सहायक प्राध्यापक

IMPORTANCE OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS AND ITS APPLICATION IN MUSIC

ANIRUDHA M. KHARE

H.O.D. Music

Sitabai Arts, Comm & sci. College, Akola.

Abstract

Intellectual Property Rights is the recent branch of law and with the growth of ICT in recent days, IPR and library study have gained more importance. Knowing the basics of intellectual property rights before discussing on the implications of intellectual property rights on library services is felt necessary. We have discussed about importance of intellectual property rights, its types & also copy right act useful in the sector of Music.

Objectives:-

- 1:- To establish importance of intellectual property rights
- 2:- To know in which sectors this law is applicable.
- 3:- To know how this law protects the interests of righters.
- 4:- To know how this law protects the interests of singers.
- 5:- To know how this law protects the interests of composers.
- 6:- To know how it is useful in industries.

Research Method:-

With the help of several books descriptive research method has been adopted.

Introduction:-

Society values the creative fruits of the human mind, believing that they enrich the fabric of life for all of its members. Thus, a system of laws has been developed that confers rights on the creators of these fruits. These rights are collectively known as intellectual property rights, which is commonly abbreviated to 'IPRs' (Edenborough, 1997).

A category of intangible rights protecting commercially valuable products of the human intellect. Intellectual property is all about the results of human creativity. Its subject matter is formed by new ideas generated by man. Their application to human needs and desires can be of considerable benefit to mankind. New ideas can be embodied in familiar things such as books, music and art, in technical machinery and processes, in designs for household objects and for commercial ventures, and in all other sources of information.

TRIPS define intellectual property rights as, the rights given to persons over the creations of their minds. They usually give the creator an exclusive right over the use of his/her creation for a certain period of time. The subject matter of intellectual property is very wide and includes literary and artistic works, films, computer programs, inventions, designs and marks used by traders for their goods and services.

Intellectual property are explained by many theories over a time. The first is a natural theory of property which defends the claims that natural facts determine what is property and who owns it. The second approach is in fact a broad class of theories that understand property as a social construction validated in terms of its

architectural design. Rights related to copyright include those of performing artists in their performances, producers of phonograms in their performances, producers of phonogram their recordings, and broadcasters in their radio and television programs.

Patents

Patents are granted in respect of inventions, i.e. technological improvements, great and small, which contain at least some scintilla of inventiveness over what is previously known. As per WIPO, A Patent is an exclusive right granted for an invention, which is a product or a process that provides, in general, a new way of doing something, or offers a new technical solution to a problem. Patent is a monopoly right conferred by Patent Office on an inventor to exploit his invention subject to the provisions of Patents Act for a limited period of time. Patents are territorial rights and the exclusive rights are only applicable in the country or region in which a patent has been filed and granted, in accordance with the law of that country or region.

Trademarks

According to WIPO, a trademark is a sign capable of distinguishing the goods or services of one enterprise from those of other enterprises. A product can be copied by a competitor and can become outdated by the introduction of new products, but a trade mark is unique. A successful trade mark is timeless and the most important source of market power and enables its owner to diversify in products and geographical markets.

Industrial Designs

According to WIPO, an industrial design may consist of three dimensional features, such as the shape of an article, or two dimensional features, such as patterns, lines or colour. In a legal sense, an industrial design constitutes the ornamental or aesthetic aspect of an article.

Geographical Indications

"Geographical indication", in relation to goods, means an indication which identifies such goods as agricultural goods, natural goods or manufactured goods as originating, or manufactured in the territory of a country, or a region or locality in that territory, where a given quality, reputation or other characteristic of such goods is essentially attributable to its geographical origin and in case where such goods are manufactured goods one of the activities of either the production or of processing.

Copyright

Copyright was recognized only after invention of printing in the 15th century, which enabled the reproduction of books in large numbers. Before that, creative writers, musicians, artists wrote, composed or made their works for fame and recognition rather than to earn a living and question of copyright never arose because copying was a laborious and expensive process. Copyright Registration is necessary to protect the creators, creative work such as music, books, manuscripts, software's, films, fashion designs, website etc from being copied and used for commercial purposes without the creator's permission thus causing tremendous loss to the creator. Copyrights operates against unauthorized copying, the taking of another's creation, without paying for it. Copyright is essentially a creation of statute, the copyright act makes it clear that no person shall be entitled to Copyright or any similar rights, in any work whether published or unpublished, otherwise than in accordance with the provisions of the Act. Copyright Registration of Creative work Protects your Creativity from being Stolen or Duplicated, and gives you a Confirmed Legal Right over your creation. Copyright Registration gives your Creative work a legal Status, thereby making it an Intellectual property, giving you exclusive legal right over your creation.

List of Creative Work Protected by the Copyright law in India

1. Literary work Which includes computer program and computer databases apart from book
2. Sound recording or audio recorded files which could include songs, dialogues recorded etc

Compatible Uniformities on Pseudometric Spaces

Dr. S. M. Padhye¹, Priti. P. Umankar²

¹Associate Professor, HOD, Department of Mathematics, Shri R.L.T. College of Science, Akola, Maharashtra, India

²Research student, Department of Mathematics, Shri R.L.T. College of Science, Akola, Maharashtra, India

Abstract: In this paper we construct different uniformities on a pseudo metric space which are compatible with the topology of the pseudo metric space. It is proved that on a pseudo metric space there may be unequal uniformities compatible with the topology out of which one is uniformly continuous uniformity while the other need not be.

Keywords: Pseudometric spaces, Completely regular space, Uniformity

1. Introduction

Let (X, d) be a pseudometric space. Then the product topology on $X \times X$ may be obtained by a pseudometric on $X \times X$ defined $d((x, y), (p, q)) = d(x, p) + d(y, q)$.

2. Definition

Compatible uniformity on a topological space. A uniformity on a topological space X is said to be compatible with the topology of X if the later coincides with the topology induced by the uniformity.

3. Main Result

We had already constructed different uniformities \mathcal{U} and \mathcal{U}_1 compatible with the topology of X [3] where \mathcal{U} is the uniformity generated by continuous real valued functions on a topological space X and \mathcal{U}_1 is the uniformity generated by continuous bounded real valued functions on X . Here we construct a uniformity on a pseudometric space (X, d) which is also uniformly continuous uniformity compatible with the topology of (X, d) . Here (X, \mathcal{U}) is called uniformly continuous uniform space if every \mathcal{T}_q -continuous real valued function is \mathcal{U} -uniformly continuous.

Theorem 01:- If (X, d) is a pseudo metric space and \mathcal{U} is the set of all neighborhoods of Δ in the product topology of $X \times X$ then \mathcal{U} is a uniformity on X . Here Δ is diagonal in $X \times X$.

Proof

Let $\mathcal{U} = \{U/U \text{ is neighborhood of each point of } \Delta \text{ in } X \times X\}$. We show that \mathcal{U} is uniformity on X .

1) If $U \in \mathcal{U}$ and $V \supset U$ then for every $x \in X$, U being a neighborhood of (x, x) so is V . Thus every subset of $X \times X$ containing a set from \mathcal{U} is in \mathcal{U} .

2) The intersection of two sets of \mathcal{U} contains a set of \mathcal{U} .
Let U and V be neighborhoods of Δ in $X \times X$ and let $x \in X$. Then there are $r_x > 0$ and $s_x > 0$ Such that $S_{r_x}^{(x,x)} \subset U$ and $S_{s_x}^{(x,x)} \subset V$.

Here $S_{r_x}^{(x,x)} = \{(p, q) \in X \times X / d((x, x), (p, q)) < r_x\}$.

If $t_x = \min(r_x, s_x)$, $S_{t_x}^{(x,x)} \subset U \cap V$ i.e. $U \cap V \in \mathcal{U}$

3) Every set of \mathcal{U} contains the diagonal; It is obvious that every $V \in \mathcal{U}$ contains the diagonal.

4) If $V \in \mathcal{U}$ then there exists $V' \in \mathcal{U}$ such that $V' \subset V^{-1}$.
Suppose $V \in \mathcal{U}$. Then for every $x \in X$, there is $r_x > 0$ such that $S_{r_x}^{(x,x)} \subset V$.

Take $V' = \bigcup_{x \in X} S_{r_x}^{(x,x)}$. Thus obviously V' is neighborhood of each point $(x, x) \in X \times X$. Hence $V' \in \mathcal{U}$.

Further if $(u, v) \in V'$, $(u, v) \in S_{r_x}^{(x,x)}$ for some $x \in X$.

Since $S_{r_x}^{(x,x)} \subset V$ and $(v, u) \in S_{r_x}^{(x,x)}$,

$(v, u) \in V$ i.e. $(u, v) \in V^{-1} \Rightarrow V' \subset V^{-1}$.

5) If $V \in \mathcal{U}$ then there exists $W \in \mathcal{U}$ such that $W \circ W \subset V$.

Let $V \in \mathcal{U}$. Then for every $x \in X$, there is $r_x > 0$ such that $S_{r_x}^{(x,x)} \subset V$

Let $W = \bigcup_{x \in X} S_{r_x/2}^{(x,x)}$ Then $W \in \mathcal{U}$. We show that $W \circ W \subset V$.

Suppose $(p, q) \in W \circ W$. Then there is $z \in X$ is such that $(p, z) \in S_{r_u}^{(u,u)}$ for some $u \in X$ i.e. $d(p, u) + d(z, u) < \frac{r_u}{2}$

------(1)

and $(z, q) \in S_{r_v}^{(v,v)}$ for some $v \in X$ i.e.

$d(z, v) + d(q, v) < \frac{r_v}{2}$ ------(2)

Adding (1) and (2),

$d(p, u) + d(z, u) + d(z, v) + d(q, v) < \frac{r_u}{2} + \frac{r_v}{2}$ --- (3)

If $r_v \leq r_u$ then $d(p, u) + d(q, u)$

$< d(p, u) + d(q, v) + d(v, z) + d(z, u)$

$< \frac{r_u}{2} + \frac{r_u}{2} \leq r_u \Rightarrow (p, q) \in S_{r_u}^{(u,u)}$

But $S_{r_u}^{(u,u)} \subset V$.

$\therefore (p, q) \in V$

Similarly if $r_u \leq r_v$ then $(p, q) \in S_{r_v}^{(v,v)} \subset V$,

$\therefore (p, q) \in V$. Thus $W \circ W \subset V$.

Theorem 02:- If (X, \mathcal{T}) be a topological space such that neighborhoods of Δ form a uniformity \mathcal{U} on X then $\mathcal{T}_U \subset \mathcal{T}$.

Proof: - Let $A \in \mathcal{T}_U$. Then we show that $A \in \mathcal{T}$.

Let $x \in A$. Choose symmetric $U \in \mathcal{U}$ such that $x \in U[x] \subset A$.

Since U is neighborhood of Δ , U is neighborhood of (y, y) for each $y \in X$.

ISSN:2319-7064

Certificate of Publication

www.ijsr.net

This is to Certify that the paper ID: ART20195563 entitled

Compatible Uniformities on Pseudometric Spaces

Co-Authored

By

Priti. P. Umarkar

has been published in Volume 8 Issue 3, March 2019

in

International Journal of Science and Research (IJSR)

The mentioned paper is measured upto the required standard.

Editor in Chief, International Journal of Science and Research, India

2018-19

18-19

✓ ISSN 2229-4406

International Registered & Recognized
Research Journal Related To Higher Education for all Subjects

UNIVERSAL

RESEARCH ANALYSIS

EDITOR IN CHIEF
Dr. BALAJI KAMBLE

 सहायक प्रा. बाबा
 सतसर्वायना, वसिष्ठ व विष्णु मंदीर-कान्हे,
 अकोला

INDEX

Sr. No	Title for Research Paper	Page No
1	How Credit Rating is done : An analysis of it's Methodology Dr. A. J. Raju	1
2	Development and Standardization of Coconut Aliv Balls P. K. Mane	6
3	Terrorism and Olympic Games Dr. Bhaskar Mane	14
4	Music Therapy Anirudha M. Khare	20
5	मंत्रेय पुष्पा के कथा साहित्य में लोकतत्व डॉ. व्यंकट पाटील	27
6	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांची पत्रकारीता डॉ. टी. ए. मोरे	31
7	शेतकऱ्यांच्या समस्याबाबत महात्मा फुले यांचे विचार डॉ. शिवराज पाटील	34
8	मुल्यशिक्षण - विकासासाठी काळाची गरज डॉ. चंदा सुरेश जगताप	40
9	रा. रं. बोराडे यांच्या कथा साहित्यातील वाक्प्रचार डॉ. त्र्यंबक कृ. धरणे	44
10	ग्रामीण कादंबरीतून येणारे वारकरी संप्रदायाचे वर्णन डॉ. शिवानंद मच्छिंद्र गिरी	51
11	उच्च शिक्षणापुढील आव्हाने आणि उपाय डॉ. त्र्यंबक निवृत्ती मगर	54

4

Music Therapy

Anirudha M. Khare

Head, Dept. of Music,
Sitabai Arts College,
Akola, Dist. Akola

Research Paper - Music

Summary:-

Music therapy is an evidence-based clinical use of musical interventions to improve clients' quality of life. Music therapists use music and its many facets- physical, emotional, mental, social, aesthetic, and spiritual- to help clients improve their health in cognitive, motor, emotional, communicative, social, sensory, and educational domains by using both active and receptive music experiences. These experiences include improvisation, re-creation, composition, receptive methods, and discussion of music.

Some common music therapy practices include developmental work (communication, motor skills, etc.) with individuals with special needs, songwriting and listening in reminiscence, orientation work with the elderly, processing and relaxation work, and rhythmic entrainment for physical rehabilitation in stroke victims. Music therapy is used in some medical hospitals, cancer centers, schools, alcohol and drug recovery programs, psychiatric hospitals, and correctional facilities.

Objectives :-

1. To know what is music therapy.
2. To know how music therapy is applied to patients.
3. To know how music therapy helps to improve life style.
4. To know how music therapy is useful in various sector of life,

Research Method :-

With the help of several books descriptive research method has been adopted.

सहस्रिक प्राध्यापक
सौताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय
अकोला

if it helps improve lung function. Another example of active music therapy takes place in a nursing home in Japan: therapists teach the elderly how to play easy-to-use instruments so they can overcome physical difficulties.

Theme :-

Music is typically conducted by a music therapist in the neonatal intensive care unit (NICU), with five main techniques designed to benefit premature infants:

1. Live or recorded music:

Live or recorded music has been effective in promoting respiratory regularity and oxygen saturation levels, as well as decreasing signs of neonatal distress. Since premature infants have sensitive and immature sensory modalities, music is often performed in a gentle and controlled environment, either in the form of audio recordings or live vocalization, although live singing has been proven to have a greater effect. Live music also reduces the physiological responses in parents. Studies have shown that by combining live music, such as harp music, with the Kangaroo Care, maternal anxiety is reduced. This allows for parents, especially mothers, to spend important time bonding with their premature infants. Female singing voices are also more effective at soothing premature infants. Despite being born premature, infants show a preference for the sound of a female singing voice, making it more beneficial than instrumental music.

2. Promotion of healthy sucking reflex:

By using a pacifier-activated lullaby device, music therapists can help promote stronger sucking reflexes, while also reducing pain perception for the infant. The Gato Box is a small rectangular instrument that stimulates a prenatal heartbeat sound in a soft and rhythmic manner that has also been effective in aiding sucking behaviours. The music therapist uses their fingers to tap on the drum, rather than using a mallet. The rhythm supports movement when feeding and promotes healthy sucking patterns. By improving sucking patterns, babies are able to coordinate the important dual mechanisms of breathing, sucking and swallowing needed to feed, thus promoting growth and weight gain. When this treatment proves effective, infants are able to leave the hospital earlier.

3. Multimodal stimulation and music:

By combining music, such as lullabies and multi-modal stimulation, premature

राष्ट्रीय अध्यापक
सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय,
अकोला
सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय
अकोला

UNIVERSAL RESEARCH ANALYSIS
IMPACT FACTOR 6.10
ISSN 2229-4406

UR
in:
the
ve
cor
rec
por
par
the
wo
of t
wel
beh
4. In
non
NIC
and
failu
NIC
infar
and s
5. Pa
techn
and d
them
such :
show
calori
still in

levels for infants while incubated than has mothers' speech alone. This technique promoted high levels of oxygen for longer periods of time.

Infants in cardiac ICUs[edit]

In studies on music therapy with infants in the cardiac intensive care unit, music therapy has been used on infants in hopes of improving their lives during their time in the CICU. Many infants show a decrease in both their average heart and respiratory rates. The infants' average blood pressure typically decreases after the music therapy sessions, as well. Although there are individual differences between each of the infants, most infants show improvements after music therapy interventions.

In children[edit]

Music therapy has multiple benefits which contribute to the maintenance of health and the drive toward rehabilitation for children. Advanced technology that can monitor cortical activity offers a look at how music engages and produces changes in the brain during the perception and production of musical stimuli. Music therapy, when used with other rehabilitation methods, has increased the success rate of sensorimotor, cognitive, and communicative rehabilitation. Music therapy intervention programs typically include about 18 sessions of treatment. The achievement of a physical rehabilitation goal relies on the child's existing motivation and feelings towards music and their commitment to engage in meaningful, rewarding efforts. Regaining full functioning also confides in the prognosis of recovery, the condition of the client, and the environmental resources available. Both techniques use systematic processes where the therapists assist the client by using musical experiences and connections that collaborate as a dynamic force of change toward rehabilitation.

Music has many calming and soothing properties that can be used as a sedative in rehabilitation. For example, a patient with chronic pain may decrease the physiological result of stress and draw attention away from the pain by focusing on music.

Music therapy used in child rehabilitation has had a substantial emphasis on sensorimotor development including balance and position, locomotion, agility, mobility, range of motion, strength, laterality and directional. Music can both motivate and provide a sense of distraction. Rhythmic stimuli has been found to help balance training for those

सहायक प्राध्यापक
सीताबाई कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय
अहमदनगर

UNIVERSAL RESEARCH ANALYSIS
IMPACT FACTOR 6.10
ISSN 2229-4406
Mar. 2018 To Aug. 2018

UR
wi
im
pu
cer
lan,
and
im
wit
soci
pro
that
ther
effe
inter
only
child
mon
child
thera
Raga
choo
thera
Ther
disor
Sara
Palas
disor

Colitis, Anaemia, Puria Dhanashri- Anaemia, Shree- Anorexia, Common cold, Marwa- Indigestion, Hyperacidity, Malhar- Asthma, Jaijaiwanti- Rheumatic Arthritis, Diarrhoea, Gujri Todi - Cough

Conclusion

1. Music therapy is very helpful to improve life style.
2. Music therapy is normally used as supportive medicine.
3. Indian ragas are useful to overcome some diseases.

References :-

- 1] Different sites on Google.
- 2] Indian music through foreign eyes- V.K. Agarwal
- 3] Sangeet Vishrad- Hathras Prakashan
- 4] Sangeet kala vihar.
- 5] Discussion with various students.
- 6] Riyazacha Kanmantra - Yashawant Deo.
- 7] Historical development of Indian music - A critical study, Swami Prajanand.
- 8] Musical notes & their psychological impact, Dr. S.P. Singh.

2018-19

SCHOLARS IMPACT

Quarterly
An International Multidisciplinary Multilingual
Peer Reviewed Research Journal

ISSN 2394 - 7632
EISSN 2394 - 7640

Special Issue

Approved By UGC
Journal No- 41129

18-19 ✓
IMPACT FACTOR - 5.98

ICSSR Sponsored

Two Days National Seminar
on

"LIBRARY AUTOMATION USING SOUL SOFTWARE"

24th & 25th February 2019 ✓

February 2019 (Special Issue)

✦ EDITOR IN CHIEF ✦

DR. M. RAGHIB DESHMUKH

✦ GUEST EDITOR ✦

DR. ASHOK S. SONONE
PROF. R. G. BAHETI

DR. S. R. BAHETI
SHRI. M. K. SONONE

www.scholarsimpact.com

: Organised by :

Department of Library Science

The Berar General Education Society's

SITABAI ARTS, COMMERCIAL & SCIENCE COLLEGE, AKOLA.

Re-accredited by NAAC with A (Grade)

(Affiliated to : Sant Gadge Baba Amravati University, Amravati)

106.	Barriers In The Process of Library Automation And Its Solutions	Vrushabh Surendrarao Dahake	351 - 354
107.	The Role of Digital Library In Conducting Literature Reviews	Dr. Bharati Patnaik	355 - 358
108.	Library Automation And Its Need At Jamia Ishaatul Uloom Library	Mohammed Mudassir Ahmed, Dr. Veena M. Kamble	359 - 361
109.	Awareness And Use of Web OPAC By Library Users of Law College, Osmanabad: A Study	Dr. Madansing D. Golwal	362 - 365
110.	Barriers In Library Automation	Dr R R Ranpise	366 - 368
111.	The Role of Library In Higher Education	Dr. Ratan Rathod	369 -372
112.	Smartphone And It's Application In Libraries	Mahesh N Gaikwad	373 - 376
113.	Benefits of Digital Library In Teaching And Learning	Dr Prasannajit R Gawai	377 - 379
114.	Role of Modern Electronic Devices And E-Learning In Indian Classical Music	Amol W. Gawande	380 - 382
115.	Need And Importance of Automation In Academic And Public Libraries	Harshal P. Ganvir	383 - 385
116.	Relevance of Library Automation In The Present Era	Pritam J. Bais	386 - 388
117.	Contribution of Various National Networking Associations & Institutions In Higher Education	Nana V. Bhadke	389 - 391
118.	Role of Academic Libraries In Teaching Learning Process	Mrs. Archana Bonde	392 - 394
119.	E-Learning, Video Conferencing In Indian Music And Open Source Software's	Dr. Umesh Santoshrao Chapke	395 - 397
120.	Relevance of Library Automation Software In College Libraries	Dr. D. R. Elalkar	398 - 400

BARRIERS IN LIBRARY AUTOMATION

DR R R RANPISE

HOD, Department of English,
Smt Sitabai Arts, Commerce and Science College, Akola.

Abstract:

The word 'library automation' is being used in literature for the last four decades. The literature would indicate that many authors have not tried to define the term explicitly. The term 'Library automation' to mean the use of computers as an aid for library activities. The library automation in the broadest sense can be taken to mean the employment of machines and processes. In general, however, library automation has come to mean the application of computer related data processing equipment to libraries.

Keywords: Automation, equipments, computers

Introduction:

The word 'Automation' has been derived from a Greek word 'Automate' which means something which has the power of spontaneous motion or self-movement (Webster's International Dictionary of English Language, 1966). The term 'Automation' was first introduced by D.S. Harder in 1936, who was then with the General Motor Company in the United States. The term automation to mean automatic handling of parts between progressive production processes.

Library Automation

"Library automation may be defined as the application of automatic and semi-automatic processing machines (computers) to perform traditional library housekeeping activities such as acquisition, circulation, cataloguing and reference and serials control. Today "Library Automation" is by far the most commonly used terms to describe the mechanization of library activities. (Uddin, 2009). However, some authors have tried to define the term. For example, Uddin (1967) says "Library automation in the broadest sense can be taken to mean the employment of machines for library processes. In general, however, library automation has come to mean the application of computer related data processing equipment to libraries. At times, even the related topics such as networking of automated system and information systems are also regarded as part of library automation, Although computers have a important role play in library automation, reprographic and telecommunications technology have an important role because of the extend of support they offer. (Singh Gurudev 2007). the application of computer related data processing equipment to libraries.

Your strategic vision must now provide the framework or context for the next automation Process, which is to determine which library functions, should be automated and in what order of priority. For example, processes that are repetitive occupy large amounts of staff time, retrieving information from large, unwieldy files, or are high-profile functions of the library (the public catalogue) are prime candidates for automation.

Determining the functions that you wish to automate and their priorities relative to each other is an important for all sorts of reasons. If needs and priorities are clear, functions can be automated in phases, allowing for more effective use of frequently scarce funding. Moreover, it is a way to gain credibility with funding agencies and be able to take advantage of "sudden" funding opportunities.